СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

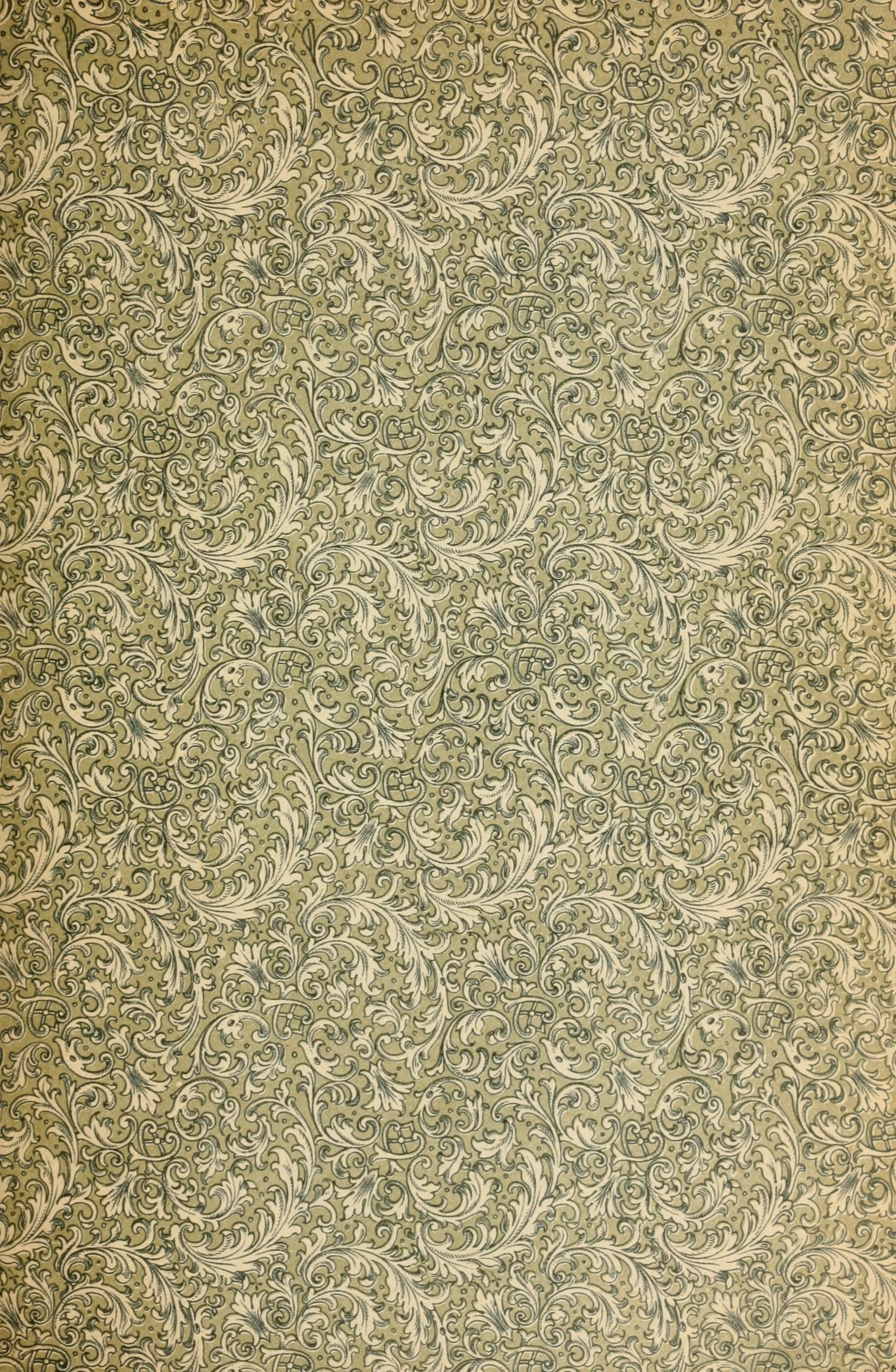

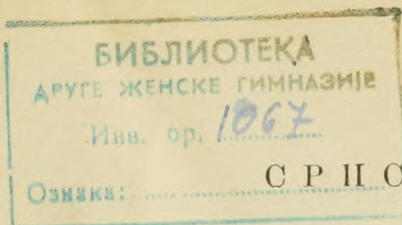

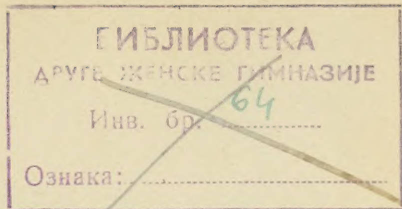

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Уредник, Богдан Поповић.

КЊИГА ДРУГА.

БЕОГРАД:

ШТАМПАРИЈА Д. ДИМИТРИЈЕВИЋА, ИВАН-БЕГОВА УЛИЦА, БРОЈ 1.

АДМИНИСТРАЦИЈА ЛИСТА:
ЦИНЦАР-ЈАНКОВА УЛИЦА, БР. 1.
(СПРОЋУ МАЛОГ КАЛЕМЕГДАНА).

САДРЖАЈ КЊИГЕ ДРУГЕ

АПРИЛ, МАЈ И ЈУНИ, 1901.

СВЕСКА ПРВА.

СВЕСКА ДРУГА.

Страна

СВЕСКА ТРЕЋА.

СВЕСКА ЧЕТВРТА.

СВЕСКА ПЕТА.

СВЕСКА ШЕСТА.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига II, број 1. — 1 април, 1901.

ГИЛА.

VI.

«Што ми не кажеш, истина?

— Зар ја знам? рекох, сетивши се о чему беше реч... Зар ти волиш само једног момка?

— Баш никог, одговори она озбиљно после мале почивке.

— Ни мене?» помислих у себи и погледах у њу... «Ни мене?» упитах је погледом. Она обори очи.

«А онога? упитах је гласно; онога — знаш ти добро онога што си пре оно вече играла до њега?

Она се замисли и уозбиљи, а преко лица јој пређе лака румен.

«Знам сад, рече гледајући преда се и чупкајући јелече напред на прсима. Не смеде да ми погледа у очи... Али се вараш, поче наједном најозбиљније. Зар њега да волим ја?

— Што? он је леп момак.

— Ако је леп за себе је», рече озбиљно и стаде тражити очима срп; па кад га спази, она се пружи те га узе, и скочи на ноге.

Устаде и Милица и узе срп, па одоше да жњу.

За час ми око срца постаде некако пусто. Шта ли јој би? Да ли се не наљути на мене? Да ли јој није

криво што виде да знам оно што она није рада била да знам, па сад утече, остави ме, да је само што даље од мене, да не говори више о томе са мном, бојећи се да се не изда сасвим.

«И он све то видео, молим те!» рече удаљивши се прилично од мене, и припрети ми прстом; а на лицу јој опет се указа осмех.

Мени се намах раскрави она кора што ми беше почела око срца да се хвата. Али ко ће да зна шта се у њеној души збивало! Још се у тим стварима нисам тада разумевао; а и да сам се разумевао баш као и сада — опет би то исто било! Куд сам могао да завирим у њено срце, куд сам могао, према ономе само што сам дотле о њој знао, бити на чисто с осећајима њеним према мени, с осећајима девојке која, у колико сам приметио, немађаше лепе речи и осмеха само за мене, већ и за друге момке.

Одох за њима; па кад им приђох ближе, маших се руком у џеп, и узех отуда неколико бонбона. Кришом метнух један у уста и стадох га котрљати језиком час на једну час на другу страну.

«Шта ти је то? упита ме Гила.

— Ја знам! одговорих кратко. Нешто се прављах, а нешто у истини бејах љут.

— Што си љут?

Није истина.

— Мислиш, не познаје се то. Истина, шта ти је то у устима».

Не могох даље да издржим, већ попустих.

«Хоћеш ли?» упитах је, и извадих пуну шаку из џепа. Дадох нешто њој, а нешто Милици.

Оне престадоше радити, па узеше бонбоне, и стадоше их загледати и чудити се како су лепо шарене.

Милица узе један, отвори усне јако, и загризе га мало зубима држећи усне још онако отворене.

«На шта ово мирише?» упита.

Но ја по нужди само обраћах пажњу Милици, и

чињах се да слушам оно што ми она говори, а у ствари бејах сав предан Гили. Гила и опет као да не обраћаше толико пажње бонбонима; узимаше их и меташе један за другим у уста, али очи не скидаше с мене. И ја сам гледао њу. Изгледало је као да хтедосмо једно другом завирити на дно душе. Задирнем је међутим за по нешто, нашалим се мало незграпније по угледу на остале сеоске момке, а она се као застиди, ућути, па крене послу, замахује српом, под којим се класје повијаше, жње, и то брзо жње, прича по нешто, шали се, па се тек исправи, па опет упре поглед у мене.

Тако смо се тога дана много погледали, а љубавне шале и разговора беше и сувише. Па ипак мало!

Кад беше око малих заранака, ја и Гила већ се бесмо једно другом у толикој мери приближили — да се почесмо, шалећи се, јурити онуда стрњиком. И сада као да гледам како бежи преда мном — задирнула ме нешто, а ја је појурио — сукња јој закачиње за стрњику, њена вунена црна сукња по дну окрзана, испод које се час по час укажу ноге са дугачким вуненим чарапама до колена; онда стане, окрене се, насмејана, изазивачки, па се загледамо једно у друго и дуго гледамо, а Милица — чујем — где нешто говори, кара нас бајаги и смеје се.

«Истина, волиш ли кога момка? запитах Гилу у једном од тих тренутака.

— Не волим.

— Не волиш оног Алексу?

— Јок! вели и обори очи.

Погледај ми право у очи .

Она погледа; али ми се све чини да она то чини с великим напрезањем.

Док на једном, на међи, указа се отац, са пребаченим гуњом преко рамена. Кад стиже, упита љутито и зачуђено:

»Шта, зар још нисте пожњели?

— Сад ћемо», одговори брзо Милица.

Ја се повукох даље од Гиле и Милице, премишљајући да ли отац није видео кад сам се ја с Гилом јурио.

Отац ме љутито позва да му помогнем везивати пожњевено класје, и стаде викати што већ до сада није пожњевено.

«Шта сте то радили, за Бога, дете! Ја сам мислио да ће то најдаље до ужине бити свршено», рече ми са пуно љутине и прекора.

Ћутах, и не смедох ни да покушам да се правдам.

Мало после дођоше у помоћ и они што су денули. Беху поденули све, само још остало ово што је данас пожњевено. Помогоше пожњети, а' онда повезаше и потоварише све. Отац затим оде са деницима.

Занет у разговор и шалу с Гилом, не бејах мало пре ни приметио густ, црн облак, што се ваљаше отуда с јужне стране. Сунце се беше изгубило у магли, али се ипак виђаше да ће скоро да зађе. Пуста гола коса што се издигла на истој страни, према облаку, као да се нарочито испречила пред облак, и као да га чека. На њој се ништа не види, осим овде онде по које дрво; али и то ишчезава, као губи се. Иза ње нигде ничега, нигде планине, нигде поглед да се заустави, осим на густом, црном облаку. Сама, пуста и гола, стоји она и чека мирна, нема у тами од облака, који се већ наднео над њом.

Ветар, не више топал као дотле, већ одједном хладан, подухну јаче; на дрвећу лишће зашушти некако друкчије; захучаше забрани и поче нагло да се смркава.

Ја, Гила и Милица покуписмо оно ствари у којима ја бејах донео јело за ручак и ужину, па се и ми кретосмо одмах за осталима. Милица као мало заостаде иза мене и Гиле (да ли случајно, или навлаш, не знам), те ја и Гила могасмо се сити наразговарати, а да нас нико не чује. Али, гле чуда, где не умем просто да прозборим ни једне речи; само осећам како ми се срце узнемирило, као да ме од нечега страх.

Идемо брзо ћутећи. Видим где прегазисмо све већи и већи део пута, и разумем да ћемо напослетку стићи

и кући, и растати се, или да нас може стићи Милица, те ће ови толико жељени тренуци проћи, а ја нећу стићи ништа да јој кажем... Иђасмо брзо као да од нечега бежасмо.

Мрак се већ беше ухватио, и пут се пред нама распознаваше само по белој прашини која га покриваше и густом, тамном дрвећу с једне и друге стране.

На једном муња силно севну, и грмљавина затутњи изнад нас. Застадосмо за тренут обоје. Она се привуби уза ме.

«Је л' те страх? упитах је.

— Што да ме страх! Ако је рекао Бог....», рече; и одвоји се од мене

Пођосмо брже. Ја поново осетих да ћемо стићи кући, а ја јој нећу рећи оно што сам толико желео да јој кажем.

«Хоћеш бонбоне? упитах је тек на једном, не знам ни сам којим поводом.

— Дај ми!» рече полако.

Маших се руком у џеп и дадох јој све.

«Је ли? рекох најзад, и накашљах се, ма да ми се не кашљаше.

— Шта?

— Где ћеш бити сутра?...» Али не смедох да јој окренем лица и ако беше мрак, већ гледах на сасвим противну страну.

«Што?» упита она.

Учини ми се, по самом тону којим ову реч изговори, као да ми се у души смеје, као да унапред зна шта ћу да јој кажем. За час се тргох; али што би, би; натраг се није смело. Учиних се као да ништа нисам приметио.

«Имао бих нешто да ти кажем, рекох и приметих како ми глас дрхће.

— Па кажи ми сад!

— Не могу сад. Стићи ће нас Милица, а ја имам много да ти казујем. Боље да се нађемо сутра негде на само.

— Па где хоћеш да се нађемо, дед' кажи!

— Ако можеш да дођеш горе на врх нашег шљивара. Тамо има једна локва, а около свуда врбе. Нико нас неће видети».

Она прсну у смех.

Постидех се и осетих где ми образи запламтеше. Изговорих, помислих, и оно што није требало.

«Шта се смејеш? упитах је.

— Ништа. Смешно ми нешто.

— Ти се смејеш мени?

— Није, здравља ми. Дође ми онако нешто, не знам ни сама шта ми би.

— Хоћеш ли да дођеш? поново је упитах.

— А у које доба?

— Ја ћу те чекати све до подне.

— Добро; да видим. Ако могу ја ћу доћи.

— Али ја хоћу да знам, да не чекам узалуд», рекох најозбиљније.

Она се обазре око себе, по својој прилици да види да није близу Милица, те да не чује оно што ће да ми каже.

«Добро, рече полако; доћи ћу баш кад ме зовеш, да видим шта имаш то да ми кажеш».

И опет севну муња, и опет загрме, а ветар духну јако савијајући лиснате гране на дрвећу.

Бесмо већ пред нашом кућом. Сачекасмо Милицу, па их онда обе позвах да вечерају, али оне не хтедоше. Морале су журити се кући, да их киша не ухвати.

Те ноћи трзах се неколико пута из сна. Сањах је. Сањах њу и оног Алексу. Као седе на мом кревету, у мојој ђачкој соби, тамо у вароши; он је ухватио руком око паса, па хоће да је пољуби, а она гледа у мене, па се смеје, а једном руком га одбија од себе. Ја почех да вичем и да грдим Алексу, пођох да га одгурнем, а он се окрену к мени и чисто исмевајући ме рече ми: «Шта ћеш ти, бре? Шта се тебе тиче што се ја с њом шалим?»

«Не смеш да се шалиш, глупаче један!» повиках љутито и — разбудих се. «Срам те било!» изговорих већ будан. Живци ми беху јако раздражени, а срце силно

лупаше. Олуја беше прошла, небо се изведрило. Двороги месец тек што изашао, и обасјао кишне капљице на лисју, које се блистаху као растопљена срма и круњаху на земљу. Хладовина свежа и пријатна како само може бити. Навукох боље шареницу, и потрудих се да заспим; али ми слика која ми се мало пре у сну приказа дуго не даде да заспим, дуго ми се не умирише живци, а срце ми узнемирено још дуго удараше јако у прса.

VII.

Пробудих се рано, раније него ли и једном од ово дана. Можда бих опет заспао, јер се не бејах још добро испавао, али се сетих свога синоћњег разговора с Гилом и заказаног састанка. Изгледаше ми за час као нека неверица све оно што се јуче деси, и стадох се чудити самом себи како сам могао онако говорити с Гилом. Међутим, с пуно грозничаве журбе стадох се опремати. Умих се тако да ми је кожа на лицу и на врату све шкрипала под руком; онда опрах зубе угљеном, па пошто се једним ланеним убрусом добро избрисах обукох чисту кошуљу, и ударих ново, празнично одело на се. Беше и иначе недеља.

Пошто се тако опремих, одох пред огледало, па пошто сам се прво уверио да ме нико не види, задржах се ту неколико тренутака огледајући себе и усиљавао сам се да своју слику у огледалу посматрам као сасвим страно лице, те да би о својој лепоти могао дати оцену као што би, рецимо, дао и о лепоти сваког другог. Но труд ми беше узалудан. Приметих само то, да сам као нешто мало опао, ослабио, и да ми се очи некако грозничаво сјају.

Мајка ме позва, да пијем кафу. Она и отац као да беху већ одавно готови. Сеђаху онде под липом за старим, високим, четвртастим столом, који је некада, памтим још кад сам био дете, заузимао угледно место у стајаћој соби а доцније досисео ту под липу, те се у кућу више никад и не упошаше, већ само кад би зима наступила

оставили би га овде под доксат, да би на друго лето могао опет послужити.

Мајка, кад ме спази, насмеши се, и погледа у оца.

«Прође твоје, рече она оцу; нема више да се кицошиш».

Отац ме само за један трепут погледа, и на његовом лицу видех онај исти осмех који мало час видех и код мајке, али не рече ништа, већ се потруди, те се намах уозбиљи, и озбиљно одговори мајци да ја треба да гледам књигу, а за све остало лако је.

«Море како лако, кад већ неки почели да распитују, рече мајка смешећи се.

— Шта? учини отац, и набра обрве.

— Хоћемо ли да га женимо. Не казујем ти, а већ се јавило неколико проводаџија. Јес', здравља ми».

Отац је гледаше неколико тренутака ћутећи и трудећи се да отера осмех с лица.

«Иди, Бог с тобом! рече јој. Немој да се заносиш!»

Испих кафу, па се уклоних.

«Знаш ли ти, колико он још има да учи школу? чух где рече отац мајци кад се ја уклоних.

Шалим се, за Бога! одговори мајка.

Таквом се шалом не треба шалити», чух из собе где отац заврши разговор.

Изађох опет пред кућу, и прођох неколико пута тамо амо. Требаше да идем — сунце беше већ прилично одскочило — она може доћи, па кад види да ме нема, онда да оде. Међутим не умедох да нађем довољно разлога да одем тамо, таквог разлога да заварам прави траг. Напослетку се реших, те упитах оца да ли да одем да нахраним свиње у горњем шљивару, ма да сам то могао и без питања учинити.

Иди! рече ми он; и обиђи уједно ограду, те види да није где год попустила.

Ово ми дође још згодније; обилазећи ограду, моћи ћу да се покажем скоро пред самом њеном кућом, те да зна да сам ту.

Узех торбу и напуних је житом, па одох у горњи шљивар, где ме свиње сачекаше с грохтањем и цичењем. Све беху на окупу и није ми требало вабити их, али ја их ипак вабнух неколико пута, да би Гили јавио да сам ту. Просух жито на неколико места, па онда оставих свиње да једу, а ја се пожурих тамо где сам јој казао да ћу је чекати. Сунце још не беше ухватило маха, те прелазећи преко мокрог корова и остале травуљине исквасих ципеле и панталоне до колена.

Кад се приближих заказаном месту, неки необичан немир, неки чудан страх, обузе ми душу. Срце ми ударање тако силно у прса да сам лепо чуо како удара. Ишао сам напред, гледајући право тамо где се у локви сабиле врбе. Не могох ништа да видим. Обазрех се на све стране. Нигде никога. Да већ није дошла, па ме тамо у врбаку чека?... Обузе ме још већи страх; сад се поплаших при тој помисли да је она можда већ дошла, и да ме чека!... Дође ми да се вратим натраг, да бежим. Застадох за час. Осећах потребу да се колико било приберем. Стајах неколико тренутака као паралисан, у недоумици шта да радим. Онда ме нешто крену напред. Разумедох да се мора напред. Ја сам је звао, ја сам јој синоћ говорио да дође. И чега да се плашим?...

Стигох већ близу заказаном месту, и још не могу ништа да видим. Врбе, њихово грање тако густо, сметају те се ништа не види. Савих на ону страну одакле ми се чињаше да ћу моћи са извесне даљине најбоље видети да ли је она ту или не, и погледах... Нема је!... Да ли је могуће?... За час онај малопређањи немир, онај страх као да ме прође, и ја сад почех веровати да она можда није ни дошла. Убрзах корак, пожурих унутра у врбак, уђох, загледах... Нема је!...

С неким неодређеним осећањем седох на једну стару оборену врбу, па стадох посматрати ово местанце. Као да је и оно некад било на истој висини на којој и околна земља, али је услед посечене горе, тамо на коси, некад појурила вода, и ту као да је започела да се слива, па се

услед тога после исконала и оронила земља. Да се не би даље ронила, вредне руке покојног деде похитале, те засадиле врбе, ове старе врбе обрасле лишајем што су већ почеле трунути. После су те врбе сечене по врху, и њихово грање сађено опет ту, те се некадања јаруга услед наноса скоро и не познаје. Само што стоје густе врбе све једна до друге, високе таман толико да им опуштене гране додирују обалу, тако да се кроз густо грање једва може назрети само небо; иначе се не види ништа, а још мање може ко видети с поља унутра.

Ту, на том месту, седећи на старој врби и осећајући и нехотице свеж, влажан ваздух, очекивах Гилу; очекивах је са уздрхталим срцем у грудима, са страхом и немиром у души. Зашушти ли лисје, а ја задрхћем мислећи да је она. После видим, да је то птица долетела и пала на грану, па кад је видела мене она одлетела.

После дужег чекања реших се, те изађох из тога врбака на чистину. Погледах на све стране око себе... Нигде никога. Видим само шљивова стабла, читав ред, са њиховим зеленим грањем, и кроз то грање димњак од њене куће, и више ништа. «Ајде, помислих у себи, да видим ограду, да није случајно где год проваљена. Отац ми и онако рече, да то учиним». Хтедох да дам и себи разлога за тај поступак!

Кренух се полако, па и не обзирући се на то што ми овде онде тоњаху ноге у мокру, меку земљу и блато се за ципеле хваташе, ревносно загледах сваки пропитак, сваки прутић на огради; загледах ревносно као да ме стотина њих гледа, а ја да се трудим да од свију њих сакријем прави узрок за што сам ту.

Загледајући тако ограду дођох на ону страну одакле се њена кућа најбоље могаше видети. На кући беху врата отворена. Унутра се чујаше неки разговор; учини ми се да је глас Гилин. Претворих се сав у ухо. На једном на вратима указа се Гила, а за њом једна друга девојка. Падох на земљу и сакрих се за један повећи џбун од купине, што је крај ограде, да ме оне две не би виделе,

али наместих се тако, да ја њих две лепо видим. Обе беху обучене у празнично одело и имађаху по котарче на руци. Кад изађоше из куће као да вођаху неки жив разговор. Гила као да нешто објашњаваше оној другој девојци, и баш, тако ми се учини, показа очима на ову страну где бејах ја и где бесмо ја и она уговорили да се састанемо. Онда се засмеја,... засмеја се и она друга девојка,... а за тим се обе врцнуше, увише сукњама, и одоше низ пут, тамо на другу страну... Мајка Гилина Марија за час се појави на вратима, и довикну Гили да се врати до ручка. Гила јој нешто одговори, али не чух шта, беше доста далеко.

Свакојаке ми мисли пролетеше у тај мах кроз главу. Да ли Гила није казала оној другој девојци све што је синоћ са мном разговарала, па сад се обе смеју мени?... Отиснух рукама од себе. Беше ме стид од самог себе.

Полако устадох, па механички продужих разгледање ограде. Али то није дуго трајало; загледах још неколико проштака, па се оканух. Мислио сам даље и тражио како да објасним ово што је урадила Гила.

Да није случајно она нудила ону другу девојку да прођу овамо, те да види да ли сам ја овде, па да после сама дође?... А можда је она друга девојка њој нека добра другарица, па јој Гила казала све, и хтела заједно с њом овамо к мени да дође?... Оваква мисао прође ми сад кроз главу. И не само та једна.... Али ни с једном од њих не бејах задовољан, ни једна ми не даваше објашњење које сам тражио. Шта ли је она мислила синоћ кад ми је казала да ће доћи? Да није само збијала шалу са мном? И опет ме би стид...

Остадох и даље да је чекам, и чеках је скоро до пола дана; и још бих је можда чекао да не чух где ме од куће зову. Беше ми криво што ме зову. Надах се да ће још доћи. «Можда ће доћи баш сад кад ја одем», помислих; и мучан и зловољан, кренух се полако кући, освркући се непрестано, застајкујући и погледајући тамо к њеној кући. Не беше се ни она још вратила из поља камо

мало час оде. Погледах тамо ка уговореном месту, погледах на све стране, нећу ли је ма где видети. Али ње нема па нема.

Кад одох кући, упиташе ме где сам се толико забавио. Радо бих био одговорио мајци, да ту не беше отац, да се ње то ништа не тиче; али не смедох, већ отпочех, као сваки кривац, изговарати се и правдати се.

«Загледао сам ограду, рекох.

— Море то загледање твоје некако много би, рече мајка и с осмехом погледа у оца.

Погледах у оца и ја. Он набрао обрве, гледа преда се, и ћути.

Како Сима стајаше крај кућњих врата, и враголасто се осмејкиваше (он као да знађаше све), приђох му и упитах га што се смеје.

«Смешно ми нешто», одговори, па се опет смејаше, и не хте ми казати.

Поведох га у страну даље од оца и од мајке, па га онда озбиљно стадох молити да ми каже зашто се смеје, али узалуд.

Након дугог мољења од моје стране, он ме упита смешећи се:

«Је ли долазила?»

Осетих да се мењам у лицу.

«Која?

— Па она... Ти мислиш ја не знам.

«Не знам која», рекох. Запрепастих се од чуда од куда он да сазна тајну коју сам тако крио. «Не знам ето у шта хоћеш да ти се закунем!

«Онда ништа», рече, и уозбиљи се.

Окупих га молити да ми каже шта је он то сазнао и од кога. Беше ми стало до тога толико да просто дрхтах сав од радозналости и нестрпљења. Чак му испричах све, цео свој синоћњи разговор с Ђилом и све остало, не бих ли га само тиме изазвао да ми каже оно што, како ми се чињаше, кријаше од мене. Али све беше узалуд, јер ме он напослетку стаде најозбиљније уверавати да о

свему овоме што му ја испричах није ништа знао, већ да је само онако тек нагађао; а повод томе нагађању био је, вели, нарочито неки поверљив разговор између оца и мајке за време док сам ја био онамо у шљивару. Чуо је, вели, где нешто често помињу Гилу, и да се отац љути и псује.

Ово ме забрину јако, јер је требало да опет, и то што пре, идем на заказано место, те да чекам Гилу; можда ће она после подне доћи. Али како да идем сад тамо, и какав разлог да нађем, и зар га је у опште сад било могуће наћи, а да се отац и мајка не сете? Па за мајку ни по јада, али отац.... Сетих се његова намрштена чела, набраних обрва, његовог оштрог погледа....

Одох са Симом у поље, да напасемо волове и остала говеда. Успут ни о чему другом не разговарах с њим до о Гили. Он се чуђаше и љућаше на мене што му раније ништа нисам казивао о томе, а он би, вели, удесио ствар одмах, и посао би му... Он као да друкчије схваташе моје осећаје према Гили. Али, за чудо, мени је то сад било све једно; и шта више, ја се ни најмање не трудих да га у том мишљењу разуверим; напротив ја се с њим тако разговарах како би он и даље остао у својим мислима. Осећао сам да бих понизио себе ако бих признао чистоту својих осећаја пред њим који мене сматраше за нешто више; да би се осрамотио кад би признао да ја Гилу *волим*, да чезнем за тим да она постане за навек моја, да хоћу да је узмем, ја, ђак више гимназије, дете из једне тако угледне породице, са тако угледном будућношћу, њу, једну просту сељанку, из једне просте сеоске куће!.... Не, то пред њим нисам смео никако признати. Онако нешто, онако баш како он то мисли, могао сам му признати. У недостатку бољих девојака, добра је и она. Иначе ја сам равнодушан. Таквим се показивах Сими, и он, разуме се, и не помишљаше да је у истини друкчије. Он не знађаше моје јаде, а и да сам му их и казао, он их, чини ми се, не би могао појмити.

На ливади, уморан, легох да се одморим, и ухвати

ме сан. Сањах Гилину кућу и око ње гомилу калуђера са огромним чиtама на глави, околили је, па јој се примичу све ближе и ближе. На једном испаде однекуд неки страшан Циганин са ужасно великом мечком о ланцу и стаде лупати једном маљицом у бубњић, који ношаше напред на прсима. Онда лупи јако, а калуђери поплашено појурише на једну страну, и збише се у гомилу. Поплаших се и ја, и разбудих.

Скочих на ноге и рекох Сими, да ћу да идем кући. Он ме стаде заустављати, али ја не хтедох остати, већ одох. Али не одох право кући, већ ударих једним потоком, коме је глава тамо испод куће наше. Учиних тако због тога да не бих морао да прођем поред куће, те да ме отац и мајка виде.

Дечепах се доњега шљивара, па онда све погнут, полако уз јаругу (да ме нико не спази), док се не дохватих горњега шљивара, и не стигох до онога места — где бејах с Гилом уговорио састанак.

И опет онај немир, опет опрезно обилажење око тога места, и опет — нема је... «Доћи ће, мишљах у себи, доћи ће!» па је чеках ту, на том месту; чеках је све док сунце не зађе. А кад сунце зађе, болан, кренух се кући. Беше ми тешко растати се с тим местом; беше ми тешко отићи, а не дочекати је, не састати се с њом. Целог дана варала ме је нада. Сваког тренутка очекивао сам је пун грозничавог нестрпљења, тврдо убеђен да ће доћи; очекивао сам је целог дана, а она не дође. Прође дан, зађе сунце, зађе нада моја, и туга ми паде на срце, и заболе ме душа да сам јаукнути хтео! Где је?... Зашто не дође?...

«Јао Гило, јао сунце моје! зашто тако?» грозничаво ми прошапуташе усне, и неки тужан осећај устрепери ми у души, осећај, који ми натера сузе на очи; осетих се сам на свету, сам са јадима својим, и би ми жао сама себе. «Ти ми реч даде, реч твоју, реч слатку, наставих полугласно нарицати, да ћеш доћи! Под густим врбама — где нас нико видети не може — да седимо ја

и ти! да седимо и да се гледамо; да гледам очи твоје, да их гледам, и да умрем — ох, очи моје! зашто не дође?...

Освртах се непрестанце, и погледах за собом, нећу ли је спазити, све док не сиђох у низину, одакле је не могох видети више и кад би дошла. Сиђох низ јаругу у доњи шљивар опет погнут и пазећи, да ме нико не види.

Кад одох кући Сима већ беше дошао; беше дошао раније од мене, и на питање оца и мајке, где сам ја, саопштио им је да сам отишао од њега чим смо сишли на ливаду. Отац ме и не погледа честито, а мајка ме с неком необичном важношћу и озбиљношћу упита тихим гласом где сам био. Збуних се и не умедох ништа одређено да одговорим. Рекох да сам био у доњем шљивару; али одмах разумедох да тиме не могох отклонити никакву сумњу, ни код ње ни код оца, у искреност моју, и уверити их у чистоту поступака мојих. А напослетку све једно! Нека мисли како ко хоће; па чак и отац... Тако ми нешто дође.

Кад ме позваше да вечерам — позва ме Сима — одговорих да не могу, и почех се свлачити да легнем. Мајка дојури као без душе. Беше и сувише осетљива према нама — деци својој. Бацаше је у бригу и најмањи поремећај нашега здравља.

«Шта ти је? упита ме уплашено.

— Ништа.

— Па што нећеш да вечераш?»

Одговорих да не могу, а она ме навали звати и запиткивати: шта ми је, да ли ме не боли глава, где сам био данас, да ли се нисам с ким свадио, да нисам љут што, и како то да не могу да вечерам и да лежем без вечере? Одговорих јој у кратко и љутито да нисам гладан, и замолих је да ме остави. Она уздахну и оде забринута...

Целе ноћи не тренух правим сном. Био сам целе ноћи као у неком заносу, као у некој грозници. Све неки тешки снови, нека управо привиђења, тако да се непрестано трзах, и гласно узвикивах. Сви ти снови врзоше се

око Гиле; све као да хоће неко да је отме од мене, а она гледа у мене и смеје се, смеје се томе што неко хоће да је отме од мене. И то ме ужасно дражаше; осећах неку раздраженост у целој снази, неки немир, празнину, жеље — какве? Оне би се могле представити са: бити или не бити! — не бити, или своју снагу саставити с њеном!

(Наставиће се).

Б. Б—вић.

ПРИВИЂЕЊЕ
КОЛМАРСКОГА СУДИЈЕ.

Пре но што ће положити заклетву цару Виљему,[1] «мали» судија Долингер у Колмарскоме суду био је најсрећнији човек кад долажаше на суђење, с капом мало накривљеном на уво, са својим великим трбухом, својим руменим и пуним уснама, и својим троспратним подваљком који се ослањаше на његову муселинску пошу. «Како ће сад слатко да се продрема», изгледало је да говори у себи, седајући; и заиста, право је задовољство било видети га кад опружи своје пуначке ноге, завали се у своју велику наслоњачу, на меко и хладно кожно јастуче, коме је имао да захвали што је још био добро расположен и здрав и ведар као и пре, и ако је већ тридесет година судија.

Сиромах Долингер!

То кожно јастуче га је и упропастило. Он је на њему био тако задовољан, тако му је било угодно седети на

[1] Франкфурским миром, који је завршио француско пруски рат 1870 –1871 године, остало је било становницима Елзаса да изберу којој ће се народности приволети, француској или немачкој. Док су се родољуби селили зато што су хтели да остану Французи, дотле их је било који су прешли Немцима само зато да сачувају свој чиновнички положај — своје «кожно јастуче», као што кажу Французи. Такав је овај Додеов Колмарски Судија.

овом јастучету од молескина, да је више волео отићи у Прусе него напустити своје место. Цар Виљем рекао му је: «Седите и даље, господине Долингере!» и Долингер је седео и даље; и сад је судија у колмарском суду и расположено изриче правду у име Његовога берлинског Величанства.

Око њега се ништа није изменило: и сад је то онај исти суд, чамотан и једнолик, она иста дворница са својим углачаним клупама, својим голим зидовима, жагором адвоката, она иста блага светлост, исти полу-дан који улази кроз прозоре са вуненим завесама, оно исто велико Распеће које је попала прашина, са Христом нагнуте главе и раширених руку. Прешав на страну Пруске, колмарски суд није ништа изгубио од својега величанства: у дну собе у којој се доносе одлуке, и сад има једно царско попрсје[1]... Бадава! Долингер се не осећа у својој земљи. Узалуд се премеће у својој наслоњачи, узалуд у њу гневно седа, у њој му више нема оног некадашњег пријатног дремања; а кад му се по каткад деси да случајно заспи за време суђења, ужасни су снови које снива...

Долингер снива да је на некој високој планини, као на Хонеку или на Алзаском вису... Шта ће ту, усамљен у оделу судије, у његовој великој наслоњачи, на овим огромним висинама на којима се види само закржљало дрвеће и ројеви малих мушица?... Долингер то не зна. Он чека, — сав најежен под хладним знојем који га је пробио и мо̀ром која га дави. Велико и црвено сунце родило се с друге стране Рајне, иза јелака на Црној Гори. Оно се полако пење, а у исто време, доле, у долинама Тана, Минстера, с једнога краја Елзаса на други, чује се нејасно брујање, кораци, шкрипање кола која иду, и све се то чује све јаче, и све долази све ближе, и Долингеру се срце почиње стезати у грудима! У брзо затим, на дугом савијеном путу који се вере по странама пла-

(1) Виљемово место Наполеоновога.

нице, колмарски судија угледа како му се примиче суморан и недогледан спровод, цео народ из Елзаса, који се договорио да се ту састане, ту у овом вогеском кланцу, да се затим свечано исели.

Напред иду дугачка кола у која су ујармљена по четири вола, она дугачка кола са лотрама која човек срета у време жетве натоварена снопoвима, а која су сада натоварена намештајем, прњама, алатом. На њима су велике постеље, високи ормани, хаљине од катуна, наћве, чекрци, дечје столичице, наслоњаче предака, старе реликвије извучене из својих углова, које сада сејаху путем, и по ветру, свети прах остављенога огњишта. Читаве куће селе се у овим колима. Зато она и јече тако, и волови их с муком вуку, као да се земља хотимице лепи за точкове; по грудвама суве земље што је остала на дрљачама, на плуговима, на будацима, на грабљама, и чинила товар још тежим, изгледало је као да се све ово што се сели ишчупава из корена. Иза кола се тиска нема светина, свих редова, старо и младо, од седих стараца са тророгим шеширима који се дркћући ослањају на своје палице, до кићених младића с кудравом косом, у вуненим чакширама са прекораменицама, од узете старице коју снажни момци носе на својим раменима до одојчади коју матере притискују на своје груди; сви, и здрави и богаљи, они који ће бити војници идуће године и они који су учествовали у страшноме рату, оклоншици с одсеченом ногом који се вуку на штакама, тобџије бледе и мршаве, изнурене, на чијој се униформи у дроњцима још осећа буђ из шпандавских казамата[1]; све то поносито пролази путем на коме седи колмарски судија, па кад ко буде према њему, он окрене лице са страшним изразом гнева и гнушања...

Ох! несрећни Долингер! хтео би да се сакрије, да утече, али не може. Његова се наслоњача ушла у брдо, кожно јастуче у наслоњачу, а он у кожно јастуче. И он

[1] *Шпандау* је тврђава код Берлина, у којој су чувани ратни заробљеници француски.

разумеде да је ту као привезан за срамни стуб, и да је срамни стуб зато постављен тако високо да се његова срамота види са што веће даљине... А поворка се наставља, једно село за другим, сељаци са швајцарске границе, терајући огромна стада, сељаци са Саре, гурајући своје тврде гвоздене алате у рударским вагонима. Затим су долазиле вароши, сви радници из предионица, штавиоци, ткачи, упредачи, грађани, свештеници, рабини, судије више и ниже, у «црним» и у «црвеним хаљинама»... Ево сад и колмарскога суда, са његовим старим председником на челу. И Долингер, који да пропадне у земљу од стида, покушава да сакрије лице, али су му руке узете; да затвори очи, али му капци стоје непомични и укочени. Осуђен је био да види и да га виде, и да не избегне ни један од презривих погледа које његови другови бацају на њ пролазећи...

Да је ко овога судију могао видети овако привезана као за срамни стуб, језа би га ухватила! Али што бејаше још језовитије, то је што су у тој гомили сви његови, и што се сви чине да га не познају. Његова жена, његова деца пролазе поред њега обарајући главу. Рекао би човек да га се и они стиде! Чак и његов мали Мишел, кога он толико воли, а који сад одлази за навек а неће ни да га погледа. Једино је његов стари председник застао за један тренутак и тихо му рекао: «Хајдете с нама, Долингере. Није ту ваше место, пријатељу...» Али Долингер не може да устане. Отима се, зове у помоћ, а поворка пролази читаве сахате; и кад је нестаде са заласком сунца, по овим дивним долинама посејаним звоницима и фабрикама завлада нема тишина. Елзас је сав отишао. Остао је још само колмарски судија, горе, као прикован за свој срамни стуб, на својој столици и «непокретан...»

...Позорје се на једанпут променило: тисовина, црни крстови, редови гробова, пуно света у црнини — колмарско гробље као на дан каквог великог погреба. Сва звона у вароши звоне. Умро је судија Долингер. Што није могло да учини осећање части, узела је на се смрт. Она

је одлетила са његова кожна јастучета непокретнога судију, и положила, колико је дуг, човека који је јогунасто хтео и даље да остане на својој столици...

Сањати себе мртва и оплакивати себе самога, од тога нема ужаснијега осећаја. С препуклим срцем у грудима Долингер присуствује свом сопственом погребу; а што га баца у очајање више и од његове смрти, то је што у тој непрегледној гомили која се креће око њега нема ни једнога пријатеља, ни једнога сродника. Никога из Колмара! све сами Пруси! Пруски га војници прате, пруске судије иду за сандуком, говори који се држе на његовом гробу пруски су говори, а земља коју бацају на њ и која му се чини тако хладна, пруска је земља, авај!

На једанпут — гомила се размаче с изразом поштовања; један диван оклопник у белој униформи прилази сад, кријући под огртачем нешто што наличи на велики венац од смиља. У наоколо се чуло како свет говори:

«Бизмарк... ево Бизмарка...» А колмарски судија са тугом помишља:

«За мене је то велика почаст, господине графе, али да је ту мени мој мали Мишел...»

Буран смех који се одједанпут диже не даде му да доврши, — смех луд, неуљудан, диваљ, помаман.

«Шта им је?» пита се судија престрављен. Он се исправи, па погледа... Његово округло јастуче, његово округло кожно јастуче положио је господин Бизмарк побожно на његов гроб, са овим натписом у наоколо на молескину:

СВОМЕ НЕЗАБОРАВЉЕНОМЕ

ДОЛИНГЕРУ

ПОНОСУ ЕЛЗАСКИХ СУДИЈА.

С краја на крај гробља сви се смеју, сви се заценили од смеха, и ова неотесана веселост пруска одјече до дна гробнице, у којој умрли плаче од срамоте, засут срамом и руглом за вечита времена.

Алфонс Доде.

(С француског превео Х.)

ЕВГЕНИЈА ГРАНДЕ.

У известним паланкама има кућа чији изглед улива меланколију сличну меланколији коју изазивају најмрачнији манастири, најусамљеније пустаре или најсуморније развалине. Можда се заиста у тим кућама налази све троје у исти мах: и манастирска тишина, и мртвило пустаре, и нагота развалина; у њима је тако мало живота да би странац помислио да су расељене, кад не би с времена на време спазио понеко непомично бледо лице, с хладним погледом, које би се помолило на прозору, кад се зачују кораци каквог непознатог пролазника. Ова меланколија огледала се и на једној кући у Сомиру, на крају једне стрме улице која води у замак, у горњем крају вароши. Ова улица, сада готово увек пуста, топла лети, хладна зими, местимице мрачна, одликује се звучношћу своје калдрме од шљунка, увек чисте и суве, својом искривудан ошћу, тишином својих кућа, које припадају старој вароши и над којима се дижу градски бедеми. Куће, старе три столећа, ту се још добро држе, и ако су од дрвета, и њихови разнолики изгледи доприносе оригиналности, која овај крај Сомира препоручује пажњи старинара и уметника. Тешко је проћи поред ових кућа а не дивити се огромним талпама, чији су крајеви изрезани у чудновате слике, које као црна испупчења шарају први спрат већине ових кућа. На једнима, попречне греде покривене су шкриљцем и оцртавају плаве пруге на слабим зидовима једне куће која се свршава кровом од слабе грађе, који су године улегле, чије је иструлеле шиндре савило наизменично дејство кише и сунца. На другима се виде стари, поцрнели прозорски балкони, чије се ситне шаре једва виде испред саксије од мрке иловаче, из које се дижу каранфили или руже какве сироте раднице. Мало даље видећете капије — ишаране огромним

клинцима — на којима су наши стари исписали јероглифе чији се смисао никад неће пронаћи. На једнима је неки протестант обележио своју веру; на другима је неки члан Лиге исписао проклетство над Хенриком IV. Неки варошанин, опет, урезао је на својој капији знаке свога *кметскога племства*, славу свога заборављенога кметовања. Цела историја Француске исписана је ту. Поред трошне куће с набацаним малтером диже се дворац каквога племића; на каменој капији још се виде трагови његовога грба, изразбијанога разним револуцијама, које су од 1789 потресале земљу. У овој улици, дућани нису данашњи дућани, но су ниске собе, које немају ни лица, ни излога, ни великих окана, — дубоке, мрачне, и без спољашњих или унутрашњих украса. Пред дућаном изложио је трговац своју робу. Ту нема шарлатанства. Према томе шта се у дућану продаје, на пољу стоје два три буренцета соли и бакалара, комади шаторскога платна, конопци, жице обешене о греде, обручи наслоњени на зидове, или неколико комада сукна у рафовима. Кад уђете, чиста девојка, млада и здрава, у белој вратној марами, црвених руку, оставиће свој ручни рад, дозваће оца или матер, који ће доћи и, равнодушно, љубазно или неучтиво, према својој нарави, продати вам робе за колико желите, било за двадесет пара, било за двадесет хиљада динара. Видећете качара који седи пред вратима, и разговарајући са својим суседом обрће палце; на први поглед човек би помислио да су сва његова роба три четири даске; међутим, у пристаништу његово пуно стовариште снабдева све анжујске качаре.

Суботом, око подне, лети, не можете добити код ових честитих индустријалаца ни за пет пара робе. Сваки има свој виноград, своје мало пољско имање, и иде на два дана на село. Како се ту све у напред зна, и куповина, и продаја, и добит, трговци могу три четвртине свога времена да употребе на веселе излете, на посматрање, на разговор, на оговарање, на шпијунисање. Ту домаћица неће купити јаребицу, а да суседи не упитају

мужа је ли била добро печена. Девојка не може промолити главу кроз прозор, а да је не види све што је у том трепутку беспослено. Ту је савест на површини, онако исто као што је живот готово вечито под отвореним небом: свака породица седи пред својим вратима, ту руча, ту вечера, ту се свађа. Нико не прође улицом а да га добро не загледају.

Некадашњи домови старе вароши леже у горњем крају ове улице, у којој је некада становало месно племство. Кућа, пуна меланколије, у којој су се десили догађаји који ће бити испричани у овој причи, била је један од тих домова, уважених остатака једнога века у коме су и предмети и људи још имали ону простоту коју француски обичаји губе из дана у дан.

При крају ове искривудане и живописне улице којом сад прођосмо, приметићете најзад неко прилично мрачно удубљење, усред којега је као сакривена капија — «куће господин-Грандеове». Али, немогућно је разумети сав значај ових речи, ако човеку није позната биографија г. Грандеа.

Г. Гранде је уживао у Сомиру глас чије порекло и последице не може потпуно разумети онај који није, ма и кратко време, живео по паланкама. Г. Гранде, кога су неки звали и чича Гранде, био је 1789 врло имућан качар, који је знао читати, писати, и рачунати. Када је Француска Република, у сомирском округу, објавила продају манастирских добара, качар, коме је тада било четрдесет година, тек што се беше оженио ћерком једнога богатога дашчарског трговца. Гранде узе своју готовину и мираз, две хиљаде златника, и оде у округ, где средством две стотине великих златника, датих од стране његовог таста једном страсном републиканцу који је управљао продајом народних добара, доби врло јевтино, правно, ако не законито, најлепше винограде у округу, једну стару опатију и неколико зиратних добара. Како становници Сомира нису били много наклоњени Револуцији, чича Гранде испаде човек смео, републиканац, родољуб, ум који

је прихватио нове идеје, док је качар просто на просто прихватио винограде. Он би постављен за члана управе у сомирском округу, и његов мирољубиви утицај осети се и политички и трговачки. Политички, јер је узео у заштиту племиће и свом својом влашћу спречио да се продају добра емиграната; трговачки, јер је набавио републиканској војсци хиљаду две буради белога вина и наплатио се у дивним ливадама једног женског манастира, који беше остављен да се прода напослетку. За време Консулства, Гранде постаде кмет; управљао је мудро, вршио бербу још боље; за време Царства, био је господин Гранде. Наполеон није волео републиканце: он смени г. Грандеа, кога су сматрали за црвенокапића (револуционара), и на његово место постави једног великог поседника, племића, будућег барона Царства.

Г. Гранде остави своје кметство не жалећи ни мало за њим. Он беше, у интересу вароши, саградио одличне путове који вођаху на његова имања. Његова кућа и његова добра, врло повољно уведена у баштинске књиге, плаћала су умерену порезу. Од то доба његови виногради, благодарећи његовом неуморном старању, постадоше «глава околине», — уобичајена техничка реч да означи винограде који дају вино прве каквоће. Могао је, да је хтео, тражити за награду крст Почасне Легије.

Овај догађај био је 1806. Господину Грандеу било је тада педесет и седам година, а његовој жени око тридесет и шест година. Њиховој јединици, плоду њихове законите љубави, било је шест година. Господин Гранде, кога је Провиђење хтело без сумње да утеши за изгубљеним кметством, наследи те године једно за другим госпођу од Годинијера, рођену од Бертелијера, мајку госпође Гранде; затим старога г. од Бертелијера, оца покојничиног; па онда госпођу Жантије, бабу по матери: три наслеђа чију величину није нико знао. Ово троје старих бејаху тако страсне тврдице да су кроз дуги низ година гомилали новац, да га затим у потаји посматрају. Стари г. од Бертелијера називао је

давање под камату *раситањем*, налазећи више користи у посматрању злата но у добити од камате.

Варош Сомир судила је о величини уштеде по приходима познатих јој добара. Г. Гранде доби тада нову племићску титулу, коју наша манија за једнакошћу неће никад изгладити; он постаде човек који у округу *плаћаше највећу порезу*.

Господин Гранде је имао сто јутара земље под лозом, која су му добрих година давала седам до осам хиљада буради вина. Имао је тринаест зиратних добара, једну стару опатију, на којој је, из штедње, зазидао прозоре и шарена окна, те их је то и очувало; и сто двадесет и седам јутара ливада, на којима је расло три хиљаде топола, засађених 1793. На послетку, кућа у којој је становао била је његова.

Тако су срачунавали његову «видљиву» имовину. Што се тицало његових других капитала, само су два човека могла, али врло издалека, нагађати њихову величину: једно је био г. Кришо, бележник, који је давао под интерес новац г. Грандеов; други, г. од Грасена, најбогатији сомирски банкар, у чијој је добити винаградар имао удела по вољи и тајно.

Ма да су стари Кришо и господин од Грасена били у понашању људи необично уздржани (што у провинцији изазива поверење и доноси новаца), они су јавно указивали господину Грандеу тако дубоко поштовање, да су посматрачи могли ценити величину капитала некадашњега кмета по величини необичнога уважења којега он беше предмет. Цео свет у Сомиру био је убеђен да господин Гранде има једну нарочиту, засебну ризницу, нарочит ковчег пун златника, који ноћу отвара и онда се предаје оном неисказаном уживању које човеку даје посматрање велике гомиле злата. Тврдице су налазиле да имају као неки доказ за то, гледајући очи Грандеове, којима жути метал као да беше предао своју боју. Очи човека који од својега капитала вуче велику камату стичу неминовно као и очи сладострасника, коцкара или дворанина, извесне

нарочите навике, неке потајне, грамжљиве, тајанствене покрете, које његови једноверци одмах познаду. Овај немушти језик ствара као неку врсту слободног зидарства међу страстима. Господин Гранде уливао је дакле свакоме оно дубоко поштовање на које има права човек који никоме никад ништа није дуговао, који је, као стари качар, и стари виноградар, са астрономском тачношћу погађао кад треба да спреми за своју бербу хиљаду буради, а кад само пет стотина; који није пропустио ни једну спекулацију; који је увек имао буради на продају онда када су бурад била скупља но оно што ће у њих да се метне; који је могао оставити своје вино у подруме и чекати згодан тренутак да прода буре по две стотине динара, када су мали поседници давали своје по стотину. Она његова позната берба године 1811, мудро сачувана, лагано продавана, беше му донела преко две стотине четрдесет хиљада ливара.

У новчаном погледу, господин Гранде је имао нечега сличног с тигром и са царском змијом: он је умео да полегне, да се притаји, да дуго посматра свој плен, да скочи на њега; затим је отварао чељуст своје кесе, увлачио у њу гладно хрпу талира, па онда мирно легао као змија кад вари, неосетљив, хладан, методичан. Кад је пролазио улицом, људи су га гледали с дивљењем, у које се још мешало поштовање и страх. Разуме се, кад је цео Сомир на себи осетио углађене, челичне канџе његове! Једноме је господин Крișно дао потребан новац за куповину некога имања, али са једанаест по сто; другоме је господин од Грасена есконтовао менице, али са огромним одбитком камате. Ретко који дан да је прошао, а да се име господина Грандеа не помене, било на тргу, било у вече у варошким разговорима. Било их је који су се сећали имања старога виноградара с неким родољубивим поносом. Трговци, крчмари често су говорили странцима са извесним поносом: »Господине, ми овде имамо две три милионарске куће; али господин Гранде, он ни сам не зна колико има!« Године 1816, највештије сомирске рачунџије цениле су не-

покретно имање Грандеово на близу четири милиона; али како је, просечно, од 1793 до 1817, морао од свога имања вући годишње по сто хиљада динара, то је вероватно имао у готову толико исто колико у имању. Зато би меродавни људи, када би се после партије бостона, или после каквог разговора о виноградима, повела реч о господину Грандеу, рекли: «Чича Гранде?... Чича Гранде ће имати пет до шест милиона». — «Ви сте вештији од мене, ја нисам никад могао да ухватим колика је цела сума», одговарали би господин Кришо или господин од Грасена кад би чули ово мишљење. Кад би какав Парижанин поменуо Ротшилде или господина Лафита, Сомирци су одмах питали да ли су они богати као г. Гранде? Ако би им Парижанин, мало презриво, и смешећи се, одговорио да јесу, Сомирци су се згледали и вртели главом не верујући.

Овако велико богатство покривало је као златним огртачем сва дела овога човека. У почетку су неке појединости његовога живота изазивале подсмех и ругу, али су се подсмех и руга временом истрошили. И најситнији поступци г. Грандеа примани су као једном пресуђена ствар. Његове речи, његово одело, његови покрети, трепуће његова ока, беху закон у земљи у којој се сваки — пошто га је проучио као што природњак проучава нагон у животиња — могао уверити о дубокој и немој мудрости и најмањих његових поступака. «Биће оштра зима, говорило се, чича Гранде је навукао постављене рукавице: треба похитати с бербом. — Чича Гранде купује много дуга, биће вина ове године». Г. Гранде никад није куповао ни месо ни хлеб. Његови закупци доносили су му недељно довољну количину копуна, пилића, јаја, масла, и пшенице. Он имађаше један млин, чији је закупац, поред закупнине, морао долазити по извесну количину пшенице, самлети је, и донети му трице и брашно. Велика Нанона, његова једина слушкиња, ма да није више била млада — пекла је сама сваке суботе потребни хлеб. С поврћарима, својим закупцима, господин Гранде

је уговорио да му дају зелен. Што се тиче воћа, њега је имао у толикој количини да је велики део продавао на пијаци. Дрва за огрев секао је у својим забранима, или је употребљавао старе, у пола иструлеле пањеве које је дизао са својих њива, и његови закупци превозили су му та дрва у варош, лепо исечена, слагали их, из услужности, на његов дрвљаник, и примали у награду његову захвалност. Једини познати трошкови његови били су: нафора, одело његовој жени и његовој кћери, и њихове столице у цркви; осветљење, плата Великој Нанони, калајсање судова; плаћање порезе, оправке његових грађевина, и трошкови око обрађивања имања. Имао је шест стотина ланаца земље под гором, које је пре кратког времена купио, и ту гору чувао му је пољак једнога суседа, коме је обећавао да ће му за то платити. Тек од како је то имање купио, јео је дивљач.

Понашање овога човека било је врло просто. Говорио је мало. Своје мисли казивао је обично кратким као поучним реченицама, које је изговарао благим гласом. Од времена Револуције — у то је време привукао на се пажњу — почео је досадно да муца, чим је имао да говори дуго или да се препире. Ово муцање, говор без везе, бујица речи под којом се губила његова мисао, привидна оскудица логичности у говору, што се све приписивало његовом недовољном образовању, било је напротив извештачено и биће довољно објашњено неколиким догађајима ове приче. У осталом, четири реченице, тачне као алгебарске формуле, служиле су му обично да обухвати и да реши све тешкоће у животу и у трговини: «Не знам, не могу, нећу, видећемо». Никад није говорио ни *да* ни *не*, нити је што писао. Ако му је ко говорио, он је слушао хладно, држао се десном руком за браду, наслонивши десни лакат на горњу површину леве руке, и о свему је стварао за себе мишљење од којега после није одустајао. Дуго је размишљао и о најмањим пазарима. Кад би, после каквог дугог и вешто вођеног разговора, његов противник издао тајну својих намера, мислећи, ме-

ђутим, да је њега уловио, господин Гранде би му одговарао: «Не могу ништа да закључим, док се не разговорим са женом». Његова жена, коју беше начинио робињом, била му је у његовим пословима најподеснији заклон. Он није никада никоме ишао, није хтео ни да прима, ни да зове на ручак; никада није дизао ларму, привлачио пажњу на себе, и као да је тврдичио свачим, чак и покретима. Није никоме ништа кварио, зато што је стално поштовао својину. При свем том, поред све благости у гласу, поред свега обазривога држања, говор и навике качареве избијаху на површину, нарочито кад је био код куће, где се уздржавао мање него ма где на другом месту.

Телесно, Гранде беше човек висок пет стопа, дежмекаст, плећат, листова који су имали дванаест палаца у обиму, јако развијених чашица и широких плећа; лице му беше округло, опаљено, богињаво; доњи део лица, испод уста, раван, усне без кривина, равне, а зуби бели; очи су му имале хладан и прождрљив поглед, какав народ замишља у аждаје; његово чело, пуно попречних бора, није било без значајних испупчења; његова коса, жућкаста и проседа, беше «сребро и злато», као што говораху неки млади људи који нису појимали колико је опасно шалити се на рачун господина Грандеа. Његов нос, дебљи при врху, имао је на себи израстао пуну жилица, за коју је свет говорио, не без разлога, да је пуна злочести. Ово лице показивало је неку опасну препреденост, поштење без топлине, саможивост човека који је све своје осећаје усредсредио у двема стварима: у тврдичењу, и у једном створењу за које је доиста марио, својој кћери Евгенији, његовој јединој наследници. Држање, понашање, опхођење, све на њему, у осталом, посведочавало је оно поуздање у самога себе, које ствара навика на успех у свима предузећима. Зато је г. Гранде, и ако је изгледао благе и добре нарави, био челична карактера. Како је вечито био обучен на исти начин, ко га је видео данас, видео га је онаквог какав је био од 1791. Његова гломазна обућа

везивала се кожним узицама; он је вечито носио вунене чарапе чије је ткиво личило на чоху, кратке чакшире од дебела сукна кестенасте боје, са сребрним копчама, прсник од кадифе са жутим и мрким пругама до грла закопчан, широк капут кестенасте боје са дугачким нешевима, црну кравату, и широк квекерски шешир. Његове рукавице, јаке као рукавице жандармске, служиле су га по двадесет месеца; да их не би упрљао, он их је остављао на обод свога шешира, увек на истом месту, истим методичним покретом... То је све што је Сомир знао о овом човеку.

Само шест личности имало је приступа у његову кућу. Најугледнија од првих трију беше синовац господина Кришоа. Од како је постављен за председника сомирскога првостепеног суда, овај млади човек беше додао имену Кришо име од Бонфона и радио је на томе да име Бонфон претегне над именом Кришо. Он се већ потписивао Кр. од Бонфона. Парничар који би био толико непажљив да га назове «господин Кришо», одмах би, још на суђењу, увидео да је учинио глупост. Судија је пазио оне који су га називали «господин председник», али је својим најљубазнијим осмехом удостојавао ласкавце који су му говорили «господин од Бонфона». Господину председнику било је тридесет и три године; био је сопственик добра од Бонфона, које је доносило годишње седам хиљада ливара; очекивао је да наследи свога стрица бележника и свога стрица опата Кришо, часника у скупштини каноника из турскога Светога Мартина, које су сматрали за доста богате. Ова три Кришоа, подржавана добрим бројем сродника, у сродству са двадесет домова у вароши, образовааху партију као некад Медичијеви у Флоренцији. Госпођа од Грасена опет, мати једнога сина од двадесет и три године, врло је приљежно долазила госпођи Гранде, да играју карата, уздајући се да ће свога драгога Адолфа оженити госпођицом Евгенијом. Г. од Грасена, банкар, снажно је потпомагао сплеткарење своје жене сталним услугама које је потајно чинио староме тврдици, и сти-

зао је увек на време на бојно поље. Ово троје Грасенових имађаху такође своје приврженике, своје срoднике, своје верне савезнике. Са стране Кришовљевих, опат, породични Таљеран, снажно потпомаган својим братом бележником, храбро се бораше с госпођом Грасен, и покушаваше да богато наслеђе задобије за свога синовца председника. Ова потајна борба између Кришовљевих и Грасенових око руке Евгеније Гранде живо је занимала разна сомирска друштва. Да ли ће госпођица Гранде поћи за господина председника или за г. Адолфа од Грасена?

На ово питање, једни су одговарали да господин Гранде не би дао своју кћер ни једноме ни другоме. Некадашњи качар, пун славољубља, тражи за зета, говораху, каквог француског пера, који ће за три стотине хиљада ливара дохотка прећи преко свих буради Грандеових у прошлости, садашњости и будућности. Други су одговарали да су Грасенови племићи, веома богати, да је Адолф врло леп младић, и да тако лепо сродство, сем ако немају у рукаву каквога папиног синовца, мора задовољити људе простаке, човека кога је цео Сомир запамтио са качарском секиром у руци и који је, у осталом, био у своје време црвењак. Најразборитији напомињали су да је господину Кришо од Бонфона слободан приступ у свако доба, док његов противник долази у кућу само недељом. Једни су тврдили да госпођа од Грасена, која је била у већем пријатељству са женскињем у кући Грандеовој но Кришовљеви, може утицати на женскиње, те тако, пре а после, постићи свој циљ. Други су одговарали да нико на свету не уме тако вешто да се подвуче човеку као опат Кришо, и да је у овом случају борба једнака, јер је на једној страни жена, а на другој калуђер. «Имају патакарте», говораше један досетљивац сомирски. Боље обавештени, старији становници сомирски уверавали су да ће се госпођица Евгенија Гранде из Сомира — пошто су Грандеови и сувише мудри да би дали да имање оде из њихове породице — удати за сина г. Грандеа из Париза, богатог винарског трговца.

На то су привърженици Кришовљевих и Грасенових одговарали: «Пре свега, ова два брата нису се двапут видела за тридесет година. После, господин Гранде из Париза циља на високо за свога сина. Он је кмет једнога кварта, народни посланик, пуковник у народној гарди, судија трговачкога суда; он се одриче Грандеових из Сомира, и има намере да се сроди с каквом војводском породицом по милости Наполеоновој».

Шта се све није говорило о једној наследници о којој се причало на двадесет миља у наоколо, чак и у путничким колима од Анжеа до Блоа закључно!

Почетком 1811, кришовљевци добише знатну превагу над грасеновцима. Фроафонско добро, познато са свога парка, свога дивнога замка, својих мајура, својих река, језера, шума, у вредности три милиона, изложио је продаји млади маркиз од Фроафона, приморан да претвори у новац своју имовину. Бележник Кришо, председник Кришо, опат Кришо, потпомогнути својим присталицама, спречили су да се ово добро продаје на мале делове. Бележник закључи с младим човеком сјајну погодбу, убедивши га да би се морали водити безбројни спорови против купаца док би се новац од њих наплатио; боље би било продати све укупно г. Грандеу, човеку који има новаца и који је у стању да положи све у готову. На тај начин лепа маркиска баштина фроафонска пређе у својину господина Грандеа. На велико чудо Сомира, господин Гранде је исплати, са извесним одбитком, после извршених формалности. Ствар одјекну чак до Нанта и Орлеана. Г. Гранде оде да види свој замак, — користећи се једним двоколицама која су се тамо враћала.

(Наставиће се).

Х. де Балзак.

(С француског превео Д. Л. Ђокић).

НА ВОДАМА ВАВИЛОНСКИМ.

Блудим гробљем праотаца мојих,
Што су пали за слободу свету;
Месец сија и гробове злати,
А ветрови тужбалице плету.

Гроб до гроба. Ал' ту нема храма
Равна делу што им крвца доче:
Тамо стоје обнажене кости,
А онамо покрхане плоче.

Ал' гле опет један цветак мали,
Где се смерно међ' плочама крије;
И на њему две три капи сјајне, —
Ја бих рек'о да су сузе чије.

Да л' ту беше вила са планина,
Да другове убојнике жали?
Ил' је плак'о унук оковани,
Што су залуд гинули и пали?

Ко би знао! Ал' ја суза немам,
Мене туга камени и књњи:
О, мој роде, мој витешки роде,
О мој роде, ти кукавче сињи...

Милорад Ј. Митровић.

СЕКСТ ПРОПЕРЦИЈЕ,

РИМСКИ ПЕСНИК.

Кад човек погледа обиље и сјај у римској поезији Августовог доба, он је готово склон да посумња у тачност оног познатог мишљења: да су карактерне црте латинског духа биле трезвеност и практичност, и да Римљани нису имали дара за песништво. У то време, које се доиста с правом назива у историји римске књижевности «златни век», између осталих поетских врста, с особитом срећом негована је љубавна лирика; еротици латински спадају свакако, бар према нашем данашњем укусу, међу најсимпатичније античке књижевне појаве. А нарочито су се у тој врсти одликовала четворица поета: Гал, Тибул, Проперције и Овидије. Из тог сјајног песничког квартета ја хоћу овде да представим у главним потезима читаоцима једног виртуоза. Не сумњам пак да ће им то познанство бити пријатно, јер свак радо има песнике топле душе, великог дара и изврсне уметности, као створења на која се излила божја благодет.

Проперције је провео живот у служби божанстава Венере и Амора. Главније моменте из тог времена он је опевао и, како су нам те песме готово једини извор о његовом животу, о њему се, изузевши му љубави, слабо што зна. Али ми овде немамо разлога да за то жалимо: на против, то је за наш чланак, рекао бих, једна срећна околност, јер ко зна колико бисмо иначе у њ морали унети на крају крајева ипак сухопарног елемента. Овако, кад кажемо да се Проперције родио у Умбрији, око средине првог века пре Христа, а у виђеној и имућној кући, да је оца изгубио пре, а матер наскоро после шеснаесте године, да је канда још рано дошао у Рим, и да се није никада примао никакве службе ни војне ни цивилне (како је тада обичај био), да је

живео безбрижним бећарским животом у лаком друштву, и да је био у пријатељству с великим римским песницима Вергилијем и Овидијем, и с моћним заштитником књижевника Меценатом, да је умро врло млад, нешто после тридесете године, — остају нам, тако рећи, још само његови љубавни доживљаји.

Наш песник је млад почео волети. Тек је био узео мушку тогу, што значи да се тек био замомчио, а ми га видимо већ где проводи љубав с неком Лицином. Али та страст није била особито жарка, и Проперције сам сматра љубав према Цинтији као прву. «Цинтија је прва, вели он, која ме је својим очицама очарала; пре тога, тужан, ја нисам знао за љубавне жудње». Ах! и како га очарала! То је била дубока, страсна, пламена љубав. Она је Проперцију готово испунила остатак живота С те страсти он се прославио и постао бесмртан, а у исто време овековечио је и Цинтију. Као што ће вечито живети Дантова Беатрича или, да узмемо примере из римског доба, Катулова Лезбија и Тибулова Делија, тако ће и Цинтија у Проперцијевим песмама трајати «докле тече сунца и месеца».

Цинтија је била по пореклу ропкиња, тада ослобођена (либертина), а по положају у друштву хетера. Правим именом звала се Хостија; надимак Цинтија дао јој је Проперције по једном обичају античких еротика да мењају својим госпођама имена, хотећи јамачно тиме да каже «лепа као богиња Дијана». Своју драгану он представља као необичну лепоту; она, по њему, лепотом надмаша најдивније красотице старе митологије. Али, додаје, није њега толико то очарало: «то је последњи узрок што сам изгубио памет»; драже су му особине «у којима му је, вели, пријатно гинути»: њена љупкост и темпераменат, дух и карактер. «Феб ти је дао, читамо на једном месту, песму а Калијопа лиру, дражесна си у разговору, и уопште имаш све Венерине и Минервине дарове». Љубав има чудну моћ да љубљени објекат идеализира, да га заодева чаробним плаштом, да му приписује лепе особине; али

немојмо тиме тумачити песникове речи: у његово време деми-монд у Риму могао је показати многу доиста лепу, фино образовану и даровиту даму.

Годину дана чезнуо је Проперције за својим идеалом. За то време подносио је он тешке муке. «Срце ми је болно, уздише он, ноћи горке». Амор, тај мали и несташни бог, може доиста страшно да тиранише и његова обест иде често далеко. Ево, по једној песмици нашега песника, какав је он по неки пут.

«Је ли да је онај који је први насликао Амора дететом имао срећну мисао? Он је опазио да љубавници живе као да немају памети... Исто тако с разлогом му је он дао лака крила и представио га како лети по човековом срцу... Обраши те, кад се и не надаш непријатељу, а од те ране свак мора боловати. У мени остадоше стреле, остаде и његова прилика, јер је зацело крила изгубио. Аох! из мојих груди неће он никад излетети него ће без престанка водити рат у мојој крви. Шта ти се допало тако у мојој сржи, кад се сва осушила! Ако имаш образа, иди, дете; ето, устрели ког другог! Опробај на другима који су нетакнути тај отров. Ја више нисам Проперције, него сам његова прозрачна сенка. Ако њу уништиш, ко ће опевати... главу и прсте и црне очи и нежан ход моје драгане?»

На послетку Цинтија се одазове. То је песника начинило блаженим. «Кад проводи са мном ноћ или по цео дан, кличе он на једном месту, у слатком миловању, онда сам срећнији од сваког краља. Та срећа нека би ми остала до суђеног конца». Проперције воли пламено и чулно. И ми модерни волимо тако, само се обично снебивамо да то казујемо. Стари су у том погледу били природнији и наш песник пева на једном месту, опијен и одушевљен, овако:

«Ох како сам срећан! дивне ли ноћи! да слатке постељице и њених милина! Најпре смо уз запаљени жижак пуно, пуно причали једно другом, а после уклонисмо светлост и заподесмо — какву игру! Она се отимала, а груди час по па би се обнажиле. Пољупцем ми отвори сањиве очи, говорећи: «Зар ти тако, зар ти тако љубиш?» Ала смо се грлили! колико ли ти је мојих пољубаца остало на уснама! Него Венера не воли да се дражи крију; знај, ако ниси знала, да су у љубави очи вође... Ако останеш при том да спаваш обучена, исцепаћу ти одело; шта више, ако ме страст занесе, показиваћеш

матери још и модре руке. Пуне су ти груди па ти неће сметати да играш... Док нам судбина допушта, напајајмо очи љубављу: имаш на расположењу ноћ и читав дан Ох кад би овако загрљени могли остати увек!... Немају право они који желе крај бесној љубави: истинска љубав не зна ни за какву меру. Пре ће... бог сунца своје црне коње потерати брже но обично, пре ће реке потећи к изворима... но што ћу ја другу заволети: ја сам Цинтијин за живота, ја ћу њен бити и по смрти. Ако ми она буде давала таквих ноћи, биће дуг и живот од године дана; ако ми буде поклонила више њих, постаћу бесмртан: свако може за једну ноћ и бог постати.. Цинтија, док можеш, не остављај сласти живота. Све пољупце да ми даш, мало би ми било...»

Јединствене је дане сад проводио Проперције. По неки пут се у љубав уплете и мало романтике, да јој повећа драж. Љубавници не могу увек слободно да се састану и онда Цинтија силази драгану кроз прозор низ уже. Каквих је чаробних тренутака било, можемо наслутити из ове песме коју је Проперције испевао о једном рођен-дану свога злата. «Сунце бацаше, каже он ту, своје прве румене зраке, кад уз моју постељу стадоше музе. Зачудих се, шта ће то да значи. Оне ми рекоше да је данас рођен-дан моје госпође... Данас нека је далеко од мене свака жалост... А ти, драга моја, срећо моја, устани и помоли се праведним боговима. Но најпре разагнај сан бистром водом и намести руком сјајну косу. Затим обуци хаљину у којој си први пут очарала очи Проперцију, и немој заборавити да украсиш главу цветом. Па се моли, да ти лепота, којом си тако моћна, буде вечита и да увек будеш господарица нада мном...» Даље је он позива да проведу до дубоко у ноћ уз јело и пиће, свирку, игру и шалу, а после ће отићи у ложницу и ту ће завршити светковину.

Проперције нема друге амбиције до да воли Цинтију и да буде од ње љубљен. «Многи су драговољно умрли љубећи; нека бих и ја међу њима лежао под земљом» вели он. Позив једног угледног пријатеља да га прати у Азију он одбија, јер не може да остави Цинтију. «Мене задржава моја драгана, одговара он њему, која

ме грлећи одвраћа и бледећи преклиње, која ми по сву ноћ распаљује у срцу пламен... па јој не могу одолети». Он не може без ње ни после смрти: «Сад се не плашим, Цинтија моја, страшних подземних богова, нити презам од ломаче; али ме је страх, да мој леш не буде без твоје љубави, и тога се више бојим него смрти. Мени си ти тако прионула за срце, да ми ни прах не може без твоје љубави... Био ма што на ономе свету, ја ћу се увек називати твојом сенком: велика љубав прелази и Усудове границе... Кад би и ти осећала тако према мојим костима! Онда ми смрт нигде не би била горка». Песмица се завршује с речима: «Али, док нам судба допушта, уживајмо љубавне милине; љубав није никад довољно дуга».

Али на овом ведром небу појављују се по каткад тамни облачићи, блаженство се по неки пут мути, а за то су били криви и Проперције и Цинтија. Песник је лакомислен, па заборави по неки пут на драгану и задржи се мало дуже од куће. У једној красној песми прича он једном такав случај:

«Доцкан ноћу враћао сам се кући једва вукући ноге од многог вина, а дечаци ми светљаху напред са запаљеним лучевима. Нађох Цинтију где тихо спава, а главу подупрла омлитављеним рукама. Покушах, пошто нисам био још изгубио сасвим свест, благо да јој се примакнем у постељи. Амор и Бах, обојица моћни богови, навалили да загрлим своје нежно злато, да примакнем устима њену руку и да притиснем на њу слатке пољупце. Али нисам смео да јој покварим сан, бојећи се да је не разгневим, него сам стајао тако... и посматрао је не скидајући очију. И час бих скинуо са чела венце, па јој метао на слепе очи, час сам се забављао уређујући јој расплетену косу... Док ти месечева светлост продревши кроз прозор не отвори меким својим зрацима очице...»

Сад она му пребацује да је неверан и жели му овакве ноћи какве она проводи. «Како је, вели чувени класични филолог Рибек, песник свој грех покајао и како се ноћна посета свршила, остаје нежно остављено читаочевој фантазији».

С друге стране опет, она је кокетна, а њега за то раснње љубомора. Шта ће јој накит и што маже косу

мирисом? пита је он у једној песми. Што прави хаљине од танке, провидне материје? Не требају њој никаква вештачка средства. «Гледај како дивно цвеће само цвета... Како се обале од природе прелевају од шарених камичака. А тице најлепше певају, кад их не учиш». Кад је једном отишла у Бају, злогласно купатило, он јој пише писмо у ком је пита: Да ли га се кадгод сећа? Да му је није ко уграбио? Уверава је да му је она још увек све и сва: «Без тебе не марим да живим, ти си ми кућа, ти, Цинтија, родитељи, ти сва радост моја. Појавио се пред пријатељима тужан или весео, рећи ћу: Цинтија је узрок». Па завршује: «Остави само што пре ту покварену Бају». Но ипак њега љубомора никад не заслепљује дотле, да пређе границе молбе. У истом писму вели он: «Опрости, ако те моје писмо ожалости: бојазан је узрок што тако пишем».

У један мах Проперције беше дошао у велику опасност. Неки богат претор из Илирије у мало му не одведе Цинтију. Али песник успе да је одврати од тога, како сам каже захваљујући својим стиховима. Кад је сазнао да она неће ићи с његовим опасним такмацем, он пада у праву екстазу и овако ликује: «Она ће остати!... Успео сам: није могла одолети мојим молбама ...Ја сам јој мио и због мене јој је и Рим најдраже место на свету... Воли одмарати се са мном на узаном кревецу и бити моја ма под каквим погодбама ...И чиме сам је преломио? Не златом нити индијским шкољкама, него нежном својом песмом... Ретка Цинтија моја је. Сад сам небеса дохватио: она је моја и дању и ноћу».

Међутим ни овај случај није опаметио Проперција. Он је и после овога по неки пут лакомислен. Једну дражесну епизоду из тог времена дивно прича песник. Ствар је текла отприлике овако: Цинтија беше отишла у једну оближњу варош. Проперције намисли да се користи том приликом и да се мало проведе. Он позове две хетере својој кући, погоди флауташа, једну играчицу с кастањетама и једног кепеца, и уз добро вино почне се веселити;

Расположење је било у највећем степену. На једанпут зашкрипи капија, а одмах за тим улети у собу бесно Цинтија. Песник пребледи, из руке му испадне пехар. Цинтија сева само очима. Па онда скочи једној од хетера с ноктима у лице. На то друга стане запомагати. Узрује се цела улица. Хетере се користе тим и по мраку, рашчупане и у негликеју, склоне се у прву крчму. Сад се Цинтија окрене на Пропертија. Удари га по лицу, угризе га за врат, а највише му насрће у очи. Напослетку дође ред на његовог роба Лигдама, који је друштву служио вино. Пошто се и на њега искалила, «склопљеним рукама, вели песник, станем је молити за мир. Она ми једва пружи ноге, да их се дотакнем, с речима: ««Ако хоћеш да ти опростим, мораш пристати на ове услове. Одсад не смеш више шетати Помпејевим тремом, нити присуствовати јуначким играма на форуму. У позоришту не смеш дизати очи на највише редове (јер тамо седе хетере) нити на улици заустављати твоја отворена носила. А пре свега мораш продати Лигдама, јер ми је он узрок целој свађи...»» Одговорих: примам погодбу. На то се она победоносно насмеја, па пошто окади и очисти кућу, одосмо у постељу да запечатимо начињен мир».

Напослетку једна погрешка од његове стране доведе до правог расцепа. Шта је управо он то био учинио, не знамо: према његовим речима није ни он сам знао, зашто га је Цинтија оставила. «Зашто си се, Цинтија моја, то погордила? Где је узрок мом плачу, Цинтија? До мало час рачунао сам се међу срећне љубавнике. Шта сам то учинио? Каква те је кривица моја променила? Да није узрок твојој тузи нека госпођа?» Тек Цинтија га остави. Можемо замислити, како је њему било тада. Он потражи самоћу, где би могао слободно јадиковати. Ту кука и нариче како је увек био веран, како је у љубави све подносио од ње ћутећи, а ево како му се враћа. Ипак његова освета неће ићи никад дотле, да она нагрди плачем очи; напротив, он ће непрестано помињати њено име. Он неће никад престати волети је: «Цинтија ми је била прва, ре-

као је он већ на другом месту, Цинтија ће ми бити и последња». Неком пријатељу вели: «Отета ми је драга девојка, а ти ми кажеш да не плачем, пријатељу. Највећа непријатељства постају услед љубави. Боље ме удри ножем у срце; лакше ћу то поднети. Зар могу да је гледам у туђем наручју? Зар да се не зове мојом она, која се до скора мојом звала?»...

Он одлучи да одсад избегава Амора и да се клони дама̂. Али човек разлаже, а Бог располаже. На месец дана после тог прекида, он је до ушију заљубљен у једну нову, такођер чаробну красотицу. «Био сам, каже он, слободан и мислио сам да живим сам у постељи, кад али ме превари Амор и поквари мир што смо били начинили». А на другом месту: «Ти си говорио да ти више ни једна не може нашкодити, али ето уловљен си, тогнуо си главу». Одушевљено описује он њене чари. «Зашто живи на земљи таква људска прилика?... Има плаву косу, дугуљасту руку, високог је струка, а хода поносито као Јунона или Минерва», а на другом месту: «Кринови нису бељи од моје госпође. Она изгледа као меотски снег помешан са шпанским цинобером, и као ружино лишће кад плива по чистом млеку; коса јој се обично таласа по нежном врату; очи јој два луча, две звезде моје». Уз то она одлично игра и пева, а као песникиња не уступа Гркињама Корини и Ерини, и тим га је особито придобила. «Животе мој! Зар теби није Амор још првих дана по рођењу прорекао срећу? Те су ти божанске дарове богови дали, а немој мислити да си их од мајке добила... Не, не, та добра нису људске природе ...

О тој новој страсти ми не знамо поуздано ништа више. Уопште од овог прекида теже је пратити Проперцијеве љубавне односе. Несумњиво је да је он Цинтију још увек волео свим срцем; од како је видео први пут, она је постала делом његове душе. Можда је непознату лепотицу онако сјајно описао у неколико и с намером да дирне Цинтију. Тако исто и Цинтија канда није могла да буде равнодушна према њему. Није, дакле, чудо што је

после неког времена, после подуже паузе од године дана, дошло до измирења. У једној од својих најлепших песама прича Проперције тај моменат:

»Сунце моје! кад сам пред зору лутао тако по вароши пијан, сам, без робова, изађе наједанпут преда ме гомила деце. Колико их је било, не знам; од страха их нисам избројао. Једни од њих ношаху лучеве, други стреле а неки опет замке. Били су наги. Један, несташнији од осталих, рећи ће: «Ухватите га, знате га добро: то је тај, за кога имамо од госпође наредбу». Тек што он то изрече, већ ми на врату беше замка. На то ће други заповедити да изађем на средину, а трећи почне: «Нека умре сваки који нас не сматра за богове! Драга те толико чека, а ти, малоумниче, тражиш не знам чије капије. Кад Цинтија одреши повезу с главе пред спавање и кад те погледа оним очима, замирисаће мириси, не они што их праве од арапских трава, већ мириси које прави сам Амор. Него станите, браћо, поштедите га, обећава да ће одсад бити веран, а ево баш смо дошли до њене куће». И тако бацивши ми на плећа опет огртач рекоше: «Иди сад, па научи проводити ноћи код куће». Било је свануло и ја сам хтео видети да ли Цинтија сама спава. Била је сама у постељи. Никад ми се није учинила лепша...»

У овој фази љубав је текла у многом као у прошлој. Проперције воли Цинтију као и пре, из дубине душе. Кад се она једном разболела, он моли бога да је не узме, а ако не може друкчије да буде нека узме и њега: «Јупитру, смилуј се једном на моју болну драгану; ако умре тако лепа, твоја ће бити кривица»... «Црна тица слути злу коб. Чун Харонов однеће наше љубави заједно у подземна језера. Ако нећеш да се смилујеш на једно, смилуј се, молим ти се, на обоје. Ако она остане у животу, живећу, ако ли пак умре, умрећу и ја». Исто тако она је и сад кокетна, а њега распиње љубомора. Она воли да се шета живом апијском улицом, она сама кочијаши итд. Кокетерија је била узрок и што га је једном изневерила. Песник није био у таквом материјалном стању да је могао задовољавати сујету Цинтијину («куповати јој скупоцене хаљине, смарагде, хризолите жутог сјаја»), и она се баца у наручја оном илирском претору, који се био вратио богатији но пре и поново покушао срећу.

Други пут опет невера је Проперције. Услед неке

свађе с њом, он је остави и нађе другу, и ако се више пута заклињао да другу неће волети, па чак и кад га је Цинтија била изневерила: «И ако ме је госпођа изневерила, нећу другу да узмем; тако ће заплакати, кад чује да сам јој остао веран...» «Звезде су ми и јутрења студен... сведоци да ми у животу није никад ништа било драже од тебе; тако драга ти ћеш ми и одсад бити, и ако си према мени непријатељски расположена. У моју ложницу неће крочити друга госпођа; кад не могу бити твој, бићу сам». Али тај прекид није дуго трајао. Цинтија је поред свега волела песника; њу је много болело што је оставио и јако је туговала за њим. Једном је Лигдам затече у оваком стању: «плаче, коса јој неуређена, а из очију теку сузе... На нежним раменима виси јој тужно хаљина... Жалосна јој кућа, тужне робиње раде вуну, а она усред њих преде. Брише сузне очи... и жали се на Проперција». Кад песник, коме је к томе нова драга била већ постала досадна, сазна за то, он усхићен вели Лигдаму: «Ако је то истина, трчи, Лигдаме, и однеси јој поруку с пуно суза... И ја сам на истим мукама. Узео сам другу из љутине, а не из невере», и као награду, ако успе да их измири, обећава му слободу. Не треба ни рећи да је Лигдам извршио ту деликатну мисију на његово пуно задовољство.

Али напослетку њени се каприси нису могли више сносити. Кад она почне већ и да га пред друштвом вређа, Проперције се реши на дефинитиван раскид. Знајући за ону истину: далеко од очију, далеко и од срца, он одлучи да отпутује из Рима. «Морам да се кренем на далеки пут, у учену Атину, не бих ли се излечио од љубави... Здраво остајте, зграде римске, здраво, пријатељи, збогом и ти девојко, ма каква да си према мени». На тај корак Проперције се тешко решио, он воли непрестано Цинтију, али није могао на шло, увреда је била јача од љубави. «Ја ћу плакати, каже он, кад будем одлазио, али ће увреда надјачати плач». Он се нада да ће моћи преболети: «Сад ће зарасти моје ране», а Цинтија ће се једном кајати, што је тако с њим поступила: «Али доћи ће ста-

рост, збрчкаће ти се лице, оседеће ти коса» итд. Још јој довикује: «Ти грешиш што се толико уздаш у твоју лепоту... Ти ниси тако лепа, како сам те ја представљао у мојим стиховима...» То му је сва освета.

Овај раскид, као што смо рекли, био је дефинитиван. Истина Цинтија и Проперције загрлили су се још једанпут, али Цинтија је тада већ била мртва. Наскоро по њеној смрти, њена сенка долази ноћу у сну Проперцију «с истим очима и истом косом» коју је имала за живота, али с лицем које је смрт већ почела да преображава, подсећа га на толике слатке тренутке што су заједно провели, пребацује му што јој није био на пратњи, али му опрашта, и још додаје да ће за кратко време опет бити само њен: «Наскоро ћеш бити једино мој, бићеш са мном и кости ће нам лежати помешане заједно». И погодила је; Проперције је доиста није дуго преживео: он умре у тридесет и некој години. Тако се испунила и његова слутња, коју толико пута изражава, да ће млад умрети, и завет, који је толико пута учинио, да је неће преживети.

С овим није исцрпена тема о Проперцијевим љубавним авантурама; напротив о њима ми бисмо имали још много лепо да кажемо. И добра воља не оскудева нам — та коме би и могла оскудевати, кад се тиче оваког бисера! —; али простор што нам стоји на расположењу не допушта то. Па кад жртвујемо овако што, онда нам се свакако неће моћи замерити, ако се на нељубавним песмама Проперцијевим не будемо нарочито задржавали. Проперције је сматрао, и као човек и као песник, љубав за свој позив. «У љубави, каже он, и опевању љубави пролази ми живот, ту ја желим славе. За мене ће бити доста хвале, ако се буде говорило да сам се допадао драгани... Мене нека чита марљиво љубавник...» Војницима који се спремају на парћански рат он узвикује: «Идите, развијте једрила на лађама које су већ опробате у рату... Проричем вам срећу. Осветите Красов пораз... А ја ћу, кад се вратите с пуним колима плена и са заробљеним непријатељским војводама, доћи под руку с мојом драгом

девојком да гледам и да читам имена освојених градова», а идеал му је да буде убројен међу еротике Варона, Гала, Калва и Катула. Он истина више пута удара у епске струне, али то чини често само да испуни жељу свог високог пријатеља Мецената, а махом остаје на почецима. Једном хоће да прича Августове успехе на далеком истоку, али већ после двадесет стихова одустаје од намере, изјављујући да он није дорастао за такво предузеће. Други пут носи се мишљу да опева албанске краљеве и њихова дела; тада му долази у сну Аполон и овако му говори: «Ко ти је рекао да дираш у херојску поезију? Ту нема за тебе славе, Проперције... Твоју књижицу нека чита драгана, кад сама чека драгог.» Још је највише и најуспешније радио на опису светих места у Риму, с легендама и светковинама које су за њих биле привезане. У једној песми нпр. слика Вертумна, једну је елегију посветио храму палатинског Аполона, у трећој песми имамо познату причу о Тарпеји итд. Али и од тога посла одвраћа га једно божанство и саветује да се врати љубавној поезији: «Ти певај елегије, то је твоје поприште... Јер, ма какве победничке палме да задобијеш, једна ће их девојка, која ти је срце освојила, уништити». — Напослетку ни остале Проперцијеве песме не садрже ништа карактеристично за његову душевну физиономију, ма да међу њима има лепих, као што је на пример она у којој песник опева своју љубав према отаџбини, или елегија о прераној смрти Клаудија Марцела, па писмо неке младе Римљанке Аретузе њеном војну Ликоти који је наскоро по свадби отишао у рат, а особито тако звана «краљица елегијâ», у којој Корнелија, Августова пасторка, пошто је умрла држи себи сама тако рећи надгробни говор и управља неке молбе и савете на свог мужа и на децу.

Као пример за ову врсту Проперцијевих песама навешћемо без даљег коментара поменуту «краљицу елегијâ», и то без мало у целини, а за њом један одломак из мало раније поменуте елегије храму палатинског Аполона. Ево те «краљице»; она је и по изразу и по садржини

и по осећајима карактеристична за читав један део римске лирске поезије.

«Престани, Павле, ронити сузе на мом гробу; црна се врата не отварају ни на какве молбе... Надземне богове може човек умилостивити, али кад је Харон примио возарину, травни се гроб за навек затвори. И мени су, дакле, жалосне трубе одсвирале последње «збогом», кад су ме положили на мртвачки одар и запалили ми посмртну буктињу. Шта ми је помогло што сам се удала за Павла, што сам била из славне куће, или што сам изродила такву децу? Зар су Парке зато биле блаже према мени? Ето сам ствар која се с пет прстију диже. Вечита ноћи подземног света, и ви, тихе реке, и ти, водо, која ми пречиш да се вратим, дошла сам овамо истина млада, али не услед какве кривице... Сизифе, остави твој камен; нека умукне Иксионов точак; Танталове усне нека дохвате воду; Кербер нека данас остави на миру сенке, и нека мирно лежи пред прагом с опуштеним ланцем. Ја ћу сама говорити за себе. Ако не кажем истину, нека би ме постигла судбина сестара Данаида.

«Ако се ко могао поносити трофејима својих предака, то сам ја: један мој предак с очеве стране освојио је Африку и Нуманцију, а мати ми је из исто тако одличне породице Либонâ. Кад сам према свадбеним буктињама скинула претексту и косу повезала матроналном траком, ушла сам у твоју ложницу, Павле, коју овако остављам. На мом ће надгробном камену стајати да сам само једанпут била удата. Ја се заклињем пепелом предака, који су Африку покорили и које ти, Риме, славиш, и Емилијем Павлом, који је уништио Персеја и његов дом, да нисам никад прекорачила прописе о моралу; моји немају да црвене ни због какве моје мрље. Корнелија је била и у тако славним породицама, и у тако великој кући, за углед. Ни после свадбе нисам се променила, остала сам увек непорочна: од брачне до погребне буктиње живела сам беспрекорно...

«Ни тебе, слатка мајко, нисам никад увредила: је-

дино сам ти учинила на жао то што сам прерано умрла. За мном плаче мати, цео ме град жали, чак је и Август пустио сузе. Он је још гласно рекао, да сам била достојна сестра његовој кћери...

«Кућа моја није била неплодна. Лепиде и Павле, синови моји, ви сте ми утеха по смрти; на вашим сам грудима склопила очи... Кћери, ти си била пример честитости; следуј мом примеру и немој се удавати више од једанпут. Умножавајте се; ја ћу бити спокојна, кад будем имала толику замену. За једну жену нема већег тријумфа него кад је сви, без ласкања, по смрти хвале.

«Сад, Павле, теби поверавам нашу децу; за њих се бринем и мртва. Узми на себе и материнску улогу. Кад их плачне будеш љубио, љуби их и од моје стране. Одсад ће цела кућа лежати на теби, и сва деца висиће о твом врату. Ако те кадгод обхрва туга, склони се од њих; а ако те опет нађу, утри најпре сузе, па их онда тек љуби, да не би познали да си плакао. Доста су ти ноћи, да тугујеш за мном...

«Ожени ли вам се отац, децо, поштујте маћеху; ви ћете је задобити вашим понашањем. Немојте много хвалити мајку, јер то је може увредити. Остане ли пак он задовољан с мојом сенком и буде ли поштовао мој прах, гледајте на све начине да му ублажите стање. Године које су мени одузете нека се вама придодаду; Павлу неће живот бити неснософан, кад мој пород буде живео. Имала сам срећу, да ми ниједно од деце није умрло; сва су ми на погребу била. —

«То сам имала да кажем... Нека бих била заслужила, да ми кости леже поред мојих славних предака».

Најзад, ево одломка из елегије «храму палатинског Аполона». У њему се описује Августова победа над Антонијем и Клеопатром.

«Има на атаманској обали један Фебов залив који дубоко улази у копно. Он је вечити спомен Августове по-

беде над Антонијем. У том се заливу умирују узбуркани вали Јонског Мора и у њему мрнари имају сигурно склониште.

«Ту се скупише силе целога света; грдна флота беше прекрилила море. Богови нису били подједнако наклоњени обема странама. Антонијева флота и римски пилум, који осрамотише Клеопатрине руке, беху намењени Тројанцу Ромулу. На другој страни биле су Августове лађе, и на њима једрила, која је Јупитар напунио својим благословом, и заставе већ научене да доносе победе Риму. Напослетку Нереј уреди оба непријатеља у облику полукруга. Вода је трептала у одблесцима од оружја. Онда долете Феб с острва Дела (јер су бесни ветрови страшно шибали таласе) и стаде на задњи део Августове лађе, на што трипут засја дотле невиђена светлост у облику криве буктиње. Није сад Аполону као обично расплетена коса падала по врату, нити је он носио лиру за нератничку песму: он је изгледао као негда, кад га је Агамемнон био увредио, те је у дорски табор послао кугу, или као онда, кад је убио змаја Питона, који је био задао страх музама. Силни бог стаде овако беседити: «Августе, чувару света, који си славнији од својих тројанских предака, па и од чувеног Хектора, одржи победу на мору, и земља ће бити твоја. За тебе ћу се и ја борити с мојим луком и целим овим бременом стрела што ми је на плећима. Опрости страха отаџбину која има поверења у тебе и која је положила све наде у твоју лађу. Ако своју земљу не будеш бранио, неће се испунити срећа, коју су Ромулу предсказале тице на Палатинском Брегу. Непријатељ се сувише приближио Италији. Срамота је да латински вали за твоје владе трпе краљичине лађе. Немој се ти плашити што су непријатељске лађе безбројне: њих море нерадо носи. Где је правда, ту ће бити храброст, а на противној страни клонуће дух. Време је, крени лађе: ја одређујем почетак боја и ја ћу с ловоровим венцем у руци предводити Јулијеву флоту». Рече па избаци из лука пун тоболац стрела. Одмах затим хитну Август своје копље. Победи Рим, по Фебовом обећању; Клеопатра доби заслужену казну, и њен скиптар, скрхан, плови по мору...

«Захори се Тритонов рог, све морске богиње запљескаше око застава сад потпуно слободних. Клеопатра бежи у чуну к Нилу; гледајући само да не умре срамном смрћу у Риму. И боље је што се сама убила, јер какав би био то тријумф, на ком би само једна жена ишла улицама, кроз које је некада силни Југурта вођен! Ето зашто је Актијском Фебу подигнут храм. Он је једном стрелом савладао десет лађа.

«Али доста сам певао о боју; победилац Аполон тражи сад китару и скинуо је оружје да игра коло. Нека весеље отпочне у мекој хладовини. Овамо фалеријског вина. А ја ћу се накитити љупким ружама и намазаћу главу најлепшим мирисом. Само уз вино долази песницима надахнуће од муза; Бахе, ти си велики помагач Фебу... Тако ћу уз пехар и песму остати целу ноћ, док ми сунце не обасја својим зрацима вино».

*

Проперције је прави песник, у њега песме иду из срца, па зато и дирају у срце. Он се одликује пламеном страсношћу и чулношћу, али је често и нежан, па чак и сентименталан. Но и ако осећа силно, он се увек уме уздићи с особитом присебношћу изнад својих осећаја и даје изразу врло уметнички облик. Према садржини, његов је језик снажан, ватрен, пун полета, или љубак и грациозан. Проперције је ученик александријских еротика и за савршенство у форми њима има да захвали; али истинитошћу и топлотом осећања он их високо надмаша. Од својих учитеља он је примио и обичај да много митологише, да на сваком кораку узима из митологије упоређења, примере, слике, алузије. Неки налазе да га то чини укоченим и тромим; за оне којима је стара митологија боље позната, та му особина пре подиже вредност, и чини га огменим. За Проперција се одушевљавао и велики Гете, кога Шилер и зове «немачки Проперције».

Н. Вулић.

БАЛЗАК.

(2).

Умр'о је у педесетој години, изнурен вечитом грозницом у којој је био, ноћним радом и кавом коју је због таквога рада морао претерано пити. Да човек за двадесет година напише деведесет и седам дела, која тако неуморно поправља да сваки пут држи десет до дванаест коректура, за то је био потребан исто тако силан темперамент као што је био и његов геније. Његове га слике показују као човека снажна, дежмекаста, широких рамена, густе и дуге косе, смела погледа, облапорних уста; «смејао се често и гласно, и имао је зубе необично здраве и јаке». Опомињао је, вели Шанфлери, на «веселог вепра». Животињски живот је био и сувише јак у њему. То се и сувише видело у његовим романима. Он је у њих често уносио многу «тајну појединост», и то не хладнокрвно као физиолог, но ужагрених очију као искусна изелица која се кроз отшкринута врата очима слади на каквој богатој и укусно спремљеној гозби.

Његова бујност дакле била је по који пут простачка. Прелаз од бујности ка простоти био је код њега доста лак; његово добро расположење било је увек помало физичко, и подсећало је на оно раскалашно и простачко расположење недоучених и са собом задовољних људи. Онога дана кад се сетио да све своје романе веже један с другим, и да од њих начини своју «Људску комедију», он дотрчи у улицу Поасонијер, код своје сестре, сав радостан. «Ушавши у собу, он стаде, као тамбурмаџар пред бандом, дизати и спуштати своју палицу од дебеле трске с јабуком од карнеола, на којој је био изрезао на турском језику ову девизу једнога султана: «Ја сам обарач препона»; па онда, пошто је неко време, са «тратарата та!» и «бум! бум!» представљао свирање банде и ударање у бубањ,

он нам радосно довикну: «Салутирајте, јер пред вама, ни мање ни више, стоји човек који ће сутра бити геније!»» Његова писма, иначе тако пуна душе, имају у себи нечег тривијалног; његова је шала гломазна.[1] Он гестикулише, певуши, тапше људе по трбуху, изиграва лакрдијаша. Његов дух, његова шала, опомињу на дух и шалу у беседама у којима шарлатани на вашару хвале своју робу. Све то потицало је из његове сувишне бујности, из претераног обиља његовог темперамента, који је тражио одушке у кретању, забавама, измишљању, раду, — темперамента врло мало деликатног, шта више по који пут и суровог[2], а свагда необузданог, немоћнога да се уздржи. Кога је год срео, он му је причао своје планове о новим романима, своје намере, до појединости, па чак и планове о томе како ће да се обогати, на пример ону своју мисао о експлоатисању старих сардинских рудника; и наравно, ту му мисао преотеше други. Он се хвалио простодушно и јавно: «Ви личите на мене, говорио је он Шанфлерију; ја се због вас радујем тој сличности». Па онда је додавао: «Има свега три човека у Паризу који знају француски: Хиго, Готије, и ја». У својој четрнаестој години, он је већ објављивао своју будућу славу. Кад је у својим писмима, или у разговору, помињао што о својим романима, речи «урнек, узорито дело» падале су сасвим природно и не-

[1] «Имам добре гласове да ти јавим, сестрице; листови ми боље плаћају моје радове. Хе! хе! — Верде ми јавља да је мој «Сеоски лекар» распродан за осам дана. Ха! ха! — Сад имам чим да платим оне велике исплате за месец новембар и децембар због којих си била у бризи. Хо! хо! — Шта! има сувише милиона у «Евгенији Гранде»! Ма, лудо једна, кад је догађај истинит, зар ја могу бити паметнији од истине?»

[2] Једног дана, на једној вечери, неки млад писац рече пред њим: «Ми књижевници...» Балзак на те његове речи прсне у грохотан смех, и викне на њега: «Ви, господине, ви књижевник! каква је то дрскост, какво је то махнито уображење! ви, ви да се поређујете с нама! Којешта, којешта! Заборављате ли ви, господине, с ким имате част да седите овде? Ви сте овде с маршалима модерне књижевности» (Верде).

прекидно из његова пера или са његових усана. Он је о себи држао да је универсалан. Он је сањао о томе да уђе у Академију, у Горњи Дом, у министарство. «Зар људи који су о свему размишљали нису најподобнији да управљају људима? Ја бих волео да видим тога који би се зачудио кад бих ја био министар!» Ова разметљивост[1] која се у свим његовим предговорима незграпно огледа, само је невешта: сваки је човек њој наклоњен; али, зато што је то мудрије и приличније, сваки је крије; сваки полако и углађено улази у овај пун салон који се назива друштвом; Балзак, као гломазан, јак човек, гура се унутра непристојно, стајући људима на ноге, потискујући сурово оне који су око њега. То код њега није била дрскост, но непажљивост. У прилици, он је допуштао да му се противречи, подносио је прекоре, захваљивао је искреним саветодавцима. Он се сам смејао свом хвалисању, и најзад, кад човек мало боље размисли, неће му за њега ни замерити: једина мрска охолост је охолост тиранска; а он је био добар, био је душеван, те према томе и добродушан, далеко, врло далеко од надутости и окрутности, гимназист у својим забавама, детињаст по неки пут, простодушан, кадар у друштву да игра и фоте, и да се при том од срца забавља. Његова породична писма су истински дирљива; лепше и искреније љубави нема од његове љубави према сестри; он јој своје срце отвара потпуно и дубоко.

Слаственост, сировост, тривиалност, расположење за шалу и смех, разметљивост, доброта: то су неколике особине отворене, живе нарави; има још једна која је потчинила све остале, а то је бујна стваралачка сила, одушевљено и неисцрпно уображење. Балзакова је глава била вулкан од пројеката; то беху снови које је он миловао и остављао тражећи лепше, снови о богатству и слави, комбинације

[1] Балзак је у својој соби имао мали кип Наполеонов, и на корицама од мача биле су исписане ове речи: «Што он није могао довршити мачем, довршићу ја пером»; с потписом: Хоноре де Балзак. (Верде).

послова, реформе у држави, у језику, у науци, нови системи администрације и вратоломних предузећа, заблуде и истине о свима стварима — изукрштан, чудан и сјајан ватромет, који обасјава и открива један век и један свет. Његов живот, његова средина, и његов карактер, водили су га роману. Он се у њему настани, као у свом царству, по вољи својој и милости природе.

II.

Балзаков дух.

Оно што се зове човековим духом, то је начин на који он обично мисли. У сваком од нас имају извесне навике које нас воде, које свакога од нас натерују да гледа прво на ову, па онда на ону страну, дуже време или краће време, полако или брзо, изазивајући код једног слику, стварајући код другог филозофију, подбадајући трећег на подсмех, тако да се увек на њих враћамо, ма шта радили, неодољиво, јер су те неизбежне навике постале наша природа, наша воља, и наш укус. Научници то зову методом; уметници, даром. Сад ћемо видети Балзаков дар.

*

Он своја дела почиње не као уметник, но као научник. Место да слика, он сецира. Он не улази одмах, с првим скоком, и плаховито, као Шекспир или Сен-Симон, у душу својих личности; он око њих обилази, стрпљиво, тромо, као анатом, издвајајући прво мишић, па кост, па жилу, па живац, доспевајући до мозга и до срца тек пошто је прешао цео круг органа и функција. Он описује варош, па улицу, па кућу. Он описује лице куће, рупе у камену, склоп и јаншју капије, испупчења неимарска, боју маховине, рђу на шипкама, прснута стакла на прозорима. Он казује распоред соба, облик камина, доба из којега су застори, врсту и положај намештаја, па онда узима да прича о оделу. Кад дође на човека, он описује крој руку, кривину кичме, кривину носа, јачину костију, дужину

браде, ширину усана. Он броји његове покрете, његова трептања очима, његове брадавице. Он му зна порекло, васпитање, цео живот, зна колико има у непокретном имању, колико у новцу, зна у коју кавану иде, кога виђа, колико троши, шта једе, из кога му је краја вино, ко му је научио куварицу, у кратко ону безбројну множину оних бескрајно разгранатих и изукрштаних прилика које стварају и ближе обележавају површину и основу природе и живота људског. Он је био не само писац, но и археолог, неимар, тапетар, кројач, торбар, извршитељ, физиолог, и бележник: сви ти људи долазили су један по један, и читали су редом своје извештаје, нӑјподробније на свету и потпуно верне; писац их је слушао врло савесно, врло пријежно, и машта му се загревала и палила тек пошто је стигао да наслаже као неку врсту ломаче ову бескрајну гомилу хартије. Он је то знао и тако хтео. «Ја сам, говорио је он, доктор друштвених наука». Као ђак Жофрое Сент-Илера, он је објавио своју намеру да ће написати природну историју човека; други су саставили каталог животиња, он је хтео да изради инвентар нарави. Он је то и извршио; уметничка и књижевна историја још није дала мисао тако стрӑну уметности, ни уметничко дело тако велико; његова огромна ученост била је дорасла том огромном предузећу.

Из ове његове навике да подробно улази у све појединости потекло је неколико мана и неколико врлина његових: на много места он је многим људима досадан. Ја поменух мало пре да је његово предсобље пуно индустриалаца и судских извршитеља; и ми смо ту са њима; а чекати у предсобљу непријатна је ствар. Уметник се сувише дуго не појављује; човек почиње да га проклиње кад га је узалуд чекао читав час у чети његових службеника. Ова фаланга, у осталом, није ни најмање занимљива. Од ових столарских признаница, ових адвокатских рачуна човека најзад заболи глава; човека убрзо почиње давити загушљив ваздух судских ходника, дворница за сецирање, и малих дућанчића. Само посматрачи по за-

нату, на пример критичари, или још пословни људи, могу се ту добро осећати. Да ми сви данас нисмо плебејци поштоваоци науке, да деветнаести век није унео поезије и у катаплазме и у меничне протесте, писац би био напуштен од половине својих читалаца.

Још је горе то што дело услед тога постаје неразумљиво. Опис није слика, а Балзак често мисли да је дао слику онда кад је само опис дао. Ти сређени подаци ништа не показују; они су каталог, и ништа више; набрајање свих прашника некога цвета неће нам у очима никад створити слику цвета. Песнички дах Жоржа Санда и Мишлеа, или плаха и бујна визија Виктора Хига и Дикенса, потребни су, да се у нама изазову слике телесних предмета; у том случају ми смо као бачени ван себе, и узбуђење нас учини видовитим. Балзаково сићушно разлагање оставља нас на миру и у мраку; узалуд он потанко описује пречагице на каквој згради или нос на чијем лицу, те пречагице и тај нос остају у сенци; једино физиономичар или археолог могу ту нешто да нагоде; обичан читалац остаје забезекнут, и ако пун поштовања, и тихо преклиње да му се помогне цртежом предмета или сликом човека.

(Наставиће се).

Х. Тен.

(С француског превео Б. П.*)*

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Алфред Јенсен, *Гундулић и његов Осман.*

(2).

Јенсен је највише пажње поклонио руској књижевности. Он је написао једну књигу »Портрета руских песника« (Жуковски, Пушкин, Љермонтов, Гогољ, Грибоједов, Полежајев, Кољцов, Бјељински). Наставио је још у повременим списима збирку сличних есеја (Тургењев, Толстој, Достојевски, Гаршин, Надсон, Некрасов). Држао је још

и јавна предавања о Пушкину у Великој Школи у Готенбургу. Преводио је из Пушкина (Јенсен је, као што ће се видети, понајвише стихове преводио) «Оњегина», «Кавкаског роба», «Бахчисарајски фонтан» и неке краће песме; из Љермонтова «Демона» и ону песму «Мцири» (да и овде оставимо исти наслов који јој је и наш преводилац оставио) која се сматра као «адиђар словенске поезије« (овај превод је награђен од Шведске Академије Наука у Стокхолму); понешто из Некрасова и др. Преводио је и приповетке: од Гогоља, «Тарас Бульбу« и «Мајску ноћ»; од Шчедрина, неке од «Слика из провинције»; од Гаршина нешто, и Чехова; нити је Тургењева («Поезија у прози») заборавио (јамачно је већи део Тургењева и других романсјера већ пре Јенсена био преведен на шведски). Затим се обратио чешкој књижевности. Писао једну студију о Махи, познатом песнику из доба чешког романтизма, и једну о новијем песнику и приповедачу Сватоплуку Чеху. Још и преводио од обојице: од Махе «Мај», а од Чеха: «Адамите», «Јагорчевину» (оба превода награђена од Шведске Академије), «Анђеле», оне хваљене идиле «Под сенком липе« и оне дивне «Песме робова» (и код нас преведено; иначе, колико знам, никоје друго од чешких дела која овде ређамо). Затим је друга чешка дела преводио, и то опет песме. Преводио, на пример, од Неруде «Космичке песме» и «Баладе» (награђено од Шведске Академије); од Врхлицког «Ковач и смрт» и старога Ербена «Баладе». Велику пажњу, после, обратио је и пољској књижевности. Писао, најпре, неколико есеја о Мицкијевићу и држао јавна предавања о њему, у Великој Школи у Стокхолму; преводио затим, и то, колико сам видео и распитао, све оне ствари које код нас још чекају преводиоца. Превео н. пр. доста и најглавније од Мицкијевића: «Кримске сонете» и «Баладе и романце», «Конрада Валенрода» и «Пана Тадеуша» (ово последње награђено од Пољског Књижевног Друштва у Раперсвилу), и многе одломке из, оног чувеног спева «Преци» од чије се поезије, кажу «никад није показала смелија и силнија ни словенска ни

модерна поезија». Преводио је, затим, и Словацког («У Швајцарској» и др.) којега Пољаци не цене мање као лиричара од Мицкијевића; Ујејског («Библиске Мелодије») који често пута важи као најзнатнији пољски песник, и најзад Гошчињскову чувену поетску приповетку «Камовски замак». На основу ових пољских превода и студија, Јенсен је изабран за члана «Савета Народног Пољског Музеја» у Раперсвилу, и «Друштва пријатеља науке» у Познању. Он, најзад, није ускратио пажњу ни југословенским књижевностима: словеначкој и бугарској. Написао је два есеја о Словенцима, о Прешерну и Ашкерцу и дао пробе њихове лирике; и два о Бугарима, опет са пробама песама, један о Вазову и његовом роману «Под игом» а други о оном Христу Ботјеву којем Бугари дају важност националног песника и борца за слободу а у којем ми не можемо не видети најпре једнога отвореног непријатеља српског. Јенсен, наравно, није имао обзира које ми често пута данас имамо. Њему је цео словенски југ подједнако интересантан и симпатичан, и он никад није улазио у наше локалне односе и антипатије.

Из српске књижевности, превео је, рекли смо «Горски Вијенац» и написао му опширан увод и коментар. Тај је рад награђен од Шведске Академије још 1890 године али још није штампан. Затим је преводио Бранка («Хајдуков гроб» и «Кад млидија умрети»), Прерадовића («Путник»), Мажуранића («Смрт Смаил аге Ченгића»), и једну збирку Вукових женских песама. Од приповедача, преводио је Љубишу («Крађа и прекрађа звона») Л. Лазаревића («Школска икона», «Све ће то народ позлатити»), Г. Матавуља («Света освета», «Како се Латинче оженило», «Ново оружје»), Г. Веселиновића («Мали Стојан», «Кумова клетва»). Још додајте преводе неких краћих песама и одломака из «Балканске царице» од кнеза Николе и нарочито драмâ Ива Војновића («Психе», «Еквиноциј») којега Јенсен нарочито цени (треба приметити и то да су ово једине словенске драме које је Јенсен преводио) а од којег смо ми у Београду имали прилике да познамо само

онај фини и симпатични «Сутон» — па ћете имати пуну серију Јенсенових радова на словенској књижевности.

Али ни то нису сви радови које је овај вредни књижевник, са необичном методичношћу а без одмора, успео да изради за циглих десет година. Он је још писао две подебље књиге културних слика из словенских земаља под називом «Славија», у којима је симпатично и о нама писао, једну књигу «Хабсбург», збирку слика и успомена из Аустро-Угарске, и једну књижицу о Дубровнику. Још је, и то није мање важно и интересантно, овај научник написао и две књиге песама, у којима има много мотива са путовања по словенским земљама, и нарочито српских мотива («Ускрс у српској цркви», «Цетињски манастир», «Вече у Дубровнику» и др.)

То је, ето, Јенсен доспео да досад уради, и ето после таквих радова он улази у изучавање дубровачке књижевности.

*

Многи од нас имао је прилике да види како странци пишу о нама. Кад оставимо на страну сјајне изузетке, можемо рећи да нас то писање њихово често не задовољава. Често (и ја сад нарочито помишљам на један скорашњи руски рад о српској књижевности) странци овлаш схвате свој задатак, на брзу руку окончају припремне студије, узму две три главније од наших домаћих књига које о истом предмету говоре, саставе према њима план и основ за своју, стеку и сами неколико идеја које прве падају на памет а не потруде се да њихову вредност провере, обично још добију презриво мишљење о нашим домаћим радницима, и онда, са таквим знањем и осећајима, седну да пишу намишљену књигу. Књига та испадне обично подебља, улази у списак словенских студија као једна од важнијих, стране библиографије њу стављају пре наше или место наше, и књига, и ако је површна, погрешна, непотпуна и незналачка и поврх свега претенциозна, добије одједанпут важност једног озбиљног дела. Појава таквих књига и дала је повода једном од наших најза-

служнијих научника да каже: «шта се ти странци плећу у наше студије? Нека они свој посао гледају а наш оставе само нама».

Случај којим се ми бавимо, није, међутим, такав. Књига о којој смо ми узели говорити, нема ни једне од особина које смо сад навели. Јенсен, кад је у дубровачке књижевне студије улазио, знао је како се једном озбиљном раднику пристоји улазити у њих. Он је имао да прикаже Гундулића немачком свету, и савесно је прибрао све што му је за тај посао потребно било, пажљиво испитивао све што је досад о томе речено и лепо налазио шта треба још додати. Само то што је у Дубровнику годину дана студовао, довољно сведочи о лепој брижљивости његова рада. А књига, сама собом, још је бољи доказ овој. Он је њом ушао у ред правих радника на словенској науци и испитивалаца дубровачке књижевне прошлости. Тај значај није мали, и нарочито не може такав у нашим очима изгледати. Јер код нас, специјално код нас Срба овамо, нема таквих људи. Код нас је необично мало писано о дубровачкој књижевности. Изузевши књижевне историје «за школу и народ», ми имамо свега две три расправе из те области: «Значајност дубровачке књижевности» од К. Руварца, рад из 1863; «Српски песник из прве половине XVII века» од Г. К. Миленовића, рад који сам Јенсен назива «једном савесном и коректном студијом»; она расправа Г. Живаљевића о којој смо у једном од прошлих бројева говорили; један два предговора још, и то је, колико знам, све. И за нас је према томе, надам се, доста поучно да видимо како је Јенсен своју књигу радио. Зато ћу се ја на томе мало више зауставити.

Јенсену је, најпре, требало дати књижевну оцену Гундулићева рада, и зато је он добро познао сва дела овога песника и учена истраживања досадашњих слависта о њима. Затим, како је он осетио да му за право књижевно испитивање ваља узети у обзир још неке моменте а не само естетичку оцену, то је он морао ући у много

опсежнију југословенску студију. Он је, наиме, поставио за задатак да тражи везу између Гундулића и његових претходника, и онда је ушао у проучавање скоро целе књижевности пре Гундулића. Затим је узео за циљ да тражи, у поезији овога песника, и трагове српске народне поезије, и онда обухватио и ту област југословенске књижевности, од првих бугарштица до Вукових песама. Најзад је видео да му ваља потражити и утицај талијанских песника на Гундулића, и онда делом морао ући и у познавање талијанске књижевности Препорођаја. После, дубровачке књижевне студије и иначе су тежа ствар. У њима често није могућно оделити књижевност од историје. За многе гране њихове, литерарном историку потребно је историју звати у помоћ, за студију о Гундулићу нарочито. Јенсену је н. пр. требало упознати се са историјом дубровачко-турских односа ако је хтео испитивати «Османа», а тако исто и са пољском историјом, ради испитивања овог спева о пољском краљу Владиславу. И он је и те историске студије одиста чинио као год и чисто књижевне. Он је, речју, ушао у пуну област овога обимног рада, и сазнао вредност свима досада чињеним студијама о овом предмету. Зато наш читалац с нарочитом коришћу може читати ово лепо дело. Ако још хоће да се упозна са стањем данашњих дубровачких књижевних студија, може се с разлогом обратити овој књизи. У њој ће наћи, у тексту или у примедбама, по целој књизи у осталом, тачне оцене досадашњих радова по овој области. Видеће колике су заслуге стекли Франо Марковић, Луко Зоре и др. а тако исто колико су пометње унели А. Павић и др. И тиме ће му бити уштеђен труд да сам из почетка све те радове чита, и да се лично обавештава о вредности њиховој.

Али се Јенсен није зауставио само на познавању дубровачке поезије и данашњих студија о њој. И ако је за једнога странца доста било на томе застати, Јенсен није могао а да се не обрати и изворима, да не уђе у област коју обично домаћи слависти за себе резервишу.

Да и не помињем књиге Рација и Апендинија које Јенсен једнако наводи по својој књизи, он је морао прелиставати чешће пута и рукописе Ђорђића, и Црнјевића, и др. Али (нека ми се допусти да једну важну страну новијих дубровачких студија истакнем и предочим је широј публици) он зна њихову вредност и не верује им много. Он се навикао на идеју да њихове наводе увек треба контролисати. И он се онда, нарочито кад му је требало биографију Гундулићеву састављати, обратио и оним изворима који су тек у последње две три године пронађени и чију је вредност Јиречек први и онако сјајно показао. Овај коректни научник, који је, упавши скоро случајно у испитивање дубровачке књижевности, одмах првим махом отворио нове изворе овом испитивању, и указао на једну област студија нову, широку и од важности још досад несхваћене потпуно, сетио се, наиме, да, ако подаци које су нам о дубровачким песницима оставили стари биографи из 18. века (Црнјевић и др.) нису сигурни, да има сигурнијих извора за то, потпуно сигурних још, у званичним књигама које су за живота ових песника вођене и које су нам и до данас читаве остале. Сваки од тих песника, наиме, морао је имати посла на суду и осталим надлештвима старе републике дубровачке, било писањем тестамената, било парницама, било ма којим јавним и званичним радом и како су званична акта о томе, судска и остала, сачувана и до данас у зборницима и књигама, то је јамачно у тим књигама остало и пуно података о тим песницима. Јиречек је, тако резонујући, упао у прегледање таквих књига и показао масу врло важне грађе коју оне крију. Сад, Јенсен се и том грађом делимично користио, и у ту област испитивања донекле упао. Он је отварао и књиге «Тестамената», и често превртао листове једнога врло корисног и дебелог рукописног зборника (Specchio) који је познат сваком ученом посетиоцу Државног Архива у Дубровнику. Јенсен се, најпосле, није ни на том задржао. Како му је требало ради текста «Османа» прегледати не само академско издање и остала

(од којих су многа библиографске реткости) него и рукописе, то је он зашао по целом Дубровнику и тражио те рукописе, и нашао, сем оних који су за академско издање употребљени, још три у фрањевачкој библиотеци, и шест код приватних лица у Дубровнику, и сазнао за један, врло важан у осталом, који се у Риму налази. За овај последњи, додајмо узгред, један наш млади филолог имао је прилике да га лично види, и саопштио је то писцу ових редова, али га још, на жалост, није описао ни употребио. Сасвим је умесно оно што је Јенсен, који за тога младога филолога зна, поводом тога приметио: «Како може један образован Југословенин пропустити тако згодну прилику да учини једно важно литерарно откриће?»

Ето, са овако разгранатим и тешким припремама, Јенсен је приступио писању књиге. У тој је књизи главна ствар литерарно изучавање Гундулићеве поезије у обиму који смо горе оцртали (лирика и драма Гундулићева, његови модели, «Осман» и његова лирика, као и моменти словенски, национални и историски у њему; уз то и биографија песникова). Уз то има и један подужи увод о Дубровнику и његовој књижевности уопште, који хвата две главе (свега 13 глава има у делу), једна глава о рукописима «Османа», и једна о преводиоцима и подражаваоцима Гундулићевим. Књига је велика, прегледна, са мало споријим излагањем. Ми ћемо је сад подробније прегледати у њеним важнијим моментима, оним који је и чине «југословенском литерарном студијом», како ју је и писац назвао.

Али о томе, ако читаоци допусте, у идућем броју.

(Свршиће се)

Павле Поповић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Кир Јања. — Ћерка пл. Шрам. — «Српско Народно Позориште» са Ечегарајем и Скрибом.

Наслов овога чланка има ту добру страну, кад нема друге, што хронолошким редом обухвата све оно што се после Јужина догодило у Народном Позоришту до краја овог месеца. Пратећи по дужности те догађаје, ја нисам крив што су они овакви. Ја нисам крив што, услед претендентског положаја у који сам запао силом прилика, мојим речима ништа није лакше него приписати личне примисли. И паметни и луди савети код нас се мере по томе од куд долазе, и по томе се усвајају, ако се усвајају. Нико се више од мене није радовао кад је у септембру прошле године изгледало да се ствари у позоришту могу још на добро окренути, али тако исто, из истог разлога, никоме више од мене није жао што су се те наде у току других месеца све већма јаловиле. На при свем том, ево и сад, кад смо скоро сасвим на чисто у том погледу, ја са највећим задовољством, чак на силу, проналазим повод за хвалу тиме што сам у овај свој чланак, поред толиких гостију, уврстио и једну обичну нашу представу, и то дневну, али која сведочи и да Народно Позориште има шта да игра и да има и ко да игра у њему. Ствар се тиче Стеријиног «Кир Јање».

«Кир Јања» је толико популаран да је ушао и у пословицу. Ми га сви знамо, неко по читању, неко по разним глумцима који су га представљали. Ми данас у Београду знамо га по Илији Станојевићу. На овој творевини Илије Станојевића опажа се, истина, да није онолико до свих детаља изведена колико би заслуживала, али поред свега тога она спада у најизрађеније улоге у народноме репертоару српског позоришта, и на тај је начин, без икакве сумње, једна од оно мало правих тековина све-

колике наше глумачке уметности. Тај недостатак у извођењу потиче најпре отуда што народни комади имају у Народном Позоришту подређени положај, а после што су наши глумци махом самоуци, што нису прошли кроз школу у којој би научили методу учења улога. Ја се већ бојим да нисам досадан, понављајући непрестано исту ствар, али не знам како јаче да нагласим да ни наша публика, ни наши глумци немају боље прилике — публика да ужива, а глумци да се покажу — до у народном репертоару. За та уметничка стварања, и за ту уметничку насладу, једино у народном репертоару, имамо и ми у публици и они на бини најпотпуније диспозиције. Какав би нам, на пример, изгледао Стерија да су све улоге у њему разрађене и представљене као Кир Јања Илије Станојевића. Онда се ни управе позоришне не би према њему могле чинити невеште, јер бисмо га ми тражили, и свакад пунили кућу. Али то је оно што је зло: ми смо свикли у нашем рођеном позоришту, у нашим рођеним комадима на рад као од беде; глумци не налазе да су улоге у свему достојни задаци; а управе им то нису објашњавале, или најзад наређивале, ако иначе не иде. Туђе комаде, међутим, има ко ће представљати и разумевати, и то много боље од нас и једно и друго, а наше нема ко, ако нећемо ми сами. У осталом, с тога и постоји Народно Позориште, и с тога му држава даје субвенцију. Народне комаде ваљало би штитити и да су рђави; колико их пре ваља неговати кад су добри! Ми досад, на пример, нисмо имали већег мајстора — нарочито у сценичком дијалогу — од Стерије. То се види и у овом »Кир Јањи«, који иначе има мана.

Мане су те у композицији. Кир Јања није карактер чија би се главна црта пред нама развијала, него је тврдица који то остаје у овом случају у три чина, а могло би и у више, колико се хоће, пошто ми ту непрестано само присуствујемо опреци његовог тврдичлука са ситуацијама у које због њега непрестано запада. Ситуације су, наравно, комичне, јер је то комичан предмет; али би

се могло наћи смешнијих, или бар оригиналнијих, могло би их бити више, колико се хоће, кажем. Отуд извесна монотонија, од које донекле може да нас спасе добар глумац, премда се она и на његовој игри мора опажати. На крају првог акта падне кров на коњушницу и убије Кир Јањи коње. Сумњиво је, истина, да је Кир Јања, онакав какав нам је изнет, у опште имао коње и коњушницу, те да она узмогне пасти, и да коњи узмогну бити убијени; али то није главно. Главно је што знамо да ће у идућем чину Кир Јања кукати због те штете, али да га у том чину чека још већа: Јевреји му покраду новце. У трећем чину наравно још горе: банкротира Кир Дима. У четвртом могла би изгорети кућа Кир Јањи над главом, али тог чина нема, у петом нешто још страшније, и тако даље.

Стеријина је, међутим, заслуга што Кир Јањина логика ни у једном од ових ситуација не врда. Он има истина само једну црту, која засењује све остале, али је та једна доследно насликана. Што је год казао Кир Јања, са свога гледишта има право. Али уједно то што он каже и што кажу други у овој комедији, и у другим комедијама Стеријиним, бинске су речи необично сигурне. Ево и дан дањи не губе свој утицај, и неће га ни изгубити. Ни једна од тих речи не пропада, свака пређе рампу и нађе одјека у нама као да је из наших уста извађена, чак и кад је глумци рђаво изговоре. То су те позоришне речи које резумују у једном тренутку ситуацију да се друкчије не може резумовати, или које карактеришу човека да се друкчије не може карактерисати.

Напротив интрига у комаду, Мишић и Јуца, Мишић и Савета тек онако је. И љубоморност Јањина је само да би и с те стране смешније било. Стерију су његова опажања наводила на сатиру, он је био моралист. Нама је, разуме се, све једно, да ли је он штогод у тој тежњи дометао онима које је копирао, или су његови типови верне копије. И његове «покондирене тикве», и његове «зле жене», и његове «тврдице», имају црте које имају све покондирене тикве,

све зле жене и све тврдице. Једино што се овог последњег тиче, Цинцари немају монопол на тврдичлук, али питање је шта би било од насловне улоге да није писана тим цинцарско-српским језиком, или да је игра глумац који том провинцијалном говору није вешт као Илија Станојевић. О тој његовој вештини не треба ни говорити, јер ко не зна ону његову виртоузност у Сремчевом Калчи? (У том погледу он стоји једини, с једним или два, али сјајна изузетка, на жалост своју усамљен у нашем позоришту, где се не умеју говорити ни сви *српски* дијалекти). Са те стране ствар је дакле ван дискусије; али ми се чини да Илија Станојевић није свакад једнак у овој улози, што би значило да није поуздан, да му успех испадне случајно. То би опет изишло на оно што сам помињао о школској методи учења улога. Ја се, на пример, сећам да ми је кад сам га први пут гледао, пре годину дана од прилике, упало у очи да није имао поступности у извођењу мука које спалазе Кир Јању. Последња је, као што знамо, најстрашнија, али по његовој игри била би средња, равна другој. Овога пута пак, то се није толико опазило, било је боље.

Илија Станојевић је Кир Јања наше генерације, као што су глумци пре њега били Кир Јање својих генерација. Како се та улога да учити, и како комад не стари, доћи ће нови, можда друкчији (премда у нашем позоришту, ако нема школе, има неке латентне традиције, те и Илија Станојевић вероватно има доста што је наследио). Тим будућим ја желим да својим савременицима прибаве толико уживања колико нама данас наш Илија Станојевић.

Једну напомену на завршетку. Можда би боље било да «Кир Јања» није модернизиран на нашој бини, него да се даје верно, као што је раније учињено са Стеријиним «Београдом некад и сад», «Злом женом» и «Покондиреном тиквом». Нарочито не би ваљало пустити глумцима да, на рачун лепе старинске Стеријине фразе, праве себи олакшице у говору.

Још нешто. Ко би успео убедити наше глумце да се

и од улоге од неколико речи може нешто створити, кад се хоће и уме, стекао би велико признање.

* * *

Јужин је заиста отворио серију словенских гостију у Народном Позоришту. Још он није честито ни отишао а дошао нам је устопце за њим други гост — управ гошћа — хрватска глумица г-ђа Шрам. Она за нас није нова, чак је и једну стару улогу — Дору — поновила. Осим ове имала је још две Сардуове јунакиње: Мадам Сан Жен и Сипријену.

Чудна ствар. Г-ђа Шрам је, изгледа, млада женска, има у Загребу прве улоге, и то једне струке, у колико је то могуће у једном малом театру, имала је прилике да се у својој струци извежба, па ипак, од како сам је гледао последњи пут, све до сад, као да није много напредовала. Она је увек имала нешто равнодушно у игри, што напослетку није на одмет. Сад јој је та особина ојачала и, у овој мери развијена, она мало буни својом истрајношћу и упорношћу. Дешава јој се да пропусти испунити празнину између својих говора, те ови долазе неочекивано и затичу нас неспремне. Ја још нисам видео никог на бини да овако илуструје у једном смислу оно од вајкада спорно питање: да ли ваља да се глумац тако рећи удвоји, те да остане хладан и у најдирљивијим тренуцима, или ваља да се поведе за оним што има да нам одигра. Ова мирноћа с друге стране, од велике је користи г-ђи Шрам, јер услед ње добија местимице необичну природност у тону. Местимице, јер можда и зато што јој оскудева школовање у том правцу, фраза јој није вештачки склопљена чак ни онда кад је дикција тако благодарна, као у Сардуовим комадима, где ниједна фраза не промаша. Узмимо, на пример, онај подужи говор који Сипријена држи своме мужу, у првом чину, о мужевима и женама, о начину на који се састављају бракови, о сновима младе девојке и разочарањима младе жене, и тако даље. Тај говор, вештије изговорен, неће никад проћи без ефекта. То је као ра-

кета коју пратимо очима у вис, док се не распрсне и из ње не покуљају безбројне разнобојне звездице. Гледаоцима се тада и нехотице отме узвик, а тако је исто и у позоришту на завршетку оваког ватромета од речи. Г-ђа Шрам није имала потребне модулације у гласу, како је требало, није водила бригу о ефекту сваке реченице за се и о укупном ефекту свих тих реченица, и говор јој је прошао без ефекта. Мене је лично ожалостило што овако стоје ствари са г-ђом Шрам, јер је она, поред г-ђе Милке Марковић и г-це Шумовске, била једна од мојих нада за наше Димине јунакиње.

Међу словенске госте г-ђа Шрам би се за невољу још могла и убројати, али не знам да ли позоришна управа урачунава ту и чланове Српског Народног Позоришта, који су нам такође дошли, и то устопице сви на броју за г-ђом Шрам, док још она није честито ни отишла, исте недеље, растављa нас само један четвртак! Могуће је да се то десило с тога што је та трупа давала представе у Панчеву, па свратила код нас на које вече, али то није разлог којим се може руководити позоришна управа. Она има своју рођену трупу која се није ове сезоне особито уморила ни новим комадима ни интерасантнијим репризама.

Мени је иначе, разуме се, врло мило да видим своје старе познанике из прека, и иначе, и прерушене у Шпанце и Французе.

Између ова два српска позоришта постојале су везе час слабије час јаче, али увек довољне да и они нашу и ми њихову глумачку дружину прилично познамо. Ипак је, рекао бих, сад први пут да они уђу у наше позориште као у своје, и лепо је урађено. Има нечег нежног и дирљивог видети те вечите путнике, проносиоце српске уметности по нашим крајевима у Угарској, као што су се некад календари и песмарице шириле по народу — у београдском позоришту као у њиховој кући.

За љубав овога, а у толико пре што им репертоар и не може бити богат, и што је овом приликом као би-

ран са глумачког гледишта, ја ћу најзад зажмурити и пред Ечегарајем и пред старим Скрибом, ма да тај шпански драматичар има претерано личан начин посматрања ствари у животу и њихове логике.

Драгомир М. Јанковић.

ОЦЕНЕ и ПРИКАЗИ.

Описъ на ръкописитѣ въ библиотеката при св. Синодъ на българската църква въ София. Описа и нареди Е. Спространовъ. София, държавна печатница. 1900. — 8°, 234.

За сразмерно кратко време скупило се у Софији, које у Народној које у Синодској Библиотеци, доста велики број рукописа, и обе те збирке ево већ имају наштампане и своје каталоге: збирку рукописа Нар. Библиотеке описао је пок. Св Вуловић у «Споменику» Срп. Краљ. Академије XXXVII, а Синодска је описана у овој засебној књизи.

Ова је збирка — вели у предговору г. Спространов - постала тиме што је почетком 1896 св. старцима у Синоду пала на ум лепа мисао, да се писмом обрате епархијским властима да покупе по црквама и манастирима све старе књиге, којима се више не служи, и пошљу на чување у Синодску Библиотеку. Резултат те окружнице био је да се до сад накупило 137 рукописа и ст. штамп. књига, и 20 мањих одломака; а прилози стижу непрестано и даље. Ово нарочито истичем с тога да се види како код нас до сад још никоме није пала на ум таква мисао, те су тако многи рукописи по нашим црквама и манастирима као непотребни забачени и пропали, а што их још које где и има, леже у прашини, док их први несретан случај не упропасти.

Ни ова збирка, као ни она у Нар. Библиотеци, нема

старих рукописа. Само један рукопис и један одломак писани су на кожи, а сви остали на хартији. Датираних има само 21 и 1 одломак. Од њих један (бр. 58, српски) писан је пре 1490 године; три су из XVI века (бр. 15, влашкобугарски од год. 1519. бр. 34 од год. 1583, и бр. 28 од год. 1578, оба српска); једанаест их је из XVII века (бр. 5, руски, бр. 27, 54, 85, 86, 92, 93, 97, 99, 107 и одломак бр. 8, све српски); три из XVIII века (бр. 46 и 122 српска, и бр. 137 бугарски) и четири бугарска из XIX века (бр. 130—133). Из кога су доба остали, из каталога се не може видети, јер оно мало исписа из текста за позне рукописе није довољно, да би се по томе могло одредити.

Ни садржином својом рукописи ове збирке не одликују се разноврсношћу. Готово све су књиге црквенослужбене, и међу њима се истичу 2—3 требника збирком молитава, од којих су неке исписане овде у целини или у одломцима. Кад су из бр. 126 исписане молитве од Нежита, добро би било да су упоређене са већ до сад изданим молитвама (у Starinama и др.).

И овде као и у збирци рук. Нар. Библиотеке и Рилског манастира (в. Български прегледъ 1900, X) види се занимљив факт како је у црквеној књижевности, нарочито у XVI и XVII веку, српска рецензија јако потиснула бугарску, у самој бугарској писмености. Од 113 рукописа 82 су српска, 20 бугарских и 11 руских; а од 19 одломака 14 су српски а 5 бугарски.

Велики број записа изданих у овом каталогу нарочито уздиже вредност његову. Има их и о Хајдук-Вељку.

Старе штампане књиге унесене су у овом опису, по струкама, међу рукописе, а одломци рукописа одвојени су засебно. Боље би било да је учињено обратно, т. j. да су одломци стављени на своје место међу рукописе, а штампане књиге да су издвојене засебно, и да се при опису њихову послужило Шафариковим и Каратајевљевим описом старих штампаних књига. Њих има 24 и један одломак, и то 10 српских и онај одломак, 4 бугарско-влашке, 8 руских и 2 грчке.

Има још једна слаба страна ове књиге, а та је што нема никаква регистра. Али како се ова збирка рукописа непрестано увеличава, то се надамо да ћемо ускоро добити и другу свеску каталога, па би у њу могао ући и регистар од ове сада прве свеске.

Љуб. Стојановић.

Јован Н. Томић: Последње две године живота и рада харамбаше Баја Николића Пивљанина (1684 и 1685 год.). По архивским подацима написао — —. Београд. Штампано у штампарији Краљевине Србије. 1901. Стр. 34. (Прештампано из Просветног Гласника за јануар и фебруар 1901. год.).

И овом својом расправом изнео је г. Ј. Томић нову једну слику из живота нашега народа у оно доба, када је акција народне снаге добијала израза већином у ситнијим подузећима у којима се трошила и сатирала готово без икакве своје користи. И ако ситна и незнатна по важности својој према целини борбе, слика је ова и занимљива и поучна. У њој је писац вешто и пластички описао рад једне хајдучке чете, коју је млетачка република у јужном српском приморју знала вешто да употреби као своје оруђе у борби против Турака. И ова чета је на свој начин служила републици, док није првих дана месеца маја 1685 г. разбијена на Вртијељци, где је јуначки погинуо и њезин харамбаша Пивљанин Бајо.

У опису две године рада и борбе ове Бајове чете, огледа се тип хајдучког живота и борбе у српском приморју. Млетачка република, кад год јој је требало, узимала је под најам хајдуке и њихове чете, да се боре против Турака и да директно и индиректно служе њезиним интересима. Те чете, састављене из храбрих и окретних људи, добијале су помоћ од републике и вршиле су већа подузећа по налогу и упутству млетачких чиновника, али су у извођењу и мањим подузећима радиле на своју руку.

У чудном положају било је према такој чети српско становништво оних крајева, особито за време већих са-

везничких акција против Турака. Агенти разних држава ровили су и наговарали на устанак, хајдучке чете бориле су се против Турака и служиле непријатељима њиховим; они су се према Србима понашали као према непријатељу ако нису уз њих пристајали или их помагали. Уза све то долазила је још инстиктивна борба за одржање, природна тежња за слободом и мрзост према непријатељу вере и племена.

Али хладан разум и груба реалност гонили су на други пут. Наде на помоћ и ослобођење рушиле се, агенти хришћанских држава враћали се онима, који су их послали, дипломација је констатовала да је у ње мање снаге но добре воље и решавала сва питања онако како је могла, хајдуци се повлачили у горе или гинули или се склањали, — а маса српског становништва остајала је на својим огњиштима са женом и децом, да сама расправи и своје и туђе рачуне с Турцима и да им сама плати и за преварене жеље своје, и за акцију европске дипломације, и за рад хајдука.

Та дилема, то је трагична црта свих синова нашега народа, који су од XVI века па до наших дана осећали, мислили и борили се...

И онај део историје нашега народа који представља борбу с Турцима бива све разумљивији. Тај период је један од најзанимљивијих и најважнијих и уједно један од најзамршенијих, али он неће бити објашњен патриотским декламовањем и површним, разметљивим писањем, него солидним и озбиљним радовима, каква је ова и какве су махом све расправе г. Ј. Томића. Ја хотимице нећу да исписујем садржину ове занимљиве расправице о последње две године живота и рада Бајова: нека је свако кога занима наша прошлост и судбина Бајова сам прочита.

Ст. Станојевић.

Славянскій Вѣкъ. Всеславянскій органъ для выясненія и защиты славянскихъ культурныхъ интересовъ, распространенія русскаго языка и для поощренія торго-

выхъ сношеній между Россіей, Австро-Венгріей и Балканскимъ полуостровомъ. Выходитъ два раза въ мѣсяцъ въ объемѣ 2-хъ печатныхъ листовъ. — вел. 8°. цена 12 динара за Балканско Полуострво. Редактор и издавач Д. Н. Вергун. Wien VIII/2 Bennogasse 22.

Ово је друга година како у Бечу излази овај «свесловенски» лист, који је узео на себе озбиљан и тежак задатак да се бави укупним словенским питањем, с тачке «свесловенске». Он доноси чланке културно-политичке на свима словенским језицима, па неке, паралелно, и на немачком и француском, — патриотске песме, литерарне прегледе, и, за учење рускога језика, приче руске са обележеним акцентима. Међу сарадницима има доста виђених људи, нарочито Руса. Ми га топло препоручујемо нашим читаоцима. —ϱ.

БЕЛЕШКЕ.

Књижевност:

Разговори безазлена свијета, с црногорских посједака, хвата их у перо *Миле Војводић*. Београд. Штампарија Св. Николића. 1900. — Мала 8°, 128.

Јесте ли чули, добри љуђи, за нечесову справу, што враћа свачији глас ка нека прекоморска тица? Ако нијесте и не треба ви. Ма ако ћете чут Црногорца да ти ка кроз ту ђаво љу справу проговара, ево ви књиге Мила Војводића. Она ће ви рећ сваке јаде које даве малену Црну Гору, и којима лијека дај Боже да буде.

Ма ђе си, Војводићу, бијешна кућо, да ухватиш у перо разговоре «небезазлена» свијета у Биоград и у сву Србију, е имâ би шта свијет чути. Не рече ли, ваљасти чоче, «тешко је држат језик зазубе»? Или ти је јаштерица на језик искочила? Тури и нама зрцало пред очи, не би ли нас оно постиђело, да се ода зла — у кам ударило, к добру обрнемо, е остасмо за подсмијех пред садашњим и потоњим свијетом. (—ϱ.)

— Изишла је петнаеста свеска *Забавника Српске Књижевне Задруге.* У њој је цела трећа књига *Рата и мира* Л. Н. Толстога, у преводу М. Глишића. С овом је свеском завршена трећа година «Забавника», која је читаоцима дала завршетак прве књиге Дикенсова «Давида Коперфилда» и завршетак прве књиге и целу другу и трећу књигу «Рата и мира». Нова година «Забавника» (1901) донеће четврту књигу Толстога и другу Дикенса, и тако ће читаоци добити крајеве оба ова дела; сем тога штампаће се ове године и збирка одабраних приповедака Алфонса Додета. (—р.)

— *Жене и деца Стефана Првовенчанога.* Тако се зове «прилог критици извора за српску историју XIII века», од Љ. Ковачевића, који је оштампан из LX Гласа Академијина. Расправа има 64 стране, а приказана је била Академији пре шест година. У њој показује писац: да се Стеван само два пута женио, и да је од прве жене Јевдокије имао једну кћер, Комненију, и два сина, Радослава и Владислава, краљеве; а од друге жене Ане Дандулове да је имао два сина, Предислава (потоњега архијепископа Саву II) и Уроша, краља, и једну кћер (мајку Калојана Севастократора). Сем тога академик расправља питање о времену оснивања српске самосталне архијепископије и о времену, приликама и начину како је Стеван венчан краљевским венцем српским. Многобројне ситније резултате у овој расправи не можемо овде ни набројити.

(—р.)

— «Цетињска Читаоница» и «Горски Вијенац» покрећу као свој орган *Књижевни лист*, који ће Црној Гори заменити досадашњу «Лучу» и њене преходнице. Добили смо први број новога листа, и желимо му успеха. Уредништво истиче књижевни национални програм, а из осталих књижевности особито обећава неговати везе с руском књижевношћу. Нека се ово доследно и врши, па ће «Књижевни лист» учинити услугу и нашој књижевности изван црногорских граница, којој ће такође добро доћи, ако уредништво буде главну пажњу обратило оним појавама српскога књижевнога и осталога живота које су Цетињу најближе, те их они могу лакше пратити него радници по даљим центрима. (—м—)

— Примили смо, да је прикажемо, књижицу Јове Костића из Пожаревца: *Косово—Таково и Обреновићи.* То

су некака *накнадна* прорицања наше историје XIX века на основу догађаја пре и после косовске несреће. Да су то лудости, не треба ни да кажемо; али се чудимо како се безобзирно и олако могу и оваким писањима узимати за предмет светиње народне, као што су Косово и Таково, и таки крупни чиниоци као што су: народна династија, владалац и његов дом. А оваке књиге у последње време плаве унутрашњост Србије. (—р.)

= *Матица Хрватска о Србији.* — Међу књигама које за лањску годину штампа својим члановима Матица Хрватска у Загребу изаћи ће једна из географије: «Бугарска, Србија и Црна Гора» као друга свеска пете књиге «Слика из опћег земљописа» које пише за Матицу Ив. Хојић. Књига је технички лепо опремљена. Део о Србији има преко 40 лепих слика које је Матици уступила Српска Књижевна Задруга из познате богате збирке проф. Ђ. Станојевића. Ми ћемо о овој књизи и засебно проговорити, кад Матица разашље читаоцима ова своја издања. (—р.)

= Дм. Голицин (Муравлин) покушао је да популарише словенско питање у роману *Вавилонци* (Петрогр. 1901, 8⁰, 343). Роман његова јунака збива се у Црној Гори, што му даје довољно прилике да говори о њој. Остала пак лица у роману приказују читаоцима и друге Словене. Њихове прилике и рад руски на Балкану измамили су његову јунаку тежак прекор рускоме друштву, у којем се огледа и основна мисао писчева: «Вавилонци смо ми, Вавилонци из временâ збрке језикâ, који су заборавили одакле су и с киме су дошли, и куда им ваља ићи. Своје блиске рођаке сматрамо за туђине, а од дошљака с драге воље позајмљујемо идеале. Измислили смо «русијанство», словенство пак и на ум нам не пада». Добијемо ли могућности, о овој ћемо књизи други пут опширније проговорити. (Б.)

= У Петрограду је изашла брошира К. Ј. Грота *О изучавању Словенства* (8⁰, 64), где се износи важност тог питања за развијање националне свести у рускога народа, недовољност средстава, којима за то располаже руски универзитет и потреба да се руско друштво још у гимназији упозна са њим, како би доцније судило о њему правилније. Истицање практичке примене овога питања (да се знањем Словенства ојача национална свест у самих

Руса) могло би, ако се у остварење њено посумња, и шкодити његову успеху у рускоме друштву, чега не би морало бити, кад би се оно мало шире схватило. (Б.)

= Хорваты. Съ приложеніемъ картю Хорватіи, Славоніи и Далмаціи. Очеркъ А. Л. Липовскаго. Птргрд. 1900, II — 158. Књига је израђена без дубљих студија писчевих, на неким местима веома површно и нетачно. Овако је ова књига и у нас (Летопис Матице Српске за јан. 1901, реферат дра Ј. Радонића) и у Руса (Журналъ Минист. Народн. Просвѣщенія, за март 1901, реферат Н. В. Јастребова) оцењена. (Б.)

= У XVIII књизи Извѣстій историјско-филолошког института кнеза Безбородко у Њежину почео је излазити низ чланака В. Качановскога *Из историје српске литературе.* У овој свесци изашао је први чланак «Полемичка литература против латињана и јеретика», где се износи тежња књижевника српске старе литературе, да, по примеру Византије, сузбију неправославна верска учења пишући и преводећи трактате против њих. (Б.)

= *Histoire de la littérature allemande,* par A. Bossert (16°, стр. 1120; 5 дин.). Издавачка књижарница Хашета и др. почела је, од пре три четири године дана, објављивати збирку књижевних историја старих и модерних народа. Досад су угледале света: «Историја француске књижевности» од Г. Лансона (G. Lanson; сад већ у петом издању), и «Историја латинске књижевности» од Рене Пишона (René Pichon; друго издање). Ово дана изашла је и «Историја немачке књижевности» од А. Босера. Ово дело, од писца који је одавно познат као зналац немачке књижевности, заслужује да буде препоручено свакоме ко се с том књижевношћу жели ближе познати. Оно обухвата немачку књижевност од њених првих почетака до данашњих дана; на најновије доба обраћена је нарочита пажња. Писац се трудио да што тачније, и увек из прве руке оцени писце о којима говори, да о њима да потребне биографске податке, и да покаже везу између појединих писаца и међусобне односе појединих школа. Сваком одељку додана је библиографија најважнијих дела о дотичном предмету, а целом делу хронолошка таблица. Као и остале књиге ове збирке (Лансонова «Историја француске књижевности» продана је и код нас у повећем броју примерака), и ова, као што рекосмо, заслужује да буде препоручена нашим

читаоцима. Једна од њених добрих страна је и њена релативна јевтиноћа. — У истој збирци објављене су, али још нису изашле, и Историја грчке, и енглеске књижевности. Име издавача и писаца (за прву Derousseaux, за другу Legouis) јамче да ће и оне достојно ући у ред осталих у овој збирци. (У.)

Друштва:

═ У Паризу се састаје први пут 2 априла конгрес чланова међународнога удружења Академијâ Наукâ, које састављају ових осамнаест Академија: Амстердамска, Берлинска, Бечка, Брселска, Будимпештанска, Вашингтонска, Гетингенска, Копенхашка, Кристијанијска, Лајпцишка, Лондонска, Минхенска, три Париске, Петроградска, Римска и Штокхолмска. Удружење се дели на два одсека: Књижевност и Науку. Сваке треће године састајаће се когрес у једноме од места које конгрес изабере. У овоме међувремену удружење представљаће један одбор састављен од једног или два члана сваке од именованих Академија Наука. Удружење има, према својим статутима, задатак да припрема и подиже научне радове од општега интереса, које буде предложила једна од именованих Академија Наука, и да, у опште, олакша научне односе између разних земаља. (J.)

Нове Књиге:

═ *Никола Миликевић — Луњевица.* Са сликом. Написао Ђ. Врбавац, професор у пензији. Београд. Електрична штампа Т. Наумовића и друга, 1901. Цена 70 п. д. 8⁰, стр. 44.

═ *Је ли забрањено празновати Ускрс са јеврејском пасхом.* Од Максима Трковића, професора Гимназије Краља Александра I. Одштампано из «Гласника православне цркве». Београд. Штампано у штампарији Краљевине Србије, 1901. 8⁰, стр. 27.

═ *«Затресла се гора, родио се миш»*. Одговор Светозара Ј. Мајор-Марковића, вишег контролора мин. војног, на критику закона о државном буџету, о државним благајницама и рачуноводству од г. Панте Манојловића, кон-

тролора мин. финансија. Београд. Штампарија код «Просвете» С. Хоровица, 1901. Цена 50 п. д. 8⁰, стр. VI и 67.

= *Десет прича Бранислава Ђ. Нушића.* Издао Милорад Павловић. Београд. Електрична штампарија Павловића и Стојановића, 1901. Цена 1.50. 16⁰, стр. 240.

= *Милош Велики.* Комад с песмом и свирком, у пет чинова и двадесет и пет слика. Написао Милош Цветић. Београд. Штампано у Државној Штампарији Краљевине Србије, 1901. Цена 2 дин. или круне. М. 8⁰, стр. 127.

= *Пољопривредне Поуке за сеоске основне и продужне школе.* По програму написао Паја Тодоровић-Ђаковчић. Књига друга, за IV разред основних школа. Са сликама у тексту. Београд, накнадом књижаре Вел. Валожића, 1901. Штампа С. Хоровица. Цена 80 п. д. 8⁰. стр. 82.

= *Четири главне подлоге за обнављање винограда.* Написао Паја Т. Тодоровић-Ђаковчић, са сликама (друго издање). Београд. Милош Велики — штампарија Бојовића и Мићића, 1901. Цена 40 п. дин. 8⁰ стр. 26.

= *Рад и именик* Матице Српске године 1900, с додацима: I, извештај о раду управног одбора у год. 1899—1900. II, извештај о раду књижевног одељења и одбора у год. 1899—1900. У Новом Саду, издање Матице Српске. 1900. Штампарија српске књижаре Браће М. Поповића. 8⁰, стр. 126.

= *Економно-политичко-стратегијска важност железничке пруге Сарајево—Митровица.* (Студија). Меморандум српским и руским државницима. Ин-но. У Београду. Штампарија код «Просвете» — С. Хоровица, 1901. Цена 50 пр. дин. 8⁰, стр. 24.

= *Два писма или ко има право?* (савремена студија). Од Симе Станојевића. Цена 20 потура. У Н. Саду, 1901. 8⁰, стр. 21.

= *Косово—Таково и Обреновићи.* Написао Јова Костић. Пожаревац, 1900. 8⁰, с. 15. Цена 20 п. д.

= *Књижевни радови* изабраног скопљанског митрополита, архимандрита *Фирмилијана.* Књига седма, *Би-*

блијско-пастирски део, (по грчким и руским изворима). Ср. Карловци. 1901. 8°, с. 253. Цена 2 дин.

= *Један поглед на прошли век.* Написао Ђ. Анђелковић проф. Београд, 1901. 8°, л. 1, с. 46. Цена 40 п. д.

Ови су чланци излазили од нове године у београдској «Законитости», па их је писац с неким изменама штампао у овој књижици.

— *Реферат господину министру војном* о брошири «О комасацији пољопривредних имања» г. М. Ј. Андоновића од инжињерско-техничког капетана I класе Стевана Бошковића, в. д. начелника географског одељења, хонор. професора геодезије на в. школи војне академије. Штампано по наређењу г. министра војног. Београд, 1901. Велика 8°, с. 24.

= *О првенственом праву наплате између државе и хипотекарних поверилаца* (објашњење чл. 102 зак. о непосред. порезу). Студија из приватнога права, од Живојина М. Перића, ванредног проф. права на Вел. Школи. Оштампано из «Финансијскога Прегледа». Београд, 1901. Вел. 8°, листа 4, с. 109. Цена 1.50 динар.

= Српска Краљевска Академија: *Свечани помен просветном добротвору покојном Димитрију Стаменковићу*, трг. из Београда, 8. септембра 1900. г. (Са сликом покојниковом.) Београд, 1901. 8°, стр. 53.

Књига има два дела: у првом је записник свечанога скупа Академијина, а у другом пише Жив. Живановић, мин. у пенсији, о животу и раду покојникову.

= *Последње две године живота и рада харамбаше Баја Николића Пивљанина* (1684 и 1685 год.), по архивским подацима написао Јов. Н. Томић. Београд, 1901. 8°, с. 34.

Чланак, занимљив по новим подацима, прештампан је из јануарске и фебруарске свеске овогодишњега «Просветнога Гласника».

= Српска Краљевска Академија: *Споменик XXXVIII* (Други разред, 34). Београд, 1900. 4°, л. 2. с. 147. Цена 2 динара.

Преглед садржаја: Српски уметци у италијанским писмима XVII столећа, приопћио В. Богишић; Антички споменици у Србији, од Н. Вулића и Ант. фон Премерштајна; Прилози расправи «Одношаји пећских патријараха с Русијом у XVII веку» од Стев Димитријевића; Лепавински цароставник, од епископа Н. Ружичића; Старп студени-

чки зборник, од Вида Вулетића Вукасовића; Повеља патријарха Мојсеја, дана рашком митрополиту Арсенију Јовановићу, саопштио Ил. Руварац; Један српски родослов нове редакције, од Ат. Пејатовића; Стари српски рукописи у књижници Југославенске Академије у Загребу, од епископа Н. Ружичића.

— — — — XXXV. (Први разред, 5). Београд, 1901. 4⁰, л. 2, с. 160. Цена 2 дин.

Преглед садржаја: Површине речних сливова и дужине река Краљевине Србије, израђено у Географском заводу велике школе; Прилог флори маховина у Србији, од Миливоја Симића; Прилог познавању маховина у Србији, од Жив. Ј. Јуришића; Фораминифери из друго-медитеранских слојева у Србији, палеонтолошка студија, од П. С. Павловића; Прилог флори гљива Краљевине Србије, од Николе Ранојевића; Хемијско испитивање минералних вода у Краљевини Србији, од др. Марка Лека.

= *О српском имену по западнијем крајевима нашега народа*, написао В[асилије] Ђ[ерић]. Прештампано из «Наставника» за год. 1900. Београд, 1901. 8⁰, с. 51. Цена 1 дин. или кр.

= *Формални развитак номиналних наставака за основе*, прилог за граматику српског језика, од Симе Н. Томића. Прештампано из «Наставника» за год. 1900. Београд, 1901. 8⁰, с. 13.

= Свет. Ћоровић: *Цртице* (Мала библиотека, свеска 17 и 18). Мостар, 1901. Мала 8⁰, л. 1, с. 143. Цена 48 хелера или 60 п. д.

= *Забавник Српске Књижевне Задруге*, свеска 15: *Рат и мир*, написао гроф Лав. Н. Толстој, превео Милован Ђ. Глишић, књига III. Београд, 1900. 8⁰, с. 474. Цена 3 динара.

У прошлом броју, на страни 266, 5 ред одоздо, у другој песми Г. Дучића, ваља читати: *безбојним сводом* место *безбројним сводом*.

Власник, Свет. С. Симић. — Уредник, Богдан Поповић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига II, број 2. — 16 април, 1901.

ГИЛА. (5).

Кад сутра дан устадох и опоменух се ових снова, осетих да ми је милија него ли дотле што беше. Ови снови, овај страх да ми је не отргну, и жудња за додиром с њом, као да увеличаше драж и лепоту свега онога што ме је на њој вукло и привлачило. «Гиле!» тепах јој онако сам, трудећи се да повратим снове од прошле ноћи, у којима сам желео да живим. И повраћах их, и гледах је онакву какву је сањах, гледах туђе незграпне руке како је отимљу од мене, и њу, како гледа у мене и смеје се, и ето такву миловах је у мислима.

Занет тиме, заборавих и на доручак и на кафу (ма да рекох мајци да ћу је сад одмах попити), и не знам ни сам кад се пре нађох у потоку испод куће, хитајући да се што пре дограбим горњега шљивара. Чух где ме мајка зове, али ћутах и не одзивах се; већ полако прескочих у шљивар, па онда погнут, испод повијеног грања, похитах ка оном месту на врх шљивара. Кад стигох тамо, увукох се полако унутра, и стадох пажљиво разгледати. Дође ми нешто на памет, да је она, ако је долазила, морала оставити ма какав знак. Проведох прилично времена у тражењу тога знака, али га не нађох. «А што опет, помислих сад, да мора да оставља какав знак, кад ето, на пример, прво ја нисам оставио никакав знак».

Изађох на ону страну где је њена кућа. Стојко, њен очух, дељаше онде пред кућом нешто, прављаше неку дугу за буре, шта ли; пред њим неколико буради, и једно дете његово — једино које је имао с Маријом — тетураше се онуда с бурадима. Више никог као да не беше ту код куће. «Мора бити да је на раду», закључих после дугог чекања, па се онда кренух кући.

Да ми је само да је видим; то жељах и ништа више Разјаснио бих себи тада све; био бих на чисто с тим да ли је долазила, а ако није, онда зашто није, и — дозвао бих је; да, дозвао бих је на састанак, и казао бих јој... Или она ваљда не мари, да̀ јој ја ма шта казујем?... О томе нисам смео дубље да размишљам.

Кад одох кући, мајка ме упита, хоћу ли да доручкујем. Друго ме ништа не упита, па чак ни где сам био. Кад ми принесе доручак, она ми се загледа у лице, и чудећи се примети ми да сам нешто много ослабио. Пребаци ми што често одлазим од куће, и упита ме куда идем и с ким се виђам. Затим узе да грди девојке из нашег села.

«Ни за једну не бих могла јамчити, да је како треба, рече.

— Ни за једну?

Баш ни за једну.

— Ни за Гилу?» изустих и не мислећи шта чиним кад такво питање постављам.

Мајка упре поглед у мене.

«Ни за њу», одговори, гледајући ми право у очи.

Хтедох да јој кажем да тако што не сме више никад да понови, и да није лепо да тако говори о једној девојци која јој није ништа учинила, али се побојах да се тиме не издам.

«Мени се чини да је то једна добра и поштена девојка, рекох усиљавајући се да изгледам што равнодушнији.

Причувај се ти мало од ње. Не знаш ти какве су ове девојчуре овуда. Преко девет вода превешће те жедна, па ће после да ти се смеје.

— Шта ја имам с њима!

— Отац ти нешто приметио!»

Ја претрнух. Дакле оно што ми Сима каза истина је.

«А шта је то приметио? упитах.

— Не знам... Чуо тамо нешто за Гилу, где ти с њом... Казивали му људи; и, већ знаш, подсмевају му се; веле му: «Баш ти син добро изучио школу». То ми јуче каза, и... љути се много. Није, вели, то за њега. Нека он сад гледа књигу, а доцније биће времена за све».

Не умедох ништа на то да кажем, већ скочих и одох у собу, па седох за сто, и дуго гледах преда се не трепћући. Ко ће да опише све шта се у мојој души тада збивало и да изређа мисли које су ми тада кроз главу пролетеле!... Сећам се само да сам тада написао једну песму, коју сам затурио као и још многе друге из тих дана. Стихова се не сећам тачно, али сам садржину упамтио. Обраћах се родитељима, и питах их: — «Зашто се љуте? Јесам ли ја крив што срце за њом гине, што ми без ње среће нема, што о њој мислим и дању и ноћу, што ми она памет однесе? јесам ли ја крив? — Да ли појме да ја друкчије не могу; да не могу да заповедим себи да о њој више не мислим; да не могу да заповедим срцу своме да за њом не вене? да ли појме то? — Ја морам да мислим на њу: полудећу за њом! Срце мора да вене и да гине за њом: увенуће, угинуће за њом! Нестаће ме! — Јесам ли ја крив? — Зашто се љуте на мене?...»

VIII.

Још неколико пута наминух се горе ка Гилиној кући, али Гилу никако да видим. Бејах принуђен да се обратим Сими. Саопштих му поново све оно што сам му већ раније био саопштио, и замолим га да је, како зна, домами к мени.

«Кажи јој, рекох му, да имам нешто врло важно да јој кажем. Тиче се и моје и њене будућности.

— Да нећеш да је узмеш?

— Што?

— Па тек велим».

Беше то истог дана после вечере. Бесмо изашли иза куће да нахранимо псе.

«Она је добра прилика. Има имања, а има и готових пара тамо код суда. Благо оном ко њу узме, рече он бацајући псима оне остатке од вечере.

— Ама није то због пара.

— Па јес... Знам. Добра је то девојка».

Не могох да му загледам лице због помрчине, али по гласу учини ми се да се смеши и проводи чисто као неку шалу са мном. Он као да ме кушаше, као што би то неки остарији човек чинио с каквим наивним младићем; јер речи поједине изговараше некако отегнуто, развлачећи... Али ја на то тада и не обраћах толико пажње. Беше ми главно да он учини онако, како му ја кажем.

«Кажи јој да дође, никако друкчије!

· Молим те, не бриши!»

Сутра дан падаше киша све до подне, а онда се разведри мало и разлепша. Беше као неки мали светак, те се није радило у пољу; али отац ипак нареди мени и Сими да пред вече одемо, те да у једној башти засађеној купусом, што је покрај пута тамо у оном доњем шљивару, подсадимо неке струкове који беху издали.

И таман ми у послу и разговору, како ће он, Сима, да Гилу доведе мени на састанак, а отуд озго путем од Гилине куће чујем где неко иде у ципелама, све трупка. Дигох главу, и погледах. Беше то једна девојка и једна жена (познадох по оделу); обе обучене у празнично одело. Девојка као да се окрену овамо к нама, и као да нешто рече. Али мени се чинило као да се све то дешава негде на страни, даље од мене, као ствар која се мене не тиче. Бејах се сагнуо подсађујући један струк, те због тога, а и што плот беше врло чест, и не видех добро. Ипак, у души, неодређено, осетих неку неразумљиву радост. Учини ми се још, као да ми девојка беше позната.

Обе прођоше брзо, и одоше тамо доле низ пут што води у поље.

«Виде ли је? упита ме Сима.

— Кога?

— Па њу, Гилу, за Бога!

— Гилу?»

Ја стојах неколико тренутака зачуђен и замишљен, тражећи да себи објасним како да је нисам познао. И заиста чудновато. Ни тада, па ни доцније, не могох то себи објаснити. Видео сам је, и ако не баш тако добро, али тек ипак видео сам је толико да бих под истим околностима сваког другог поле познатог ми човека познао. Међутим њу да не познам! Да ли зато што бејах и сувише занет њоме? да ли не бејах од ње заслепљен у правом смислу те речи?

«Што се мислиш! но трчи низ поток, па је пресретни у Бекином лугу», рече ми Сима.

Пут којим она, Гила, са оном другом женом оде вођаше заиста кроз један луг коме се лако и неопажено могаше прићи потоком.

Стадох се двоумити. Као да немађах довољно храбрости за такво дело. Осетих неку дрхтавицу у целој снази.

«Иди, за Бога!» стаде ме терати Сима.

Реших се да га послушам, и пођох.

«Али она друга жена, девојка, шта ли је...., рекох и застадох.

— Гила ће је извесно испратити донекле, па ће да се врати сама, а ти онда изађи пред њу».

Још неколико тренутака као да се предомишљах, а онда појурих низ поток што сам брже могао. Стигох до луга, па се стадох полако кроз густо лесково грање красти све ближе к путу којим ће проћи Гила и она жена што иђаше с њом. И опет ме обузе онај исти страх као када је чеках оно на врх горњег шљивара, само сад, чини ми се, у још јачој мери. Притајивах дах, бојах се да дишем, а левом руком притискивах срце, које куцаше тако силно да се могло чути како удара у прса.

Подвукох се под једну густу леску, па чеках. Гране од леске додириваху земљу, а близу стабла мирисаше бокор копитњака.

Наједном чух отуд путем неки жубор и трупкање ногу. «Оне су», помислих и подигох полако главу, па погледах.... И, заиста, беху оне. Могао сам и једну и другу лепо да видим. Жена која иђаше с Гилом беше једна остарија жена коју раније још познавах, а која беше неки род оном Алекси, тетка, шта ли му беше.

Кад се приближише мени, оне се зауставише.

«Да се вратим ја, рече Гила.

— Што? Испрати ме још мало! поврати она жена.

— Не могу, не могу више. У здрављу! Ко ће, после, мене да испрати? Мене страх саму да кроз овај луг пролазим.

— Па ништа. Кад те баш толико страх, зовнућемо Алексу, нека те испрати.

— Море, каки Алекса. Већ нема. Поздрави ти њега, да се он ни мало не нада».

Она жена загледа јој се у очи.

«Баш си луда, рече она Гили. Ти бољу прилику не можеш наћи, па сад гледај. Онолико имање, а нигде никога, ни оца ни мајке, — само вас двоје. А он какав је, није што ми је род, већ знаш и сама. Живела би царски код њега».

Гила ћуташе, и загледаше рукав од кошуље на десној руци, и чупкаше један кончић. Она као да немађаше ништа противно да каже овоме што ова жена — ах, ова ми жена дође тако мрска! — њој, Гили, остављаше на размишљање. Она као да и сама дељаше мишљење ове жене.

«Размисли се добро, опет ти кажем. Кајаћеш се, здравља ми, ако не пођеш за њега.

— Ама, лако ћемо за то. Има времена.

Има времена, али човек неће да чека.

Па ко га наморава да чека?

— Ене, сад. Ама чујеш ти, ђаволе! Знам ја шта је

теби. Чула сам ја све. Ти мислиш за оног —»; она изговори моје име. Престадох да дишем.

Гила ћуташе.

«Је л' да знам? Е, моја несретнице, ништа од тебе!... И она се наједанпут промени у лицу. Беше дотле весела.

— Сад како Бог рекне! рече замишљено Гила.

— Кајаћеш се! Далеко сте вас двоје једно од другога као и небо и земља. Чувај се ти њега!

— Шта имам да се чувам! Зар је оно моја врс'? Он је још дете... И Гила удари у смех. Као да јој беше смешно како ова жена може још и да помисли да она, Гила, и мисли што озбиљно о својим односима са мном.

— Дете, али чувај се ти од њега, кажем ја теби!»

Гила опет удари у смех.

«Не познајеш ти њега. Преко девет вода да га преведеш жедна. Израсло само онако, а младо. Млађи је од мене».

Она жена поћута, поћута, а онда се накашља.

«У здрављу! рече Гили.

— У здрављу! рече Гила, и пољуби је у руку.

— Да поздравим Алексу?»

Гила ћуташе.

«Је ли, ђаволе, што ћутиш?...

— Па поздрави га!» рече Гила и засмеја се некако стидљиво.

Растадоше се, и она жена прође поред мене, а Гила убрзаним кораком врати се натраг.

Неколико тренутака остао сам непомичан на своме месту, под леском, са чудним мислима у глави. «Дете!... зар је оно моја врс'?... Поздрави га!...» Те речи некако чудно звоњаху у мојој глави. «Поздрави га!...» Да ли то баш она рече? Скочих и појурих лугом не знајући ни сам где ћу ни шта ћу. Настаде ми нека збрка од појмова у памети. Осећах само потребу, и то одмах, за неким објашњењем с њом, Гилом. Појурих тамо, на ону страну куда она оде, закачињући панталонама о жбуње. Али она беше већ далеко одмакла, а ја даље нисам смео, јер настајаше

чистина, па би ме ко видео, а после већ.... Чуо би и отац.... То ме као у неколико и расвести; дођох мало к себи, и вратих се натраг, па пожурих уз поток к Сими.

Кад стигох тамо, а Гила стоји крај плота, и разговара се с њим.

Нађе на ме неко чудно расположење, осећај неког чудног детињастог упорства, неког ината, пркоса, шта ли? Охладнех наједанпут према њој. Нисам хтео ни да је погледам!...

Чух где ми, као шалећи се, довикну:

«А где си ти, ђаволе?»

Учиних се да је не чујем.

«Је ли, море?» опет ће она.

Опет ћутим, и гледам преда се, као да тражим нешто, а у исто време хоћу, и налазим неко задовољство у томе да она види и позна да ја видим и чујем њу, али да се нарочито правим да је не видим и не чујем.

«Зове те Гила», рече ми Сима.

И опет ћутим.

«Што се не одзовеш?

— Ти гледај своја посла!» рекох му набусито.

Он ућута, па настави свој посао.

«Шта му је? обрати се Гила опет Сими.

— Ако ти знаш, то и ја», рече он. Затим се диже и оде кући неким послом, чини ми се да донесе секиру, те да поправи ограду, шта ли? или тек да се само уклони, и да остави нас двоје саме.

«Је ли море, Богдане!»

Не могох се више претварати. Дигох главу, и погледах је.

«Шта је? упитах је хладно.

— Што си љут?»

Не сломи ме ни поглед њених очију ни осмех на леном лицу њеном.

«Што сам ја љут, рекох јој хладно, скоро презриво, с намером да је увредим, то је моја ствар, и никога се више не тиче, а најмање онога који пита».

Њој заигра жалостиван осмех на лицу. Осећах да је ударам острицом по сред срца, као и себе што ударах.

«Шта је теби, истина?... Ти си љут на мене?»

Глас јој задрхта.

«А што ти водиш рачуна још и о томе, да ли сам ја љут на тебе или не?»

Али она се учини као да и не чу ово што рекох.

«Знам и зашто си љут на мене, али ја нисам крива. Кад ти кажем, видећеш и сам. Није се могло.

— Шта се није могло?» рекох јој без осмејка, правећи се да не разумем о чему она говори, и гледајући је хладно, озбиљно, од прилике онако као што се гледа непријатељ.

Она збуњено обори очи, па стаде ломити прсте на једној руци:

«Нисам могла. Хтела сам да дођем, али нисам могла, живо ми што ми је најмилије».

Глас јој дрхташе мало јаче него ли мало пре.

Погледах јој право у очи, и чеках да ми се поглед сусретне с њеним.

«А дошла би да си могла? упитах је као с неким подсмехивањем.

— Па зар ти нисам обећала!

— Обећала!...»

Ја хтедох још нешто да речем, али она диже очи, погледи нам се сусретоше, и ја ућутах. Гледасмо се неколико тренутака ћутећи, и ја наједном осетих како ми око срца ледена кора поче да се крави, те с тога оборих очи.

«А зар ти можеш да што озбиљно обећаш мени?» промуцах, и потрудих се да је опет погледам...

И погледах је. Она ме некако жалостивно, и са неким страхом гледаше. Дође ми је одједном жао, дође ми за тренутак да јој паднем на груди, па да се слатко исплачем. Али то осећање не потраја дуго; у мени се опет јави онај чудни понос, онај чудни пркос. Стеже ми се срце.

«Гиле, рекох неким промењеним гласом — и сам се

зачудих откуд мени такав глас; Гиле, рекох, ти си се љуто преварила, ти немаш посла с дететом! Ја не дам никоме да ме за нос вуче! Јеси ли разумела?

— Ко те вуче за нос? упита она.

— Ти си ме вукла све до мало час».

Она се као збуни.

«Ама је л' што нисам дошла ономад? упита.

— Није ни било потребно да долазиш. Шта си ми требала! Шта ћеш ти с дететом? Иди ти ономе кога поздрављаш!

Она ме запрепашћено погледа, и не умеде ни речи да каже.

«Ама шта то збориш ти? рече након кратког ћутања.

— Ништа више! рекох одсечно. Сад можеш да идеш. То сам имао да ти кажем. Јуче сам имао друго нешто да ти кажем, али.... Можеш ићи!»

Ништа не рече. Само ме погледа погледом који ми срце раздираше; доња јој усна заигра; у очима, оним као угљен црним очима заблисташе сузе; онда се окрену од мене, и оде...

Оде!...

Ја гледах за њом, гледах све док не замаче тамо где се сокак савија, а онда ми дође да бризнем у плач...

Тако му ја тада површих посао, тако изненадно, брзо, да се и сам не могох дуго разабрати шта то би и како би! Нисам знао шта да мислим, или боље, ја и не мишљах ни о чему; јер не умедох, не бејах у опште тада у стању да мислим о чему било.

(Наставиће се).

Б. Б—вић.

ЕВГЕНИЈА ГРАНДЕ.

(2).

Пошто је своје имање обишао као његов нови сопственик, он се врати у Сомир, сигуран да је свој новац уложио по двадесет на сто и занет дивном мишљу да баштину фроафонску заокругли, ујединивши ту сва своја добра. Затим, да би поново напунио своју касу готово испражњену, он се реши да исече до земље своје шуме, своје забране, и да експлоатише тополе на својим ливадама.

Сад је лако разумети сву важност ових речи «кућа господин Грандеова», — кућа мрачна, хладна, нема, у горњем крају вароши, заклоњена бедемским развалинама. Стубови и лук од капије беху, као и кућа, начињени од пешчара, белог камена из околине Лоаре, и тако меког да је просечно трајао једва две стотине година. Неједнаке и честе рупе које климатске непогоде беху чудновато издубиле давале су капији неку сличност са тамничким капијама. Изнад лука био је дугачак ниски рељеф од тврда камена, који је представљао четири годишња времена, с фигурама већ наједеним и сасвим црним. Над овим ниским рељефом пружао се венац из којега су избијале неколике биљке случајно нанесене: жуте воје, попонци, ладолежи, боквице, и једна мала трешња, већ доста висока. Капија од тешке растовине, мрке боје, исушена; сва испрепуцала, слаба на први поглед, држала се чврсто својим гвозденим клинцима, који су правили симетричне шаре. Четвртаста решетка, мала, али са честим шипкама црвеним од рђе, налазила се на средини мањих врата.

Кроз малу решетку човек радознао могао је видети, на крају мрачног и зеленог свода, неколико опалих басамака, који су водили у башту живописно окружену дебелим влажним зидовима, обраслим закржљалим шибљем.

У доњем одељењу куће најважнија соба беше *двор-*

ница, чији се улазак налазио под сводом велике капије. Мало њих знају сву важност дворнице у варошицама Анжујским, Туренским и Берским. Она је у исти мах предсобље, салон, кабинет, будоар, трпезарија; она је позорница домаћег живота, заједничко огњиште. Ту је два пут годишње оближњи берберин шишао г. Грандеа; ту су долазили закупци, парох, срески начелник, воденичарски момак. Ова дворница имађаше два прозора који су гледали на улицу, и беше патосана даскама; одозго до доле била је покривена сивом дрвеном облогом; таван је био састављен из видљивих греда, такође сиво обојених, а простор између њих био је испуњен кречем који беше пожутео. Један стари бакарни сахат, ишаран бакарним арабескама, стајао је као украс на невешто извајаном камину од бела камена, на којем беше зеленкасто огледало са чијих се ивица (косо исечених да би се стаклу видела дебљина) одбијала танка пруга светлости дуж једне готске декорације од димишћијисанога челика. С обе стране камина стајао је по један двокраки свећњак од позлаћена бакра. Столице старинског облика беху превучене тканинама које су представљале предмете из Ла Фонтенових басана; али је то требало унапред знати, па погодити шта представљају: тако су се тешко распознавале избледеле боје и слике пуне закрпа. У сва четири угла ове дворнице налазили су се долапи с прљавим полицама. Један стари и мали сточић с ишараном површином од разнобојних плочица поређаних као на шаху, био је наметен у удубљењу између два прозора. Изнад овога сточића висио је овалан барометар, с црним перваузом, и украшен комадићима од позлаћена дрвета, на коме су се муве дотле тихо забављале док од позлате не остадоше само врло сумњиви трагови. На зиду према камину два пастела требало је да представљају претка госпође Гранде, старога г. од Ла Бертелијере, као поручника у француској гарди, и покојну госпођу Жантије, као пастирку. На прозорима су висиле завесе од турске црвене тканине, прикупљене свиленим гајтанима с китама. Ове овако раскошне и укра-

шене завесе, које су тако мало одговарале Грандеовим навикама, биле су купљене заједно с кућом, као и она готска декорација, сахат, везене столице, и долапи од ружина дрвета. Крај прозора који је био најближе вратима, налазила се једна сламна столица, чије су ноге лежале на подметачима, да би госпођа Гранде могла кроз прозор видети пролазнике. Шупљину прозора испуњавало је гребено од отрте бојадисане дивље трешње, а одмах до ње била је мала наслоњача Грандеове Евгеније. Има петнаест година како дани госпође Гранде и њене кћери мирно протичу на овом месту, у непрекидном раду, од месеца априла до месеца новембра. Првога дана овог последњег месеца могле су се и преместити, као на свој зимовник, онамо где је био камин.

Тек тога дана допуштао је Гранде да се у дворници наложи ватра, која се по његовој заповести гасила 31 марта, без икаквих обзира на хладноће ранога пролећа или на прве хладноће јесење. Једна грејалица, пуњена жаром од кухињске ватре коју је Велика Нанона вешто умела да сачува за њих, помагала је госпођи и госпођици Гранде да проведу најхладнија јутра и вечери месеца априла и октобра. Мати и кћи одржавале су у добром стању све рубље у кући, и своје дане употребљавале су тако савесно на овај прави надничарски посао, да је Евгенија, кад је хтела да извезе какву огрлицу својој матери, морала откидати од свога сна, и при том још лагати оца да би добила свеће. Одавна је овај тврдица уобичајио да свеће унапред подели својој кћери и Великој Нанони, као што је зором делио хлеб и намирнице потребне за потрошњу тога дана.

Велика Нанона беше можда једино људско створење кадро да поднесе деспотизам свога господара. Цела је варош завидела на њој господину и госпођи Гранде. Велика Нанона, тако прозвана због свога стаса који је износио пет стопа и осам палаца, припадала је Грандеу тридесет и пет година. Ма да је имала свега шездесет динара годишње плате, ипак су је сматрали за најбогатију слушкињу у Сомиру. Са ових шезде-

сет динара, штедећи пуних тридесет и пет година, стекла је толико да је ту скоро уложила код бележника Кришоа четири хиљаде динара на доживотну ренту. Овај резултат дуге и истрајне штедње Велике Наноне учини се свакоме преко мере велики. Све слушкиње, видећи да је ова јадна девојка од шездесет година осигурала себи хлеб за своје старе дане, завиделе су јој, не помишљајући на то колико је она робовала док је тај хлеб заслужила. Док је била млада девојка од двадесет и две године, она јадна нигде не могаше наћи службе, толико јој лице беше одвратно; и ово расположење било је заиста врло неправедно; њеном лицу сваки би се дивио да је било на раменима каквог гранатира; али, веле људи, све треба да је на свом месту. Приморана да оде из једног сагорелог мајура на коме је чувала краве, она дође у Сомир, где потражи службу, с одважношћу, с поуздањем људи који унапред пристају на све. Г. Гранде помишљао је у то доба на женидбу и хтео је већ да се окући. Он запази ову девојку, коју су сви редом одбијали. Умејући, као стари качар, да процени телесну снагу, он разумеде од колике користи може бити женско створење херкуловог стаса, крепко на ногама као шездесетогодишњи храст на своме корену, развијених кукова, широких плећа, кириџијских руку и строго поштено као што непорочна беше и њена женска врлина. Ни брадавице које су красиле ово марцијално лице, ни као цигла црвени образи, ни развијене мишице, ни Нанонини дроњци не заплашише качара, који је још био у годинама кад срце уме да задркће. Он одену, обу, нахрани ову јадну девојку, даде јој плату, и упути је на посао не поступајући с њоме сувише сурово. Видећи се тако лепо примљена, Велика Нанона плакала је у потаји од радости и постаде искрено одана качару, који се, у осталом, дахијски користио том њеном оданошћу. Нанона је радила све: кувала, справљала цеђ, прала рубље на Лоари, доносила га на својим раменима; устајала је зором, легала касно; готовила је ручак за време бербе свима надничарима, надгледала бераче; чувала је,

као верно псето, добро свога господара; најзад, имајући слепо поверење у њему, покоравала се без роптања његовим најлуђим ћудима. Оне чувене године 1811, у којој је берба стала нечувених мука, после двадесетогодишње службе, Гранде се реши да даде Нанони свој стари сахат, једини поклон који је икада добила од њега. Ма да јој је свака три месеца давао своју стару обућу (која је сасвим пристајала на њену ногу), ову обућу није могућно било сматрати као неки поклон: толико она беше увек изношена. Приморана оваквим приликама, ова јадна девојка постаде таква тврдица, да је Гранде напослетку заволе као што човек заволи псето, и Нанона мирно допусти да јој се око врата метне огрлица са шиљцима, чије убоде више није осећала. Ако је Гранде секао хлеб са мало одвише штедљивости, она се није потужила; она је весело учествовала у хигијенској добити коју је доносио штедљиви начин живота у овој кући, у којој никад нико не беше болестан. А после, Нанона је била као члан породице: она се смејала кад се смејао Гранде, била је невесела, мрзла се, грејала се, радила је заједно с њим. Колико слатке награде беше за њу у овој једнакости! Никад јој он није пребацио кад би у винограду или под воћком појела коју бреskву, шљиву или крушку. «Дела, Нанона, почасти се», говораше јој он оних година када су се гране савијале под родом толико да су га закупци били приморани бацати свињама.

За ову сељанку, која је у својој младости навикла само на рђаво поступање, за ову сиротицу која је примљена из милосрђа, сумњиви смех чича Грандеов био је зрак јаркога сунца. У осталом, у простом срцу, у скученој памети Нанониној било је места само за једно осећање и једну мисао. За последњих тридесет и пет година она је вечито замишљала себе у ономе тренутку када је дошла пред радионицу господина Грандеа, босонога, у дроњцима, и непрестано су јој биле у ушима качареве речи: «Шта би хтела, дете моје?» и њена је захвалност остала вечито иста. Покашто би Гранде, кад помисли да ово

јадно створење никад није чуло ни најмању благу реч, да не познаје ни један од оних нежних осећаја које жена изазива, и да може једнога дана отићи Богу на истину невинија но што је била и сама девица Марија, покашто би Гранде, обузет сажаљењем, гледајући је, рекао: «Сирота наша Нанона!». На његов узвик стара га је девојка увек погледала неким нарочитим погледом. Поменуте речи, понављане с времена на време, створиле су одавна ланац трајнога пријатељства, коме је свако ново саучешће додавало по један беочуг. Ово сажаљење у срцу Грандеовом, примано тако искрено и благодарно од ове старе девојке, имало је у себи нечега ужаснога. Ово језовито сажаљење једнога тврдице било је међутим за Нанону врхунац среће. Зар нећемо и ми сви рећи: «Сирота Нанона!» Бог ће познати своје анђеле по изразу њиховога гласа и њихове тајанствене туге. — У Сомиру је било много кућа у којима се с млађима боље поступало, али господари тих кућа нису при свем том имали никаква задовољства од својих млађих. Отуда ова друга реч: «Шта то раде Грандеови с њиховом Великом Наноном, те им је тако одана? Она би за њих и у ватру и у воду!» Њена кујна, чији су прозори са решеткама гледали у двориште, била је увек у реду, чиста, светла, хладна, права кујна човека тврдице у којој ништа није смело да пропадне. Кад опере судове, покупи остатке од јела, угаси ватру, Нанона је остављала кујну, коју је од дворишта раздвајао један ходник, и долазила својој госпођи да преде кудељу. Једна једина свећа била је довољна овој породици за једно вече. Слушкиња је спавала у дну поменутога ходника, у једноме ћумезу у који је светлост долазила кроз један прозорчић. Њено челично здравље допуштало јој је да без рђавих последица станује у овој врсти јаме, из које је могла чути и најмањи шум у мртвој тишини која је дан и ноћ владала у овој кући. Морала је, као пас чувар, да спава само с једним увом и да се одмара полу будна.

Опис осталих делова ове куће биће у вези са до-

гађајима ове приче; али по слици дворнице, у којој се огледао сав домаћи раскош, може се унапред наслутити голотиња горњих спратова.

Године 1819, пред вече, у половини месеца новембра, Велика Нанона наложи ватру први пут. Јесен је била врло лепа. Тај дан беше свечан дан, за који су врло добро знали и Кришовљеви и Грасенови. Зато су се ови супарници и спремали да дођу, наоружани од главе до пете, да се сукобе у дворници и надмаше једни друге у доказима пријатељства. У јутру, цео Сомир беше видео госпођу и госпођицу Гранде, које су у пратњи Наноне ишле у парохијалну цркву на службу, и сви се сетише да је тога дана рођендан госпођице Евгеније. Зато бележник Кришо, опат Кришо и г. К. од Бонфона, кад су од прилике мислили да су Грандеови вечерали, похиташе да стигну пре Грасенових, те да честитају госпођици Гранде. Сва тројица носили су огромне ките цвећа, набраног у њиховим баштицама. Доњи крај цвећа које је хтео дати председник, био је врло вешто увијен траком од беле свиле са златним ресама. У јутру, господин Гранде, као и увек о знаменитом дану рођења Евгенијиног, дошао је к њој док је још била у постељи, и свечано јој је дао свој родитељски поклон, који се од тринаест година на овамо састојао у једној реткој златној пари. Госпођа Гранде обично је давала својој кћери зимску или летњу хаљину, према приликама. Ове две хаљине и златници, које је добијала о Новој Години и о рођендану свога оца, доносиле су Евгенији мали годишњи приход од сто талира од прилике, који је она гомилала на задовољство Грандеово. Зар се не би могло рећи да је Гранде овим поклонима просто преносио новац из једне касе у другу и, тако рећи, на нежан начин васпитавао тврдоћу своје наследнице, од које је покаштo тражио рачуна о њеноме благу, говорећи јој: «То ће бити твој свадбени *дванаестак*». Дванаестак је старински обичај, који се још строго одржава и веома поштује у неким крајевима у средини Француске. У Бери и Анжу, кад се каква девојка удаје,

њена фамилија или фамилија њенога мужа даје јој кесу у којој се налазе, према имовноме стању, дванаест, или дванаест дванаестина, или дванаест стотина комада сребрног или златног новца. И најсиромашнија чобанка неће се удати без свога дванаеска, па ма био сав из бакарног новца. Још и сада се говори у Исудету о не знам каквом дванаеску који је добила нека богата наследница, и који се састојао из сто четрдесет и четири португалска златника. Папа Клемент VII, стриц Катарине Медичијеве, дао је својој синовици, кад се удавала за Хенриха II, дванаестак од античких златника од врло велике вредности.

За време вечере, врло расположен што му је Евгенија лепша у новој хаљини, отац беше узвикнуо:

— Пошто је данас Евгенијин дан, де да наложимо ватру! то ће да слути на добро.

— Госпођица ће се зацело удати ове године, рече Велика Нанона, односећи остатке једне гуске, тог качарског фазана.

— Ја не знам ко би њој, у Сомиру, могао бити прилика, одговори госпођа Гранде гледајући плашљиво у свога мужа, што је, кад се имају на уму њене године, сведочило о потпуном брачном ропству, у којем је ова јадна жена живела.

Гранде погледа своју кћер и весело рече:

— Данас је детету двадесет и три године; скоро ћемо се морати побринути о њој.

Евгенија и њена мати погледаше се и разумедоше се.

Госпођа Гранде беше жена сува и слаба, жута као лимун, скучена, спора; једна од оних жена које као да су створене да се с њима рђаво поступа. Имала је крупне кости, велики нос, велико чело, велике очи и, на први поглед, нешто мало сличности с прозуквалим воћем, у коме нема више ни сласти ни сока. Зуби јој беху црни и ретки, уста окружена борама, а доња вилица шиљата и подигнута у вис. То беше красна жена, права кћи Бертелијерова. Опат Кришо умео је наћи неколико прилика да јој каже да није ружна, и она је то веровала. Њена

анђеоска благост, преданост судбини, стрпљење слично стрпљењу инсекта кога деца муче, ретка побожност, постојана мирноћа њене душе, све то изазивало је опште саучешће и поштовање. Њен јој муж никад није дао уједанпут више од шест динара на њене ситне трошкове. Ма да је изгледала глупа, ова се жена — која у миразу и наслеђу беше донела г. Грандеу преко три стотине хиљада динара — вечито осећаше тако дубоко понижена зависношћу и ропством против кога јој доброта њене душе није допуштала да се бори, да никад није затражила ни једне паре, нити икад учинила какву примедбу на акта која јој је бележник Кришо подносио на потпис. Ова неразумна и скривена поноситост, ова племенитост душе коју је Гранде вечито потцењивао и вређао, господарили су понашањем ове жене. Госпођа Гранде облачила је увек хаљину од зеленкасте свиле, која јој је обично трајала по годину дана; носила је велику мараму од беле памучне тканине, сламни шешир, и готово никад није била без кецеље од црне свиле. Како је ретко излазила из куће, обућу је мало цепала. Најзад, никад ништа није тражила за себе. Зато је Гранде, обузет кашто грижом савести при помисли да је много времена прошло од онога дана кад је својој жени дао шест динара, зато је, велим, Гранде, продајући своју годишњу бербу, увек уговарао да се и његовој жени да какав поклон. Тих четири пет златника од Холанђана или Белгијанаца, купаца Грандеовога вина, беху најсигурнији годишњи приход госпође Гранде. Али, кад прими својих пет златника, муж би јој често рекао, као да им је кеса била заједничка: «Имаш ли да ми позајмиш који динар?» И ова јадна жена, срећна што може учинити шта за човека кога јој је исповедник представљао као њеног старешину и господара, давала му је, у току зиме, по неколико талира од новца који је добила. Кад би извадио из џепа пет динара које је месечно давао на ситнице, на конац, игле, четкице, сапуне итд. своје кћери, Гранде је, пошто је закопчао џеп, редовно питао своју жену:

— А жели ли мајка штогод?

— Драги мој, одговарала је госпођа Гранде свесна свога материнскога достојанства, то ћемо видети доцније.

Узалуд беше све то благородство! Гранде је мислио да је врло племенит према својој жени. Зар филозофи који наилазе на Наноне, госпође Гранде, Евгеније, не могу с правом рећи да је иронија основни карактер Провиђења?

После ове вечере, на којој се, први пут дотле, повела реч о Евгенијиној удаји, Нанона оде у собу господина Грандеа по боцу ракије од црне рибизле, и силазећи низ степенице у мало не паде.

— Лудо, рече јој господар, зар и теби да се деси, као и осталима, да паднеш?

— Па то због оног басамка, господине, на вашим степеницама, што се клати.

— Право каже Нанона, рече госпођа Гранде. Одавно си требао да га оправиш. Јуче Евгенија умало није угануда ногу због њега.

— На, рече Гранде Нанони видећи да је сасвим пребледела; пошто је данас Евгенијин рођендан, и зато што у мало ниси пала, попиј чашицу ракије да се повратиш.

— Бога ми, и заслужила сам је, рече Нанона. Други би на моме месту разбио стакло; али ја бих пре разбила лакат да стакло одржим у висини.

— Сирота наша Нанона! рече Гранде сипајући јој ракију.

— Да се ниси убила? рече јој Евгенија гледајући је са саучешћем.

Па нисам, задржала сам се.

— Е, пошто је данас Евгенијин рођендан, оправићу степенице... То је оно што ви не умете да станете онде где треба, поред зида, где се басамак још држи.

Гранде узе свећу, остави жену, кћер и слушкињу једино при светлости од огњишта са кога је лизао јак пламен, и оде у оџаклију по даске, ексере и алат.

Хоћете ли да вам помогнем? довикну му Нанона кад га је чула да куца на степеницама.

— Не треба! не треба! умем ја то и сам, одговори некадашњи качар.

Баш кад је то Гранде сам оправљао своје црвоточне степенице, звиждућући што је могао јаче, за успомену на своје младе године, закуцаше на капију Крпшовљеви.

— Јесте ви то, господине Крпшо? упита Нанона погледавши кроз решетку.

— Ми смо, одговори председник.

Нанона отвори врата, и светлост са огњишта, која се одбијаше под сводом, поможе Крпшовљевима да спазе улазак од сале.

— А! ви нам долазите на честито, рече им Нанона, осетивши мирис цвећа.

— Извините, господо, рече Гранде кад је познао глас својих пријатеља, сад ћу ја! Ја се не стидим, ја сам оправљам један басамак на мојим степеницама.

— Молим, молим, господине Гранде! *ћумурџија је кмет у својој кући*, одговори пословицом председник, смејући се сам на своју алузију коју нико не разумеде.

Госпођа и госпођица Гранде устадоше. Тада председник, користећи се помрчином, рече Евгенији:

— Хоћете ли ми допустити, госпођице, да вам на данашњи дан вашега рођења пожелим много срећних година и здравље које вас је до сад послужило?

Он јој пружи велику киту цвећа ретког у Сомиру; затим узе «наследницу» обема рукама за мишице и пољуби је у врат, и с једне и с друге стране, са једним прилежањем од којег се Евгенија застиде. Председник, који је лично на дугачак и зарђали клин, мислио је да се тако удвара.

— Молим вас само, изволите и опет, рече Гранде улазећи. Ви то, боме, лепо, господине председниче! Ваљда зато што је свечан дан?

— Знате поред госпођице, одговори опат Крпшо, са својом китом цвећа у руци, сваки би дан био за мога синовца свечан дан.

Опат пољуби Евгенију у руку. Бележник Крпшо, пак, пољуби просто девојку у оба образа и рече:

— Гледај ти ње како расте! Сваке године дванаест месеца.

Оставивши свећу пред сахат, Гранде, који није никад напуштао неку шалу, но је несносно понављао кад му се чинила смешна, рече:

— Пошто је данас Евгенијин рођен дан, запалимо велике свећњаке!

Он брижљиво скиде кракове са свећњака, метну на сваки стуб по једну капалицу, узе из Нанониних руку нову свећу, чији крај беше увијен хартијом, метну је у отвор, утврди је, запали, и седе поред своје жене, гледајући наизменце своје пријатеље, своју кћер, и оба свећњака.

Опат Кришо, човек омален, дежмекаст, пуначак, с риђом и глатко сачешљаном власуљом, лица као у маторе коцкарке, испружи своје ноге топло обувене у дебелу обућу са сребрним копчама и рече:

— А Грасенови нису дошли?

— Нису још, рече Гранде.

— Али ће доћи? упита стари бележник, кривећи своје богињаво лице, пуно рупа као гењача.

— Мислим да хоће, одговори госпођа Гранде.

— Јесте ли готови с бербом? упита Грандеа председник од Бонфона

— Сасвим готов, рече му стари виноградар, и устаде да прохода горе доле по дворници, исправљајући се и надимајући охоло као што охоле беху и његове речи: сасвим готов!

Ходајући тако, он угледа, кроз врата од ходника која воде у кујну, Велику Нанону где седи крај ватре и при свећи се спрема да преде, да не би седела с гостима.

— Нанона, рече он изишавши у ходник, одмах да си угасила ватру и свећу, па да си дошла да седиш с нама. Хм! у дворници има ваљда довољно места за све нас.

— Али, господине, имаћете отмених гостију.

— А зар ти не вредиш колико и они? И они су Адамова порекла баш као и ти.

Гранде се врати председнику и рече му:

— Јесте ли продали своје вино?

— Бога ми нисам, нека стоји. Данас је вино добро, али ће кроз две године бити боље. Као што вам је познато, сопственици су дали један другоме реч да ће држати уговорене цене, и Белгијанци га ове године неће добити пошто они хоће. Ако оду, оду; вратиће се.

— Тако је, само држимо се добро, рече Гранде тоном од кога председник уздрхта.

— Да није у погодби? помисли Кришо.

У том тренутку удар звекира објави Грасенове, и њихов долазак прекиде разговор који бејаху започели госпођа Гранде и опат.

Госпођа од Грасена беше једна од оних омалених жена, живахних, пуних, белих и румених, које су остале младе и у својој четрдесетој години, благодарећи паланачкој манастирској умерености и свом беспрекорном животу. Оне су као оно последње позне руже, које је пријатно видети, али чије крунице имају у себи нечега хладнога и чији мирис није више тако јак. Она се облачила доста лепо, носила се по париској моди, давала је тон вароши Сомиру и приређивала је вечерње забаве. Њен муж, некадашњи капетан у царској гарди, тешко рањен у битки код Аустерлица и стављен у стање покоја, сачувао је, поред свега свог поштовања према Грандеу, привидну искреност војничку.

— Добро вече, Гранде, рече он винограђару пружајући му руку и гледајући као с неке висине на друге, што је увек јако понижавало Кришовљеве.

— Госпођице, рече он Евгенији пошто је поздравио госпођу Гранде, ви сте увек лепи и честити, и ја доиста не знам шта вам човек може пожелети.

Затим јој предаде једно сандуче, које му је носио момак, и у коме је била нека врста вреска из Капланда, цвеће скоро донето у Европу и врло ретко.

Госпођа од Грасена пољуби Евгенију врло срдачно, рукова се с њом, и рече јој:

— Адолф је узео на себе да вам преда мој поклон.

Један повисок млад човек, плав, блед и слабуњав, доста

отмена понашања, по изгледу стидљив, али који је потрошио у Паризу, куда је отишао био да учи права, осам до десет хиљада динара на своје издржавање, приђе Евгенији, пољуби је у оба образа и пружи јој ковчежић за рад, у коме сви предмети беху позлаћени, права базарска роба, и ако је на ковчежићу био грб са доста лепо урезаним готским писменима Е. Г., по којима се могло мислити да је поклон скупоцен. Кад га је отворила, на Евгенији се опази она неочекивана и потпуна радост, од које девојке порумене, затрепте, уздркћу блажене. Она погледа у свога оца, као да је хтела знати сме ли примити поклон, и г. Гранде рече једно «Узми, кћери!» с изразом који би прославио каквога глумца. Кришовљеви осташе препераженп кад спазише радосни и ватрени поглед којим је Адолфа од Грасена погледала наследница, за коју је овако богатство било нешто нечувено.

Г. од Грасена понуди Грандеа бурмутом, узе га и сам мало, скину прстом зрна која бејаху пала на трачицу ордена Почасне Легије удевену у рупицу његовога плавога капута, затим погледа Кришовљеве погледом који као да је говорио: «Да видим шта ћете одговорити на овај ударац!» Госпођа од Грасена погледа у плаве бокале у којима беху ките цвећа Кришовљевих, тражећи њихове поклоне са извештаченим изразом жене која уме да се руга. У овој тугаљивој прилици, опат Кришо пусти друштво да поседа око ватре и оде у дно дворнице са Грандеом. Кад су ова два старца дошла до прозора који је био највише удаљен од Грасенових, свештеник рече тврдици на уво:

Ови људи бацају новац кроз прозор.

— Шта мари, кад тај новац пада у мој подрум? одговори стари винoградар.

(Наставиће се).

Х. де Балзак.

(С француског превео Д. Л. Ђокић).

ИЗ «МИРТА»...

Играло се море, а сад мирно спава;
Благ, мирисан вјетрић на поља му плава
Слеће препун тајне;
Као златна круна, над њим златна луна;
А звјездице сјајне
На путима светим треперећ' застају,
Па му тако мило над валима сјају,

И љубе га својим пољупцима драгим,
И милују благо са жељама благим;
И сву милост лију
У дубине тајне, гдје 'но шкољке сјајне
Драги бисер крију,
И над плавим Краљем, уз пјесмицу тију,
С анђелима златним златан в'јенац вију...

*

Поноћне тице слуте: ето бура стиже!
На бедеме старе вал се с валом диже,
Ломе се и прште;
А бедеми крути, кô цинови љути,
Само чела мрште,
Нити чују тамо, гдје вал бије јаче,
На обали пустој кô да нимфа плаче.

Чуј, драга: са мора сад се јаук хори!
То се млади морнар с вјетровима бори,
Он би драгој хтио
На обали пустој што од бола трне
И умире тио...
Ал' бездано море у небеса срне!...
Над скрханим бродом пиште тице црне...

А. Шантић.

———

БАЛЗАК.

(3)

Напослетку, има још и та невоља што сувише дуг опис поквари утисак. Наше уображење, кад замишља неку личност која није ту, замислиће је у тренутку; ако га натерате да на једној црти или боји остане десет петнаест реди, оно више ништа неће видети. Човек више не зна да ли је лице благо, величанствено, и лепо. Лица је нестало; остао је само свежањ костију и меса. Да ли је овде, на пример, описана жена, или је ово само гомила анатомских делова? «Лук од обрва, крепко повучен, повија се изнад два ока која овда онда сену и светлуцају као звезде некретнице; бело у оку није ни плавичасто, ни шарано црвеним кончићима, ни чисто бело; оно је рожасто, али има неку златасту боју. Зеница је опвичена наранџастим кругом; рекао би човек бронза опточена златом, али живим златом, жива бронза. Зеница ова има дубине; иза ње се не види, као у понеким очима, онај доњи слој који, као код огледала, одбија светлост, и подсећа на очи у тигрова или мачака. Али та дубина има у себи бесконачности, као што је сјај *очију с огледалом* коначан...» Слика се тако наставља читавих двеста реди. Један од мојих пријатеља, природњак, позвао ме је једном да видим једног дивног лептира кога је он био «удесио». Кад сам дошао, видео сам једно тридесет чиода којима је на хартији било прикачено једно тридесет отпадака. Ти отпаци су представљали укупно оног дивног лептира!

Али, с друге стране, каква силина! Како пластично, како телесно његово бескрајно набрајање оцртава његове личности! како их човек познаје у свима њиховим радњама и свима њиховим деловима! како постају реалне! како се оштро и како крепко урезују у наше памћење и наместу нашем веровању! како личе на природу, и како

изгледају да су праве! Јер таква је природа; појединости су у њој и бескрајно многе и бескрајно ситне; унутрашњи човек оставља свој отисак на свом спољашњем животу, на својој кући, на свом намештају, на својим радњама, на својим покретима, на свом говору; ви га не можете исказати у свима његовим појединостима ако не пребројите сву ову множину утицаја. С друге стране потребно је да приберете сву ову множину узрока ако желите саставити његову целокупну слику. Јела која вас хране, ваздух који удишете, куће које вас окружују, књиге које читате, најситније навике којима се подајете, најнеосетније околности чијем се утицају излажете, све то укупно прави вас таквим какви сте; тисућа ситних радња удружила се да створи ваш карактер, и обратно, ваш карактер показаће се у тисући ситних радња; ваша је душа кристално сочиво које сабира у својој жижи све светле зраке растурене у бескрајној васиони, и враћа их у бескрајни простор, расуте, раширене као махалица. Отуда је то да је сваки човек створење за себе, савршено одвојено од других, бескрајно разноструко, врста понора у чију дубину може проникнути само видовитост генија или велика, врло велика ученост. Ја се усуђујем рећи да се Балзак овде испео на висину Шекспирову. Његове личности живе; ми их помињемо у нашим свакодневним разговорима; ми их познајемо као људе које смо видели, наводимо их кад хоћемо да окарактеришемо живе личности, ми бисмо их познали на улици. Као што он говораше о уметницима који стварају, и он је «правио конкуренцију списку становништва».

Он је тако јак, међутим, зато што је систематичан; и то је друга црта која допуњује слику научникову: у Балзаку, уз посматрача стоји филозоф. Он с појединостима види и законе који их везују. Његове куће и његове физиономије су љуске по којима се калупи душа његових личности. У њих је све у вези једно с другим...

То се још боље види на његовим плановима. Распоред, уређење њихово је примерно; само најшири поглед,

најобимније појимање могло је да повеже све те догађаје, да управља том војском од личности, да сложи и уплете ове дуге низове уједурама и сплетака. Он је као кочијаш у цирку који у својој руци држи педесет снажних или бесних коња, и натерује их да иду путем којим он хоће, али не сметајући њиховој огњевитости. Многи су његови планови тако сложени да се човек у њима губи; они прелазе домашај обичних органа; они су као концерт толико разнострук, састављен из толико нових инструмената, с толико разних и различно међу собом повезаних мисли, да наше уши, које су навикле на простоту класичних писаца, једва могу да схвате целину и да разумеју мисао композиторову. Шта више, и тим боље, у његовим романима је увек понека велика мисао стожер целом догађају. Он греши што је сам објављује, али, кад је објави, он неће обманути. Балзак не описује само, но и мисли. Њему није доста што живот види, но га и разуме. Момаштво, брак, земаљска управа, финанције, похота, амбиција, сви главни положаји у које човек може доћи, све дубоке страсти које може имати, све то је основа његових дела; он је филозофисао о човеку.

Али што га заиста чини филозофом и што га ставља на исту висину с највећим уметницима, то је вештина с којом је саставио сва своја дела у једно једино дело. Сваки је роман у вези са осталима: исте се личности јављају; све је скопчано једно с другим; то вам је драма у сто слика; сваки појединачни роман подсећа на све остале; судите о ефекту по овој једној речи. На свакој страни имате пред собом целу људску комедију. То вам је као предео тако положен да га на сваком савијутку пута видите у његовој целини. Личности се јављају у вашој машти са бескрајном поворком прилика у којима сте их познали; један поглед вас подсети на њихова сродства, на њихову земљу, на порекло њиховог карактера и њиховог богатства; никад још уметник није усредсредио толико светлости на лице које жели да наслика; никад још уметник није умео тако да доскочи основном несавршенству своје умет-

ности. Јер појединa драма или роман, који обухватају само поједине догађаје, рђаво представљају природу. Они исеку само по један случај из огромнога ткива људских прилика и тиме пониште везе и продужења којима се тај случај наставља у другим суседним случајевима; бирајући, они крње, а смањујући образац, они га мењају. Бити велики значи дакле бити тачан: Балзак је појмио истину, јер је обујмио целину; његова систематска силина даје његовим сликама јединство са снагом, и верност са занимљивошћу.

У исто време им даје и понеку смешну страну. Присуствујете, рецимо, каквом лепом призору: одједанпут се на вас изручи пљусак од метафизике; ви се избришете псујући, и брже боље прескочите две стране. Или пратите какво правилно умовање: одједанпут пред вас изађе неки од оних фантастичних закона које је машта надохват исковала и који вам се сад намећу у име науке. Или дочитавате једну занимљиву и дирљиву комедију, живот једног јадног каноника кога су истерали из његова стана: одједном сте до грла запали у оваква високопарна нагваждања: «Извесно је да би Трубер у другим временима био Хилдебранд или Александар VI. Ми живимо у доба кад владе праве човека за друштво место да друштво праве за човека. Отуда вечита борба између појединца и система који хоће да га експлоатише, док се он од своје стране труди да експлоатише тај систем; пре, међутим, човек, стварно слободнији но данас, био је благороднији према општој ствари. Круг у ком се људи крећу неосетно се проширио; душа која ће моћи обујмити његову синтезу биће увек само величанствен изузетак, јер, у моралу као и у физици, кретање обично губи у јачини у колико добија у обиму. Друштво не треба да почива на изузецима. С почетка је човек био чисто и просто отац, и његово срце куцало је ватрено, усредсређено у кругу његове породице. Доцније је живео за племе или за своју малу област». Све то поводом једне парнице између два каноника и једног добросрећника, неутешног

што не може да нађе своје папуче. Балзак јесте философ, али је магловит; и јесте учен, али је педант.

*

Таква је грађа његових дела. Пошто су посматрач и философ били тако нагомилали мисли и чињенице, долазио је уметник; мало по мало, уметник се загревао; његове личности стадоше добијати боју или облик, почеше живети; пошто је завршио умовање, он је почињао да осећа; и нехотице, он је гледао пред собом покрете својих личности; њихови говори, њихова дела, ствараху се сама од себе у његовом мозгу. Топлота је постепено улазила у ову тешку металну масу сакупљену с толико мука и тако издалека: маса се топила, лила се у калуп, и нови кип, сјајан, јављао се. Али с колико напора и после колико рада! Балзак нема бујности, нема лако и срећно надахнуће, моћ хитрог и обилатог проницања у истину и лепоту. Он је нејасан; његов начин исказивања је усиљен, неприродан; први ток је код њега увек мутан, испрекидан, неправилан; он ври као вода у затвореном суду, и као угушен тешким поклопцем који с времена на време подиже, а не може да разбије. Изгледа као да је његова гломазна телесна природа притискивала његову урођену творачку силу; он се борио са собом исто толико колико и са приликама. Он је написао четрдесет књига рђавих романа, о којима је и сам знао да су рђави, пре но што је почео своју «Људску комедију». Видели смо мало пре ону гомилу припремних студија на којима, као на подземним темељима, лежи свако његово дело, а раније смо видели да је он за све своје романе држао по десет до дванаест коректура, које је толико поправљао, брисао, прерађивао, да се на крају више нису могле читати. Па ипак, понекад, и то је било мало. Све његове личности не живе; покаткад, и код најживљих, нека погрешна реч или радња показују да је инспирација омахнула; пламен у његовој пећи није био довољно врео; комади туча остали су неистопљени и згрудвали су се као гуке на понеким од највећих

и најснажнијих његових тела. Он се није одмах и сам од себе претварао у своје личности; он се постепено мењао у њих; понекипут је остајао на путу, и под личношћу ћете онда видети самог Балзака Али, најчешће, он је излазио из себе сама и претварао се у своје личности. Његов бесомучни рад све је савлађивао; уметник, који је био притиснут научником, извукао се испод њега. Устајући у поноћи, седећи по дванаест часова без прекида, затварајући се у собу по два месеца, губећи свест о спољним предметима до тог степена да у шетњи није познавао улице, он се општао својим делима, он је њима испуњавао своју машту, он је живео међу својим личностима, он их је гледао око себе, он се кретао међу њима; оне су радиле и трпеле у њему, тако стварне, тако моћне, да се од сада почињу развијати саме по себи, с независношћу и строгом *нужношћу* живих створења. Пошто се будио из свога сна, он је у њему у пола остајао. Он верује у догађаје које прича. Он својим пријатељима казује новости о свом измишљеном свету као што их други људи казују о правом. «Знате ли коју узима Феликс де Ванденес? Узима једну госпођицу Гранвилову. То је одлична прилика; Гранвилови су богати, и ако су тако много потрошили на госпођицу де Белфељ»[1]. Овакву машту треба да има човек који хоће да ствара душе. Измишљене личности рађају се, постоје, и делају увек под истим условима под којим и жива створења. Оне се рађају из систематског нагомилања врло великог броја мисли, као што се жива створења рађају из систематског нагомилања узрока. Оне постоје благодарећи једновременом присуству и самониклој концентрацији мисли, као што жива створења постоје благодарећи једновременом утицају и природној концентрацији узрока. Оне делају под независним и несвесним импулсом главних мисли, као што жива створења делају под самони-

[1] Једног дана, Жил Сандо, вративши се с пута, причао је Балзаку о својој болесној сестри; Балзак га је слушао неко време, па му онда рече: «Све је то лепо и красно, драги мој, али *вратимо се на стварност;* да говоримо мало о Евгенији Гранде».

ким и личним утицајем основних узрока. Личности се онда издвајају од уметника, намећу му се, воде га; живост, силина привиђења једини је извор истини. Ја држим да је та врста духа прва међу свима осталим... Ви сте видели троме гусенице, с њиховим многим ногама и неуморним зубима, како заспе и полако мењају свој облик у густој мрежи коју су за себе исплеле; из ње се трудно развије тром лептир, спутан и храњен кончићима његове чаурице, докле га његова дивна и огромна крила не понесу у небеске висине. Тако је и с Балзаком: и њега подржава и чини тромим груба снага његова темперамента, нагомилање његове учености; његов се геније извије тек после трајних напора, после сваковрсних застоја, с очитим недостацима, благодарећи силном прегнућу и тријумфу његове воље.

III.

Балзаков стил.

Ако Балзака дате у руке човеку од укуса који зна добро француски и који се васпитао на нашим класичним писцима, ви ћете присуствовати овој малој комедијици:

Он пре свега с неком малом бојажњу узима у руке и претура ових шеснаест дебелих књига. Колико ту ствари има да се прочита! и то нових! Ови модерни писци сувише пишу. Већ се Лабријер, међутим, жалио на то како је пре њега све речено; шта је то овај нови могао да пронађе, те има тако много да прича?

Најзад се ипак реши, на опрезно, огледа ради, прелиста неколико страна; у том падне на ову реченицу: «Најдивнија материјалност оставила је своје отиске у све фламанске навике».

Он разрогачи очи, јер дотле није никад видео отиске овог необичног створења, материјалности. Размисли се мало, па онда у себи преведе то што је прочитао; то по свој прилици значи: «Фламанци, у свим својим навикама, показују врло развијено осећање за удобност».

Мало поплашен, он отвори другу књигу и прочита:

«Немогуће је избећи материјалну и социјалну дилему која произлази из овога биланса јавне врлине у погледу брака». Ово је много. Г. Балзак би можда боље учинио да је, кад је већ то хтео да каже, просто рекао: «Све удате жене нису поштене, то не ваља, али је с друге стране и добро; јер би људи иначе силазили сувише ниско».

Да би се мало одморио (овако преводити заморно је), он тражи да му се покаже нека простија слика; ви га упутите на «Тȳрскога попа»; ту се прича о некој старој, кидљивој и побожној девојци: Г. Балзак је о њој зацело весело говорио. Он отвори књигу и нађе на овај почетак: «Ниједно створење женскога рода не бејаше способније од госпођице Софије Гамар да формулише елегичну природу старе девојке». *Створење, женски род, елегична природа*: где сам ја? у неком антрополошком музеју? Он преврне лист, и очи му се зауставе на овој лепој реченици: «Таква бејаше супстанција реченица избачених *капиларним цевима* овога великог сабора од женскадије». Нема сумње, ово су нека предавања из ботанике; где ја ово западох? — Он прескочи двадесет листа и прочита трипут са све већим чуђењем последњу страну: «Зар привидни егоизам људи који у својим грудима носе неку науку, народ или законе није најплеменитија страст и у неку руку материнство маса? Би ли ти људи могли рађати нове народе или стварати нове мисли да у својим моћним главама нису удружили женске сисе са силом Божјом?» — Никад он још није видео људе са сисама у глави. Он се онда удари по својој; руке му клону, и он с осмејком поглêда у јаднога пријатеља коме се то чини лепо.

(Наставиће се).

Х. Тен.

(С француског превео Б. П.*)*

СРПСКИ ПОКРЕТ
И
РУСКО-ФРАНЦУСКИ ОДНОСИ
од 1804 до 1807 год.

I. (1).

Кад је Наполеон претворио француску републику у наследну монархију (маја 1804), Европа је увидела, да његовим амбицијама нема краја и са зебњом је гледала на ново царство. Бојала се да ће Наполеон покушати да новим победама оправда ову промену у очима Француза, да јој да престижа и да је наметне Европи. Узнемирена и донекле изненађена овим догађајем, Европа је била решена да учини нов напор да сломи Француску, која је поново постала страшило за европски мир. Душа овога покрета био је Александар I, руски цар. Сањалица и идеалиста, он је мислио да га је само Провиђење назначило да ослободи Европу «тираније Бонапартине».

Чим је Русија прекинула своје пријатељске односе с Француском, Наполеон је скренуо сву своју пажњу на Турску, и ставио је себи тежак политички задатак. Хтео је не само да одржи Турску, која је изгледала као на умору, већ и да јој улије живота, да је преобрази и да је поведе лепшој будућности, једном речи хтео је да од ње начини себи моћног савезника противу Русије. У том циљу он уверава султана Селима III о својој оданости и упозорује га на опасност, која му грози од руске војске на Крфу и од руског утицаја, који је био свемоћан у турскоме царству. Заиста, Русија, која је имала заједно с Турском право заштите над републиком од Седам Острва, била је сама узурпирала то право и имала је знатну војску на Крфу. Сем тога Русија је имала моћну странку у Дивану, њен је утицај био неодољив на православне Хришћане у Турској и њени су ратни бродови мирно пролазили

кроз Босфор одржавајући везу између Крима и Крфа. Кајнарџиски уговор (1774) који је дао Русији право да се меша у унутрашње послове отоманске царевине, и експедиција Наполеонова у Египат (1798), која је учинила те су Русија и Турска, противно свима традицијама, постале савезнице, били су главни узроци овог изузетног руског положаја.

Порта је, истина, уговором са Француском од 1802 бацила у заборав Наполеонову експедицију, али је успомена на тај догађај још била жива. Русија такође није пропуштала прилику да се покаже Порти као једини њен пријатељ и да јој улије неповерење спрам Француске. Може бити да би Селим III, сит руског туторства, покушао да наметне ништавном Дивану своје симпатије, које су очевидно биле за Француску, али тешка криза у којој се је онда налазила Турска налагала му је да се клони свакога заплета. Док су на челу једнога дела провинција турске империје биле паше одметници, дотле су се у другим покрајинама појављивали покрети религиозног, националног и политичког карактера. Пазван-Оглу у Видину, Али-паша у Јањини, Мехмед-Алија у Египту, Ахмет-Џезар а после њега Исмаил-паша у Сирији, устанак Вахабита и Срба били су очити докази Портине немоћи. Чете Крџалија, састављене из разбојника различних народности, пустошиле су Румелију, уцењивале вароши и села и претиле су самом Цариграду. Сем тога поглавице ових чета су се стављале у службу овога или онога одметника (као што је био пример са Гушанцем Алијом, који је био у служби београдских дахија) и упуштали се у отворену борбу са Јаничарима, које би султан против њих слао. Да би извео своје царство из ове анархије, Селим је се био решио да се сав посвети војним реформама, да на место разузданих Јаничара уведе редовну војску по европском начину. Том новом војском он се је надао да уведе ред у својој држави и да јој поврати некадањи сјај и величину. Да би извео ову важну реформу њему је био

потребан мир с поља, који је употребио у борби са Јаничарима и са конзервативном странком у Дивану.

Док су се Русија и Француска надметале за утицај на Порти, стигла је прва српска депутација у Петроград да замоли рускога цара за помоћ и покровитељство (окт. 1804). Депутати су били примљени само од кнеза Чарторијског, министра иностраних дела, коме прота Матија Ненадовић преда молбу на цара, изјавивши да се Срби тврдо надају да ће их једноверна Русија избавити турскога јарма. «Хорошо, одговори Чарторијски, но Сербія отъ Россіи очень далеко, а мы съ Турками пріятели». Другом приликом, на питање министрово, да ли су се Срби обраћали аустриском двору за помоћ, прота Матија одговори: да су Срби то учинили и да су Аустријанци одговорили, да су с Портом у великом пријатељству и да не могу дати Србима ни војске, ни официра, ни оружја, а да не наруше с Портом мирни и пријатељски уговор (трактат), али да ипак не сметају Србима да за новац набављају што им треба. «Правда, додао је на ово Чарторијски, это какъ христіянинъ! правда что бы нарушилъ (трактатъ); а такъ и Россія теперь съ Портою очень пріятели!...» Из одговора рускога министра иностраних дела српски су изасланици увидели да руска помоћ зависи од руско-турских односа, и они су с приличном надом оставили Петроград (14 дец. 1804) где је остао Петар Чардаклија да чека даљи развој догађаја.

Поред свег наваљивања Русије и Француске да свака за себе задобије Порту, она је остала на миру за време треће коалиције. Ова коалиција против Француске била је склопљена у главноме између Аустрије, Русије и Енглеске, а свршила се уласком Наполеоновим у Беч и погибијом руско-аустриске војске код Аустерлица (20 нов. 1805). Аустрија, принуђена да начини мир, који је био закључен у Пожуну (14 дец. 1805), уступи Наполеону Венецију, Истрију (без Трста) и Далмацију, те се тако Француска учврсти на Балканскоме Полуострву.

Утврђење француске власти у Далмацији био је врло

важан моменат за даљи ток догађаја на Балкану. С једне стране, Француска је могла с више успеха дејствовати на Порту, и улити јој више поверења да ће јој у незгодној прилици брзо притећи у помоћ и тиме је увући у свој политички систем; с друге стране, ако би Порта показала наклоности да приступи непријатељима њеним, француска војска у Далмацији одузела би јој сваку вољу да се реши на тај корак. Евентуално, ако би се Француска стицајем околности решила да жртвује Турску, онда би могла учествовати у њеној деоби, јер је сада у њеном непосредном суседству. Једном речи Наполеон је с правом сматрао Далмацију као кључ турског царства.

Заузимање Далмације није било без великих тешкоћа. Кад су Аустријанци напустили Боку Которску не чекајући да Французи дођу да је приме од њих, здружени Бокељи са Црногорцима и Русима са Крфа заузму Боку (феб. 1806). Са ове згодне позиције и потпомогнути својим савезницима, Руси отпочну офансиву у Далмацији против Француза, који тамо нису имали још довољно војске нити флоте. Да не би руски утицај захватио и дубровачку републику, Наполеон је био решен још у марту 1806 да је конфискује, тим пре што је држао да ће Руси покушати да се дочепају Дубровника, ако буду принуђени да оставе Боку. Преговори дубровачког сената са руским вице-адмиралом Д. Сењавином дали су му доста повода за то. На његову заповест генерал Лористон заузме изненада Дубровник 15 маја, и изјави у име Наполеоново да неће признати независност и неутралност дубровачке републике докле је руска војска у Албанији, Крфу и Боци Которској. Одмах после заузећа Дубровника здружени Црногорци и Руси опсаде тамо Лористона и тек 24 јуна успе генерал Молитор да га избави из овог тешког положаја, али Бока оста и даље у рукама Руса и Црногораца. Као залогу, док му Аустрија не преда Боку, Наполеон је задржао важно стратегиско место Браунау на Ину, и доводио ју је до очајања сваковрсним захтевима, само да би израдила код руског двора предају Боке. Али све

је било узалуд: Русија се није освртала на бедан положај своје јучерашње савезнице.

Наполеон је одмах предузео читав низ мера да би осигурао Далмацију и Истрију, које су биле блокиране од руске и енглеске флоте с мора и којима је, као што смо видели, грозила опасност и са сува. Утврђивао је далматинске градове нарочито Задар, градио стратегиске путове ка Босни и Црној Гори, тражио начин да што више умножи своју војску у Далмацији и тиме улије респекта Аустрији и Турској. «Жеља је моја, писао је Наполеон принцу Евгенију (марта 1806) да сваки дан пре но што легнете баците један поглед на Далмацију, те да тако сазнате њене потребе и потражите начина да их задовољите».

У априлу 1806, Француска отвара генерални конзулат у Травнику и поставља на то место Петра Давида, бившег отправника послова при малтеском реду. Он има не само трговачку мисију већ и политичку. Стављено му је у задатак да задобије за Француску Бошњаке Турке, који су с неповерењем гледали на своје нове суседе и да прати догађаје у Србији, «догађаје који су тако често узнемиравали Високу Порту».[1] Слична мисија у Скадру била је поверена мало доцније Марку Бруеру, који заузима као Француз доста видно место међу дубровачким песницима.[2] Сем тога Наполеон је позвао Порту да нареди околним пашама да се удруже са француском војском против Цр-

[1] Године 1807, за канцелара овог консулата био је постављен A. Chaumette — Des — Fossés, писац лепога дела о Босни: Voyage en Bosnie dans les annés 1807 et 1808. Paris, 1822 in-8⁰.

[2] Marc Bruère Desrivaux, Бруеровић као дубровачки песник, био је син француског конзула у Дубровнику, који се је звао Charles René Bruère, sieur des Rivaux и који је заузимао тај положај од 1772 на до маја 1806. Год. 1793 Марко Бруер био је постављен за првог француског агента у Травнику, и ту се је оженио Српкињом католичке вере, Катарином Одић. Та је агенција трајала до 1797 и после је било укинута. Кад је 1814 консулат у Скадру био укинут, М. Бруер је био постављен за консула у Дубровнику, где је отишао тек 1816. Он је био обележен као човек револуционарних идеја, те је на протест Метернихов био смењен с тога положаја.

ногораца који у својим нападима против Француза нису штедили ни турску територију.

У оваким приликама српски устанак морао је живо привући пажњу Француске. Устанак није само слабио Турску, коју је Наполеон хтео да учини јаком и уједињеном, те да му буде од помоћи у његовим даљим политичким плановима, већ је био опасан и по сам мир у Далмацији. Морални утицај српскога устанка био је врло јак на Хришћане у турској царевини, а специјално у Босни и Херцеговини где је врење било захватило сав православни елеменат. По извештајима француских консула слава српскога оружја певана је од Дрине до Јадранског Мора, а калуђери и свештеници претворили су се у руске агенте уливајући народу наду у скоро ослобођење.

Опасност је била у толико већа, што се је Русија почела отворено мешати у српске послове. Она је имала сад већ одрешеније руке у српскоме питању не само према Турској већ и према Аустрији. Српске земље до овога времена биле су, у руско-аустриским комбинацијама о деоби Турске, у сфери Аустрије, која је дошавши у велику опасност од Француске напустила планове Јосифа II и ставила себи за принцип одржање Турске. Понашање Аустрије према српском покрету, као што га је прота Матија изложио кнезу Чарториском, сасвим одговара овом политичком систему, коме је она остала верна све до краја српскога устанка. Та конзервативна политика у погледу на Турску владала је и у Петрограду за све време интимних односа између Аустрије и Русије од 1803 до краја 1805 године, и на тој основи то се је зближење једино могло извршити. Резерва с којом је Аустрија примила жеље српских устаника сасвим одговара неодлучности одговора, који су добили први српски депутати у Петрограду. Оба двора, имајући пред собом борбу против Наполеона, желели су да се српско-турска размирица сврши мирном погодбом између завађених страна. После пораза на Аустерлицу односи између Русије и Аустрије јако су охладнели. У околини Александра I Аустрија је јавно оп-

тужиоана за претрпљену несрећу, док је староруска странка критиковала цареву интервенцију у европским заплетима, тражећи да се настави традиционална руска политика. То је било тим потребније што су доласком Француза на Балканско Полуострво били стављени у питање сви резултати те политике према Турској.

Још месеца маја 1805, Срби су по руској препоруци били послали своје депутате у Цариград с молбом на султана да им да административну аутономију. Руски посланик требало је да потпомогне ту молбу, која је била предата Порти 1 јуна, али погибија Хафис-пашина на Иванковцу учини свако заузимање немогућим и српски депутати, дошавши у велику опасност, напусте Цариград. У јануару 1806, по препоруци Русије Срби устаници пошљу нову молбу на султана, тражећи у њој привилегије изложене у молби од 1 маја 1805. Уверавајући султана у своју лојалност, они свечано изјаве да ће само на те услове пристати.

Пораз, који је Наполеон био нанео Русији и Аустрији битком на Аустерлицу, учинио је јак утисак на Селима III, који се поред све руске претње одмах пожурио да призна Наполеону титулу императора. Русија, увидевши да се Порта од ње све више удаљава, почне живље наваљивати на њу да подари Србима тражене привилегије, и била је уверена да ће у њима наћи поузданог савезника ако дође до рата с Турском. По налогу кнеза Чарториског од 3 фебруара 1806, руски посланик у Цариграду упути једну ноту на Високу Порту доказујући да интереси отоманске царевине захтевају да се српско-турска размирица на миран начин сврши, да би Порта требало да подари Србима тражене привилегије и да их на тај начин привеже за себе. Један од аргумената да им се учине концесије био је и тај што се је Француска добивши Далмацију јако приближила Србији. Како је пак позната њена политика да интервенише и да се уплеће у туђе послове, вероватно је да неће пропустити ову прилику да се умеша у српске ствари. Ако Србима не остане ништа друго до да бирају између своје пропасти и француског покрови-

тељства, јасно је којој ће се страни приволети. Султан Селим дакле требало би да заборави прошлост и одобривши Србима тражене привилегије да их привеже за себе. На овај начин он би себи уштедио један штетан рат, чији би резултат био погибија једног храброг и верног народа као што су Срби, који би се, у случају учињених концесија, ставили у службу Портину.

Могућност француске интервенције није био само празан аргуменат за Русију, већ се је она фактички бојала тога. Зебњу своју да Француска не интервенише у српским стварима изјавила је Русија бечкоме двору, још у почетку српскога устанка, кад још Француска није била у Далмацији (августа 1804). Надајући се још у почетку 1806 год. да ће Порту увући у свој систем, Русија је била сигурна да Наполеон у томе случају не би пропустио прилику да интервенише у српско-турскоме спору. Да би му се одузела прилика за то, т. ј. да се Срби не би обратили на њега, требало је да Порта дâ задовољења њиховим захтевима, као што је то изложено у ноти руског посланика, и као што је Русија успела годину дана раније да Порту наговори да на то пристане. Заиста, кад је Русија у половини 1805 године, у низу својих алијанција, које су сачињавале трећу коалицију, начинила и савез са Турском за одбрану и напад, она је била уговорила и аутономију за Србију. У томе погледу Србија је имала да се изједначи са Влашком и Молдавијом. Али Порта није ратификовала овај уговор и он је по нас остао без икаквих последица.

Није овде место да расправљамо питање у колико је било могућно у ово време зближење Србије и Француске. Главно је да напоменемо да су Срби знали позитивно, да се Русија за њих заузима и да су се надали најбољим резултатима од тога посредовања. Тек 1807 год., када су видели да им савез са Русима није донео ни жељенога мира, ни материјалне помоћи, којој су се надали, јављају се међу српским старешинама и такви, који желе да се тајно пошљу депутати Наполеону, да га умоле

за покровитељство. Родофиникин, у једном писму своме министру, вели да је баш на време стигао у Србију да спречи тај корак. Са Француске пак стране није било ни најмање изгледа за зближење са Србима. Наполеон је свакојако хтео савез с Портом и никако не би пристао да се у њеним очима компромитује. Он је изнео своје гледиште на српски устанак у писму упућеном на Талерана, министра иностраних дела, у коме му наређује какав одговор треба да дâ на горње захтеве Русије, захтеве, које му је сама Порта саопштила.

«Ако је истина, писао му је Наполеон, да Русија жели одржање турске царевине, зашто не престаје помагати Србе речима (exhortations) и новцем?... Зашто не пошље против Срба 3—4.000 људи? Ова проста демонстрација учинила би да виде да немају ништа чекати од Русије... Зар не би требало да Русија каже Србима: Ако сте готови да положите оружје, да издате вође, који су вас завели, да се вратите у ред, ја ћу вам израдити од Порте опроштај? Место тога шта нуди Русија? Прокламовати независност Србије! Па то је управо циљ побуне, која је распрострта међу Србима. То је развој великога плана, смишљенога одавно да се Турци терају у Азију. Ако би Срби добили оно шта су добиле Молдавија и Влашка, т. ј. независност, Мореја и други делови турскога царства где има тако много православних тежили би истоме циљу и тиме би био одмах извршен пад отоманске империје. Тако је, дакле, Русија нашла, да би сакрила своје праве непријатељске поступке које чини, да су предлози Срба правични. Подржавајући њихову буну она се је дрзнула да тражи од силе, коју назива пријатељицом и савезницом, њен срам и жртвовање њених интереса... Срби и непријатељи Портини немају никаквих веза са Француском; она је сувише мудра а да подржава бунтовнике. Да су се Срби обратили француском императору, он би о томе известио Порту и не би их дотле слушао, док не би оружје положили, издали своје поглавице и повратили стање какво је пређе било. По овом

различном држању двеју сила Порта може да суди где су прави пријатељи». Завршујући пак своје писмо султану Селиму, Наполеон вели: «И ако Ваша Висост хоће да нам дозволи да завршимо једним саветом, ми ћемо јој казати да прави интереси њенога царства захтевају да не допусти да икаква страна сила интервенише у њеним дискусијама са Србима; и да треба да употреби најјача средства да потчини ове бунтовнике, које подстиче и храбри Русија. Захтев који је она учинила да им се да независност то јасно доказује».

На упражњено место францускога посланика у Цариграду Наполеон постави генерала Себастијанија, човека веома енергичног. Њему је било наложено да у свима приликама улије поверења Порти, и да јој стави до знања да Наполеон има за циљ у својим односима с Турском, да је помогне да се у њој поврати ред и да се реорганизује тако, да улива респекта Русији. Сталан циљ његове политике то је савез с Турском и Персијом против Русије. «Ја нећу никако деобу Турске, писао је Наполеон, па ма ми дали три четвртине њене, ја ништа нећу. Хоћу да утврдим и консолидујем ово велико царство и да се њим, таквим какво је, послужим као препреком против Русије».

Себастијанију је било исто тако препоручено да проникне у узроке који су изазвали српски устанак, те да се према томе предузму мере да се у Србији поврати ред. Он је требало да скрене Порти пажњу на важност српскога устанка по мир у царевини и да је увери да треба да сврши што пре са тим покретом. «Треба угушити устанак и употребити са репресивним мерама, које се могу предузети за повраћање реда, мере мудрости и организације, које једино могу да га одрже». Опасност је од устанка тим већа, што су се Руси почели мешати у српске ствари, хотећи да га употребе за своје циљеве: Себастијани је требало да живо представи Порти како се Француска, противно Русији, лојално понаша у српско-турском заплету. «Да су се Срби обратили на Његово

Величанство, вели Талеран у инструкцијама за Себастијанија, мени би било наложено да им кажем да пре свега треба да се покоре».

Пролазећи кроз Букурешт (јула 1806) Себастијани не пропусти прилику да се изјасни с кнезом Ипсилантијем, који је сматран као особито одан Русији. «Русија је, говорио му је Себастијани, подигла противу нас Црногорце, али ћете видети шта ће с тога с њима бити. Цар се је зарекао да истреби овај народ; учиниће од тога страховит пример. Срби ће имати исту судбину ако се брзо не покоре. Остатак неће смети главе подићи. Већ имамо доста знатну војску у Далмацији. Она ће поћи на Србију ако устреба». Јако му је пребацивао да потпирује српски устанак и да даје Србима руску помоћ, против чега се је Ипсиланти живо бранио, и дијалог се овако настави:

Себастијани. — Ма како било, треба се пожурити да се овај народ врати у покорност (devoir). Учините једну ствар која ће се јако допасти цару и која ће доказати у исто време вашу привженост интересима Портиним: приволите овај народ да затражи милост, обећавши да ће Француска гарантовати његову безбедност.

Ипсиланти. — У почетку погодба беше лака. Како ми је онда било наложено да радим код побуњеника, ја сам учинио све што је зависило од мене, али Висока Порта није хтела никакво помирљиво средство, и сад је ова афера остављена румелиском паши.

Себастијани. — Добро је учињено: никада не треба уговарати с бунтовницима.

На речи Ипсилантијеве да Срби не траже ништа друго до да живе на миру Себастијани одговори: «Ако је тако, заузмите се код овога народа и кажите му да ће се француски посланик заузети за њега. С моје стране ја ћу радити код Порте, али ставите му добро на знање да треба, ако неће да буде притешњен француском силом, да прими без устезања оно што ћу учинити за њега.

Ипсиланти обећа да ће радити код Срба у томе смислу, чим га Порта на то овласти, и Себастијани му обећа то овлашћење. Противно овоме Ипсиланти је живо представљао Русији користи, које би она могла извући из српскога устанка и предлагао је да се устаници обилато снабдеју новцем и осталим потребама (августа 1806).

(Свршиће се).

Др. Мих. Гавриловић.

О ЕНТРОПИЈИ ВАСИОНЕ (1).

«Свакако се морамо дивити оштроумљу Томзоновом, који је између писмена једне већ дуже време познате кратке математичке једначине, у којој је реч само о топлоти, запремини и притиску тела, знао прочитати закључке, који васиони, и ако тек после неизмерно дугог времена, прете вечном смрћу».

Хелмхолц.

I.

Међу великим интелектуалним проналасцима XIX-ог века има три највећа. То су: принцип еволуције, принцип невклидове или Метагеометрије, и принцип ентропије. Важност интелектуалних принципа лежи у њиховој важности за опште метафизичко гледиште на свет, и у овом смислу она су три принципа највећи научни проналасци. Принцип еволуције је од њих најпознатији, најраспрострањенији и најпопуларнији, принцип Метагеометрије тако је апстрактне природе да у велику масу образованих није још никако ни продро, док је принцип ентропије међу њима најинтересантнији, али и за разумевање најтежи и најхипотетичнији, те је с тога са оне прве своје карактеристике познат само у општој формули својој, док је са оне друге две карактеристике још сасма непознат и несхваћен.

Принцип еволуције као принцип није творевина прошлог века; прошли је век само проширио његов обим на све области емпиричних феномена. У осамнаестом веку Кант и Лаплас применили су принцип еволуције на домен космичних тела и показали како се данашње хармонично и равнотежно стање васионе и сунчаног система да разумети само као резултат постепеног развитка из првобитног нехармоничног и хаотичног стања космичне материје. У прошлом веку применио је исти принцип на Геологију Лајел, на Биологију Дарвин, на Социјологију и духовне науке у ужем смислу Хегел. Напослетку цео је принцип у целини покушао Спенсер да примени и проведе кроз све области емпиричког света и у исто време да дâ једну општу формулу тога принципа. Први који је покушао, да принцип еволуције истави као општи метафизички принцип, не долазећи при томе у опреку с природном науком, био је Хартман, који је у том погледу извео до краја оно што је Хегел започео. Поред свих ових радова на принципу еволуције, и од стране научника и од стране позитивиста и метафизичара, принцип еволуције још није тачно формулисан нити у општој формули својој нити и у примени његовој на поједине области, тако да новом веку у том погледу остаје још много да уради. Поред свега тога, принцип еволуције остаје творевина XIX-ог века.

Принцип Метагеометрије у сваком погледу чиста је творевина XIX-ог века. Геометрија Евклидова владала је у Математици све до прве половине прошлог века и никоме није ни пало на ум, да доведе у сумњу њене тако евидентне истине. Да је само раван простор могућ и да је могућ само простор од три димензије, то је изгледало свима математичарима до тада као ствар евидентна и апсолутно несумњива. Несумњивост је била толика, да су и највећи противници рационалног сазнања на другим пољима људског сазнања били уверени у априорну нужност основних геометријских истина, да чак ни такав један скептик као што је био Јум није смео ударити на евидентност њихову, и да је Кант основао своју

целу тако компликовану и тако нетачну Теорију Сазнања једино на овој апсолутној извесности њиховој. Лобачевски, Гаус, Риман, Хелмхолц и др. показали су могућност замисли и других простора различних од Евклидовог: простора позитивне и негативне кривине, простора константне и варијабилне кривине и простора чији је број димензија већи од три. Овим проналаском ставља се у питање не априорна важност Евклидове Геометрије у опште, већ само њена једина и искључива важност, и у исто доба — и то је оно што са опште философског гледишта истиче овај проналазак на тако видно место, — и емпирична важност њена. Ако је могуће замислити просторе различне кривине и различног броја димензија, ко нам јамчи, да је овај наш реалан простор доиста раван простор (кривине=0) са три димензије, или, ако он то и јесте, ко нам јамчи да он није део каквог простора од већег броја димензија или да поред њега не постоје простори друкчије геометријске структуре. У томе лежи метафизичка важност Метагеометрије, и то је оно што овај научни проналазак чини тако великим. Јер које је сазнање — говорећи у принципу, апстрахујући од тога, да ли је то сазнање и могуће — важније од сазнања основних, примордијалних принципа бића? Отуда је сасвим појмљиво, што величину научних проналазака теоријских ваља ценити по њиховој важности за опште гледиште на свет, и у овом погледу долази Метагеометрија на једно од првих места. У најновије доба опазило се сасма тачно, да проблем Метагеометрије стоји у тесној вези с проблемом бескрајних количина, јер је Метагеометрија конзеквентно извођење принципа бескрајности. Неодређеност коју метагеометријски појмови уводе у наше испитивање реалних особина објеката чини, те се сама Метагеометрија мора учинити проблемом, па како је она, као што рекосмо, само логична конзеквенција принципа Више Математике, то и Виша Математика постаје проблем. И тако принципи Метагеометрије учиниће, као што се то већ у неколико и опажа, да се представници најегзактније науке опет поново у нужди обрате оној старој мајци свију наука, фи-

лософији спекулативној, те да у њој потраже средство, да се ослободе од можда силних заблуда, у које их је њихово самостално испитивање бацило.

Напослетку трећи принцип, принцип ентропије може се рећи да је са философског становишта најважнији од ова три принципа, и по томе највећи проналазак прошлога века у опште (пошто су интелектуални проналасци у развитку човечанства без сумње од пресудног утицаја и по томе први по важности). Тај се принцип састоји у тврђењу, да ће некада у целој васиони наступити стање апсолутне равнотеже сила, стање апсолутног мира, и да ће то стање бити финитивни неизмењљиви облик васионе, да из те опште смрти васионске нема више апсолутно никаквог повратка у живот. То грандиозно тврђење, које превазилази и најсмелија тврђења спекулативних метафизичара, потекло је од стране егзактних научара, од стране физичара светског гласа и умне енергије првог ранга. И са ове чисто формалне стране оно је врло интересантно: оно показује једном и супротну перспективу: метафизичаре као противнике тврђењâ сличних њиховим. Обично позитивисте и егзактни научари тврде за метафизичаре, да њихова тврђења не могу бити тачна јер су тако апсурдна и тако очито противрече фактима; овде пак имамо једно тврђење пред собом, које је основано на очитим фактима а које је потпуно идентично са оним по речима научника тако фантастичним тврђењима метафизичара. И чудним удесом: научари, који тај принцип исказаше, бејаху у њега несумњиво уверени, баш исто онако као што су уверени метафизичари у своја тврђења, док су научници нижег ранга и метафизичари нижег ранга сви листом устали против тог принципа и доказивали немогућност његову. То нас наводи на рефлексију: да ли можда нису она по речима научара тако фантастична тврђења метафизичара основана на, за ове исто тако очитим, фактима као што је у овом случају ово фантастично тврђење природњака основано на очитим фактима, само што је природњацима одузета могућност да увиде

очитост ових факата исто тако као што је и многим метафизичарима било немогуће да увиде очитост ових факата. Ствар овим није доказана, али је доказана могућност њена. Што се дигла тако велика опозиција и од стране многих филозофа и од стране многих природњака против овога принципа, долази отуда — и то је оно на што нарочито ударамо гласом и зарад чега и пишемо ову кратку студију — што његова садржина очито противречи неким основним претпоставкама и резултатима механичке Природне Науке. Принцип ентропије представља непартајичном и самосталном метафизичару, који себе ставља на становиште више од оног на коме стоји наука, који себе сматра за последњег судију у спорним питањима од принципијелне важности у области емпиричне Науке, тај се принцип, велим, представља спекулативном метафизичару као једна од најинтересантнијих и за његове успехе и претензије најдрагоценијих појава у области науке: принцип ентропије противречи другим исто тако основним принципима Природне Науке и та унутрашња противречност међу основним поставкама једне тако високо развијене и с пуно права на своју егзактност тако охоле науке уверава га о неопходности његовој у домену људског сазнања. И једно са саме садржајне стране проблема а друго и са ове друге формалне стране — показати неопходност метафизичара у спорним питањима науке — ја сам себи ставио у задатак, да изнесем принцип ентропије и да му претресем његову научну и философску вредност. У првом делу ове расправе биће изнет принцип ентропије онако како је он формулисан од стране научара који су га поставили, у другом делу биће изнети философски и научни разлози за и против њега и биће показана основна модификација коју тај принцип са философског гледишта мора да претрпи, па да доиста задовољи како захтеве науке тако и много веће захтеве философије.

II.

Принцип ентропије стоји у најтешњој вези с прин-

ципом постојанства енергије. Овај принцип гласи: *при свима трансформацијама природних сила једне у другу квантитет силе остаје сталан.* Да постоји претварање природних сила једне у другу, то је факат, да при томе претварању сума енергије остаје стална, истина је експериментално утврђена. Управо, говорити о претварању једне енергије у другу има само онда смисла, ако при томе енергија у опште остаје стална, јер су у том случају различне природне снаге само различне форме једне и исте снаге, енергије у опште. Кад таремо два дрвета једно о друго, развија се топлота на површинама њиховим. Раније се узимало, да енергија кретања употребљена при трењу не производи топлоту, већ да се та енергија просто претвара у ништа, док модерна физика узима, да се је енергија кретања употребљена при трењу претворила у топлоту. Кад камен падне са висине на камену подлогу, опет се осећа топлота: енергија кретања при паду претворила је се опет у топлоту, кад је престало кретање камена као масе онда је се јавила топлота. При хемијским једињењима исто се тако јавља топлота (кад на пример сипамо воду у креч, развија се топлота, јер наступа хемијски процес), хемијска се енергија претвара у топлоту. Кад пустимо електричну струју кроз воду, растављамо воду на водоник и кисеоник, ту се електрична енергија претвара у хемијску енергију, и т. д. При свима овим трансформацијама једне енергије у другу, показано је да постоји један сталан квантитативни однос, да се увек једна извесна количина једне природне енергије претвара у одређену количину друге природне енергије: тај се стални квантитативни однос назива еквивалентом. Тако је експериментом показано да је енергија употребљена да се тежина од 1 kg. подигне на висину од 424 m. равна енергији потребној да се 1 kg. воде загреје за 1°C., 424 mk. зове се механичким еквивалентом топлоте, т. ј. једна калорија (јединица топлоте) претворена у енергију механичког рада може да подигне 1 kg. на 424 m. висине.

Из факта трансформације једне природне снаге у

другу и из факта, да је њихов однос квантитативни при томе сталан, излази, да су све различне природне снаге само форме једне и исте снаге, да у ствари егзистира само једна једина природна снага, која се само јавља у различним облицима. У чему лежи та природна снага? Физика одговара: у кретању. У нашем чулном искуству, у природи истављају се нашем духу две примордијалне чињенице, и на њих морамо све свести, ако хоћемо да објаснимо природу; те су чињенице: материјални супстрат и његово кретање. Ми не можемо замислити силу, која би дејствовала на даљину без медијума, ми можемо замислити дејство силе само као дејство непосредног додира. Кад магнет привлачи иглу, а не додирује је, ми морамо претпоставити да између њих лежи медијум, на који магнет преноси своја кретања, а овај опет своја на иглу. Доиста, модерна је физика утврдила експерименталним путем готово за све природне силе, да су оне само кретања материјалних супстрата и ништа више, да су светлост, магнетизам и електрицитет таласаста кретања етера (чија је егзистенција несумњива), звук таласасто кретање ваздуха, топлота кретање молекила, хемијска енергија кретање атома, механична енергија кретање телесних маса (то је већ очит емпирични факт од кога наше испитивање физичних сила и полази). Само за гравитацију није још утврђена њена кинетичка природа, али је она a priori несумњива. Као што се види, енергија је једна и састоји се у кретању, различне енергије постају од разлике материјалног супстратума, који се налази у кретању. Кад је то тако, онда је сасма лако схватити, како је могућа трансформација једне енергије у другу: при тој трансформацији просто се кретање са једног материјалног супстратума преноси на други материјални супстратум. Кад се на пример механични рад претвара у топлоту, онда се просто кретање масе претвори у кретање молекила, кад се хемијска енергија претвара у топлоту онда се кретање атома претвара у кретање молекила, обрнуто кад се топлота претвара у хемијску енергију (н. пр. при дисоција-

цији хемиских једињења на великој температури) кретање молекила претвара се у (преноси се на) кретање атома, и т. д. То је пренашање на тај начин могуће, што је маса сваког тела састављена из молекила а молекили из атома, тако да је у ствари свако тело само комплекс атома. Атоми у молекилу се могу тако кретати, да њихова кретања не показују никаквог сталног правца у односу на атоме околних молекила, у том случају имамо чисто атомско кретање, молекили релативно један према другоме мирују; исто тако молекили у једноме телу могу се кретати тако, да тело мирује у односу на околна тела: у првом случају нити постоји кретање тела као целине, нити кретање молекила као целине, већ постоји само кретање атома, у другом случају нити постоји засебно кретање атома нити кретање тела као целине, већ се атоми крећу само као саставни делови молекила, тако да у телу постоје само молекуларна кретања; кад постоји кретање тела као целина, онда су и атоми и молекили изгубили своја засебна кретања, они се крећу оним правцем којим се маса тела као целина креће. Кад се механички рад претвори у топлоту (као при судару два нееластична тела — куршума и плоче на пр. — где се кретање маса при судару потпуно губи), онда се просто кретање масе пренесе на кретање молекила, молекили чија су кретања дотле имала један и исти правац, губе ову једноличност, за кретање се вели да се расуло, али да се није уништило; исто тако кад се топлота претвори у хемиску енергију кретање молекила претвара се, расипа се у кретање атома.

Сведе ли се енергија на кретање, онда је фактум трансформације једне природне енергије у другу сасма јасан, и тако исто јасан и принцип постојанства енергије: сума кретања у природи мора бити стална.[1] Настаје ии-

[1] Обично се принцип постојанства енергије формулише овако: сума енергије кретања и енергије положаја, енергије актуалне и потенцијалне стална је. Што физичари не говоре о постојанству само актуалне кинетичке енергије, долази отуда што гравитација још није сведена на кретање, и што се не да рећи у шта се претвара гравитаци-

тање: ако је сума енергије у васиони стална, да ли је и сума сваке појелине енергије стална, и да ли релативна количина њихова остаје кроз цео светски процес једна и иста? Другим речима: да ли је трансформација једне енергије у другу увек могућа, да ли се једна природна енергија може у другу исто тако лако као и ова у ону претворити, да ли нема при томе какве разлике међу природним енергијама? Физичари одговарају на ово, да све енергије немају исту вредност делања, да има енергија које се саме од себе могу у друге да претворе, а да има енергија које то не могу. И они тврде, да услед тога релативни однос природних енергија у току светског процеса није сталан, да број енергија постаје све мањи, да се оне све више претварају у само једну јединy енергију. И то је *принцип ентропије*. Под ентропијом разуме се она енергија која није више способна за трансформацију у друге енергије, и принцип ентропије гласи, *да ће временом у васиони бити енергије способне за трансформацију у друге енергије све мање, енергије неспособне за претварање у друге енергије све више*, и да ће напослетку наступити стање потпуне ентропије, т. ј. да ће се све природне енергије претворити у једну, која није више способна да се трансформира у друге, и да ће резултат тога бити престанак сваког даљег процеса у васиони, да ће у њој наступити вечан мир и вечна равнотежа, и да из тог мира и из те равнотеже нема никакве могућности повратка у неравнотежу и процес.

(Наставиће се).

Др. Бранислав Петронијевић.

она енергија када је привидно нестане (кад подигнемо, на пример, камен у вис, он стане, и ми не знамо у шта је се претворила његова енергија кретања). Али пошто је а priori јасно, да се гравитација мора моћи свести на енергију кретања, то је и она наша горња формулација принципа конзервације енергије тачна.

ЈОВАН ИЛИЋ.

Изгледа као да је смрт учинила добру услугу овоме честитоме човеку. Она га је опростила и физичке везе са садашњошћу, с којом он није више хтео бити ни у моралној ни у интелектуалној заједници. Последња четврт XIX века имала је тако чудне, тако неочекиване догађаје, да је човек Илићева темперамента морао окретати главу од њих. Његови идеали, његова улога у догађајима из прошлости, његова готовост да народној идеји жртвује и свој живот, све му је то изгледало као узалудна акција. Илић се разочарао у људима, и повукао се у осаму, не могући изневеравати свој велики политички моменат зарад ситничарских дела, за која је више требало моралног недостатка него душевне снаге. Човек који је 1848. године поднео своје груди куршумима мађарским, а 1858. ставио се у службу остварењу народне идеје, није могао, без штете по свој велики углед, ударити новим стазама филистарског државништва. Он је био необично искрен, скоро до опорости; чврст, скоро до крутости; несебичан, скоро до особењаштва. За такве карактере пристају само јаки догађаји; у половним пословима њихов темперамент само им је на сметњи, јер им снага нема земљишта за манифестацију.

Нове реформаторске идеје 70-тих година изгледале су Илићу претеране; стари режим био му је и сувише конзервативан. Он је био слободњак нарочитога кова, и упорно је веровао у тачност и остварљивост својих идеалистичких назора. А кад је између два супротна политичка правца завладала огорчена борба, Илић је симпатисао храбрим борцима из напредније генерације, и ако није делио њихово политичко уверење. И како није хтео бити ни чекић ни наковањ, његова политичка улога свела се на посматрање. Али познији догађаји сасвим су га

озловољили, јер је опажао да је честитост у људи реткост, и видео је да ни највеће жртве за најбоље идеје не могу створити једно стално а ваљано друштвено стање. Бона срдитост — то је, рекао бих, било предсмртно расположење старог небојше према друштвеним догађајима у Србији.

* * *

Ако је Илић био изгубљен за активну политичку радњу, његова књижевна улога тим је само појачана. За срећу по нас, тамна страна његове душе окренута је била политици, а светла поезији. Овај оштри и несавитљиви политички радник био је нежан не само као човек већ и као песник. Већи део његових песама, оне које су најбоље и најлепше, посвећен је био прослављању љубави. То је, у осталом, најчешћа појава и у страној и у нашој књижевности. Љубавно је осећање једна нарочита модификација чисто личног осећања; оно улази у најбитније елементе психичког живота. Човек не мора бити родољуб; још мање хуманист; може бити и сувише егоистичан — па љубавно осећање не само не слаби, већ се јаче развија. И кад љубав није идеално обожавање једне жене, она је ипак јака, јер тада или је нежна симпатија за женску лепоту или бујни излив чулне страсти. Од те епидемије не спасава песнике ни положај ни завет; од ње не помажу ни чини ни молитве. Његош је владика, Ђорђић је калуђер, па ни њихово срце не остаје нерастопљиво «пред очима које стријељају, које могу камен растопити а камо ли слабога човјека рођенога да се од њих топи». Његош се могао бар утешити уништавањем својих љубавних песама; Ђорђић ни те утехе нема.

*

Илићеве љубавне песме двојаке су. Једне су лепше, оригиналније и са више уметничке обраде. То су његови љубавни *сонети*, у којима се непосредно обраћа стварној или, што је вероватније, замишљеној изабраници свога срца, «споредници небеске милине». Њих је створио песник

инспирисан народном лириком, али они су тако израђени да показују несумњиву песничку самосталност. Народни дух лебди над њима и чини њихову атмосферу, али ни мало не заклања сјај оригиналног песничког талента.

Ове песме имају своју особиту draž. Њих је лако познати међу љубавним песмама других српских лиричара. Оне нису онако страсне као Јакшићеве, ни онако живе као «Ђулићи» Змајеви, ни несташне као Бранкове ни раскалашне као Костићеве. Оне имају умерености у тону и ако су речите у изразу. Јачину раскошног расипања љубавних похвала разблажује нека извесна деликатност; у љубав се меша и поштовање. Оне имају нечега од дубровачких љубавних песама, и ако су много боље и по обради и по топлини осећања. Једино се красна лирика Бунићева може мерити с Илићевом, као што може спокојно стати и уз Змајеву. Бунића и Илића растављају више од два века, али их дели само песнички језик; осећања су им врло блиска.

У љубави Илићевој нема ничега разблудног, нити у изражавању њеном чега порнографског. Он је чедан удварач из народног света, и сачувао је сву чистоту старог ашиковања, када се љубило поштеном љубављу честитих младића. Илић је у том погледу уздржљивији и од народне поезије; он своју реч уме да одржи на извесној граници, док народна песма често пређе ту границу, и узме тон покадшто веома слободан.

Тешко је изабрати међу његовим сонетима оне који су најбољи. Они чине једну складу целину, па и ако је лепота неједнако размештена у њима, чим одвојите најлепши из заједнице, изгледа као да му уништавате лепоту. Ипак грехота је не цитирати их, кад у њима има тако много љубавне дражи.

Своју драгу Илић овако описује:

Залуд вила у гори поп'јева,
Када она гласом зажубори!
Сунце јарко љепотом огр'јева,
Ал' Бог у њој љепше сунце створи!

Муња иста из очи јој с'јева,
Огањ живи у грудима гори,
Зора јој се на лицу осм'јева,
Из уста јој сама љубав збори!

Сви су елементи из народне поезије (...Та лепша је од бијеле виле... јарко сунце лепша сам од тебе... сину лице као јарко сунце... девојка га оком запалила...), али је синтеза њихова оригинална, уметничка; то није више механичка смеша, већ хемијско једињење.

Кад је драга тако лепа, ко би могао њеним дражима одолети. Песник жели да јој се приближи и покушава свим начинима да је привуче к себи.

Прво је плаши:

Ходи к мени, голубице мила!

Зли су људи, а зли обичаји,
Спопашће их тама и помама,
Ухватиће тебе у потаји.

Кад то није довољно он моли виле:

Ухватите утворицу клету,
Метните ме на њезино крило,
Чини ми се лакше би ми било!

Затим жели да буде лептир или голуб, како би својој драгој:

У њедрима зиму зимовао,
На уснама вијек вјековао!

Или покушава да је троне:

Ти не буди врло поносита,
. . . .
Већ ми буди питома и блага,
Јер ће тужан данак освануги,
Кад ће младост твоја увенути!

Кад и то све не помаже, песник прети:

Ал' ћу чинит' чини свакојаке,
Покренућу зв'језде и облаке,
Учинићу што сам наумио.

Још ћу набрат' траве од помаме,
Мамићу те, док не пођеш за ме,
Ма да бих се јунак помамио!

Све ове мотиве обрадила је и народна песма. Песник је остао веран духу народне љубавне лирике, али јој није подражавао. Као што лептир купи цветни прах, те га прерађује у укусан мед, тако је и песник прибрао најлепше елементе из народних песама и стварао од њих нарочите, самосталне целине. И његова је поезија у овим сонетима слатка меденом слашћу, у којој има увек нечега јаког и снажног.

*

У другу врсту љубавних песама спадају његове имитације народној љубавној лирици. У једној, две од тих песама исказује се осећање непосредно, у осталима је исказано посредно, догађајем или описом. То су већином непотпуне баладе, мале љубавне историје, или (као «Пастири») покушај љубавног идиличног епа. Многе су од ових песама лепе, али су готово све и сувише налик на народне. Илић у њима не иде само за ритмом и метром народних песама; он узима читаве стихове, или целе песме, па их нешто прекројене и предругојачене износи пред читаоце. Из песме «Пембе-Ајша» три су прва стиха без икакве измене узета из народне песме, као и само име егзотичне љубавнице (у н. песми: «Пембе Амиа»). Песма «Поскочи, момо, поскочи» варијација је народне песме, само је у Илића реч много изразитија, јача. С песмом «Мејрима дјевојка и Драгиша сердар« није срећно прошао; она далеко изостаје иза дивне а тужне баладе народне: «Смрт Омера и Мериме». Пре свега, у њој нема оне нежности, оног топлог, срдачног тона, који мами сузу на око, што је главна одлика народне песме. Уз то и љубавна историја у њој заостаје иза оне у народној песми. У овој последњој силна љубав двоје младих спречена је насилно а развијала се природно. Омера жене недрагом девојком и он

умире, колико од туге за драгом, толико од очајања што га пораћа помисао да ће Мерима посумњати у његову верност. Мерима сазнаје за ту огромну жртву; у њену тугу меша се жеља да не изостане иза драгана у жртвовању. У Илићевој песми почетак је љубави нагао, одлазак Драгишин изненадан, његова смрт неизвесна, Мејримино умирање неразумљиво. Ипак, у њој има врло лепих стихова, који се лепотом примичу најбољим стиховима народне поезије:

И сјајан се месец пригибаше,
Те њих двоје младих прислушкује;
И водица жубор устављаше,
Те њих двоје младих прислушкује.

Од песама ове врсте готово је најлепша «Под јавором», испевана стихом од 13 слогова, који је у народној поезији нашао прилично употребе. Њим је испевана и она лепа народна песма: «Извор вода извирала, ладна студена«. У овој Илићевој песми и сама је мисао поетична: к поточићу долазе мома, нева и баба и изјављују му своје жеље. Поточић моми и неви својим жубором обећава весео живот. Кад долази баба, тада:

Јавор с' љуља из кор'јена, хоће да пане,
Вјетар дува ко помаман, неће да стане,
Поток шушти и протиче, ништа не вели,
Већ оставља стару баку, нек се нажели!

У ове описне љубавне песме долазе и његово подражавање песмама са истока (Караван, Аллах Икбер, Биссмиллах и др.). Прелазни тип чини песма «Абасах», тако позната у свем народу нашем. Она има и у свом мотиву нечега сличног с народном песмом. «Вино пије Дојчин Петар, варадински бан», а број слогова и ритам је исти, и ако се не певају на исти глас. Само, Илићева песма место вина говори о љубави, за коју се даје не сто дуката, врани коњ и перни буздован, него живот љубавников. То је скоро једина песма из круга источњачких, која је

својом лепотом слична оним што су испеване имитацијом народним песмама. Она је баш с тога и лепа што има донекле те сличности с народном поезијом. Остале су источњачке песме слабе, и у маси туђих речи не види се осећање песниково, или, што је тачније рећи, у њима и нема правог осећања; оне су оквир без слике. Јова Илић није срећан кад се удаљи од народних мотива, осећања и облика. Он је тада слаб и нејак као Самсон кад му се одсече перчин или Аладин кад му се одузме чаробни жижак.

У Илића подражавање народној поезији не долази толико са слабости песничке снаге, колико са сувишка љубави према народним песмама. И на много јаче песнике ова је поезија имала силна утицаја, само јој они нису тако подлегли. Јакшић је њом подстакнут, Змај одушевљен, Илић готово опијен. Кад јој Змај дословно подражава, он то чини намерно, из каприса; Илић несвесно, из неодољивости. Они су је обојица волели, али Змај је умео да њом господари, док је Илићем она господарила.

*

Илић има неколико дидактичких и патриотских песама, и једну групу с митолошким елементом или историјским мотивима. Оне су му слабе, јер нису долазиле као излив осећања, него као ресултат неког песничког обичаја. Тако је певао Мушицки, тако Сима, тако донекле и Његош, тако Стерија. И Илић је певао у том прелазном добу, али није имао Бранкове одлучности да раскине са старим правцем. Њему се чинило да треба платити свој дуг и том правцу, и платио га је више но поштено, али с оним непријатним изгледом, са каквим се у опште плаћају сви дугови. Те његове песме вреди поменути са историјског гледишта; естетичка им је вредност врло сумњива.

*

Не треба заборавити неколико песама у којима су описи веома лепи. Већ и у спеву «Пастири», којој је ми-

сао узета из народне песме «Шупчкиња Мара (и у њој се помиње брег Малован), има красних описа. Нарочито су лепи почеци I, III, VI, VII и VIII песме. У песми «Ноћ», једној врло лепој поетској слици, песник описује одлазак ноћи:

Виле смјерно језде, на сусрет јој хите,
Да јој бисер — зв'језде по њедрима ките.

Славуј у сну, мио, шапуће и збори,
А поточић тијо, жубори, жубори!

У надземном сјају св'јетла кола плове,
Небесном је рају глас анђела зове.

О, не хитај, мила! стани, не заходи!
На бисерна крила сна ми не одводи.

Тако је исто изразит, јак опис ноћи у песми «Сова».

Поноћ.... глуво доба, свуд тишина н'јема...
Кано да се свијет у гроб вечни спрема!
Све изумре живо, небо с' тамом мути
Сном природа ц'јела успавана ћути,
Блијед мјесец само кад и кад се јавне,
Па и он нам зађе за облаке тамне!
Нигдје зв'језда јасних, нигдје зрачак пусти
Горе, луке цвјетне мрак обузе густи...

*

У Илићевим песмама нема идеја, као што их нема ни народна поезија, као што их нема готово ни један песник наш сем Његоша и Змаја. Да се рефлексија споји са осећањем, да се јакој мисли да песнички изражај, треба уз велики песнички дар још и велико знање или ђенијалност. Јова Илић није могао то дати, као што то нису дали ни Бранко ни Јакшић. У његовој поезији има скромне лепоте, као што је био у истини скроман и њен аутор. Његове су песме — реч је о љубавним — ведре и веселе и ако песник покушава да унесе неку извесну сету, неку кап туге и бола. Изгледа као да је отац поделио расположење са својим великим сином; себи је задржао веселост, Војиславу оставио сету. При деоби прешло је

по нешто с једне стране на другу: старац је местимице благо сетан; Војислав каткад весео и расположен.

Има у Ј. Илића још једна особина: *хумор*. То се види из стихова посвећених Љ. Ненадовићу, из песама: «Коња јаше»... «Хасан пепељар», «Дервишбаба» и т. п. Тај је његов хумор неуглађен и прост — прави народни хумор. Он личи на металну руду у њеном природном стању; има добре вредности, али само пошто се преради

* * *

Одужујући се спомену Илићеву, ја зебем да он, да је жив, не би био потпуно задовољан са мном. Тада бих му ја рекао ово: »Ти си, стари српски песниче, целога свога века говорио истинито и искрено. Ја мислим да би обесветио твоју успомену, кад бих покушао да речем ма што о теби, у што не бих ни ја сам веровао. Теби не треба моје хвале, кад имаш поштовање целога српства, коме се и ја свесрдно придружујем».

Ја осећам да би се тада његово лице разведрило, и да би ми дао за право, јер је увек, и пре свега, волео истину.

Јаша М. Продановић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Алфред Јенсен, *Гундулић и његов Осман.*

(3).

Прегледајмо важније главе у књизи.

У биографији Гундулићевој покупљено је све што се о Гундулићу досада знало. То је добро учињено јер је академиско издање то пропустило учинити, изузетно у осталом и кривицом А. Павића. О Гундулићу се, у осталом, досада врло мало знало. Знало се оно што су забележили биографи 18 века, а то је скоро ништа. О про-

слави Гундулићевој 1893, Г. Ђелчић, државни архивар дубровачки извадио је по поменутом рукописном зборнику (Specchio) податке о службама и звањима које је Гундулић у републици заузимао, и то је био већ један позитиван корак унапред у састављању песникове биографије. Из тих података, у осталом, јасно се видело да Гундулић никад није био кнез дубровачки, нити посланик код Турака. Јенсен је пошао даље у овом испитивању. Он је нашао сличне податке о оцу песникову, као и тестаменат матере његове, у којем има важнијих генеалошких и биографских података (утврђено је н. пр. да се Гундулић доцкан оженио, 1627 а не 1617). Али, код овог тестамента, нек ми се допусти једна примедба. Јенсен, најпре, није извукао све закључке из нађеног тестамента. Хотећи да одреди према овом документу годину смрти песникове матере, он изводи само то да је ова свога мужа преживела *бар* три године, т. ј. да је живела бар до 1627 а можда и даље, а међутим из документа се јасно види да је баш те године умрла, и то између 6 фебруара кад је тестаменат свој писала, и 11 децембра кад је тестаменат заведен у службене књиге. При овом завођењу наиме, а под датумом од 11 децембра, записано је пред именом тестаторке слово *q*, скраћено од *quondam*, што значи *покојни* (некадашњи), и према чему се јасно види да је песникова мати умрла те исте 1627 године. После, Јенсен је, код овог истог тестамента, начинио и једну погрешку. Видевши да су родитељи и браћа тестарке сахрањена «прид отар од светога Јеролима» у једној дубровачкој цркви а знајући да такав олтар постоји у фрањисканској цркви, он изводи да су ови сахрањени у тој цркви. Међутим, у тестаменту јасно стоји да су сахрањени у цркви доминиканској, само што се та црква не назива доминиканском него се каже просто: «у предикатуре», као што су се најчешће доминиканци и звали у споменицима, српским и латинским. Црнјевић н. пр. никад, у својим биографијама, не означава једног доминиканца друкчије него: N. N. *ordinis praedicatorum*

или само *О. Р.* Тако се и сам потписује (пошто је и он том реду припадао), и то на насловном листу своје књиге (F. S. M. C. R. *O. P.*).

Ипак зато у овој биографији има нових архивалних прилога. Требало би даље наставити рад у том правцу, трагати за целом породицом песниковом по тестаментима, па онда тражити личне податке о песнику по другим архивалним књигама (Diversa Notarie и др.) и нарочито по књигама где су подаци о кривицама и иступима (Lamenta). Онда би се дошло до пуног биографског материјала о песнику.

У оцени Гундулићеве лирике и драме, Јенсен је био врло кратак. Требало је раширити ту оцену и посветити јој две главе у књизи а не само једну.

Што је Јенсен прешао укратко преко краћих песама Гундулићевих, којима су досадашњи слависти (Г. Г. Л. Зоре, М. Шрепел) већ нашли изворе, то је најпосле добро и учинио, али држим да је било потребно да се више задржи на «Пјесмама покорним» и «Сузама сина разметнога», нарочито на овом последњем спеву. Требало је дати *потпуну* литерарну анализу овог последњег дела које спада у најлепше производе дубровачке књижевности. Досадашња критика то није учинила. Г. Шрепел, као и многи испитиваоци дубровачке књижевности, задржао се поглавито на тражењу извора, и мислио можда да је све у томе ако се једном дубровачком спеву нађе углед у талијанској поезији. Међутим, и ако је такво испитивање једно од најважнијих и најтежих, оно не може заменити чисту али пуну литерарну критику. Код испитивања дубровачке као и сваке друге књижевности, најважнија је ствар чиста литерарна критика, испитивање самога дела. Важно је још и испитивање средине и везе са претходним литерарним производима, као и лични моменат песников. Тек после, могло би доћи на ред тражење везе са страном (у овом случају, с талијанском) књижевношћу. За наш случај, требало је у «Сузама» испитивати најпре стил и дикцију песникову (компарације, антитезе, увели-

чавања итд.) и одредити надмоћност Гундулићеву над ранијим песницима у том погледу као и његову поетску способност пре писања «Османа», и све би то била лепа компаративна студија. Затим је требало испитивати философију песникову и истаћи његов песимизам; после, његово познавање жена и психологију уопште (врло карактеристично код Гундулића); уз то, религиозни моменат и поредити при томе Гундулића (овде и «Пјесни покорне») с Ветранићем (ја знам да је тешко прочитати две дебеле књиге песама овог песника, али би вредело труда то учинити); најзад, језик Гундулићев, јер то је оно чиме је он можда најјачи, чиме тако одскаче од оних наивних песника 16 века. Такво испитивање недостаје у дубровачким књижевним студијама. Кад је Г. Шрепел пропустио учинити га, добро би било да га је Јенсен учинио. Јенсен је на више места дао рефлексије које у овакву анализу улазе, али није потпуно ушао у ствар Он је ипак поредио «Сузе» са библиском параболом о блудном сину, и то је врло добро. Дао је и доказа како уме да гледа развијање песниково, ступањ по ступањ, у сваком делу, кад је лепо истакао везу између «Пјесни Фердинанду II» и «Османа».

У оцени драма Јенсен је више улазио у праву литерарну анализу. У оцени «Дубравке» мислим, пошто су остâле, које су очуване, неоригиналне (в. радове Г.Г. Л. Зоре и О. Талије), и код којих оваква анализа не би била потребна. У «Дубравци» је испитивао комику, сатиру, после онај лиризам и оне химне слободи којих је тако пуна ова пасторала, патриотизам још и религиозни моменат песников, и уз то колико радња дела одговара обичајима о светковини св. Влаха (Овде и један врло леп податак о Бембељу код А. Сасина). Држим да је могло ући и више примедаба о композицији, поетици и карактерима. Јенсен је, затим, покушао да испитује и везу ове Гундулићеве пасторале са пасторалама и сличним делима ранијих дубровачких песника (добро је означен прелаз пасторале из талијанске књижевности у

дубровачку), али није дубље залазио у то испитивање. Међутим, једна лепа студија дала би се о том написати. Развој овог литерарног рода у дубровачкој књижевности једна је од најлепших тема за овакве студије. Каква разлика између Држићеве «Тирене» и Гундулићеве «Дубравке»! И како се може, ступањ по ступањ, и део по део, испитати тачно развитак пасторале од почетка, од првих трагова пасторалне поезије у Ветранићевом «Пелегрину» па до оне пуноће коју је достигла у «Дубравци!» Немојмо, међутим, замерити Јенсену што у такво подробно испитивање није улазио. Он сам изрично каже да је оно «ван оквира његова задатка и ван обима његових сила».

Испитивање «Османа» много је теже и Јенсен је у то ушао са пуним знањем онога што се за то захтева, и свом потребном савесношћу. Најпре је[1] испитивао питање о пропалим певањима «Османа» и питање о композицији. Ту је претресао познату Павићеву теорију и, наравно, изјаснио се против ње. Павић је, у осталом, том теоријом, учинио једну од највећих погрешака које се могу уопште у литерарној критици учинити, и та ће се погрешка, држим, дуго памтити у нашој књижевности. Јенсен је у критици ове теорије показао доста нових мисли и разлога и ако је то било доста тешко после оне скоро исцрпне расправе Фр. Марковића. Затим је Јенсен изучавао лирска места у «Осману», као и живописна, и налазио трагове Омира и Виргила у њима. Прешао је, после, на све позајмице и угледе Гундулићеве, како класичне, тако и талијанске, а тако и дубровачке. Овде је нарочито поредио Гундулића с Тасом и нашао доста сличности. Набрајати овде све што је ново и оригинално у Јенсеновој књизи било би досадно и можда не ни толико корисно. Познаваоци сами знају, а ради осталих боље би било написати један преглед студија о Гундулићу, што, наравно, нам

[1] Овде изостављам оне учене расправе о рукописима и издањима «Османа». Једно ћу ипак додати а наиме да је био у многом строг и неправичан према Г. Л. Томановићу и његовом чланку о издању «Османа» од Ј. Поповића.

посао није. Јенсен је, још, и то је једна од најважнијих страна његова рада, тражио везу између српске народне поезије[1] и Гундулића. Јенсен је сам тога убеђења да треба тражити овакве народне и локалне везе пре веза с талијанском књижевношћу, и он је то мишљење врло речито заступао у овој својој књизи, и оно је одиста врло тачно. Само, како се мени чини, та народна жица у Гундулића није врло јака и биће да ју је Јенсен (настављајући у осталом Бранта) скоро исцрпао. Он је, у осталом, том питању посветио целу једну овећу главу књиге, у којој уз то има и непотребнога, нарочито у подужем уводу ове главе. Јенсен је, да додамо на крају, испитивао и то како одговара «Осман» историји. Најзад је једну целу, доста слабу и несређену главу посветио славизму Гундулићеву, једној страни «Османа» у осталом која можда не заслужује толику пажњу.

Као што се види, Јенсеново испитивање «Османа» важно је и у многом ново и оригинално, само, по мом мишљењу, оно ипак није слободно од замерака. Ја бих волео да је и овде учињена потпунија *литерарна* анализа. И овде, код «Османа» имало је места анализати стил и дикцију тако разноврсну, снажну и оригиналну у овом спеву, и одредити тачно однос Гундулићев према ранијим песницима у овом погледу. Овде је још нарочито два момента требало више узети у обзир: карактере и радњу. Требало је, не растурити овде онде поједине одвојене рефлексије тога рода, него укупно одредити каквом је поетиком располагао Гундулић при обради овога спева и како је он ту наслеђену и примљену поетику развио и разгранао, у којем погледу допунио и окитио са својим личним поетским даром и темпераментом. Онда бисмо имали много јаснију слику о томе шта је Гун-

[1] Ја, из принципа, нећу да улазим у питање о српству и хрватству у књижевности, нити да замерам што Јенсен целу дубровачку књижевност зове само «словенском», али ћу ипак приметити да народна поезија коју је скупио Вук није ни «словенска», ни «српско-хрватска» (363,4) него само и чисто српска.

дулић био у свом веку. То бих ја, лично, више волео да је Јенсен учинио него што је дао онолико места славизму Гундулићеву и оном великом уводу о нашој народној поезији.

Али ми овим баш наиђосмо и на право објашњење оваког рада Јенсеновог. Њему као странцу и њему као писцу, који ствар објашњава страном свету, славизам је далеко важнији моменат код Гундулића, и говор о народној поезији уопште далеко је потребнији него што то нама изгледа. И Јенсен, са тога свога гледишта, има наравно пуно право.

У осталом, ја не треба толико да истичем замерке које би се могле чинити Јенсену. Књига његова на свакој страни показује здраве и тачне погледе његове на ствари. Његова критика на Павића као и на Л. Зоре (о алегоријама у «Осману») остаће скоро модел здраве и трезвене критике. Јенсен, у осталом, са својим добрим разумевањем мере, најмање воли кад се у делима силом тражи алегоричан смисао. А то је, међутим, једна доста јасна тежња у литерарним дубровачким студијама, која се огледа код многих познатих слависта, не изузимајући ту ни самога Ф. Марковића. Јенсен се још, у неким главним тежњама, одвојио од данашње критике. Он, наиме, налази да је испитивање дубровачке поезије сувише упућено у правцу тражења везе с поезијом талијанском, и да се сувише верује у то да је дубровачка књижевност копија талијанске. Јенсен устаје против тога мишљења, и има право То му заслужује наше пуно признање. Али што можда још више ово признање заслужује, то је она симпатија и поштовање које има према дубровачкој књижевности, осећај један на који нас многи хрватски испитиваоци (Павић н. пр.) нису навикли. Јер Јенсен, и ако се каткад нашали с Менчетићем и Палмотићем, ипак воли, и јако воли, дубровачке песнике. Он и према овим песницима има нешто од оне исте симпатије коју смо видели да има према модерним словенским.

Павле Поповић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Репертоар. — Добриновић као Кир Јања.

У августу прошле године, док је била још сасвим нова, позоришна управа почела нам је објављивати репертоар за цео месец дана унапред. Сад, у последње време, опет неће да га објави ни за цигло недељу дана. Од ова два начина ни један ни други немају смисла. Овај други је, разуме се, још и од штете по позоришну касу. И у позориштима много уређенијим и где се по плану ради, не зна се најпоузданије, у почетку месеца, шта ће се играти на крају месеца, те се и не помишља давати на знање оно што се можда неће моћи одржати. У толиком року репертоар је већ унутрашња ствар позоришта, а не публике. Код нас се, међутим, из једне крајности ударило у другу. На позоришним листама стидљиво је напуштено потпуно оправдано правило штампати свакад недељни репертоар. Позоришни лист оставља нас такође у таквој истој неизвесности. У осталом, кад га, на једвине јаде, и обзнани, нема среће, као што се, на пример, десило о Ускрсу. Марта 25., у 27. броју тога листа, стајало је да ће се другог дана Ускрса певати «Птичар», али је одмах, 2. априла, у 29. броју исправљено да ће се место «Птичара» давати «Циганка Папа», и то «због новоорганизованог позоришног хора». Овде су могуће две претпоставке. Или прво, да се тај хор «новоорганизовао» у року између 25. марта и 2. априла, дакле за седам дана, на известан начин, и то за свој рачун, незнано где, кришом од управе, и само готов пред њу однекуд искрснуо (почем она на дан 25. марта о њему, види се, није имала никаква сазнања, а најмање да ће јој начинити овакав белај пред светом); или друго да се тај хор «новоорганизовао» на очиглед управе, али да она није знала да он није у стању певати у «Птичару». У првом случају могао би човек да

сажаљева управу што је овако иза бусије изненађена тим препадом, кад у најбољим намерама ништа није ни сањала; а у другом да јој дâ савет да од сад, кад хоће какву оперету, заведе сасвим оправдан обичај запитати најпре капелника за мишљење. Иначе, ако управа, на основу оваквих података о унутрашњем стању у својој кући, склапа репертоар, што га не бисмо и ми из публике могли склапати, пошто би из овог примера и толиких других изишло да те кућне унутрашње ствари не знамо ни ми толико исто колико ни она. Бар бисмо га склапали по својој жељи, јер напослетку ово што се игра за нас се игра, и на нас се апелује да дођемо и видимо. Ред би био онда да нам се за најкраћи могућни рок каже, и то тачно, у напред, шта нас чека, како бисмо удесили неко своје време, неко свој буџет.

Неће ми се замерити што после таквог искуства предусретам с неповерењем и објаву да ће нам април донети два нова оригинала. Један би био «Трули Дом» од хрватског писца Туцића, а други у пола нов «Ивкова Слава» (ваљада на Ђурђев дан, кад се дешава, као што знате), у преради самог писца приче. «Трули дом» омео је раније, кажу, гост из Русије, глумац Јужин. Да видимо шта ће га сад омести, премда је вероватно да ћемо морати загледати у тај хрватски «Трули Дом», пошто се има разлога држати да је једна од претходних погодаба за давање драме београдског драматурга «Тако је морало бити» у Загребу, била да се на београдској позорници одигра какав хрватски комад, што је најзад и право. Загребачки драматург није предложио свој комад, него је избор пао на Туцића, чије дело поодавно лежи у позоришној архиви.

Уосталом, сад при крају сезоне, не би се готово ни могло, с основом, тражити од људи у управи да развију неку тако рећи посмртну енергију у новим комадима. Кад су они били мушко, те пропустили толике зимње месеце, за њих су пролетњи и летњи проста шала. Они ће лепо гледати да се ове сезоне материјално како тако из-

вуку, без свог великог «штрапаца», ако иде, а ако не иде толико и чини. Што се пак тиче оног да Народно Позориште пружи Београђанима што више оног што је трајно у нашој књижевности, и оног што је вредно у страној, да се ревносно стварају прилике нашим глумцима да развијају своје способности, једном речи што се тиче правог задатка позоришта, ја се бојим да кажем, али као да врло мало има жара у ове управе, која је међутим «најлитерарнија» од како постоји наше позориште. Од људи у данашњој управи, чија имена значе нешто, по које и много, у нашој књижевности, могло се с правом очекивати да ће, кад већ ништа друго, оно бар на нарочити начин посведочавати своју љубав према некадашњим колегама Јоакиму Вујићу и Стерији, а не једино тиме, што имају намеру, кажу, поручити им за позоришни бифе слике код фотографа. Ове су наде у толико оправданије биле, што по свему изгледа, да у тих људи не може ни бити особите симпатије за страну драму. Доводити, међутим, без престанка, госте те мењати позоришне листе као она панорама на Теразијама, умеће напослетку и најобичнији закупник позоришта — они су у том тек прави мајстори — или ако нећете то, оно некакав чиновник кога не зна се зашто баце у позориште. Закључци који се намећу из оваквог рада овако склопљене данашње управе у толико су поучнији што тај њен рад ваљада има послужити као практично извођење пројектованих идеја о позоришту које се поглавито могу свести на начело, да се не пусти у позоришну управу онај ко није признати српски драмски књижевник. До душе могле би се чинити и даље комбинације са онима који су средње признати, па онда са онима који су мало признати, и т. д.

Ово што рекох о гостима не односи се никако лично на Перу Добриновића, који нам је увек мио, овога пута још милији, јер је, истина поред ове стране улоге, изабрао и трећу једну српску, и то баш «Кир Јању» кога нам је ту скоро сјајно представио Илија Станојевић.

Ове две Кир Јање не личе један на другога као ни

два листа на грани. Београдски је одиста сјајан, гестови су му пространи и обилни, окретан је, жив и симпатичан, јер долази од богато обдареног комичара, коме је игра необично живописна, рељефна, све у спољним ефектима. Добриновићев Кир Јања је ружан, одвратан Цинцарин, ни мало смешан; да нема оне мешавине цинцарско-српског језика, не бисмо се готово ни једанпут насмејали. То потиче из замисли коју Добриновић очевидно има о овој улози и коју, представљајући, хоће да изведе. Несреће које задешавају Кир Јању по њега су, ван сваке сумње, врло страшне и озбиљне. Према томе глумац је у праву да нам дâ осетити, на начин на који му допуштају средства, и тај бол и ту жалост, што већма може. Добриновић има ту намеру и, укупно узевши, успева у томе; местимице само, овде онде, чини ми се да му извођење изостаје иза жеље због нагласка који не испадне свакад за руком. Међутим у накнаду за то, једном скоро трагичном способношћу, потресао нас је у призору кад му Чивути украду новце, и кад га нотарош Мишић хоће с пандурима да води у магистрат због лажних банака. Разлика у његовој замисли и у оној Илије Станојевића најјасније се види у једном детаљу. Кир Јања нађе у орману према своме рачуну и сувише мален комадић хлеба који је остао по ручку. Добриновић истиче то место веома јако, од прилике колико Илија Станојевић оне друге много замашније несреће. Ово исто важи и за оно бесомучно дрмусање Јуце, кад уобрази да прислушкује како броји новце. Шта би тек било, да је заиста ухвати на делу? У овој размери расту и остали ефекти у Добриновића, док не достигну, као што рекох, до трагедије у призору с Мишићем на крају. Мени ће остати као један од јаких утисака, које сам добио у позоришту, та сцена где се старац, с киме се тера провидна спрдња а нама намигује, ваља очајно пред ногама оног који га вара. У том утиску има нешто од оне ретке смесе сузе и смеха, што је од особитог укуса. Ово жаљење Кир Јање преовлађује чак и кад вади паре за Кир Диму. Добриновић ми је ту дао осећај

као да је Кир Јању морао облити мртав зној при тој операцији.

Нешто што ме је увек бунило у овом комаду, она лаковерност с којом Кир Јања прима све луцкасте предлоге Мишићеве, на пр. од коњске масти начинити балон; у Добриновићевој игри изгледало ми је могућније, т. ј. у оваког Кир Јање они могу наћи вероватнији пријем.

Ове две Кир Јање могу савршено опстати један поред другога на српској позорници. Београдски је творевина Илије Станојевића и остаје док је њега. Добриновићев се може имитовати, његову замисао може ко други још извести, боље или горе. Узгред једну примедбу само. Не знам што Добриновић, уметник толиког заслуженог гласа, допушта себи неке уметке у текст. Текст Стеријин ваља да буде неприкосновен српским глумцима.

Ја се веома радујем овој разлици између двају одличних глумаца у тумачењу једне улоге из репертоара народног. То значи да вољан и паметан глумац може наћи и у нашим комадима довољно материјала за студију и широко поље да се покаже. Такав је пример крајње потребан, јер он убеђује оног који има уши да чује и очи да види много снажније него најлепше беседе. Кад би се хтело, шта би се могло начинити од овог комада, кад је о њему реч! На пример, Кир Јањина жена, више помодарка а мање жртва његовог тврдичлука, гледа кроз прозор на официре и тражи нове шешире, даје својој ћерки фриволне савете и радо се забавља с младим Мишићем, поред старог мужа. Мишић опет облеће и око матере и око ћерке, враголан, домишљан, вуче Кир Јању за нос. Слуга више комичан, а мање елегичан, итд. Готово не бисмо познали комад. Кад смо већ при плановима, како би било огледати шта би Сава Тодоровић, који тако паметно влада речју и нагласком, начинио од овог Стеријиног типа. Ах, како би све ово требало покушати, како је то прави пут којим треба да иде Народно Позориште, како се промаша задатак не стварајући стални народни репертоар, кроз који би цела трупа прошла!

Још нешто. Интересантно би било врло распитати се код очевидаца о нашим ранијим Кир Јањама, на пр. о незаборављеном Коларовићу, кога је, кажу, гледао сам Стерија и том приликом зажалио што, ради таквог глумца, није потпуније израдио ту улогу. Ето једне лепе теме за «Позоришни лист», коме су оне и иначе веома потребне.

Добриновић, као многостручан глумац, представио нам се овом приликом још и у оперети и у једној шпанској драми. (Чудно како ти из позоришта преко воле те Шпанце!) Кад хоће и оперету, за њега би био као наручен онај Калхант у Офенбах-Мелаковој јединственој «Лепој Јелени». Драгомир М. Јанковић.

ОЦЕНЕ и ПРИКАЗИ.

André Chéradame: *L'Europe et la question d'Autriche* au seuil du XX siècle. Paris, 1901. 8° стр. 452.

Ко је год читао књигу Шарла Лоазо-а «Словенски Балкан и аустријска криза», па сад проучи дело Шерадамово, радосно ће ускликнути: Хвала Богу! свет о нама почиње праведно судити, јер се најживље за нас заинтересовао, те нас пажљиво и озбиљно проучава.

Још више: Треба да искрено признамо, да данас нико од нас — ни Словенац, ни Хрват, ни Србин, ни Бугарин — не би могао написати онакве *синтезе* нашега унутрашњега народнога јединства, какву нам је дао Лоазо, а једва да би се у овај час уопште међу Словенима нашао публицист и државник, који би нам дао тако свестрану *анализу* савремене словенске борбе с Немством на оном месту где ће се тај бој и добојевати, на име у тако званој Цислајтанији уопће, а у Чешкој напосе. Премало је у нас до сада и разбора и мира и слободе и марљивости и спреме, а да бисмо лако проникли дубоко у суштину свога народнога проблема, а још нам је теже широко се разгледати по *целом* свету и право схватити свој међународни положај. Али и ако смо још увек

партикуларисти и територијални патриоти, понекад управо снђушни пужеви, ипак смо још доста свежи да се пренемо, кад нас други упозоре на страшну нашу народну ситуацију и кад нам покаже пут, којим можемо изаћи из овога теснаца. — —

Шерадам посвећује своје дело члановима француског парламента. У уводу цитује оно неколико далековидних Француза, који за времена — узалуд дакако — упозорише на аустријску кризу, на њезино велико значење међународно и на пресудни њезин утицај на будућност Француске. Спомиње се ту и седи већ данас чешки првак, др. Ригер, како је после пруско-аустријскога рата г. 1866. предао Наполеону III меморандум, који је Наполеон дао своме бечкоме посланику војводи Грамону (Grammont), а тај аустријскоме министру Бајсту (Beust). Тако је меморандум дошао у уредништво «Нове Слободне Пресе», која га и обелодани. Хотимичну своју слепоћу платила је Француска брзо: Алзацијом и Лореном и с пет милијарда ратне глобе. Још скупље је платише неруски Словени, којима се истом после Седана може радити о глави, а најскупље европска цивилизација, која се данас отворено братими — у Берлину — с турским убојним јатаганом и с хунским идеалом Атилиним...

Шерадамову је делу циљ, да одсад спречи такву непојамну безбрижност и лакоумност. Зато подаје у свом делу праву слику савремене Аустрије и потпун преглед велико-немачке политичке агитације и светске политике Виљема II., без које, каже, није моћи разумети трзавице аустријске, а, ми бисмо рекли, ни наше.

Књига се дели на осам глава. Прва говори о еволуцији Аустрије у XIX веку. Ту се необориво доказује, да се Аустрија само зато није могла природно развити, јер јој то не дадоше из Берлина, а у Берлину то не допустише зато, јер здрава, нормална Аустрија није и не може бити више Аустрија немачка, пруска стража у словенској земљи, права велико-немачка *источна крајина*, Ostmark.

Таквом крајином била је већ староме «немачкоме

римскоме» царству, а данас треба да буде немачким мостом до Трста, на Балкан и у Малу Азију, као што траже велики Немци, о којима се говори у другој глави. Да ко не би мислио, е је пангерманизам само пуста машта француског аутора, наводе се у глави трећој врло многи факти — могло би се готово рећи небројени — који доказују, како је пангерманска пропаганда вредно добро организована и коликих је успеха до сада постигла, и том својом организацијом и мудром својом тактиком.

У четвртој се глави проматра пангерманизам с чистога гледишта аустријскога, а по том с мађарскога.

Пета глава даје нам слику и о велико-немачкој агитацији у немачком царству и о Виљему II као души пангерманства.

У остале се три главе гледа немачка светска политика са стране међународне. У седмој се одговара на питање, шта би била Немачка повећана Аустријом (Цислајтанијом) — дакако без Галиције, Буковине и Далмације — с гледишта војничкога, привреднога и политичкога, док се у шестој испитују средства, којима се има доћи до такве Немачке било у миру било у рату. И тако још остаје најважније питање, како ће се на име, за случај, да се миром или ратом промене границе аустријске, понашати разне европске државе, велике и мале.

Како се види, не бисмо по том сухом садржају могли оценити ово ванредно дело, јер из тога не можемо познати његових великих елемената народно-привредних, војничких, дипломатских, етнографских и верских. И зато је потребно загледати у саму књигу и наћи места, у којима се оцртавају савремена ужасна међународна трговачка утакмица (конкуренција), грозно немачко оружање, пресудни утицај њихове дипломације, превелики значај народне свести и верских традиција.

«Данас је на свету» — пише аутор на стр. 297 — «пет великих економских територија, које се непрестанце изолују међу собом.

«После била Мак-Кинлијева и тарифа Динглијевих

Сједињене Државе америчке чврсто се затварају пред страним увозом. Али зато ипак плаве туђа тржишта продуктима израђеним с тако малим трошком, да држе утакмицу продуктима немачким, а то не само на тржиштима, којима мишљаху Немци загосподовати, него и на самом тлу немачкога царства».

Да докаже своју тврдњу, како се Сједињене Државе затворише немачким продуктима, наводи Шерадам (стр. 74 и 75) овај речити пример: Последњи извештај трговачке и обртничке коморе у Грајцу — граду међу Тирингијом и Саском — говорећи о ткалачкој индустрији, која спада међу најглавније немачке обрте, показује да је извоз из округа споменутога града у Сједињене Државе оволико падао: Год. 1895. извезено је вунених тканина за *четири милијуна* марака; год. 1896. за половину мање (*два* милијуна); год. 1897. за један и по мил.; 1898. за 915.000, а 1899. за — 200.000 марака! сад можемо помислити како то утиче на немачке творничаре, кад виде. да је био пуки сан мислити, е ће Америка у недогледно доба остати најбољи купац немачке робе.

Али Немачкој се затвара и Русија, која већ готово сасвим задовољава све своје потребе домаћом својом продукцијом. То јој је — истиче г. Шерадам на стр. 298 — то лакше, што је број људи који троше творничке продукте неизмерно ограничен према броју читавога рускога становништва. Ту не смемо прећутати, да писац с пуним правом истиче (стр. 299) да руска (економска) територија имаде апсолутну независност, разуме се трговачку (с финанцијскога гледишта то није тако),... јер ће доскора, кад се допуни новим стечевинама у Кини и у Индији, та територија обухватати сва поднебља и давати све врсте робе.

И трећа огромна економска територија, Велика Британија са својим насеобинама, све се више ограђује против туђега, понменце против немачкога увоза. У теорији је Енглеска још увек за слободну трговину, али у пракси почиње проводити најоштрији протекционизам. Аутор спо-

мише (стр. 370) значајне одредбе, по којима туђе трговачке куће у Наталу морају плаћати врло високе таксе. То узимље тамошњим Немцима — ти су тамо једини странци, који у велико тргују — готово сав њихов чисти добитак, ради чега су сви кивни на Енглезе. Ну Велика се Британија не задовољава таким појединим мерама, него озбиљно ради, да све своје владавине здружи *у једно огромно царинско подручје*, које треба што боље и што јаче свезати, да буде тако јако и компактно, као што је пространо и богато. Зато треба сатрти слободан народ бурски, који је сметња на путу, да се огромном железничком пругом споји Каиро с Капом, што би био први велики корак на коначном циљу: концетровати сву енглеску снагу на «црном континенту».

(Свршиће се.)

Степан Радић.

БЕЛЕШКЕ.

Књижевност:

= *Нове збирке песама.* — Почетак новога века доноси српској књижевности одједном неколике збирке песама, које су у последње време биле престале у нас излазити. У прошлом броју објавили смо «Песме» Цветка Јаковљевића; у овом објављујемо књигу Душана Николића. Ускоро ће изаћи, у Нишу, раније објављене песме покојнога Љубомира Симића. Тако се исто спремају у Мостару две збирке херцеговачких песника, једна Јов. Дучића, друга Ал. Шантића. То је пет књига млађих и врло младих песника. Кад им додамо збирке М. Ј. Митровића и Мил. Јакшића, које су недавно изашле, види се да, по квантитету, настаје неко обнављање нашега песништва. Ми ћемо се старати да прегледом ових нових појава испитамо колико се можемо надати да ће нам се и кaквоћом поезија вратити на оно на чем је била од 1840 до 1878 године. (—р.)

Къ исторіи формъ спряженія въ балтійскихъ языкахъ. Изслѣдованія В. К. Поржезинскаго.

VII + 164. Москва, 1901 8°. Препоручујемо ову књигу читаоцима, који се интересују историјом словенских језика. Њен је писац из лингвистичке школе московске, те обично своја размишљања надовезује на теорије проф. Фортунатова, нема сумње, највећега лингвисте словенскога. Писац је у исто време и добар познавалац балтијских и словенских језика. (Б.)

= *La Vie à Paris en 1900*, par Jules Claretie, 1901; 3 fr. 50.— Кларти је једна од наших антипатија; али му се не може спорити да у својим чланцима који у *Temps'y* излазе под горњим насловом уме скоро увек да буде занимљив и добро обавештен. Његови чланци су увек пуни аутентичних и лепих анегдота. Ове године су ови чланци испали још занимљивији но обично, јер је у њима реч о Париској изложби, коју је писац унакрст прошао. Како књига није скупа, она се може препоручити и нашим читаоцима. (У.)

= Познати и одлични психолог талијански, Анџело Мосо, објавио је у књизи своје студије о «Демократији у религији и науци» под насловом: *La Democrazia nella religione e nella scienza* (1901, Treves, pagg. 430; дин. 4). По Новој Антологији, већи део књиге посвећен је верским проблемима Северне Америке; али се у њој расправљају и друга питања од највећег интереса, као на пример о плутократији америчкој, с многим појединостима о јавном животу, о њиховим милијардарима, о њиховим trust'овима, и тако даље. Име писчево «довољна је сведоџба о важности ових студија извршених на лицу места на основу директних посматрања». (Х.)

= *An American Anthology* зове се нова књига коју је пре кратког времена објавио амерички песник и критичар Стедман (Edmund Clarence Stedman). Стедман је један од најбољих познавалаца модерног енглеског песништва. Његове две критичке књиге о «Песницима времена Викторијина и Песницима америчким (Victorian Poets, и Poets of America) иду у најпотпуније ако, нису најпотпуније и најбоље студије о модерним песницима енглеским и америчким. Да би уз критику дао и примере, а нарочито, да би се и остали пријатељи књижевности могли користити његовим пречишћеним укусом и обимним познавањем енглескога песништва, он је као допуне поменутим критичким делима саставио две антологије од

којих је последњу, мало пре поменуту, сад објавио. Ове две антологије он је, симетрично с насловима својих критичких дела, назвао «Антологија времена Викторијина» *(A Victorian Anthology)* и «Америчка Антологија». Ценећи по одзиву и суду критике, ове су антологије у сваком погледу достојне да стану уз његова ранија дела и дају врло вешто састављен преглед модерних песника и песничких школа енглеских. Овакви прегледи су, нарочито данас, при овако обилатој књижевној производњи, врло корисни за свакога који жели да се без много труда, а ипак тачно, позна с неком књижевном периодом и *оним што је у њој најбоље.* Кад је још та књижевна периода тако обилата и бројем и вредношћу радова као ова коју обухватају Стедманове Антологије, онда је вредност оваквих књига у толико већа. — Уз сваког писца дати су кратки живописни подаци. (У).

Уметност:

— Последњих дана, у дворишци Велике Школе, биле су изложене две лепе слике познатих наших сликара, Г.г. Паје Јовановића и Марка Мурата, *Крунисање Цара Душана у Скопљу* и *Долазак Цара Душана у Дубровник.* Обе су биле на Париској изложби, и обе су награђене; прва, златном медаљом. Новине наше, доста чудовато, нису о њима ништа говориле; шта више, донеле су вест о њиховом излагању тек пошто је изложба била отворена већ неколико дана. Публика, која се о свему обавештава преко новина и, бар у први мах, ствара свој суд по одзиву на који ствари наиђу у њима, посетила је ову изложбу у малом броју. То је штета; она је пропустила једну прилику — а те прилике су код нас врло ретке — да ужива у лепој уметности. Но што је одгођено није изгубљено: прву је од ових слика држава већ откупила, а друга, сва је прилика, неће такође дуго чекати на Мецену; тако да ће обе остати Београђанима, који ће их, ако нису сад, моћи доцније видети. Ми ћемо о обема донети свој суд у броју за овим, у Уметничком Прегледу. (У.)

Нове Књиге:

Моћ љубави, роман у стиховима, јули 1898.—1899., написао Душ. Николић. Београд. Мала 8°, с. 133. Цена 1·50 дин.

Власник, Свет. С. Симић. — Уредник, Богдан Поповић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига II, број 3. — 1 мај, 1901.

ГИЛА. (6).

IX.

Тек сутра дан као да дођох к себи, и разумедох све шта сам учинио. Тешка туга ми паде на срце, али појмих да сам са̂м крив свему, и да није морало да буде баш онако. Гилу не могох да мрзим, па ни да се љутим на њу. Беше ми криво на себе сама и на ону жентурину; сав бих гневом ускипео кад бих се само сетио на оно јуче у лугу. «Да поздравим и Алексу?» Као да неко њу питаше за Алексу! Зар се Гила не брањаше и не отимаше? И шта значи то изнуђивање! Срам је било! Беше ми криво што онда не искочих пред њу, па да је питам за оне речи, за оно обмањивање, за оно лагање и изнуђивање!.... Па и тај Алекса! Шта он мисли! Он да се такмичи са мном! Јадник! Потрудих се да се опоменем његових рђавих страна, али, на моју велику жалост, узалуд! Напротив, ах, напротив, то беше момак на своме месту, таман такав — ах, ја падах у очајање — да Гила може пре волети њега него ли мене.

Али неспокојно срце, неспокојна, жудна мисао не стаје ту, не сме ту да стане, већ иде даље, полеће на све стране као прозебла залутала тичица, и њено, Гилино, лице онакво какво га видех последњи пут, са заигралом доњом усном, са сузним, жалостивним погледом упртим у мене,

јавља се полако, па видим то лице, лепо лице њено, видим као да је она ту преда мном и као да ми збори: «Зар ме не разумеш, зар не разумеш кога ја волим?»

Разумео сам ја њу, али она није разумела мене, јер јој не казах све. Па корим себе, што сам онако брз био. «Морам!... ја се тргох од свога гласа... морам да се састанем с њом», изговорих, рекох нарочито гласно сам себи, у соби затвореној, и скочих од стола, за којим сам седео, па стадох облачити капут. Али, у другом тренутку, дође ми на памет да се упитам да ли ја смем после онога јуче што се деси да идем њој сада на ноге? «Шта ће рећи она, кад ме види?» понових гласно. И остадох.

Цео тај дан проведох у некој грозници и нека тешка туга притискиваше ми душу. Било ми је тако тешко извесно и због самоће у којој се налажах. Кућа некако осамљена; около свуда дрвеће; ораси, липе, дудови, јабуке, све се то дигло у висину, пустило гране; духне ветар, а оно хуји оним странама, хуји кроз грање као у некој гори. У кући, осим мајке и најмлађег братића, нигде никога.

Не могох ни да једем. Мајка не престајаше нудити ме, али бадава. Не могох ништа да окусим.

«Па шта ти је, за Бога? пита ме мајка, па ме забринуто гледа.

— Ништа, одговарах кратко, и трудих се, да се насмешим.

— Много ружно гледаш.

— Чини се то теби», рекох и одох у собу, па одмах стадох пред огледало, и — сам се ужаснух.

Да ли што се нисам огледао, или што при огледању нисам обраћао већу пажњу, ја тек сада видех страшну промену на своме лицу. Сав блед и увео, малаксао, као да сам се са халама био; очи испале, и као да горе, пламте. Стукох натраг од свога сопственог погледа.

Спустих се на столицу крај намештеног кревета, и падох лицем на јастук. Разнежих се према самом себи, зајецах: «Јао, Гиле, ја ћу умрети, умрећу за тобом. Да ли ће ти бити жао, да ли ћеш заплакати на гробу моме? Сунце ће

да сија с плавога неба, а срце ће трунути у гробу, срце што је само за тебе знало за тебе куцало. Јао, Гиле, зар ти није жао!»

Кад устадох, осетих као да ми је мало лакше. Пођох да се мало прошетам. Сиђох низа степениште, и одох у шљивар што је одмах више куће. Тешко ми је било, врло тешко, и једнако сам се трудио да пронађем ма какав излазак из овог стања у које бејах запао. Али узалуд ми беше сав труд, не могох наћи ништа друго до то да треба и опет да се с Гилом састанем, да јој кажем све.

Реших се да то и учиним, али како?

Закључих, да је најбоље да се поверим Сими. Он ће већ знати после шта ће да ради. Чудновато, да ми то не дође на памет раније!

Кад у вече дође, одмах одох право к њему.

«Чујеш, Симо!» почех збуњено.

Мора бити да сам тада необично изгледао, јер он ме запрепашћено гледаше.

«Да гледаш како знаш, да се сутра састанем с Гилом ма где; да гледаш то, никако друкчије; иначе....»

Ухватих се за чело. Бејах се заборавио, те и не вођах рачуна о томе шта ћу рећи и како ћу рећи.

«Добро, рече Сима; гледаћу.

— Извесно?

— Не бриши!»

Мало после дође отац, и нареди нешто што ме удари као маљ посред главе. Чим дође, а он мени и Сими рече да идемо у поље, да с ливаде доведемо коње, где су остали припети да пасу. Прекосутра је вашар у једној оближњој варошици, те их могу Цигани или други лопови одвести, а после тога он — отац — хоће да идемо на вашар сутра одмах после ручка, и то: ја, он и Сима. Сима треба да потера неке краве јаловице; прилична је цена, а отац се решио још зимус да их прода.

Шта ће се и како ће се сад? Што је најгоре, тамо, у тој варошици куда ћемо да идемо, имађах удату једну

тетку, очеву сестру, која ме неће пустити тако лако да се вратим; бар за недељу дана мораћу код ње остати.

Изађох пред кућу да се мало освежим. За мном изађе и Сима. Послао га отац да наточи мало ракије. Пођох за њим.

Сиђосмо у подрум, и према светлости од лојане свеће погледасмо један у другога.

«Шта ће се сад?»

Он само слеже раменима.

Онда узе те наточи у стакло ракије, сркну мало, а затим пружи мени. Ретко кад дотле да сам пио ракију, осим кад би већ и сувише гдегод навалили, те бих морао, и то бих само мало сркнуо. Међутим, сад дође ми нешто да пијем. Хоћу да пијем, и ако ми се не пије. Узех, и наврнух, један пут, два пут, — и стакло беше празно.

Затим га дадох Сими. Пошто он испи поново наточено пуно стакло, ја добих вољу да испијем још једно стакло. И испих га. Испи и Сима још једно, па га наточи, и однесе оцу.

Онда одосмо за коње.

Кад изађосмо из авлије, као да смо се раније договорили, обојица застадосмо онде пред капијом. Беху два пута пред нама: један што води тамо у поље, и којим је нама ваљало ићи сада, а други што води тамо на ону страну, где је Гилина кућа.

«Да одемо час тамо», рече, и махањем главе показа тамо на ону страну, где је Гилина кућа.

Разумедох га, и без икаквог предомишљања прихватих одлучно његов предлог. Да идемо, него како! Ко не би ишао, и ко би управо могао још и замислити да не идемо! «Напред!» рекох Сими, и избацих ногу скоро по војнички. Она два стаклета старе шљивовице као да већ чињаху своје.

Прођосмо поред плота што брже могосмо; све смо трчали и скакали док не стигосмо до Гилине куће. Онда падосмо у јарак крај пута, одмах на противној страни од оног нашег горњег шљивара. Почесмо се шапатом дого-

варати шта ћемо сад, како ћемо да изазовемо Гилу. Сад нам тек паде на памет да о томе мислимо, и да је управо сва тешкоћа у томе. Али за нас као да тада не беше ништа немогуће.

«Седи ти ту! рече ми Сима; а ако кога видиш, ти лези у јарак, па ћути. Сад ћу ја».

То рече, па се шмукну у један кукуруз. Остадох сам у јарку. Беше јака месечина, скоро ће пун месец, те сија да се види као на дану. Нема тишина около мене. Само чујем кукуруз како шушти. То се Сима краде полако.

Наједном изгуби се и то шуштање. Обратих сву пажњу Гилиној кући. Нигде никога. Наједном од оне друге стране, где нису врата, неко се ишуња из кукуруза. Беше то Сима. Полако, као мачка, погнут земљи, прикрадаше се све ближе и ближе кући. Приђе полако прозору, па леже испод њега уза сами зид. Онда, пошто поћута мало, исправи се, диже руку, и принесе је к прозору, па закуца, а по том се опет спусти доле, на земљу уза зид. Онда, пошто поћута мало, исправи се, диже руку, и принесе је к прозору, па закуца, а по том се опет спусти доле, на земљу уза зид. Престадох да дишем. Нема тишина. Никакав глас нема да се изнутра одзове. Сима се опет подиже, опет закуца, само сад мало јаче. И опет нема нико да се одзове. Он понови то куцање још неколико пута, све јаче и јаче.

«Ко ј' то?» чу се Стојиљков глас изнутра.

Сима стушти као из пушке право у кукуруз, који шушти, пуца, ломи се. Ја прилегох у јарак. У кући се зачу неко кашљање; онда се отворише врата, и Стојиљко распојас, у гаћама и кошуљи, изађе.

«Ко ј' то лупа, бре?» упита онако сам, сањив, гледајући у ноћ, и чешући се по спази.

Зачас се истрезних. Прилегох у јарак што боље могох. «Јао, ако нешто пође овамо к мени», помислих. У то чух где неко, чак доле на дну кукуруза, звизну. Извесно Сима, зове ме. Али ко сме сад да устане?...

Још неколико пут чух где Стопљко упита: «Ко ј' то, бре, казуј се?» а онда крцнуше врата и затворише се.

Дигох главу и погледах. Пред кућом нигде никога. Врата затворена.

Не знам кад пре устадох и стигох Сими, који ме чекаше доле на путу.

«Ништа! промрмља кроза зубе. Мора бити да није код куће, већ отишла негде.

— Или ако није још доле с оним у пољу?» приметих онако случајно.

Он се загледа у мене.

«Славе ми, то ће најпре бит', рече и одмахну главом.

— А зар је она таква? упитах пренеражено.

— Ко ће сад да зна! рече отежући, а онда као да се присети нешто. Знаш шта, рече. Ајдемо право овим путем у поље. Све нам је једно. Још нам је ближе но да се враћамо онамо поред куће, одакле смо пошли. Ако је она заостала с Алексом, срешћемо је. Другим путем не може да се врати».

Пристадох без речи. Сиђосмо у поље, али њу не сретосмо. Обиђосмо и загледасмо до ситница чак и она места где Сима рече да је видео са Алексом, па ништа. Нигде живе душе.

Онда узесмо коње, па појахасмо, и одосмо кући.

Код куће већ беху легли. Легох и ја, и, које од оне многе ракије, које од умора, заспах одмах.

Сутра дан, кад устадох, бејах врло нерасположен. Глава ме заношаше. Бејах већ давно устао и умио се, па ипак се осећах као у неком полусну. Беше ми непријатно сећати се свега онога што се синоћ деси, и стиђах се чисто од самог себе. И иначе нека тешка суморност, туга, којој не знађах разлога, притискиваше ми душу. А уза све то још и помисао да се кроз који час морам кренути са оцем, да морам отићи и оставити све... И да бар остављам у своме реду, него све замршено, необјашњено, неуређено...

Био сам у врло тешком положају. Сима беше оти-

шао јутрос рано да напасе говеда, па га нема сад да дође, те на његово посредовање између мене и Гиле не могох се ни надати. Међутим, све ми излажаше у некој црној боји, све ми беше некако тужно, жалосно; бејах без искре наде да ће се ма шта остварити од мојих жеља, и неко очајање беше ме свега обузело. Сетих се онога што ми рече Сима да је видео у пољу Гилу са Алексом. И то као да нарочито чињаше да свој положај замишљам што може бити јаднијим и беднијим. Она њега воли, о томе нема спора. И шта сам ја, јадник, још замишљао!... Дете богатог оца, учи школу — чудна чуда!... А шта њему, Алекси, недостаје? И зар она сматра као нешто особито што ја учим школу? Зар је она за то и тако васпитана? Не припада ли она другом свету, неприступачном мени, друкчијем по мислима, по осећајима, по свему? И нисам ли ја чудна тица у том друштву? Нисам ли ја, поредећи се са Алексом, можда једна занимљива играчка у њеним рукама?... «Ништа!... Ништа!...» прошапутах очајно блудећи погледом у безмерни простор, пун неког тешког предосећања и црне слутње.

«Ништа јој немој казивати! Будалаштина! Ја сам се само шалио!» рекох Сими, кад дође из поља, и упита ме хоће ли што казивати Гили, ако је види, кад буде прошао поред њене куће. «Шта да јој казујеш! Није то моја прилика. Ништа, ништа од свега тога. Кажем ти, само једна будалаштина, једна шала»...

Он ме зачуђено погледа. Не рече ни речи, већ само махну главом, па оде гледати свој посао.

После ручка седох са оцем у кола, па одосмо. Ударисмо путем поред Гилине куће, јер се на ту страну иђаше за у Р., ту варошицу где је вашар. Пред кућом не беше никога. Али онамо иза куће, у шљивару, на једној крушци караманци, на којој се као злато жућаше зрео род између зеленог лисја, видех две женске. Извесно је једна од оне две женске на дрвету била Гила Не могох видети лепо и распознати да ли је баш она, јер беше прилично далеко, а после и кола прођоше доста брзо, Кад већ про-

јурисмо и остависмо доста далеко њену кућу за собом па хтедосмо савити за једну другу кућу, ја се и нехотице окренух и погледах за собом. Бејах осетио потребу да видим још једном њену кућу, и да још једном покушам нећу ли је тамо на оној караманци моћи да распознам. И видех, где једна женска, што се беше испела близу самога врха, као да нарочито пружи руку овамо к мени држећи прстима за петељку једне велике крушке као злато жуте. Да ли то беше Гила, и да ли мени тиме даваше неки знак?

«Она је! кликнух у себи; она ме то поздравља!» и за час ме остави свако нерасположење, и ја се осетих срећан. Заборавих на све непријатности од ова последња два три дана, и док отац тераше кола неравним путем, ја мишљах о томе кад ћу се из Р. вратити и састати опет с њом, и како ћу се том приликом понашати. Бићу опет хладан, морам као и оно последњи пут. То ће њој задати веће муке него ли и онда, па ће отпочети да плаче, и похитаће да се што пре уклони, а ја ћу је онда зауставити и казати јој све што већ толико времена у срцу скривам...

Кад изађосмо из села и дохватисмо се насипа, отац ошину коње, те појурише свом брзином. Одмицали смо врло брзо. Пут вођаше поврх једне косе обрасле ситном гором. Лево и десно виђаху се долинице, кроз које вијугаху речице, које се на ведром дану блистаху као растопљено сребро. Тамо, даље, виђаху се густи забрани, па онда сеоца, а још даље плавичасте планине, иза којих се скоро неприметно губи свод небески.

Отац по свом обичају ћуташе, и тек овда онда, кад бисмо кога сустигли, што би назвао Бога, па онда ошинуо и потерао још брже коње. Ја сам седео мирно крај њега и уживао посматрајући околне пределе. Посматрах их као слике, израђене руком каквог вештог сликара, и са уздрхталим срцем замишљах да сам тамо, испод каквог луга у зеленој ливади, с њом загрљен, и тако попуњавах ону празнину у души, у срцу, у целом бићу своме, коју у последње време

толико осећах. Да ли ћу се икад спојити с њоме? Беху то тренуци тужног и слатког осећања, оног слатког сањања које као да се само с љубављу рађа, с љубављу живи, и с љубављу умире. Да ли ћу се икад спојити с њоме?...

X.

У варошицу Р. стигосмо доста рано. Сунце не беше зашло. Тетка, пуна радости, изађе нам на сусрет носећи једног малишана на прсима са белом бундевастом главом, који се стидљиво повлачаше од мене.

«Кад си ми само једном пао у руке, не оде ти тако лако. Толико време и он да не дође, да види шта му тетка ради. Као да му је боље тамо у оној пустињи (то у селу), говораше она гледајући ме с пуно милоште... Па како је израстао, видиш ли ти, бато! обрати се оцу. Још мало, па да те престигне».

Тако у разговору прођосмо кроз ходник, и уђосмо у једну лепо намештену собу, где се послужисмо слатким, и пописмо кафу.

Мало после одох до тече у кафану, коју он држаше, где затекох неколико познаника, од којих ми двојица беху и школски друговн. С њима се после прошетах мало кроз ово место, које се само у неколико разликоваше од села. Куће сабијене у гомилу, неколико дућана, три механе, и још неки ковачи, поткивачи, и томе подобно, то је састављало ову варошицу. Она као да овог вечера беше нарочито оживела. Свет се стицаше са разних страна, неко да продаје или да купи, неко опет да се проводи, те с тога ова варошица, иначе глуха и пуста, изгледаше сада неко врло живо место.

Ишао сам полако ћутећи и посматрајући око себе час ово час оно, а она два моја друга, с којима се кренух у шетњу, вођаху разговор о нечему што ме ни најмање не занимаше. Занимаху ме више околни брежуљци и румено небо на западу, камо се уздизаше високо један го̀ брег,

модар, тамаи, јасно оцртан својим ивицама према руменом небу, с врхом који на једној страни као да беше у пламену. Тамо, на тој страни, иза тога брега је моје село, тамо је моја кућа и — њена.

Ни за један час не престајах мислити о Гили, и мало, мало, па се сећах на онај тренутак када ме она оно при проласку поред њене куће поздрави са караманке. Беше ми угодно мислити о том тренутку, јер га ја тумачих врло повољно по себе. «Воли она мене, мишљах, о томе нема разговора. Само што ја нисам умео да се нађем. Али сад, кад се будем вратио, друкчије ћу. Што да ја безразложно задајем јада и себи и њој?...»

Ма да се тога вечера задржах поред оца и тече, те не легох у уобичајено време, већ много доцније, ипак се сутра дан пробудих рано. Пробуди ме ларма од света, који улицом пролажаше. Соба беше са улице. Отац беше већ устао и отишао, како ми тетка објасни, са Симом; отерали на вашар оне краве, што их је Сима синоћ догнао. Спавати више нисам могао због ларме, те с тога устадох.

После доручка кренем се на вашар да потражим кога од познатих, а и да се наминем мало до оца и до Симе, да видим да ли су продали оне краве што их је Сима синоћ догнао.

Свет се тискаше улицом журећи сваки за својим послом. Али у тој малој улици, с онолико света, и кола, и стоке, то није ишло увек глатко; час по, па се начини гужва. Један сељак ухватио се с једним овном, те се носи. Везао га конопцем за рогове, па га вуче, а он ни с места да се крене. Други упорожио волчиће, они су се опет поплашили, па оболи један другог леђима, и измичу напред; наиђоше на оног са овном, сплетоше се у онај конопац... У то јуре кола отуд... Застаје за час свет, узбезекне се, па стоји и не мрда, док не види шта је, и не дође мало к себи, а онда појури даље својим послом; људи вичу и псују, а жене и девојке кикоћу се. И тако готово на сваких педесет корачаја.

Једва изађох на крај варошице и дођох до места

где се држаше вашар. Тамо слепи, сакати, рањави, каквих их нема. Један слеп, у сеоском оделу, тамна лица и велике густе браде, запомаже што игда може да му се удели, и колико благосиља онога који му удели, толико, и још више, куне онога који му не удели. До њега, одмах у истом реду, једна слепа жена жалосно гуди уз гусле и још жалосније попева, а до ње у кориту видим међу прљавим крпама мало дете, чепрља ручицама и пушта неке гласове од себе. Извесно је њено. Застадох за час ту, и загледах је. Чудне ми мисли прођоше кроз главу. Како сам и сâм непрестано на љубав мислио, тако сам и поводом других мислио на њу; и друге сам замишљао у њиховим љубавним односима. Тако ми и поводом ове слепе жене паде чудна мисао на памет: и она је имала неког који је воли, помислих, и сетих се како смо недавно ја и један мој друг, одмах до врата од порте црквене, тамо у вароши где сам гимназију учио, видели једног старог слепог просјака и једну бабу слепу, која је такође просила, где се, док у цркви служба божја трајаше, стадоше штипати и кикотати. Баба све цикаше као девојче неко, и говораше неке врло безобразне речи. Ја и мој друг прснусмо у смех, и утекосмо. Сећајући се тога, објашњавах себи и ово што гледах сада пред собом, ову слепу жену с малим дететом. «Тако је то Бог оставио», закључих му на ону старинску, и одох даље.

Жагор, галама. Све вењак до вењака и с једне и с друге стране. Неко стао крај печеног овна, па виче из свег грла, хвали и нуди га. Онамо опет неко нуди седла, амове, и тако даље. На другој страни опет хаљине за људе, децу, за кога хоћеш. Мало даље Цигани, песма, свирка. Свет јури, пролази. Дигла се галама, граја на све стране. Изгледа да се не зна ни ко пије ни ко плаћа. Застадох зачас збуњен овом вревом, те да се приберем мало, и да видим на коју ћу страну.

На неколико корачаја испред себе спазих окупљену гомилицу од неке одраслије деце и неколико сељака. И ако се беху сабили у гомилу у округ што могу више,

ипак се тискаху: онај што је на пољу, хоће да је унутра, у средини, а онај опет унутра, у средини, ухватио место, па га не пушта тако лако. У тој гомилици спазих и једног свог школског друга, неког Ђорђа с којим сам се синоћ састајао. Одох тамо да видим шта је то и ради чега се то свет тиска.

Беше то «транго-франго». Једва се догурах до поменутог свог друга. Упитах га шта ће ту, а он ми показа једну лепу кесицу за новац. Метнуо, вели, двадесет пара, па добио то. Газда од «транго-франга» нуди му за њу три гроша, а он је не да. Не знам шта ми би и како би, тек ми се рука нађе у џепу, и потражи новац. Зажелех и ја да окушам срећу. А оно опет свуд у наоколо поређано пуно лепих ствари. Ја гледам ону најлепшу. Она ће бити моја. Метнем тамо двадесет пара, али не добих... Метнем опет. И опет изгубим. И по трећи пут... Добих једну лепу чашу. Газда од «транго-франга» стаде ми нудити новац за њу, не сећам се колико, али мени беше жао растати се с њом. Позвах оног свог друга Ђорђа, те одосмо одатле. Виче онај за мном, како то није лепо и тако даље. А мене баш то као да гони, да сам чвршћи у одлуци својој, те да се не навраћам више, и не окушавам срећу.

Пројосмо вашаром на све стране, али нигде не могох видети оца. Једва пред подне сети се Ђорђе, који се никако не одвајаше од мене, да ме опомене да свратимо тамо, где је теча точио пиво.

Тамо затекох оца и Симу. Сима сеђаше у једном крајичку, и јеђаше један повелики комад сомуна. Ђорђе остаде да се поздрави с мојим оцем, а ја одох Сими. Он ми одмах каза да су продали краве што су дотерали, и то по врло добру цену, а онда ми рече да седнем до њега. Има, вели, нешто да ми каже. Одмах помислих да се то што има да ми каже тиче Гиле. Али се правих невешт и равнодушан.

«Шта имаш то да ми кажеш? упитах га хладно.

— Ама знаш, јуче, кад потерах краве овамо, а ја ударих поред Гилине куће. Она стала онде крај пута

испред куће, па као да нарочито чека на мене. Упитах је шта ради, а она ме упита за тебе. Вели да те је видела кад си прошао, а ти ни главе да окренеш. Пита што си љут на њу...

— А ти? упитах га не могавши да дочекам да ми све по реду казује.

— Рекох, да ниси љут ништа на њу, и да немаш ништа с њом помешано, већ да си се, може бити, забринуо нешто због својих наука».

Ту стаде; као да очекиваше шта ћу ја да кажем: да ли ћу му одобрити, што је тако учинио, или ћу га изгрдити.

«Бојим се, рече, да нисам казао онако како не треба.

— Добро си одговорио, рекох, ма да ми не беше право што јој је представио мене тако, као да сам ја према њој потпуно равнодушан. Али даље, даље... Шта рече она? упитах нестрпљиво.

— Ништа... Ама ни речи... Ућута се, и замисли, замисли нешто много. Само ми довикну да ће, може бити, и она данас доћи овамо. Ниси је нешто видео?»

У тај мах позва ме отац, и понуди пивом мене и оног мог друга, Ђорђа. Седосмо да попијемо. За чудо, отац, ма да беше иначе према мени врло строг, пред друговима би увек гледао да ми, што 'но кажу, отвори чес'.

Док смо пили пиво, овај мој друг Ђорђе, који имађаше код себе нечег старачког, озбиљног, одмереног у својим поступцима, уђе сада с оцем у неки озбиљан разговор, који ја мало затим престадох слушати и стадох посматрати онај свет што поред нас онуда пролажаше. «Да ли је дошла и она?» упитах се у мислима видевши неке из нашег села где пројоше онуда. Помислих на то, и намах обратих сву пажњу, нећу ли је где год спазити, обратих такву пажњу, као да је она ту, и да ја не могу да је спазим. Али ми одосмо кући на ручак, и ја је не видех.

После ручка, и то одмах, изађох опет на вашар.

Дуго сам ходао са̂м вашаром, прелазио с једног

краја на други, трудећи се да изгледам као нешто замишљен, и да никога не тражим. Бојах се, да ко не примети да ја тражим баш њу, Гилу, и не сећајући се да ни један од оних на вашару не познаје ни мене ни Гилу, а још мање зна за наше односе. А напослетку и да зна све то, па ипак...

Тражих је, али се бојах од сусрета с њом; нарочито због онога што се у последње време између нас деси. Видим мараму око главе са крајичком низ леђа, боје као што је марама њена; видим јелече, сукњу, раст и стас као њен, па већ задрхћем. «То је она!» закључујем одмах; срце ми закуца јаче, и ја се против воље повлачим; рад бих да заобиђем, да је избегнем, да ме не види. Хтедох само да ја њу видим, али не и она мене; хтедох да видим њене црне очи, ту, у том жагору, у тој вреви, у том комешању људском на отвореној пољани, под ведрим небом са кога сија врело сунце; да видим тужни уздрхтали осмејак на њеним уснама, што га оно последњи пут видех. То ми беше сва жеља. Али та жеља као да ми узалудна беше. Тако ми се учини. Нигде је нема....

(Наставиће се.)

Б. Б—вић.

ЕВГЕНИЈА ГРАНДЕ.

(3).

— Да сте ви хтели дати вашој кћери златне маказе, ви сте ван сваке сумње били у стању да то учините, рече опат.

— Ја јој дајем нешто боље од маказа, одговори Гранде.

— Мој је синовац прави звекан, помисли опат гледајући у председника, чија је разбарушена коса још појачавала непријатан утисак његовог црномањастог лица.

Зар није и он могао измислити какву ситницу од вредности?

— Ми ћемо с вама да играмо карата, госпођо Гранде, рече госпођа од Грасена.

— Па немојте, можемо се поделити у две партије, кад смо сви овде.

— Пошто је Евгенијин дан рођења играјте сви заједно томболе, рече чича Гранде; и ова ће деца с вама. Некадашњи качар, који никад никакву игру није играо, показа на своју кћер и Адолфа.

— Деде, Нанона, намести столове.

— Ми ћемо вам помоћи, госпођице Нанона, рече весело госпођа од Грасена, сва радосна што је тако обрадовала Евгенију.

— Никад у своме животу нисам била тако задовољна, рече јој наследница. Никад нигде нисам видела тако што лепо.

— Адолф га је сам изабрао и донео из Париза, рече јој на уво госпођа од Грасена.

— Терај ти само тако, проклета сплеткашице! говорио је у себи председник; ако кадгод ти или твој муж дођете пред суд нећете олако проћи.

Бележник, који је седео у једном углу, гледао је мирно опата, говорећи у себи:

— Грасеновима је сва мука узалуд; моје имање, имање мога брата и мога синовца износи, треба знати, укупно на милиун и сто хиљада динара. Грасенови највише да имају половину тога, а уз то имају кћер. Могу поклањати шта хоће! и наследница и поклони, све ће то једнога дана бити наше.

У осам и по часова у вече два стола беху намештена. Лепој госпођи од Грасена испало је за руком да свога сина посади до Евгеније. Учесници ове игре, врло занимљиве и ако по изгледу простачке, држећи пред собом шарене картоне, на којима беху исписани бројеви, и комаде плавога стаклета, чинили су се да слушају шале старога бележника, који ни један број није извукао а да

га није пропратио каквом примедбом; али сви су мислили на милионе господина Грандеа. Стари качар пун сујете посматрао је ружичаста пера, нову хаљину госпође од Грасена, марцијалну главу банкареву, главу Адолфову, председника, опата, бележника, и говорио је у себи:

— Дошли су због мојих талира. Долазе због моје кћери, и ако им је овде досадно. Хе! неће је добити ни један ни други, а сви ми служе као харпуне да ловим рибу!

Ова породична веселост, у овом старом сивом салону, слабо осветљеном двема свећама; овај смех, уз који се чуло и зврјање Нанониног чекрка, искрен једино на уснама Евгенијиним или на уснама њене матере; ова нискост спојена са тако великим интересима; ова девојка, слична птицама које су жртве своје велике цене њима непознате, ова девојка око које се отимаху и којој су сваком приликом давали доказа о своме пријатељству у које је она веровала: све је то доприносило да овај призор буде тужно смешан. У осталом, није ли ово један од оних призора који се виде у свима временима и на свима местима, само сведен на свој најпростији вид? Гранде, који је експлоатисао лажну оданост ових двеју породица и извлачио огромне користи, дизао се изнад ове драме и осветљавао је. Зар он није био једини модерни бог у кога људи верују, то јест новац, у свој сили својој, изражен једном једином физиономијом? Душевнија осећања живота заузимала су ту тек друго место; она су се налазила у трима чистим срцима, у срцу Нанонином, Евгенијином и њене матере. Међутим, колико још бејаше незнања у њиховој простодушности! Евгенија и њена мати нису скоро ништа знале о Грандеовом имању, судиле су о животу по својим непотпуним појмовима, и нису ни цениле ни презирале новац, јер беху навикнуте да су без њега. Њихова осећања, потиштена у овој средини, али ипак жива, и повученост њихова живота правили су их чудним изузецима у овом скупу људи, чији живот беше искључиво материјалан. Да ужасна положаја човековог! нема ни једне среће његове која не долази од каквог

незнања! У тренутку када је госпођа Гранде добила на томболи четири гроша, највећи добитак који се икад видео у овој дворници, и када се велика Нанона смејала од радости, видећи како госпођа згрће ову велику суму, на кућним вратима зачу се тако јак ударац звекира и тако велика лупа да жене скочише са својих столица.

— Тај што тако лупа није из Сомира, рече бележник.

— Ко је још видео да се тако куца! рече Нанона. Да неће да нам разбију врата?

— Ко то до ђавола може бити? узвикну Гранде.

Нанона узе једну свећу и оде да отвори, праћена Грандеом.

— Гранде! Гранде! узвикну његова жена која, обузета неким неодређеним осећањем страха, полете вратима дворнице.

Сви се присутни згледаше.

— Како би било да и ми изађемо? рече господин од Грасена. Ово ми се лупање чини сумњиво.

Једва г. од Грасена стиже да спази лице једнога младог човека, за којим је ишао носач који је носио два огромна сандука и вукао ручне торбе. Гранде се нагло окрете својој жени и рече јој:

— Госпођо Гранде, идите и наставите томболу. Оставите ме да чујем шта хоће господин.

Затим живо затвори врата од дворнице, у којој сви поседаше на своја места, не настављајући игру.

— Да ли је то неко из Сомира, господине од Грасена? упита га жена.

— Није, неки путник.

— Мора да је из Париза.

— Јесте, рече бележник вадећи свој стари, два прста дебео сахат који је личио на неку холандску лађу, девет је сахата. Видите ли ви како ова поштанска кола никад не закасне.

— А је ли млад тај господин? упита опат Кришо.

— Јесте, одговори господин од Грасена. Носи са

собом пртљаг који је тежак најмање три стотине килограма.

Нема Наноне да се врати, рече Евгенија.

— То је зацело неки ваш рођак, рече председник.

– Хајдете да играмо, рече благо госпођа Гранде. По гласу сам познала да је г. Гранде незадовољан; можда му неће бити право ако примети да говоримо о његовим стварима.

— Госпођице, рече Адолф Евгенији, која је до њега седела, то ће без сумње бити ваш рођак Гранде, врло леп млад човек кога сам видео на игранци господина од Нусингена.

Адолф не рече ништа више, јер му мати стаде на ногу; она затим гласно од њега заиска за улог десет пара и том приликом рече му на уво:

— Ћути, шмокљане!

У том тренутку, Гранде се врати без Наноне, чији су се кораци са корацима носачевим чули на степеницама; за њим је ишао путник, који је од пре неколико тренутака пробудио толико радозналости и тако живо све занимао да се његов долазак у ову кућу и његова изненадна појава међу овим гостима може сравнити с уласком пужа у кошницу, или с уласком пауна у какав забачени сеоски кокошињак.

— Седите крај ватре, рече му Гранде.

Пре но што је сео, млади странац поздрави врло отмено присутне. Мушки устадоше да одговоре на поздрав учтивим приклањањем, а женскиње се дубоко поклони.

— Вама је без сумње хладно, господине? рече госпођа Гранде; долазите можда из...?

— Ето што су ти жене! рече стари виноградар прекидајући читање писма које је држао у руци; пустите господина да се одмори.

Да, оче, али господин можда жели нешто, рече Евгенија.

Он има језик, одговори оштро виноградар.

Ове речи изненадиле су само непознатога. Остале

личности беху навикле на деспотско понашање старчево. При свем том, кад су се ова два питања и ова два одговора измењала, непознати устаде, окрете леђа ватри, диже једну ногу да загреје ђон на својој обући, и рече Евгенији:

— Хвала лепо, драга рођако, ја сам ручао у Туру. И не треба ми ништа, додаде он гледајући Грандеа, чак нисам ни уморан.

— Господин долази из престонице? упита госпођа од Грасена.

Г. Шарл, тако се звао син господина Грандеа из Париза, кад је чуо ово питање, узе мали лорњон који му је на ланцу висио о врату, прислони га на десно око да разгледа и оно што је било на столу и личности које су око њега седеле, загледа врло дрско госпођу од Грасена и, пошто је све видео, рече јој:

— Да, госпођо. — Ви играте томболе, драга стрино, додаде он; наставите, молим вас, игра је врло занимљива, немојте је напуштати...

— Знала сам ја да је то његов рођак дошао, мислила је у себи госпођа од Грасена, погледајући у њега с времена на време.

— Четрдесет и седам! викну стари опат. Бележите, госпођо од Грасена; ви имате тај број?

Господин од Грасена метну стакло на таблу своје жене, која је, обузета тужним предосећањем, мотрила наизменце на рођака из Париза и на Евгенију, и не мислећи на томболу. С времена на време млада је наследница крадом погледала свога рођака, и жена банкарева лако је могла у тим погледима опазити *crescendo* чуђења или радозналости.

II.

Господин Шарл Гранде, леп младић од двадесет и две године, стајао је у овом тренутку у необичној противности с овим добродушним паланчанима, које је његово аристократско понашање прилично вређало; они су

га пажљиво проучавали да би му се доцније могли подсмевати. Ово је потребно објаснити. У двадесет другој години, млади су људи још близу детињства да могу чинити детињарије. Зато би се можда, на сто њих, нашло деведесет и девет који би се понашали као што се понашао Шарл Гранде. На неколико дана пре ове вечери рекао му је отац да оде на неколико месеца његовоме брату у Сомир. Можда је господин Гранде из Париза мислио на Евгенију. Шарлу, који је сад први пут ишао у паланку, паде на памет да се појави у њој као отмен младић који је нешто више од осталих, да наједи цео округ својом раскоши, да учини у њему читав преврат, и да унесе у њ новине париског живота. У кратко, да једном речју све објаснимо, имао је намеру да на чишћење ноката утроши у Сомиру још више времена но у Паризу, и да обрати нарочиту пажњу на своје облачење, које других пута отмени млади људи замењују простотом која није без отмености. Шарл понесе, дакле, најлепше ловачко одело, најлепшу пушку, најлепши нож, најлепшу париску капију. Понесе своју збирку најлепших прсника; било их је сивих, белих, црних, кестенастих, сјајних, са шљокицама, шарених, са два реда дугмета, без јаке и с правом јаком, с повринутом јаком, затворених до грла, са златним пуцима. Понесе свакојаке оковратнике и вратне мараме које су у то време биле омиљене. Понесе два пара одела од Бисона и своје најскупље рубље. Понесе свој лепи златни прибор за умиваоник, кутије и флаконе, које је добио на поклон од своје матере. Понесе своје кицошке андрамоље, не заборавивши ни једну дивну кутију с прибором за писање, добивену од најљубазније жене на свету, за њега бар, од једне велике госпође коју је звао Анетом, која у то време путоване по Шкотској с мужем, «брачно», досадно, као жртва извесне сумње којој је ваљало тренутно жртвовати своје задовољство; затим много лепе хартије да јој сваких петнаест дана пише по једно писмо. Најзад читав сандук париских ситница, потпун у колико је то било могуће, и у коме су се налазили, од бича који служи за поде-

вање двобоја до лепих извајаних пиштоља којима се двобој довршује, сви могући ратарски алати којима се млад беспосличар служи да оре животом. Како му је отац рекао да путује сâм и скромно, он беше дошао у засебном одељењу које је задржао у поштанским колима, задовољан што није морао кварити дивна путничка кола, поручена да иду пред његову Анету, велику госпођу која... и тако даље, и с којом је јуна месеца требало да се састане у Бадену.

Шарл је рачунао да ће код свога стрица затећи стотину особа, да ће ловити на коњу по његовим шумама, укратко, да ће живети код њега као што се живи по замковима; он није знао да му је стриц у Сомиру (он је за њега у Сомиру запитао тек колико да дозна којим се путем иде у Фроафон); али кад је чуо да он живи у вароши, помислио је да ће га наћи у неком великом дворцу. Да би се пристојно појавио код свога стрица, било у Сомиру било у Фроафону, он се обукао што је могао лепше, пажљивије, «дражесније», да се послужимо речју која је у то време казивала нарочито савршенство једне ствари или једнога човека. У Туру му је један власуљар поново накудравио његову лепу кестенасту косу; ту је променио рубље и метнуо вратну мараму од црне свиле спојену с оковратником тако да је лепо уоквиравала његово бело и насмејано лице. Путнички капут у пола закопчан пришијао му се уз тело, и испод њега видео се прсник од кашмира, под којим је био други бели прсник. Његов сахат, намерно остављен на дохват у један џеп, кратким златним ланцем био је прикачен за једну од рупица на прснику. Његове суре панталоне закопчавале су се са стране, где су црном свилом извезене шаре красиле порубе. Умео је врло лепо да се игра једним штапом, чија извајана златна јабука није ни најмање прљала његове сиве рукавице. Најзад, носио је качкету веома укусну. Само Парижанин, и то Парижанин из најотменијих кругова, могаше се овако накитити а да не изгледа смешан, и свима тим лудоријама дати изве-

сну танту хармонију коју у осталом подржаваше храбро држање, држање младога човека који има лепе пиштоље, поуздан хитац и Анету.

Сад, ако хоћете да појмите узајамно изненађење Сомпраца и младога Парижанина, да јасно видите сјај којим је отменост путникова синула међу овим бледим сенима у дворници и међу лицима која су састављала породичну слику, покушајте да представите себи Крипшовљеве. Сви су троје шмркали бурмут и одавно већ беху заборавили да чисте мрље и црну прашину од бурмута, којима им беху ишаране чипке на црвеним кошуљама са посувраћеним оковратницима и жућкастим борама. Њихове меке вратне мараме упредале су се чим би их метнули на врат. Огромна количина рубља, која им је допуштала да га могу прати у шест месеца једанпут и држати у својим орманима, давала је маха времену да по њему утисне своју сиву боју са које је изгледало као старо. На свој тројици видела се иста занемареност и запуштеност. Њихова лица, учмала као што им одело беше похабано, зборана као њихове панталоне, изгледаху остарела, рапава и имала су чудан израз. Општа занемареност у оделу код осталих, оделу непотпуном, похабаном, као што је одело по паланкама, где људи постепено престају облачити се за друге и водити рачуна о цени рукавица, пристајала је добро уз небрежљивост Крипшовљевих. Одвратност према моди беше једина тачка у којој су се Грасенови и Крипшовљеви потпуно слагали.

Чим би Парижанин узео свој лорњон да разгледа необичне «принадлежности» дворнице, таваницу, боју дрвета којим зидови беху обложени, или тачкице којима га муве беху ишарале и којих бејаше довољно да се њима интерпунгише цела «Методична Енциклопедија» и «Монитор», играчи би одмах дигли нос и посматрали га с толико радозналости с колико би гледали жирафу у зверињаку. Г. од Грасена и његов син, којима изглед човека по моди није био сасвим непознат, придружили су се при свем том чуђењу својих суседа, било с тога што

су подлегали неодређеноме утицају општег расположења, било с тога што су га одобравали, и говорили су својим земљацима погледима пуним ироније: «Ето какви су они у Паризу». Сви су могли, у осталом, на тенани посматрати Шарла, без бојазни да ће се замерити домаћину. Гранде беше занет једним дугачким писмом које је држао у руци; да би га лакше читао беше узео једину свећу са стола, не водећи ни најмање рачуна ни о својим гостима ни о њиховој забави. Евгенији, којој је тип таквога савршенства, и што се тиче одела и што се тиче личности, био потпуно непознат — чинило се да у своме рођаку види створење које је сишло из анђелских предела. Она је с насладом удисала мирисе, који су долазили од ове косе тако сјајне, тако укусно накудрављене. Осећала је да би волела да може дотакнути глатку кожу ових лепих финих рукавица. Завидела је Шарлу на његовим малим рукама, на његовом лицу, на свежини и отмености његових црта. Најзад — ако уопште ова слика може изразити утиске које отмени младић оставља на неискусној девојци која је све своје време проводила у потплетању чарапа, у крпљењу очева одела, и која је свој век провела у овим одвратним зидовима, из којих је тек свакога сата видела по једно лице у овој мртвој улици — појава њенога рођака пробудила је у њеноме срцу осећаје лепе сластвености, сличне онима које у младоме човеку буде фантастичне женске слике Весталове у енглеским албумима, које су браћа Фидени резали тако тананим цртама да се човек боји да, ако духне, ове небеске прилике не одлете са вилинске хартије. Шарл извади из џепа мараму коју је везла она велика госпођа што путује по Шкотској. Видећи овај лепи рад, рађен с љубављу, у часовима за љубав изгубљеним, Евгенија погледа у свога рођака да види хоће ли се доиста њиме послужити. Понашање Шарлово, његови покрети, начин на који је узимао свој лорњон, његова извештачена дрскост, његово презирање ковчежића који је мало пре толико обрадовао богату наследницу и који се њему очевидно чинио или без вредности или

смешан; једном речи, све што је вређало Кришовљеве и Грасенове њој се толико допадаше да је пре спавања морала мислити на ово чудо од рођака.

Бројеви су излазили врло лагано, али томбола наскоро престаде. Велика Нанона уђе и рече сасвим гласно:

— Госпођо, да ми дате рубље за постељу овога господина.

Госпођа Гранде оде за Наноном. Тада госпођа од Грасена рече тихим гласом:

— Да узмемо натраг своје паре; доста смо играли.

Сваки узе своје десет пара из старог крњавог тањирића, у коме је новац био; затим се сви дигоше и одоше крај ватре на разговор.

— Зар сте свршили игру? рече Гранде, не остављајући своје писмо.

— Јесмо, одговори госпођа од Грасена седајући до Шарла.

Евгенија, кренута једном од оних мисли које се рађају у срцу девојака када се какав осећај угнезди у њему први пут, изађе из дворнице и оде да помогне својој матери и Нанони. Да је упитао какао вешт исповедник, она би му без сумње признала да не мисли ни на своју матер ни на Нанону, него да је обузета ватреном жељом да прегледа собу свога рођака, да се у њој побрине за свога рођака, да у њој намести ма шта, да пази да се шта не заборави, да предвиди све, укратко, да је колико је могућно начини отменом и чистом. Евгенија је већ мислила да је она једина кадра схватити укус и мисли свога рођака. И доиста, она стиже у добри час да убеди своју матер и Нанону, које су се враћале мислећи да су све свршиле — да ништа није као што треба. Она подсети Велику Нанону да загреје постељу грејалицом; сама покри стари сто једним чаршавом и нареди Нанони да чаршав мења свако јутро. Она убеди своју матер да је потребно наложити ватру у камину и наговори Нанону да, не казујући ништа њеноме оцу, навуче у ходник повелику гомилу дрва. Онда отрча у дворницу и узе из једнога ормана

глеђенсан послужавник, наслеђе од покојнога старог г. од Бертелијере; сем тога узе из њега једну кристалну шестострану чашу, једну кашичицу са које се позлата беше излизала, једно древно стакло на коме беху урезани Амори, и све то победоносно метну на један крај камина. За четврт сахата пало јој је на памет више мисли но што их је имала од како је дошла на свет.

— Мама, рече она, мој рођак никако неће моћи поднети мирис лојане свеће. Како би били да купимо стеаринске?... Лака као птица, она оде, узе из своје кесе талир од пет динара, који беше добила на своје месечне трошкове... На, Нанона, рече, иди брзо.

Али шта ће ти рећи отац? рече одједном госпођа Гранде. Ову страховиту примедбу учини она, кад виде у рукама своје кћери порцеланску кутију за шећер, коју Гранде беше донео из замка Фроафона... А откуда ћеш набавити шећер? јеси ли ти при себи?

— Па Нанона ће купити и шећер и свећу.

— Али шта ће ти рећи отац?

— Зар би било пристојно да његов синовац буде без чаше зашећерене воде? У осталом, неће он то ни видети.

— Твој отац види све, рече госпођа Гранде вртећи главом.

Нанона се устезаше; она је добро познавала свога господара.

— Та иди, Нанона; данас је мој рођендан.

Нанона се громко насмеја на ову шалу, прву коју је њена млада госпођа у своме животу начинила, и послуша је. Док су се Евгенија и њена мати трудиле да улепшају собу коју је господин Гранде наменио своме синовцу, дотле је Шарл био предмет пажње госпође од Грасена, која му није давала мира.

— Од вас је врло одважно, господине, рече му она, што сте оставили престоничка задовољства за време зиме и дошли да станујете у Сомиру. Али, ако вас писмо су-

више заплашили, видећете да се и у њему може лепо забављати.

Она га љубазно погледа, оним нарочитим погледом који жене имају у унутрашњости, где су навикле да у својим очима показују толико уздржавања и обазривости да им поглед добија онај израз облапорне пожуде својствен калуђерима, код којих свако задовољство личи или на крађу или на грех. Шарл се осећаше тако нелагодно у овој трпезарији, тако далеко од пространога замка и сјајног живота који је замишљао код свога стрица, да је гледајући пажљиво госпођу од Грасена уочио најзад упола избледелу слику париских лица. Он врло љубазно одговори на врсту позива који му је упућен, и, наравно, поведе се разговор за време кога је госпођа од Грасена поступно спуштала глас да га доведе у склад с природом својих исповести. Код ње и код Шарла постојала је иста потреба за поверењем. Зато му је, после неколико тренутака несташног разговора и озбиљних шала, вешта паланчанка и могла рећи (уверена да је не чују остале личности које су говориле о продаји вина, о чему су у то време говорили сви Сомирци):

— Господине, ако нам будете хтели указати част да нас походите, учинићете зацело велико задовољство и моме мужу и мени. Наш је салон једини у Сомиру у коме ћете наћи на окупу и виши трговачки сталеж и племство: ми припадамо и једном и другом друштву, која се једино код нас састају, јер се код нас забавља. Мога мужа, могу вам с поносом рећи, уважавају и једни и други. И тако, ми ћемо се потрудити да вам боравлење овде не буде досадно. Кад бисте остали код господина Грандеа, шта би, Боже, било с вама! Ваш је стриц цицрија, који само мисли о својим чокотима; ваша је стрина богомољка, која не зна ни две унакрст, а ваша је сестра права ћурка, без васпитања, проста, без мираза, и која проводи свој век у крпљењу крпа.

— Лепа жена, рече у себи Шарл Гранде, одговарарајући на успијања госпође од Грасена.

— Жено, ти чини ми се не даш никоме да проговори с господином, рече смејући се дебели и високи банкар.

На ову примедбу бележник и председник рекоше нешто више мање пакосно; али опат их погледа лукаво и, узевши између два прста мало бурмута и понудивши своју бурмутицу свима унаоколо, рече у место њих њихове мисли:

— А ко би од госпође био згоднији да господина упозна са сомирским приликама?

— Је л'те, молим вас, како ви то мислите, господине опате? упита г. од Грасена.

— Мислим, господине, како је најповољније за вас за госпођу, за варош Сомир и за господина, додаде лукави старац окренувши се Шарлу.

И ако изгледаше да на њих ни најмању пажњу не обраћа, опат Крušо умео је да погоди разговор између Шарла и госпође од Грасена.

— Господине, рече најзад Адолф Шарлу, трудећи се да изгледа неусиљен, ја не знам можете ли да ме се сетите; ја сам имао задовољство да играм с вама на игранци господина барона од Нусингена, и...

— Сећам се, господине, сећам се, одговори Шарл, изненађен што је предмет љубазне пажње свих присутних.

— Господин је ваш син? упита он госпођу од Грасена.

Опат пакосно погледа мајку.

— Да, господине, рече она.

— Ви сте, дакле, још врло млади отишли у Париз? настави Шарл обраћајући се Адолфу.

— Шта ћете, господине! рече опат, ми их шаљемо у Вавилон чим су од сисе одбијени.

(Наставиће се.)

Х. де Балзак.

(*С француског превео* Д. Л. Ђокић.)

ТУЖАН ПОГРЕБ.

Тужнија погреба није било скоро,
Нег што сам га јуче код нас гледат' моро.
Плакало је цело село,
Ка да губи најмилије; —
Ал то јоште није
Било најтужније.

Шест је сирочади горке сузе лило;
Како не би, кад је мајку изгубило!
Сви су јоште деца,
Па и најстарије; —
Ал то јоште није
Било најтужније.

А седмо мезимче, — једва ногом иде —
Смејало с' на мајку, кад јој покров скиде.
То весело лице
Неразумна чеда,
То је било тужно,
Искасти се не да.

Саболчка Михаљ.

(С' маџарског пресео Змајова.)

СРПСКИ ПОКРЕТ
И
РУСКО-ФРАНЦУСКИ ОДНОСИ
од 1804 до 1807 год.

II. (2).

Дошавши у Цариград, Себастијани развије сву своју енергију да изврши свој главни задатак, т.ј. да увуче Русију у рат с Портом. За непуни месец дана он је успео да Порта збаци влашког и молдавског кнеза, Ипсилантија и Морузија. На њихова места били су постављени Суцо и Калимахи из антируске партије. Ипсилантију било је пребацивано да је потпомагао српски устанак, да је уверавао Русију да може лако заузети Молдавију и Влашку и да може, пруживши руку побуњеним Србима и Црногорцима, довести Турску у велику опасност. Ипсиланти је био заиста врло одан Русији, али је гледиште француско-турско о његовој улози у српскоме устанку веома претерано. Морузи се је пак лојално понашао према Турској и Русији. Прота Матија Ненадовић забележио је у својим *Мемоарима* једну епизоду, која нам живо илуструје држање једног и другог кнеза. Српски депутати идући за Петроград нису се имали ничега бојати кроз Влашку где је господарио Ипсиланти, у Молдавији пак у мало их власти нису ухватиле.

Збацивање кнежева било је противно уговорима између Русије и Порте, и одговор на ово била је заповест цара Александра генералу Михелсону да мобилише руску војску на Дњестру и да окупира Молдавију, ако Порта не врати кнежеве на своје места. Михелсон похита одмах да ступи у везу са српским устаницима. Промена кнежева у Влашкој и Молдавији била је врло опасна за даље односе Срба према Русима. Карађорђе је могао лако подлећи или директноме утицају Француске или утицају новога влашког

господара, који је био агенат турске и француске владе. Ако би Карађорђе пристао на извесну погодбу, Русија би у случају рата била лишена једног моћног савезника. Да би показао интерес Русије за устанике и проучио њихове потребе, Михелсон пошље у Србију капетана Новокрешченог, преко кога Карађорђе затражи помоћ у новцу, војсци и оружју. Новчана помоћ била је ускоро и послата устаницима.

На живо заузимање и протесте руског и енглеског посланика у Цариграду, Порта се најзад склони да поврати збачене кнежеве, али то није донело никаквог резултата. Руски цар, и ако је дознао да му је дато задовољење, не опозове своју наредбу Михелсону, који крајем октобра упадне у Молдавију, без претходне објаве рата. Михелсон је био наредио појединим командантима да заузму све вароши на пријатељски начин (благовиднымъ образомъ), и ови су то учинили тражећи од турских заповедника прелаз за Далмацију. На овај и сличне начине већина вароши падне у руке Русима. Генерал Милорадовић похита у Букурешт и заузме га 14 дец. 1806. Суцо и Калимахи напусте своје престонице и Руси организују нову управу.

Тако Русија загази у рат с Турском, у моменту кад је имала да се на ново огледа с Наполеоном. Русија је, истина, оставши усамљена после Аустерлица, била отпочела преговоре о миру, и почетком јула 1807 био је начињен мир у Паризу између Француске и Русије[1]. Али докле су пре-

[1] По томе миру Наполеон се је обвезао да поврати независност дубровачкој републици и да не узнемирава Црногорце, али није искрено мислио да испуни те тачке уговора. Саопштавајући маршалу Мармону резултате преговора у Паризу, Наполеон му наређује да организује владу дубровачке републике, да остави њену трговину слободну, али да не напушта Дубровник, већ да га утврди. «Члан уговора о Дубровнику вели да признајем његову независност, али не да треба да га напустим». Владици црногорском Мармон је требало да се претвара и почетком септембра, кад прођу велике врућине, да Црногорце изненадно нападне са 12—15.000 војника и уништи. У исто време кад се је спремало уништење Црногораца некакав Ди Баше (Du Bachet) подноси Телерану опширан мемоар о начину како да се угуши устанак у Србији, који је претио миру у Далмацији.

говори вођени, Пруска се приближи Русији, те Александар I одбије да ратификује тај мир. Најзад буде склопљена четврта коалиција против Француске између Пруске и Русије, којима Енглеска позајми новац потребан за тај рат. Уз њих пристане још и Шведска (3 сент. 1806). Пруска похита да одмах објави рат Наполеону, не чекајући долазак Руса. Већ другог октобра пруска је војска била уништена код Јене и Ауерштета. Наполеон уђе тријумфално у Берлин, ускоро била је готово цела Пруска окупирана.

Наполеону је остало да се огледа с Русијом, и пошто је прибрао војску он се крене на Пољску. Сад му је требао више него икад савез с Портом, и он енергично позива Селима III да зарати против Русије и да пошље своју војску на Хотин. У исто време Наполеон је изјавио своју готовост да с Портом начини савез за одбрану и напад и да јој гарантује интегритет Влашке, Молдавије и Србије. «Не дај Србима, писао је султану, концесије, које ти траже оружјем у руци». Селим III, узбуђен нелојалним заузимањем Влашке и Молдавије, охрабрен Себастијанијем и присуством француске војске у Пољској, изда свој манифест, којим објави рат Русији, и у коме изређа све жалбе портине од пре педесет година па на овамо (дец. 1806): заузеће Крима, Ђурђијанске итд. поред осталога српски и црногорски устанак, који Руси помажу новцем и оружјем.

Приликама на Дунаву Наполеон је приписивао велику важност и наредио је Мармону у Далмацији, да свуда објави да само чека фермане из Цариграда, па да пређе Дунав и пође против Руса, те да на тај начин уђе страх у Русе и француске непријатеље. Исто му је тако заповеђено да пошље официре паши босанскоме, видинскоме, и осталима, да им понуде помоћ у опреми, оружју и другим потребама, да им дају савете и да их придобију за савез са Француском. Сем тога је наредио да пошље једног војног агента у Видин, који ће бити центар за преписку између Пољске, Далмације и Цариграда (јан. 1807). Крајем јануара 1807, Наполеон се сукоби с руском војском код

Јелаве (Еуви). Он је истина остао господар разбојишта, али то се је једва могло назвати победом. Отпор је био необичан, и Руси су задржали француску војску у њеноме «дотле неодољивом полету». После ове битке, Наполеон се ломи да ли да пошље Мармону у Видин 25.000 војника, те да на тај начин и он уђе у систем Велике Армије, или да му нареди да са 20.000 војника из Далмације дође на Дунав. Понуде Наполеонове Порти у овоме смислу разбиле су се о неповерење Турака. Туски посланик изјавио је Наполеону да би Порта видела са задовољством да француска војска уђе са севера у Молдавију, али не жели да она дође на Дунав из Босне, најмање пак да иде у Цариград да га брани (феб.—марта 1807).

Енергична помоћ Турској изгледала је у ово време тим потребнија, што су Енглези, повративши се из прве забуне, у коју су пали кад су видели да су Руси заузели Влашку и Молдавију, и сами ступили у рат с Турском. Енглески посланик стави ултиматум Порти, тражећи од ње да се Себастијани истера из Цариграда, да се енглеској флоти предаду босфорске тврђаве и турска флота, и да се Влашка и Молдавија уступе Русима, док се општи мир не закључи. То је значило предати Цариград Енглезима, док су Руси заузели Влашку и Молдавију. Како Порта није пристала на ове услове, енглеска флота дође под Цариград и велика паника овлада у Серају (феб. 1807). Енергично држање Себастијанијево, који је јако утицао на Селима III у овим критичним тренуцима, учини те Турци изађу из своје неодлучности. У своме фанатизму хиљадама Турака је потрчало да подигну утврђења. Сâм султан са Себастијанијем, његовим секретарима и официрима који су тек били стигли из Далмације, надгледали су овај посао и храбрили свет. За неколико дана, док су Енглези били заваривани преговорима, Цариград је био утврђен и Турци спремни да се пусте у борбу са енглеском флотом. Али енглески адмирал не смеде се упустити у борбу, и срамно напусти Босфор, праћен ватром са подигнутих утврђења.

Ова одбрана Цариграда била је тријумф Наполеонове политике на Порти и имала је одјека у целој турској империји. Султан је одмах предузео мере, да се што већа војска пошље на Дунав против Руса. Опасност је с те стране била у толико већа, што је за Порту било јасно да Срби теже да се сједине с Русима у Влашкој. Заиста, после освојења Београда устаници су могли пренети тежиште својих операција у правцу видинског пашалука. С те стране Срби су имали много изгледа на успех. Пазван-Оглу, који је обећао Порти енергичну акцију против устаника и који је до сада угрожавао Србији с те стране, био је умро. Мула-ага који је узурпирао његово место спремао је војску за своју личну одбрану против Порте. Још пре него што је пао београдски град у руке Србима, генерал Себастијани, појмајући важност одбране ове тврђаве за даље кретање устаника и њихове захтеве према Порти, писао је францускоме посланику у Бечу, да се заузме код бечког двора, да се пошље посади градској храна и остало, да би се и даље могла држати. Али док је то писмо стигло у Беч, Срби су већ били заузели град.[1] Себастијани се је сад бојао да Срби не пођу на Фетислам, да га заузму и да се сједине с Русима. Сједињење Срба и Руса не само да би био један важан догађај за даље руско-српске операције против Турске и евентуално против Француске у Далмацији, већ би на тај начин била прекинута и веза између Цариграда

[1] Заузеће Београда, наравно, јако је ожалостило Порту, а и Французима је овај догађај тешко пао. У 55-ом извештају Велике Армије (55-e Bulletin de la Grande Armée), који је датиран из Варшаве, 29 јануара 1807 год. (н. к.), нема никаквог спомена о заузећу београдског града, али у концепту тога извештаја стоји да су Срби имали у својим рукама само варош Београд, али не тврђаву «која је у доброме стању, и која има посаду од 8000 људи и која је снабдевена храном за петнаест месеца». Кад је Наполеон чуо да су Срби заузели град, онда је просто избачен цео овај део. Овим извештајима био је циљ, да растурају вести повољне по Француску и њене савезнике и према томе нису увек поуздани. Наполеон их је свуда слао, па и у Далмацију, да се одатле растурају на Балкану.

и француског војничког стана, веза, која је до сада одржавана преко Видина и Оршаве. Истина, та би се комуникација могла одржавати преко Босне или Далмације, али тај је пут био заходан, а у овим моментима брза кореспонденција између Наполеона, Селима и Себастијанија била је потребнија него икада.

У овим приликама Себастијани је саветовао Порти да начини мир са Србима, те да их на тај начин одвоји од Руса. Он се је надао да ће страх, који Срби имају од Француске, учинити да пристану на услове мира погодне Порти и да ће пристати да јој даду војну помоћ против Руса а може бити да јој чак и Београд врате. Српски депутати у Цариграду уверавали су Порту, и после освојења Београда, да су Срби увек готови да се, под повољним условима, врате у покорност султану, и Порта пошље посланике у Србију, да даље преговарају о миру. Али су ови преговори остали без успеха (марта 1807), Срби су били решени да се с Портом не мире и да приме руско покровитељство.

Још 11 јануара 1807, Михелсон је послао Србима прокламацију, у којој их свечано уверава о протекцији и помоћи Русије, позивајући их на заједничку акцију против Турака. У марту, после одласка портиних изасланика, Карађорђе му пошље једну депутацију, да му захвали на дотле указаној помоћи и да му изложи потребе устаника. Депутати су имали да траже помоћ у војсци, новцу и осталим потребама и да се пошље у Србију један виши руски чиновник, који ће управљати радом српскога Савета. У главноме Михелсон се одазове жељама српским. Он нареди генералу Исајеву, који је оперисао са једним малим одељењем у Малој Влашкој, да пође на Дунав и да се сједини са Србима (априла 1807). За представника Русије у Србији био је одређен статски саветник Константин Констатиновић, Родофиникин, који је дошао у Србију тек 2 августа 1807.

У овим критичним тренуцима Селим III се није устезао да употреби против Срба француску војску, коју је Наполеон

нудио да му пошље у Видин. На тај начин Наполеон је хтео да принуди Русију да пошље веће одељење своје војске на Дунав и да у толико буде слабија према њему. «Султан, писао је Себастијани министру иностраних дела, живо жели улазак 25.000 војника у Србију, и ја сам дознао насигурно, да је наредио да се каже пашама и војсци да изјаве жељу да приме ову потпору. Он им је дао најпозитивније уверење да ће ова помоћ оперисати против побуњених Срба и против Руса (апр. 1807)». Јаничари, паша од Јањине, а нарочито паша од Рушчука, бојећи се неверника и њихове политике, запрете Порти да то не чини. Једини паша, који се томе није опирао, био је Мехмет-паша, босански везир, али је и сâм говорио о великим тешкоћама и опасностима тога предузећа. Он у осталом и није спадао у ред паша одметника и био је велика присталица француско-турскога савеза. Главни његови разлози против преласка француске војске преко Босне били су рђави путеви, надостатак хране, а нарочито неповерљивост Босанаца, који су у стању да се оружјем одупру оваквоме покушају. Мула-ага у Видину исто је тако с неповерењем гледао на овај предлог.

Не могући употребити француску војску против Срба, Порта нареди Исмаил-бегу, ајану од Сереса, да пође на Мораву, те да на тај начин удали Србе од Дунава. Слична наредба била је дата и Ибрахим-паши скадарскоме.

У априлу а нарочито у мају поред неких неуспеха, за које је Наполеон наређивао да се објаве у варшавским новинама, Срби су се стално приближавали видинскоме пашалуку. Мула-паша (иначе Сеид-Идрис-паша), одметник као и Пазван-Оглу и коме је Себастијани израдио достојанство паше само да га привеже за Порту, пошље против Срба Гушанца Алију. Гушанцу је нарочито било наложено да спречи сједињење њихово с генералом Исајевом. Француски војни агенат у Видину, ађутант-командант Меријаж, ишао је сâм на позиције, давао савете и упутства да се то сједињење спречи. Али све је било без успеха. Јуна 17, године 1807, Исајев пређе Дунав више Великог

Острва и сједини се са 5000 Срба под Карађорђем и Миленком Стојковићем. Исајев се одмах крене на Турке, разбије их на Малајници (19 јуна) и опсади Неготин.

Ту, у логору код Неготина, нађе Карађорђа пуковник, маркиз Паулучи, кога му је из Бартенштајна био упутио, 11 маја, руски министар иностраних дела. У Бартенштајну (источ. Пруска) је била начињена у априлу конвенција између Александра I и пруског краља, којој су биле позвате, у осталом без успеха, да приступе Аустрија, Енглеска и Шведска, те да се створи нова коалиција против Наполеона. У тој намери да се рат против Француске отпочне на широј основи, специјално у Далмацији, био је послат у Србију Паулучи. Он је пре тога био у француској служби у Далмацији, и с тога му је била поверена ова мисија.

Паулучију је било стављено у задатак да увери Србе о протекцији руској, да лично сазна потребе устаника и да се с Карађорђем договори о заједничкој акцији српске и руске војске на Дунаву. Паулучи је нарочито имао да проучи стање француске војне моћи у Далмацији и да прикупи друге податке, према којима би Михелсон могао саставити план својих операција на целој линији од Дунава до Јадранскога Мора и ступити у везу преко Србије с руском војском у которском заливу и на јонским островима. 28 јуна, Карађорђе, Миленко Стојковић и Јеремија Гагић, као секретар Савета, начине, у име српског народа, један акт, у облику молбе, јер Паулучи из обазривости није смео ништа позитивно утврдити и хтео је да остави одрешене руку својој влади. Тим актом (чл. 1—4), који Паулучи назива конвенцијом, српски се народ ставља под моћно покровитељство Александра I, и моли да му се пошље управитељ, који би увео ред у земљи и дао јој конституцију «каковое устроеніе конституціи быть имѣетъ именемъ Его Величества Александра Перваго». Чиновници војни и цивилни да се постављају у име царево, и не смеју бити Грци; команданти гарнизона руских по тврђавама да буду такође рођени

Руси; спахија̂ у земљи да нема. Друге тачке тога акта мањег су политичкога значаја и односе се на помоћ у војсци, оружју и другим потребама, које Руси треба да пошљу Србима. Срби обећавају моћну војну акцију како у видинском пашалуку тако и према Босни, у намери да се сједине с Црногорцима против Турака и Француза.

Међутим догађаји на северу између Русије и Француске учине те се мир поврати и на Дунаву. Исајев дигне опсаду Неготина и пређе у Малу Влашку, а овај пројекат за напад Далмације оста без последица.

После битке код Јелаве, Руси и Французи, пошто су четири месеца прибирали своју снагу, сукобе се код Фридланда (источ. Пруска) и руска војска буде до ноге потучена (2 јуна 1807). Александар је сада увидео, да је најбољи пут да изађе из тешке ситуације, у коју се је са̂м бацио, да напусти дотадашњи политички систем и да утврди мир с Наполеоном. У општој клонулости, пред непромењивом срећом Наполеоновом, Александар је био уверен да је немогуће продужити борбу с њим за ослобођење Европе. Наполеону је пак требао моћан савезник који би онемогућио стварање коалиција против Француске. Покушаји, које је чинио с Пруском (1806 и 1807) и са Аустријом (1807), да их увуче у свој систем, нису му пошли за руком. Остала му је Русија, чија му је моћ уливала респекта. После битке код Фридланда, цареви се састану у Тилзиту ради уговарања мира. Александар се је, за време тих преговора, био сав предао неодољивоме утицају Наполеоновом. Намере и планови о ослобођењу Европе које је дотле истицао као једини циљ своје политике учинили су места лепшим сновима, које је Наполеон умео да изазове упућујући његове погледе на Турску и Исток, на тај широки хоризонат где га позивају народне традиције, интереси Русије и планови Петра Великог и Катарине II. Наполеон се решио да жртвује Турску с којом није био у формалном савезу својој алијанцији с Русијом. Збацивање султана реформатора, Селима III, за које је дознао у самоме Тилзиту, играло је главну улогу у овоме

решењу. «То је декрет Провиђења, који ми каже да турско царство не може више постојати», рекао је Наполеон Александру I, кад је приликом једне параде добио извештај Себастијанијев да је султан свргнут с престола.

Мир између Француске и Русије буде утврђен у Тилзиту 25 јуна. Александар I призна стање у Европи какво је створио Наполеон. Овај пак, с обзиром на заузимање Александрово, врати пруском краљу његову државу али јако смањену, јер му је одузео сву територију на левој обали Елбе, која је ушла у састав Вестфалске Краљевине. Од провинција које су 1772 биле део Пољске и које су после у различно време припале Пруској, Наполеон створи Велико Варшавско Војводство, које је било дато саксонском краљу. По чл. 21 и 23, Александар прими посредовање Француске за мир између Русије и Туске, и одмах је требало да престане даље проливање крви. Руске трупе имале су да се повуку из Влашке и Молдавије, али Турци неће их заузети пре но што се дефинитиван мир утврди (чл. 22). Наполеон пак прима посредовање Русије за утврђење мира између Француске и Енглеске.

По тајним члановима (1, 2 и 3) тога уговора Александар I уступа Наполеону Боку Которску, Седам Острва јонских, а овај се обавезује да неће узнемиравати ниједног портиног поданика, а нарочито Црногорце, што су учествовали у борби против Француске.

Сем овог Александар I и Наполеон, «имајући специјално на срцу да васпоставе општи мир у Европи на чврстим основима», углаве у Тилзиту још и уговор о савезу за одбрану и напад против ма које силе с којом би Русија или Француска заратила.

По томе уговору ако Енглеска не прими посредовање Русије, или ако га прими а не закључи мир са Француском, Русија је имала да јој објави рат (чл. 4.). Исто тако ако Турска не би примила посредовање Француске, или ако примивши га не начини мир с Русијом у року од три месеца, Француска ће се удружити с Русијом против Отоманске Порте и споразумеће се с њом о начину да опросте

јарма и тираније турске све провинције отоманског царства у Европи, изузев Цариград и Румелију (чл. 8.). Шведска, Данска и Португалија биће позване да узму удела у рату против Енглеске (чл. 5.). Аустрија ће пак бити позвана с горњим државама да затвори своја пристаништа Енглезима (чл. 6.).

Одмах по закључењу уговора у Тилзиту, Наполеон нареди да се ађутант-командант Гијмино (Guilleminot) пошље на Дунав, као посредник за утврђење примирја између Русије и Турске. Он је имао у исто време да понесе нове инструкције за генерала Себастијанија, пошто су се односи између Русије и Француске, с једне стране, и Француске и Турске, с друге стране, изменили услед француско-руског споразума у Тилзиту.

Исто су тако били послани француски официри да приме Котор и Крф. Наполеон нареди Мармону да не напада више Црногорце већ да ступи с њима у пријатељске односе и да покуша да их придобије за француску протекцију. Од како су Французи били успели у 1806 години да одбију руско-црногорски напад, они су готово остали на миру, јер се је очекивало да догађаји на северу реше ситуацију у Далмацији. Јула 31, Бока Которска предата је Французима и Лористон објави прокламацијом општу амнестију Бокељима за све оно што се је десило пре но што су Французи заузели Боку. Покушај пак Мармонов да придобије владику црногорског за француску протекцију остао је без успеха. Владика је енергично одбио да прими француског консула на Цетиње, као и понуду Француза да подигну пут од Котора до Никшића, и запети односи између њих остали су све до краја француске владе у Далмацији. Дубровник о коме није било речи у Тилзиту остане и даље у рукама Француза. Јануара 1808, Мармон распусти сенат и тако је престала политичка егзистенција ове републике.

Преговори пак о примирју, који су вођени с Турцима у Слобозији, близу Ђурђева, нашили су на тешкоће. У своме извештају министру иностраних дела, француски

изасланик вели да је српско питање било живо дискутовано. Турски пуномоћник, Галиб-ефендија, одбијао је свако преговарање о побуњеним Србима, јер су Турци хтели да сами остану господари у питању да ли да казне Србе или да им опросте. Турци су, због анархије која је владала у њиховој држави у време ове борбе између Наполеона и Александра I, успели да изведу своју војску на Дунав, тек у мају и јуну, т. ј. у моменту кад се је рат приближавао своме крају. Себастијани је саветовао великом везиру да се користи примирјем и да са целом војском, коју је имао на Дунаву, пође на Србе да их уништи. Руски пуномоћник, Лашкарев је знао за ове намере и да би очувао Русији утицај, који је задобила у Србији, тражио је да се и Срби урачунају у примирје, ма да у његовим инструкцијама није било речи о Србима. После много напора, француски изасланик учини те обе стране пристану на један одвојени члан (article séparé) по коме се Турци обавезују, да не учине никакав непријатељски акт у околини Видина и Фетислама, где су се Срби сјединили с Русима (11 августа 1807 год.). Српски Савет, извештен о оваком примирју, јако се забрине. Турци су се већ почели скупљати да ударе на Ћуприју, и Миленко Стојковић повуче се чак у Пореч. Из Ниша пак била је стигла још већа сила на Мораву.

У октобру месецу кнез Прозоровски (који је дошао место преминулог Михелсона) протествује, по одобрењу цара Александра и на представку Српског Савета, код великог везира против овог одвојеног члана примирја, који не гарантује потпуну безбедност Срба. «Хуманитет мога премилостивог суверена и интерес који он има за овај народ исте вере као и ми захтевају да га не изложимо новим несрећама». Себастијани, коме је у истоме смислу писао кнез Прозоровски, саветовао је овоме да пристане на примирје такво какво је утврђено у Слобозији. Односно Срба султан се преко њега, Себастијанија, обавезује према Русији да неће учинити никакав непријатељски акт спрам њих. Султан ће то исто изјавити Толстоју (рускоме по-

сланику на француском двору), преко свога посланика у Паризу, и сматра да се не слаже са његовом чашћу и да је испод његовог достојанства да прави још један уговор у коме ће бити речи о његовим побуњеним поданицима. У своме одговору велики везир је живо протестовао против овог мешања руского двора у српске ствари. Прозоровски пошље ову ствар у Петроград, и Русија се реши да се задовољи горњом изјавом султановом.

* * *

Српски устаници тражећи моћну заштиту, да би изашли из тешке ситуације у коју су се невољно бацили, обратили су се на Аустрију и Русију, две силе, које су највише имале претензија да реше турско питање. Бечки двор, угрожен у првом реду Наполеоном, није се могао освртати на жеље устаника, јер би крајњи резултат тога био да се завади с Портом. Русија, на челу покрета против Француске и савезница Аустрије, исто је тако била усвојила, у ово време, конзервативну политику у погледу на Турску, ма да је Александар I, ступивши на владу, свечано објавио да ће наставити политику Катарине II. И ако је, дакле, српски покрет отворао широко поље амбицијама Русије и Аустрије, интерес једне и друге силе био је, у овоме моменту, да имају Порту за себе, да се српско-турска криза одложи. Оба су двора давала Порти савете у овоме смислу.

Наполеон I, да би с успехом водио борбу с Русијом, гледао је да јој свуда ствара тешкоће а нарочито с Турском, с којом је била у традиционалном непријатељству. Победа на Аустерлицу учини да француски утицај отме маха у Цариграду. Долазак пак генерала Себастијанија за француског посланика на Порти убрзао је догађаје и ми смо видели како је дипломатска и оружана борба између Русије и Француске имала утицаја и на српски устанак. Главни резултат овога био је да је Русија изашла из своје резерве према устаницима, обе-

ћавши им, по цену заједничке акције против Турске, своје покровитељство. Од сада устаници су оставили решење своје судбине Русији.

Примирје у Слобозији је први акт где је Русија манифестовала своју заштиту над Србијом. То је прва етапа у развитку односа између Русије и Србије, који су се свршили руским покровитељством над Србијом и које је било утврђене букурешким уговором (1812) и акерманском конвенцијом (1826), и оно је трајало све до париског мира (1856), којим је Србија стављена под колективну гаранцију европских сила.

При крају, дакле, војне у 1807 години, српски устанак био је крунисан успехом у свима правцима. Устаници су не само очистили земљу од Турака већ су имали и градове у својим рукама и задобили су моћног заштитника у Русији. По свему, њима се је чинило да ће миром између Русије и Турске њихова будућност бити основана на солидној основи, или, ако се до мира не дође, да ће ослобођена Србија отпочети с успехом националну борбу, борбу за ослобођење Српства.[1]

Др. Мих. Гавриловић.

[1] *Библиографија.* Сем неиздате грађе која је овде употребљена, издата грађа за ове односе налази се углавноме у *Testa* Recueil des traités de la Porte Ottomane св. I. и II.; Correspondence de Napoléon I-er; Documente priritóre la Istria Românilor Supl. I, vol. II и III; *Богишић,* Разборъ сочиненія Н. А. Попова; Голубица за 1843 и 1844 год.; *Maréchal Marmont, duc de Raguse,* Mémoires, III etc. Важнија су дела: *A. Beer,* Die orientalische Politik Oesterreich's; Исти, Zehn Jahre oesterreichischer Politik (1801—1810), *S. Tatistcheff.* Alexandre I-er et Napoléon; *A. Vandal,* Napoléon et Alexandre I-er, vol. I. de Tilsi á Erfurt, *T. Eber,* Storia della Dalmazia dal 1797 al 1814; *Pisani,* La Dalmatie de 1797 a 1815; Кирхмајер, Јиречек, Ранке, Калај, Нил Попов, Кронес, Демелић, etc., etc.

О ЕНТРОПИЈИ ВАСИОНЕ

(2).

Која је то енергија, у коју ће се све остале природне енергије на крају процеса светског претворити, која ће их све за вечна времена прогутати? То је топлота. Топлота по модерним физичарима има ту чудну особину, да се никада не може сама од себе и потпуно да трансформира у друге енергије, док се све друге дају у њу трансформирати. Први који је указао на ову чудну природу топлоте био је велики немачки физичар Клаузије (још пре њега Карно), а први који је из тога извео оне велике философске консеквенце о вечном миру у васиони био је велики енглески физичар Томсон (Лорд Келвин). Топлота, по Клаузију, само онда може да се претвори у механички рад, кад са топлијег тела прелази на хладније, никада пак не може се то претварање десити кад с хладнијег прелази на топлије, и то зато, што је тај прелаз немогућ сâм од себе, што је само онда могућ, кад се већ употреби механички рад. Најлакше се то дâ објаснити, кад се парна машина узме за пример. У парној машини пара својим ширењем покреће клип, тим својим ширењем она се у исто доба хлади (и у ствари само тиме што постаје хладнија она је и способна да се рашири и да врши механички рад кретања клипа: ту је, дакле, топлота претворила се у механички рад само на тај начин, што је се спустила са више температуре на нижу, што је од топлијег тела постало хладније). Али ово би претварање топлоте у механички рад било код парне машине (и у опште) немогуће, кад не би топлота из парног казана (кључале воде) прелазила у ваздух (или кондензатор код парних машина са кондензатором), дакле са топлијег тела на хладније. При томе пак само један део топлоте кључале воде претвара се преко паре у механички рад, други део

одлази са изласком паре у ваздух у овај последњи (или у кондензатор). Не само, дакле, да се топлота може само онда претворити у механички рад, кад са топлијег тела прелази на хладније, него и при самом овом прелазу она се никада не може цела да претвори у рад, остаје увек један и то већи део (парне машине претварају у рад само 12°/₀—22°/₀ од првобитне топлоте кључале воде у казану) непретворен у рад. Та се у рад непретворена топлота губи у околним телима, која су хладнија од топлог извора и не може се никада више употребити за производење рада. Топлота са топлог тела прелази сама од себе на хладно тело, 'са хладног тела не може сама од себе да пређе на топло: увек топла тела зрачењем губе своју топлоту на хладнија тела, повећавајући тиме њихову топлоту, и овај прелаз топлоте са топлијих на хладнија тела бива све дотле, док не наступи потпуна равнотежа у температури. Са хладног тела може се топлота пренети на топло тело само на тај начин, ако се при том изврши какав механичан рад: ми можемо, на пример, компримирати гас, чиме ћемо га учинити топлијим, и ову топлоту спровести ка топлијем телу; то компримирање је маханички рад, који може постати трансформацијом топлоте узете са тела хладнијег од оног коме компримирани гас саопштава своју топлоту; без ове употребе механичког рада пак не би се могла топлота са хладнијег тела пренети на топлије.

На супрот топлоти, која се ни у једну другу природну енергију не може претворити без губитка, све се остале природне енергије дају потпуно претворити у топлоту. Механички рад, електрицитет, хемиска енергија и т. д. дају се потпуно и без остатка претворити у топлоту, док се топлота не дâ, са горе изложене природе своје, никада претворити потпуно у ма коју другу природну ерергију. Осим тога и при сваком појединим прелазу једне природне енергије у другу, електрицитета у светлост, светлости у хемиску енергију, електрицитета у хемиску енергију, и т. д., увек се само један део тих

енергија претвара у другу, а један се део претвара у топлоту. Дакле, не само што се све друге енергије претварањем у топлоту не могу више никада обновити у пређашњем своме квантитету, него и при прелазу сваке од њих у другу, бива делимично и прелаз у топлоту, тако да нема ниједног природног процеса који би се збивао без појаве топлоте. «Према томе», вели Хелмхолц «ми можемо целу готовину енергије у васиони поделити на два дела: један је део топлота и мора остати топлота, други део, који обухвата топлоту топлијих тела и целу готовину хемиских, механичких, електричних и магнетских сила, способан је за разнолике трансформације и он одржава цело богатство различних процеса у природи. Али топлота топлих тела тежи непрестано за тим, да спровођењем и зрачењем пређе на хладнија тела и да произведе равнотежу у температури. При сваком кретању земаљских тела прелази један део механичке снаге у топлоту, од које само један део може натраг бити претворен у механички рад; то је исто по правилу случај и при свакоме хемиском и електричном процесу. Из тога следује дакле, да се први део енергије, непромењљива топлота, при сваком природном процесу непрестано увећава, а други део, на име механичке, електричне, хемиске силе, непрестано смањује; и, ако се васиона остави да без сметње продужи своје оригиналне процесе, мораће напослетку цела готовина васионске енергије прећи у топлоту и сва топлота бити изједначена у температури. Тада је свака могућност даљег процеса искључена; тада мора наступити апсолутни престанак свих природних процеса сваке могуће врсте. И живот биљака, животиња и људи не може више постојати, кад сунце изгуби своју вишу температуру а тиме и своју светлост и кад сви могући састојци земљине површине ступе у хемиска једињења, која допуштају њихове снаге афинитета. Накратко, васиона ће од тада бити осуђена на вечни мир».

Ја сам пустио једног великог физичара, да нам тачно опише ток, којим ће природа доћи до потпуног мира свога

до леденог доба свога. Све ће се енергије претворити у топлоту, топлота ће у васиони сва бити изједначена по температури, те ће тиме бити апсолутно искључена могућност преобраћања топлоте натраг у ма коју од других природних енергија, јер то искључује сама природа топлоте. Кад наступи потпуна равнотежа топлотна у васиони, онда ће бити искључена могућност повратка топлоте у другу какву природну енергију, с тога што се топлота, као што смо видели, само онда може претворити у коју другу енергију, кад постоји разлика у температури између два тела, кад је дата могућност прелаза топлоте од топлијег тела на хладније. Та би се разлика могла само тако поставити, ако би топлота са хладнијег тела могла спонтано прећи на топлије тело, те му повећати температуру, али је то немогуће, пошто би морала да буде ту већ каква друга енергија па да се тај прелаз изведе. Кад, дакле, наступи потпуна равнотежа температуре у васиони, онда по самој природи топлоте немогућ је прелаз њен у другу какву природну енергију; и сама та природа њена опет чини нужним прелаз свих природних енергија у њу, чини нужним стање леденог доба у васиони. Да ће у васиони владати у овоме стању потпуне топлотне равнотеже ледена хладноћа, о томе сумње нема. Хладноћа етарског простора између небеских тела цени се на 120° С. испод нуле; прелазом топлоте топлих небесних тела на етар биће температура његова без сумње повећана, али је маса етра у васиони упоређена са масом небесних тела тако огромна, да ће та повећаност бити врло малена. Али мир у апсолутном смислу те речи неће наступити, ако је топлота доиста кретање молекиларно, што ће наступити, то је само прелаз свих и атомских кретања и кретања маса у молекиларно кретање. По самом закону о постојанству енергије, сума енергије, т.ј. сума кретања у васиони мора остати стална, само облик кретања постаће други: *у стању потпуне стироније мораће наступити потпуна равнотежа у кретању*, сви ће молекили у васиони имати исту брзину кретања, сва ће се остала кретања расути у ова молеки-

ларна кретања. С поља гледана, васпона ће збиља у овоме стадијуму представљати апсолутан и потпун мир; разлике у масама одвојених тела неће бити, и ако ће бити хемиски различних тела, неће бити кретања једног тела око другог; сва ће материја представљати потпуну расутост исто тако као што ће и енергија бити расута, постојати само као једна енергија. Покрета ће у васпони још бити, али покрета равномернога, једнакога, покрети једног момента неће се ни у чему разликовати од покрета другога момента, апсолутни периодицитет покрета у васпони владаће, живота, процеса, разлике неће бити. И помислимо ли, да по самој природи топлотне енергије, која једина и постоји тада, васпони нема више повратка ка животу и процесу, онда је доиста ово последњи стадијум васпоне, њено ледено доба, њена смрт, и то смрт апсолутна, смрт у вечности, смрт саме вечности, самог света.

Толико и тако физика и физичари.

III.

Основна противречност која наступа у Природној Науци, кад се призна принцип ентропије, ова је. Ако се све у природи своди на материју и њено кретање (силу, пошто је сила идентична с кретањем) и ако је сума кретања исто тако стална као и сума материје, онда процес светски мора бити вечан; кретање је морало и мора материји припадати од вечности, промена; кретање у свету није никада почело, оно је од вечности ту. А ако је кретање, ако је процес вечан, онда је ентропија васпоне морала наступити већ одавна, пре бесконачно дугог времена, јер ако је принцип ентропије тачан, ако се доиста различне природне енергије у сваком моменту квантитетом својим смањују и прелазе у једну једину енергију, и ако се биће светског процеса састоји у овом редуцирању и трансформирању енергија у једну, онда он може трајати само крајње време, па ма како велико иначе ово време било. Ако је пак време светског процеса крајно,

ако ентропија наступа у крајној интервали временој, и ако светски процес нема апсолутно никаквог почетка у бесконачном времену прошлости, онда је очевидно да је ентропија морала наступити пре бесконачно дугог времена, у самој бесконачној прошлости. Јер ма колико се велика замислила времена интервала у којој процес ентропије има да се изврши, та интервала мора бити крајна, а кад се крајно одузме од бескрајнога остаје бескрајно, и кад од бесконачног времена прошлости одуземемо крајни део времена, у коме је се имао збити процес ентропије, остаје нам ипак читава бесконачност, тако, да је се пре бесконачно дугог времена морао процес ентропије збити, ако га доиста има и ако је он нужан облик процеса васионског. Антиномија је јасна, несумњива, и њу нико не може избећи. Јер — да се зауставимо у кратко на једној могућој примедби, коју можда нико није учинио — ако би се, на пример, рекло, да светски процес у назад може бити бескрајан, а да у напред, т. ј. у правцу будућности, може бити крајан, тим би се рекло нешто што је немогуће. Ако је процес ентропије с преда зато крајан што је број природних енергија крајан и што је квантитет прелаза једне енергије у другу крајна количина, онда је очевидно да је и у назад процес тај крајан, јер идући даље у прошлост ми налазимо пред собом све више енергија и релативни однос појединих енергија све је равномернији, док напослетку не дођемо до једног првобитног стања, у коме ни једна енергија није претворена у другу. Сâм принцип ентропије захтева дакле собом једно првобитно стање васионе, из кога се она развија. Сад, ако је принцип ентропије тачан васиона није могла ово своје првобитно стање задобити из некаквога пређашњега стања потпуне ентропије, пошто је стање потпуне ентропије сасвим неспособно да се измени, и онда настаје антиномија. Као што се види, та је антиномија фундаментална, она прети да саму Природну Науку уништи. С једне стране цела се Природна Наука оснива на претпоставци материје и силе (или кретања као примор-

дијалне особине материје) и сматра постојанство материје и силе као ствари експериментално доказане, као своје свете резултате, с друге стране опет принцип ентропије, који је исто тако несумњив експерименталан резултат Природне Науке у односу на унутрашњу везу природних енергија једне спрам друге, противречи овим великим принципима и овим светим резултатима. Из експериментално доказаног постојанства енергије и из идентифициране енергије с кретањем следује несумњиво вечност светског процеса, пошто је кретање првобитна особина материје, особина без које се материја не да̂ замислити. С друге стране опет биће се светског процеса састоји у све већој ентропији енергије, у неопходном наступању једног финалног стања. По првим резултатима Природне Науке светски је процес вечан, без почетка у времену и без свршетка у времену, по другим резултатима светски процес није вечан, он је морао имати почетка у времену, као што мора имати свршетка у времену. Као што се види, антиномија је ту, она се не може избећи, она као нека авет прети да нам удави нашу егзактну Природну Науку, на коју смо ми тако охоли.

Чудним удесом судбине, баш у оно доба када су материјалисте Молешот и Бихнер, ослањајући се на она прва два велика резултата Природне Науке, објавили свету смрт Метафизике и решење светског проблема од стране Природне Науке, баш у то доба изашли су епохални радови Клаузијеви и Томсонови о ентропији. Принцип ентропије дошао је материјалистима веома незгодно и они су најпре тежили, да ставе у сумњу теоријске подлоге његове, па кад им то није испало за руком (Клаузије је победоносно побио све нападе који су изнети против његове формулације Карнотовог принципа), они су покушали, да на други начин избегну конзеквенције тога принципа. И они су, да би то учинили, постали неверни својим принципима. На име, материјалистички покушај да се избегну конзеквенције принципа ентропије, да представимо ствар најпре укратко, састоји се у претпоставци да гравитација

није сила која дејствује као остале природне силе чистим додиром, већ да је сила која непосредно дела на даљину, док је међутим основна теза материјализма, да је сила идентична с кретањем, и да силе нису ништа друго до модификације кретања. Да видимо детаљније сâм тај материјалистички покушај, па ће нам и ова неверност њихова према својим основним принципима бити јасна.

Материјалисте признају ону основну антиномију између принципа ентропије и вечности светскога процеса, али тврде да никада не може наступити потпуна ентропија васионе, да ентропија иде само донекле и да затим наступа повратак у првобитно стање, из кога се опет развија процес. По Кант-Лапласовој теорији васиона је имала једно првобитно хаотично стање, из кога су се временом издвојила поједина небесна тела. То првобитно стање представљало је (по теорији Лапласовој, коју је он поставио само за сунчани систем) једну огромну маглину, која се у бесконачном простору окретала око своје осовине, услед чега је наступило унутрашње парчање њено, које је ишло од периферије ка центру. У том првобитном стању своме материја је потпуно расута по импонерабилноме етру, који испуњава сада сав празан простор међу небесним телима; она се налази у стању највеће температуре, која се смањује поступним зрачењем на околни етар. Згушњавањем и одвајањем материје постају небесна тела, од којих се већа доцније, мања раније хладе. Процес хлађења у исто је доба и процес ентропије, т. ј. процес трансформирања осталих природних енергија у топлоту. Само једна енергија остаје непретворена у топлоту, то је гравитација. Колико нам наше емпирично искуство досеже, за гравитацију се није могло доказати да почива на кретању материје, односно на кретању етра (пошто је етар медијум који спаја једно небесно тело с другим), гравитација је сила која дејствује непосредно у даљину, те се као таква и не дâ трансформирати у друге силе. Планете нашег сунчаног система (да се зауставимо најпре на последњем) утицајем сунчане гравитације одавно би

се спојиле са сунцем, да нема центрифугалне снаге, коју су задобиле од ротационе снаге првобитне маглине сунчаног система: та центрифугална снага одржава равнотежу центрипеталној гравитационој снази, и чини те се планете одржавају у својим путањама, не паднувши у сунце. Али ако се претпостави да светски етар, који испуњава међукосмичке просторе, није потпуно импондерабилан, т. ј. без тежине и масе (и ако је та тежина и маса, упоређена с тежином и масом пондерабилне материје небеских тела, без сумње минимална), онда он мора чинити отпор центрифугалној снази планета и ту снагу непрестано смањивати. Тиме пак планете све се више приближују сунцу, док му се напослетку не приближе толико, да његова центрипетална гравитациона снага не савлада њихову центрипеталну, када морају неминовно пасти у сунце. Тај пад биће један велики судар, а пошто се при свакоме судару механички рад претвара у топлоту, то ће се и овде јавити толика топлота (кад све планете падну у сунце) да ће се маса сунца и планета морати претворити у првобитно усијану растурену маглину, из које се опет може развити на исти начин као и пре нов сунчани систем. Ако се претпостави, да се исти процес збива у сваком сунчаном систему васионе, онда ће се васиона вечно обнављати, и апсолутна ентропија њена неће никада наступити. То је материјалистички покушај да се избегну конзеквенције принципа ентропије.

Међутим овај покушај почива, као што рекосмо, на једној претпоставци природе гравитације, која противречи материјализму. Основни је принцип материјализма јединство силе и материје, а то јединство само онда постоји ако сила није никакво независно биће од материје, ако сила није ништа друго до кретање материје. Чим се сила схвати као нешто што може да дејствује у даљину без непосредног додира, одмах сила није више кретање, јер се кретање дâ пренети само непосредним додиром с једног материјалног делића на други. Међутим, како је ефект силе увек кретање, сасвим је правилно закључити

— и тако и закључују материјалисте у принципу — да мора и узрок тога кретања, дакле и сама сила, бити кретање, дакле не може бити силе, која дејствује на даљину. Према томе ни гравитација не може бити сила, која дејствује непосредно на даљину (сâм Њутн, који је формулисао закон гравитације и утврдио самосталност и универзални значај гравитационе силе био је противник таког схваћања њеног), и гравитација мора бити сила која дејствује кретањем, а пошто гравитација делује с једног небеског тела на друго то само етар може бити медијум, преко кога се простире гравитација. На тај начин етар не само да је медијум енергије светлости, електрицитета, магнетизма и зрачење топлоте, него и медијум гравитације. А ако је гравитација кретање, онда се то кретање исто тако мора моћи трансформирати у топлоту, као што је то случај и са свима осталим кинетичким енергијама А чим се то призна, тај хваљени материјалистички покушај, да се избегну крајње конзеквенције принципа ентропије, потпуно пропада. Ако етар чини отпор центрифугалној снази небесних тела, онда он мора чинити тај исти отпор и њиховој центрипеталној снази, и ако у првом случају бива трансформација центрипеталне енергије у кретање етра, исто то бива тада и у другом случају. Сад да узмемо баш да то опадање и једне и друге енергије није подједнако, већ да центрифугална енергија јаче опада од центрипеталне, и да се планете све више приближују сунцу, док не падну потпуно у њега, шта ће бити ефекат од судара њиховог? Планете при крају процеса немају више ону исту гравитациону моћ коју су имале у почетку, гравитација се је постепено у етру једним својим делом трансформирала у топлоту, те ни топлота која ће постати при судару њиховом неће више бити равна топлоти коју су имале при почетку процеса. Топлота при почетку процеса била је прудукт гравитационе снаге употребљене при судару, који је претходио почетку процеса; кад је почело издвајање небесних тела из расуте магловите масе, та се топлота претворила у гравитацију, али по принципу

ентропије само је се један део њен могао претворити натраг у гравитацију. Као што се види, са оба ова разлога, гравитације при крају процеса нема више онолико колико је било у почетку, те ни нови процес који ће отпочети постанком нове маглине из судара планета са сунцем неће имати онолико почетне гравитације колико је имао пређашњи процес. Као што се види, после неког извесног броја таких процеса, енергија гравитације постајаће све мања, док се напослетку тако не смањи, да неће више моћи постати никакав нов процес. Топлота сваке нове маглине биће мања од топлоте пређашње маглине, док напослетку не постане тако мала да се изједначи потпуно с топлотом етарске околине, тако да више неће у маглини моћи наступити никакво ново издвајање, никакви прелаз топлоте у гравитациону (у центрипеталну) енергију[1]. Тада ће, дакле, ипак наступити оно што је Томсон предсказао: апсолутна равнотежа температуре у васиони и престанак сваког даљег процеса природе. Као што се види, материјалистички покушај само је једно софистичко ништавно средство, да се избегну конзеквенције принципа ентропије: њиме су те конзеквенције само одложене али нису уништене, судар небеских тела, ако га има, може само продужити живот васионе, као што се смртно болесноме може продужити живот палијативним средствима за неко време, али сачувати живот не може се. Може то време

[1] Да је прелаз гравитације у топлоту и обратно у принципу могућ, имамо доказа у нашем сопственом искуству. Свако механичко кретање падања тела није ништа друго до гравитационо кретање (управо трансформација гравитационе енергије, чије је седиште у етру, у енергију кретања пондерабилне масе тела), и при прелазу механичког кретања у топлоту бива трансформација гравитације у топлоту. Ближа природа те трансформације, као и обрнуте трансформације топлоте у гревитацију, непозната нам је, јер нам је непозната кинетичка природа гравитације (и њен кинетички однос према центрифугалној снази). Ако је Лапласова теорија о постанку сунчаног система тачна, онда се мора узети, да се диференцирањем првобитне маглине трансформира топлота у гравитацију, и ако нам је непознат сâм начин те трансформације.

бити још тако дуго, може бити то продужење живота и неизмерно дуго, али ипак оно није бескрајно, а крајна количина, ма како велика, упоређена с бескрајношћу, није ништа, те и тај продужени живот васионе није ништа према вечној смрти која јој прети, и која ће трајати у целој бесконачној будућности.

(Свршиће се.)

Др. Бранислав Петронијевић.

БАЛЗАК.

(4).

Он отвори «Евгенију Гранде». Цео свет му је рекао да је «Евгенија Гранде» ремек дело без великих заплета, просто; извесно ће прва реченица бити проста; почетак је увек прост; да видимо како гласи овај: «У извесним паланкама има кућâ чији изглед улива меланхолију сличну меланхолији коју изазивају најмрачнији манастири, најусамљеније пустаре, или најсуморније развалине. Можда се заиста у тим кућама налази све троје у исти мах: и манастирска тишина, и мртвило пустаре, и нагота развалина». Да чудна почетка! Г. Балзак подигао је глас и објављује свој комад с громком и укрућеном свечаношћу управитељâ вашарских позоришта.

Сиромах читалац трпељиво наставља; он послушно отвара други један роман, скоро исто тако чувен, «Крин у долини», који је писцу био нарочито драг: «Чији ће нас то сузама напојени дар задужити оном најдирљивијом елегијом, сликањем мука које ћутећи подносе душе чији још нежни корени наилазе само на шљунак на домаћем земљишту, чије прво лишће чупају пакосне руке, чије цвеће убија слана у тренутку кад оно почне цветати!» Толико фигура још од првога реда! Те метафоре сувише рано поранише! Г. Балзак личи на сликара који би пре но што

почне сликати изручио на слику лонац црвене боје. Глава почиње да боли; читалац опажа да овај стил није *прави*, да је само имитација правом, да показује писца мучна и несрећна, колориста у пркос себи самом и по наредби. Доиста, погледајте ова места извађена између двадесет других сличних места: «Све фабрике умних производа пронашле су известан папрени зачин, један нарочити ђумбир, који је њихова да̏ра. Отуда премије, и раније наплаћене дивиденде; отуда она отмица мисли̑ које предузимачи за јавни дух — слични у томе трговцима који у Азији тргују с робљем — ишчупавају из родитељскога мозга тек што се те мисли зачну, и свлаче их наге, и бацају их пред ноге своме блесавом султану, своме *Шахабахаму*, оној ужасној публици која им, кад не нађе забаве, узима главе одузимајући им ону грст злата којом се хране»... Г. Балзак жели да буде песник; он то толико жели да жели сувише; и напослетку почиње писати у загонеткама....

Још један напор; колико то данас муке стаје познати се с великим модерним писцима! Некада се тако лако улазило у лепе књиге; данас су апстракције и метафоре закрчиле улаз, љубазне и пријатне као шипраг од трња. Ево почетка «Момачког живота»: «Године 1790, грађанство вароши Исудена располагаше једним лекаром, по имену Ружеом, о коме се држало да је веома зао човек». *Располагаше!* данас би само још вратари могли рећи: «Ви располажете добрим господаром». Ја нисам вратар, ја не волим да ми се говори тим стилом. — Наш читалац наставља из пуке љубазности, и налази, прелиставајући овде онде, реченице као што је ова (реч је о неком старом пуковнику који, у једном благородном наступу, разбије своју лулу): «Анђели би можда покупили парчета његове луле». — Или: «Она се сетио насмеши оним покорним осмејком пред којим би и гранит препукао». Речи *величанствен*, *диван*, *блистав*, *надземаљски*, понављају се на свакој страни. — Јасно је да Г. Балзак нема понашања; он је невaспитан и воли да обмањује;

он се смеје грохотно и виче као прости људи. Његов стил вређа или заглуши; кад хоће да је силан, он је усиљен; кад хоће да је топал, он је само подгрејан; све је то нездраво, и мени је оволико доста.

Затим узме свих шеснаест књига и врати вам их с овим речима: «Узети неког писца у руке исто је то што и примити код себе добро васпитана човека који уме да разговара. Г. Балзак говори као каква техничка енциклопедија, као какав уџбеник за немачку филозофију, и као неки речник природних наука. Кад случајно престане да говори тим стручним језицима, од њега остане прост радник који се незграпно шали, и вичући батрга по улицама и крчмама свога предграђа. Кад се најзад уметник појави, ја видим пред собом човека сувише пунокрвна, плаховита, болесна, из кога мисли излазе на претрг и силом, у стилу претовареном, измученом, претераном. Ниједан од тих људи не уме да разговара, и ја ниједног нећу да примим у свој салон».

*

Овакав суд, сасвим у духу класичном и француском, потиче из навика друштвеног живота и духа у седамнаестом веку; он претпоставља две ствари: прво, да се књижевник обраћа људима салонским, и друго, да ти људи стварају своје мисли путем анализе.

Доиста, погледајте какве су навике људи који живе у салону и мисле аналитичким начином. У салону, прва је дужност не замерити се; друга, допасти се. Ви морате са људима, а нарочито са женама, избегавати сваки стручни језик: они га не би разумели; хемијски, зоолошки, или банкарски термини доликовали би ту, на том месту, исто толико колико и реторте, костури, или регистри поред столова с цвећем и по диванима: сујету би вређало што не може да их разуме; добром укусу би сметало да тако разнородне ствари стоје једна поред друге; а пажљиво понашање не подноси ово подсећање на рад и новац. Затим морате избегавати сваки сувише апстрактни или

метафизички начин говора; изгледало би као да држите предавање; вечерња сéла нису школе; у осталом, људи су ту ради забаве, а метафизика није никад била забавна. И нарочито морате избегавати претеране гестове и викање. Људи овде окупљени богати су, или бар докони, књижевно образовани; они састављају неку врсту аристократије; а аристократија из поноса, из лажног стида, из васпитања, одбацује далеко од себе све што подсећа на кавану. Најзад морате бити углађени; а сваки углађен човек избегава разметање, истицање своје величине, нескроман тон, охоло или сујетно држање, које обраћа на себе пажњу и тражи да му се клањају.

(Свршиће се.)

Х. Тен.

(С француског превео Б. П.*)*

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Хрватско Вече. —

Наше је позориште краљевски вратило дуг којим је загребачко казалиште задужило београдског драматурга. За Нушићеву драму «Тако је морало бити» ми смо добили у замену два хрватска писца, Туцића и још приде Шеноу. Приређено нам је право хрватско вече. Ко је у овој размени ћарио, тешко је пресудити. Ако је по уживању гледалаца, онда смо ми извукли тањи крај; ако је по вредности самих комада, онда је наша драмска књижевност морала боље проћи. «Тако је морало бити» озбиљна је комедија из београдског живота, који је у њој посматран са интересантне стране и местимице срећно представљен. Типови су оцртани како који, али су им дијалози често тачни и сасвим бириски. У извођењу замисли опажа се нека несигурност, која нас буни, нарочито после првог чина; има доста невештине ишичеве што се види у почетцима чинова, и у оскудном расцо-

реду материјала. Свршетак је донекле извештачен, и створен према наслову, или је наслов створен према томе свршетку.

Кад се са овим комадом, у коме су добре стране у превази над манама, упореди Туцићев — не рачунајући Шеноин — Хрвати би могли рећи да им је подваљено, а могло би им бити још и кривље с тога, што ми од 1869 године, после Сакцинсковог «Потурице» и Фрајденрајхових «Граничара», нисмо узимали у наш репертоар ништа од њих.

У осталом, и са нашега рођенога гледишта, ваљало је бити милосрднији и не мучити нас једним готово ђачким радом. Ја за ово ипак не мислим прекоравати управу, јер сам потпуно склон држати да су све наивности којима кипти Туцићева драма од ње остале непримећене. Таквих ствари, као што је овај «Трули дом», могу имати пуно младих људи, које су Толстој, Ибзен, париски *Théâtre libre*, немачка *Freie Bühne*, — цела та струја која је у Загреб допрла помешана преко Беча и Пеште, као и остала мода, под насловима веризам, сецесија — подјармили. Баш да је Туцићев комад и најбољи у својој врсти, ни у ком случају он не би значио један од узорних примера савремене хрватске драмске производње, него просто у позоришном комаду изведене засебне идеје које једна група људи има вероватно о свима гранама уметности. Ако је ко хтео упознати нашу публику и с тим покретом, осим онога што јој је досад дано, онда је било куд и камо умесније ићи на изворе, а не прибегавати невештим подражавањима из петнаесте руке. Ни за ово не би имало смисла прекоравати управу, јер она, вероватно, стоји пред свим овим правцима у страним књижевностима сасвим безазлено.

Али како му драго, и овој застрањености Туцићевој могло би се кроз прсте погледати, шта више она би могла бити интересантна за узан круг, да му је посао израђен бар онако како хоће ти што су као он.

Зато међутим није довољно, да се комад само раз-

ликује од оних које пише други свет, и то да се разликује стварима и свирепим и ружним и одвратним, нагомиланим без икакве логике. Те карактеристичне особине падају у очи, истина, у првом реду, али управо с тога није их тешко подражавати.

Предмет «Трулог дома» дâ се исказати у неколико речи. То је она стара историја о жени која воли другог, а не оног за кога полази из рачуна, и о мужу у толико бољем што је жена гора, који не зна за своју несрећу, или се чини невешт, да не буде зло веће.

Овакав један догађај Туцић је метнуо у неко руско село, јамачно с тога што Русију боље познаје него своју земљу. Први чин за се не би страшно бунио, да нема она два за њим. Али он нас ни најмање не спрема на оно што нас чека. Мене савршено изненађује што су главне личности с којима смо се упознали, у даљем току радње испале онакве какве их је писац нацртао. Њих ради, разуме се, све једно ми је, али не видим логичан развој оног што нам је у почетку као основ постављено. Ово нарочито вреди за ту жену. Она у првом чину даје старом добром пријатељу, који је из детињства познаје, разлоге што се удаје за недрага, какве не би могла давати, ако је онаква каква се изметнула у другом чину и на крају. Ја ћу разумети да се она не кида особито, ако јој тај за невољу муж болује, разумећу да према њему неће имати нежности, али што не разумем то је да она, која нам није гора представљена него као што сам рекао, тог свог бедника бездушно издара, кад је ухвати на невери са њеним старим љубазником, и да се влада као последња жентурина за новац у трећем чину. Сасвим није искључена могућност да она, кад јој није при руци стари драган, нађе кога било новог. Ја опет кажем, немам ништа против тога да нам се такав тип изнесе, ако већ мора бити, али је право, као што је говорио Сарсе, да ме увод на то спреми. У том Туцићевом уводу његова јунакиња истина седи невесела и забринута за вечером (то је шпанса, не набурена и љутита, бар на представи) поред свог заручника,

који опет не сме да буде весео, док гости пију и певају (певали су из непојмљивих побуда «Црвен сарафан»), затим на само мало пребацује своме заводнику што је тера да пође за кога не воли, што треба да значи, што је не узме он сâм, и то је све. Из тога са разлогом закључујемо да ћемо даље имати посла с једном женом која је као девојка погрешила, са њеним мужем који о том ништа не зна, али ће дознати, и с једним обичним типом заводника. Ствар, нема сумње, може компликовати рођење детета које није законито, зависан друштвени положај мужа према томе заводнику, и то је опет све. Што очекујемо, то је, како ће се тај муж даље развијати, кад увиди у чем је ствар, јер од њега, у првом чину, осим неколико блесасто изговорених речи, не чујемо ништа друго. У другом чину, после шест година, он је већ толико блесаст, да се више не разазнајемо у његовој психологији. Неверна његова жена и неверни његов покровитељ, како се одавно нису видели, загрле се и пољубе. То је сасвим могуће, премда њено устезање да то учини ни на какав начин није могло победити његово тепање о потоку, летњој ноћи, шуми и славују. На њу, онаква каква нам је изнета, те ствари не могу апсолутно имати никаква утицаја, а није особито вероватно ни да је тај ординиран заводник толико поетичан. Али не мари, главно је факт да су се они загрлили и пољубили, док ја она мужа послала по пиво. Осим њих двоје прељубника у соби је остао њихов мали синчић, који се дотле играо својим колицима. Тај малиша одједанпут остави своју играчку и прсне у смех кад смотри шта оно двоје, мати његова и кум, раде. Ја не памтим ништа непријатније у позоришту од тог детињег смеха. Шта је томе дечку то смешно? Па онда његово спремање да се насмеје, јер је с тога и остао у соби. Наравно, кад се отац врати с пивом, маломе је прва брига да му исприча шта је видео, иначе се не би ни смејао. Шта се на то откриће збива у души тог човека, тешко је погодити. Како је блесаст, вероватно је било да ће оћутати, ућуткати дете, па и даље таворити дане с том

сумњом у срцу. Ово у толико је вероватније што, кад је напослетку отворио уста, признаје да је већ и раније подозревао. Међутим одмах затим у њему се пробуђује некакав лав, коме само оскудева снага, те га најпре љубазник истуче, а после жена, и то у два маха. Ова туча веома је одвратна, јер се разговетно осећа намера пишчева да сцена буде што одвратнија. У два маха диже се тај несрећник са земље, кукајући и превијајући се, и, док најзад не падне и последњи пут, а с њиме и завеса, и тиме нам заклони тај ружни призор.

Сад се види да се онај лав у превареном мужу само зато појављивао, да би био издударан женином руком са додатком удараца љубазниковых.

На што све ово? Да нам дâ утисак гнусног, јер то није свирепо него гнусно. Пре свега, тога ради нисмо дошли у позориште, а кад смо већ дошли, онда хоћемо да су поступци оних на бини према њиховом карактеру вероватни. Иначе, чим се не види та вероватност, штрчи и боде очи то нагомилавање ствари без логике, у овом случају уз то и гадних ствари, које се саме по себи никоме не гледају, ако му нису објашњене, па и онда....

Трећи чин је још страшнији, ако је могуће. У њему та иста слаботиња од човека, кога жена туче, има толико снаге да удави оно детенце што му је одало тајну. Жена је отишла некуд накинђурена и безобразнија него икад, а мужа оставила да се, болестан, превија на столици и дете да спава у својој постељици. Отац који му није отац намами малог, под изговором да му дода чашу воде, и удави нејако створење у чистој белој кошуљици, са плавом косицом и малим очицама, чистим и у страху. Удави га као маче. У чувеном Толстојевом комаду «Власт таме» опет неко у подруму удави дете и мати га исече на комаде и дâ свињама да поједу. Овде је овај други део изостао, као што видите. Као повод овоме убиству служи томе човеку подозрење да дете није његово. Чудан ми повод! Као да је то први отац који је у оваквом положају. Дете га воли, и држи да му је отац, за другога

не зна. После кад је свршио, он облигатно нариче и хтео би га вратити у живот: ако је ипак његово, ако се преварио? Напослетку пресвисне и сам, шта ли. То ваљање тог маторог човека и тог мртвог детињега леша по тлу нисам био у стању довољно гледати да бих на чисто извео ту тачку.

Ништа не мари ако има оваквих створова на свету. Зажмурићу најзад на то каква смисла има бирати нарочито и искључиво те одвратне стране човечјег живота, и спрове их нам пред очи износити, али у накнаду тражим, кад их на бини видим, да радње оних у којима су оне проистичу из њих самих и њихове средине у којој живе, где су се родили и одрасли и где ће умрети, а не из застрањености писчеве, који у овом случају нема ни то оправдање да меланхолично или песимастички гледа на свет и на наше витлање и гложење по црној земљи као кад се жути мрави кољу.

Не, ово је обична застрањеност која чак ни себи није доследна. Узгред сам поменуо како чудно одјекује из уста тако рђавих створова, као што су жена и њен драги оно пренемагање о потоку и славују. Што ту писац, који не зазире од толиких гнусних ствари, није био јунак те пустио те интересантне особе да кажу оно што им је на врх језика. Видећи с ким имам посла, ја сам то и очекивао од тог дуета. Па онда шта ће некакав чичица који воли неваљалу жену као своју кћер и покушава да је изведе на прави пут? Он је добар и предобар, те шта ће у овом по избору рђавом друштву, кад је за радњу у драми пре од штете? Треба ли то да значи како добро нема утицаје на зло? Симбол, дакле, један. Ако овако будемо мислили, придаваћемо, све ми се чини, писцу намере које није имао. Овим недоследностима себи самоме пре ће лежати узрок што се Туцић још није потпуно оценио од оног, како нова струја сматра, шаблонског, неистинитог начина писања позоришних комада.

О комадићу у једном чину »Света лаж« од сина

чувеног романописца Августа Шеное Милана нема се шта много рећи. Не види се ни вештина ни труд да се обради теза, која је очевидно главна. Писан је уз то таквим бинским језиком да ни једна реч не прелази у рампу.

Драгомир М. Јанковић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Наше уметничке прилике. — «Крунисање Цара Душана у Скопљу», слика Паје Јовановића. — «Долазак Цара Душана у Дубровник», слика Марка Мурата.

Ако нису врло честе, прилике у којима човек може код нас да говори о уметности нису ни тако ретке; кад би се свака од њих употребила, било би код нас још доста често говора о уметности. Пре кратког времена имали смо изложбу «Пада Сталаћа» у Народном Музеју, данас су изложене слике ГГ. Паје Јовановића и Марка Мурата у дворници Велике Школе, «Крунисање Цара Душана у Скопљу» и «Долазак Цара Душана у Дубровник»; за кратко време имаћемо изложбу љубитеља фотографске вештине; а већ од пре подужег времена чека на изложбу и «Косовски Споменик» од нашега вајара Г. Ђоке Јовановића. Осим тога, Г. Бинички обећава један велики концерт од композиција Вердијевих, или други од композиција Вагнерових, а можда и један и други. Ако се томе дода да ће се свакојако наћи начин да се и Народни Музеј што скорије отвори широј публици, јасно је да и у Београду има скоро увек прилике да се говори о уметности, али да се приликама ретко ко користи (најмање они који би по свом службеном положају били највише позвани да то чине). Међутим, кад би се чешће повела стручна реч о овој или оној изложеној слици, кипу, ново подигнутој грађевини, каквом концерту, то би и по уметност и по публику и по уметнике било корисније но што се чини на први поглед. Разуме се, уметничка про-

изводња код нас није богата, и нарочито по својој вредности не стоји високо. Осим тога и укус публике је много изостао. Колико их, на пример, има које код нас занима сликарство? Колико има богатих људи који се код нас дају сликати? Место да се заиста дају сликати, они су фотографисање назвали сликањем, и остали су на фотографијама. Али баш зато што је уметничка производња у зачетку, и што укус публике није довољно развијен, треба се више занимати уметношћу но да ствари стоје обратно. Треба једне помагати, у другима будити интерес. Јер што се тражи, тога и има, и што се помаже, то се и поправља. Што се нас тиче, ми ћемо као искрени пријатељ уметности пратити пажљиво сваку појаву која у том погледу заслужује да се човек на њој заустави.

У такве појаве иду несумњиво поменуте слике ГГ. Јовановића и Мурата, о којима ми данас хоћемо да кажемо коју реч.

*

Слика Г. Јовановића представља тренутак кад се Душан после крунисања појављује пред сакупљеним народом. На средини слике, на врху црквених степеница застртих простирком отворено љубичасте боје, са мраморном фасадом црквеном иза својих леђа, на челу своје пратње која излази из цркве, Душан, висок и врло угледан, с царицом и царевићем поред себе, присуствује читању прогласа о крунисању. Лево и десно по застртим степенима, и доле пред црквом, стоје народ и војска, и одушевљено, махањем руку, оружја, и застава, поздрављају Душана, пошто су чули читача који на средини степеница, у коластој аздији, држи одвијену повељу. Изнад гомиле лепршају се шарене заставице, 'строе дуге трубе и копља, а десно, поред цркве, даље у перспективи, иза многобројних, шарених барјачића врло празнична изгледа, плаве се у јутарњем зраку окићени домови скопљански. Тренутак је за декоративну слику добро изабран, јер допушта лакше и боље но који други да се прилика представи што свечанијом и што радоснијом.

Слика, одмах на први поглед, чини врло пријатан утисак. Прегледна композиција, леп распоред, сигуран цртеж, сигурна обрада појединости, извесни укупни утисак (врло пријатан у нашим приликама) који гледалац има да стоји пред правилном, вешто рађеном сликом, без невештина и натезања тако честих у нас, затим њен пријатни, ублажени — угашени — и складно изведени тоналитет, то је оно што човеку одмах падне у очи и у чему човек од прве ужива. Имамо од прве утисак да стојимо пред добром сликом, и сликом која би била добра не само код нас но и другде. — Ако би ко хтео подробније да прати, да провери ово што је овде речено, нека, прво у погледу *композиције* и распореда, види како се једним погледом може обухватити и разумети цела слика, како очи падну одмах на главну личност, како групе заједнички граде једну лепо компоновану линију, и како су поједине међу њима, и она горе, и оне са стране, прегледне, оделите, и опет тесно везане међу собом; пред овом сликом човек није у опасности да не зна шта која група хоће, шта значи, и куда иде, или, сувише још, да не може да позна чија је која рука или нога у групи. Г. Јовановић, у осталом, увек правилно компонује, можда и сувише правилно; он се, човек би рекао, држи раније огледаних образаца, по којипут на штету снаге и новине саме слике. — Што се сигурности *цртежа* тиче, није потребно нарочито упућивати на ову или ону појединост; правилан и сигуран цртеж је тако несумњиво једна од главних одлика слике да се човек о томе може уверити на ма ком делу њеном (као један мален пример, видите како су цртани царица и читач). Чак је у том погледу Г. Јовановић дао мало више но што бисмо од њега тражили; не само ставови и лица да су правилно и брижљиво цртани, но су и најситније појединости рађене с истом, мало ситнишном савесношћу: очи, браде, златни украси, дугмад, копче, драго камење, шаре на оделу, безбројне и разноврсне на разноврсним материјама, на свили, на кадиви, на челику, на крунама, шлемовима, оружју, шаре златне,

уткане, везене, исковане, димишћијисане, шаре угласте, коласте, звездасте, све је то рађено с истом брижљивошћу као и крупније и важније ствари. Али ако тај мало излишни и мало снћушни рад оставимо на страну, тачност и поузданост цртежа дају не малу вредност слици. Бадава је, и за оне који колориту као уметничкој особини дају превагу над цртежем (а уз те и ми без устезања пристајемо), «цртеж» остаје «поштење сликарске вештине», и једна «добро цртана слика увек је и довољно сликана». — Што се најзад *колорита* тиче, ко жели да му се и ту пажња обрати на појединости, нека нарочито прегледа, и редом, колорит којим су рађени они «грађани» што пред осталима клече на степеницама, оне владике с обе стране Душана, они калуђери непосредно иза њега, сâм Душан и царица у њиховим хаљинама отворено љубичасте боје, читач на простирци исте боје, и тако даље, па онда нека покуша да после још једном прими укупни утисак од свију тих појединости и да опази поменути благи, пријатно угашени, и складно изведени тоналитет ове слике.

Од других појединости, мана и врлина, да поменемо још, преко реда: да је она група око Душана нарочито лепа и, узгред, да врло лепо представља таласање гомиле која излази; да је царица просто дражесна у свом мазном држању младе и лепе жене (видите јој руку, како јој је пала уз тело); да коњ са својом отворено љубичастом апном пада можда сувише у очи, да отворено љубичаста боја уопште захвата, неодмењена, сувише простора на слици (на истом је коњу, ако се не варамо, тон седла према јахачевим бедрима сувише јак, тако да јахач помало изгледа као да јаше поред коња); да су грађани који лево праве гомилу незначајни, без карактера, сувише познати; и тако даље. Ове последње замерке помињемо скоро само зато да Г. Јовановићу покажемо с каквом смо пажњом разгледали његову слику; оне једва да могу што одузети од вредности слике, која остаје једна од најлепших рађених

српском руком, једна декоративна, добро компонована, добро цртана, пријатно колорисана, празнична, лепа и велика слика.

*

Слика Г. Муратова, и ако представља донекле сличан предмет, рађена је сасвим друкчије, с другим намерама и на друге сликарске начине. Г. Мурат је хтео у својој слици да дâ студију светлости у отвореном пољу на начин познате школе «отвореног поља». Призор који његова слика представља дешава се у дубровачком пристаништу, пред само подне, на јаком сунцу. Душан (и овде на средини слике, али с профила) окренут лево, са својом пратњом и морем за собом, прима поздраве од дубровачког кнеза, господе која су му изишла на сусрет, и осталог народа који се тамо даље чети по градским косама и на другој страни залива, иза кога се опет дижу плава брда у даљини. Над целом здраво шареном и обасјаном гомилом и целим пределом «бесни» сунце. Оно обасјава главе и рамена људи, трепери на балдахину, на барјацима, на градским зидовима, сија се на дугим трубама, одбија се од мора, покрива својом светлом прашином даљину, купа у својој јаркој светлости и небо и земљу. Боје, многе и јаке, задржавају свој истинити, неугашени одсенак, а ваздух увија групе, или се, прозрачан, провиди међу њима. Г. Мурат је у том погледу с успехом решио задатак који је себи поставио. Ко не би могао одмах да види ово што се овде каже, нека покуша да погледа прво неки део слике који је у сенци (на пример Душана, и хаљине дубровачке господе), па одмах затим нека погледа који осветљени део слике (на пример ту исту дубровачку господу више раменâ, то јест њихове главе, па онда народ на градској коси, и народ који се кроз ону празнину пред Душаном види преко воде на другој страни залива), и извесно ће запазити те ефекте светлости, сенке, и ваздуха. Ако затим загледа целу слику у великом огледалу које засада у дворници Велике Школе стоји према њој, у њему ће све то видети

још јасније: и шаренило, и свежину боја, и игру светлости, сенке и рефлекса, и дубину простора.

Што се тиче израде појединости, Г. Мурат је и ту показао да је с довољном спремом и марљивошћу пришао решењу постављеног задатка. Израда појединости на сликама ове врсте необично је нежна ствар; светлосни ефекти су у појединостима много суптилнији и много сложенији. Г. Мурат је покушао да похвата и у своју слику унесе те тако танане и сложене рефлексе које вешто сликарево око запажа на предметима под јаком дневном и сунчаном светлошћу. Ми се на свему томе нећемо задржавати; само примера ради, и да бисмо гледаоцу помогли, ми ћемо га упутити да изабере једну појединост, коју било, на пример главу дубровачкога кнеза, и да покуша — разгледајући је пажљиво и у свима појединостима — да на њој опази ту игру рефлекса одоздо, од околних предмета, и од светлости одозго. После је може тражити и на другим деловима слике.

За наш укус, међутим, слици не би удило да је на многим местима анализа даље отерана и да су сви ти ефекти нежнијом и гипкијом, или моћнијом и смелијом, и ученијом руком извођени. Ми ту не мислимо само на оне делове слике који су очито површније рађени (ова велика слика је, у осталом, израђена за шест месеца), но и на средишне делове њене, на које је главна пажња обраћена. Боље би било (ако је тако довољно разумљиво речено) да слика изгледа лепша посматрана непосредно, но посматрана у огледалу, које слику представља више дорађену, лепшу и складнију него што је. Али, ефекти светлости у отвореном пољу, у свима њиховим ћудљивим комбинацијама и поступностима, тако су многобројни и танани, а с друге стране данас их је још тако тешко потпуно на платну забележити, да је у сваком погледу мудро не бити одсечан, а праведно, кад се тиче једног савесног рада, истаћи поново његове лепе особине. «Долазак Цара Душана у Дубровник» је занимљива, с осећањем рађена колористичка студија једног интелигентног

сликара; и ми можемо само поново рећи своје надање, већ изречено у прошлом броју, да ће се ускоро наћи Мецена који ће учинити да ова слика остане и даље међу нама.

Богдан Поповић.

ОЦЕНЕ и ПРИКАЗИ.

Др. Драг. М. Павловић. *Аустриска владавина у северној Србији* (од 1718—1739). По грађи из бечких архива Од — —. (Из LXII и LXIV Гласа Српске Краљевске Академије.) Београд. Државна Штампарија Краљевине Србије. 1901. стр. 158.

О оном занимљивом времену, када је Аустрија држала један део данашње Србије, мало је писано; о окупацији самој, готово ништа. А историја те окупације важна је у многом погледу особито за нас.

Писац ове расправе предузео је да «по грађи из бечких архива» прикаже «аустриску владавину у северној Србији». У четири одељка своје расправе писац је оцртао администрацију, религиозне, привредне и финансиске прилике у окупираним крајевима; у завршном, петом, одељку изнео је «резултате аустриске владавине».

Требало је свакако да је писац напоменуо штогод о материјалу по коме је радио: Расправа је рађена «по грађи из бечких архива», али је требало истаћи, да су за ову тему *потпуно* исцрпени *сви* бечки архиви; требало је истаћи, да су употребљена *сва* акта и да се ова слика о аустриском владању у Србији може евентуално попунити само актима других архива. То је потребно било истаћи тим пре што је г. Павловић један од првих, који код нас раде по необјављеној архивалној грађи. Осим тога требало је истаћи колики је број аката, која је писац употребио, јер их је без сумње доста, у којима није ништа

нашао за своју тему. Даље је требало напоменути нешто о употреби аката. Јер док други одељак (о цркви) може чинити утисак као да је реферат садржине аката о религиозним односима, четврти (о финансијама) састављен је са трудом и марљивошћу која показује да писац познаје метод научног рада и, што је важније, зна њиме да се служи са успехом. То је потребно истаћи, јер је код нас много писаца, који знају како *треба* радити а ипак не знају да раде како би требало.

Штета је заиста што је други одељак ове расправе (о религиозним односима) непотпун. Писац се правда, додуше, тиме, што је он хтео да у овој расправи изнесе само *нов* материјал, па је навлаш изоставио све оно што је о историји цркве тога доба већ познато; а тога је много. Према већ познатом материјалу и новим подацима, које је сâм сабрао, могао је писац потпуно нацртати прилике у српској цркви онога доба. Овако је цео тај одељак само допуна већ познатом материјалу; њега ће са интересом моћи читати само онај, коме је већ позната историја цркве онога времена. Међутим је тај недостатак надокнађен богатим материјалом и изврсном израдом четвртог одељка. Тај одељак (о финансијама) било је најтеже израдити, а он је израђен најбоље. —

У време, када су земље, које данас чине језгро Аустро-Угарске Монархије, постале својина Хапсбуршке Династије, била је главна брига тих земаља борба против Турака. А када су половином XVII века престали верски ратови и религиозне трзавице, које су биле заузеле целу западну Европу, Хапсбуршка Монархија узела је на себе улогу главног борца против Турске Царевине. У тој борби имала је Аустрија највећи војни успех у ратовима крајем XVII века а дипломатски у Пожаревачком Миру (1718).

Пожаревачким Миром добила је Аустрија земље, којима никада дотле није владала, земље у којима је становао народ, који је она сваком приликом позивала, да устане против Турака и да пристане уз њу, јер му она

носи слободу, за којом он толико тежи. После Пожаревачког Мира требало је у праксу применити обећања и показати да борба Српског Народа није била узалудна, јер им хришћанска држава, за коју су се Срби толико залагали да створе повољније услове за свој живот, даје и потпуну личну слободу и сигурност којима се материјално стање може подићи. Задовољство народа у окупираним земљама требало је да буде мамац за оне делове народа, који су још остали под Турцима. Слобода и напредак Срба под Аустријом требало је да буду гаранција за успех у будућој борби против Турака, којој је главна намера била: ослобођење Балкана.

Али Аустрија није створена да ослобађа и усрећава народе. Успех оружане силе и успех дипломације није био крунисан успехом у управи освојених земаља. Аустријска политика претрпела је потпун пораз. Окупација ова показала је, да је Аустрија неспособна да управља народом и земљама, за којима је толико тежила, и да није дорасла да са успехом отклони безбројне тешкоће и незгоде на које наилази држава, која узима од турског господства земље и народе. Аустрија својим новим поданицима није осигурала ни личну слободу, ни слободу вере, ни услове за материјални напредак. Народ који се генерацијама борио против Турака с правом се надао, да ће у новој хришћанској држави, којој је он у борби помагао, наћи олакшице бар за оне невоље, које су га гониле да безброј пута устаје против Турака. Али како се преварио! Он је само променио господара, али је нови господар био као и стари, још и гори. Исто као под Турцима био је наш народ и под Аустријом изложен обести и самовољи чиновника, разузданости војске и окрутности и административне и војне управе; аграрне односе није нова управа уредила и сељак, као и пре, није могао главе дићи под великим наметима. Осим тога католичка пропаганда почела је одмах свој посао. И српски сељак морао се разочаран питати: Зар смо се за то борили? Он је одмах осетио да под новом управом њему неће бити боље. Ад-

министративни чиновници аустриски били су исто онако поткупљиви, грамзиви, несавесни, окрутни и обесни као и турски; живот и рад аустриских гарнизона није се много разликовао од јаничарског; генерали су већином у сваком погледу били пашини наследници, а кулуци и порези били су гори но пре; осим свега тога и друга је вера пропагирана. Српски је сељак знао да га Турци сматрају за рају, а брзо је увидео да га представници аустриске управе сматрају за ствар. И чим је то увидео, сељак је осетио да је пре ипак боље било, и јатимице се селио и бегао из аустриских земаља у Турску. То бегање српских сељака из хришћанске државе највећа је иронија на целу борбу Хапсбуршке Монархије за ослобођење Хришћана. Овакву слику пружају нам резултати студије г. Павловића.

При посматрању однашњих прилика, мени се и нехотице намеће поређење некадашње окупације аустриске у данашњој Србији са данашњом окупацијом Босне. Сличност је и сувише јасна, аналогних случајева је безброј. Аустриска дипломација за сто и педесет година није много научила; неуспех оне окупације она није употребила за наук. Све старе погрешке, само у већој мери, понављају се и сада: иста неспособност код оних који су на врху, иста индоленција извршних органа, иста интолеранција, иста охолост и окрутност; исто исељавање и бегање становника; место жељеног реда и слободе незадовољство и огорченост. Само што сада нема државника, који би то увиђао и написао истину, као што је написао онај непознати писац у меморандуму: Einige Motiva und Ursachen des so strark zerrütteten Serbischen Publici. Не могу довољно да изразим своје жаљење, што г. Павловић није штампао цео тај меморандум. Писац његов био је мудар човек и заслужио је захвалност и признање потомства. То је био човек, који је не само видео сву мизерију аустриске окупације, него је имао смелости да на највишим местима каже, да је погрешно мишљење оних, који мисле «да овим народом треба окрутно и турски владати», па додаје: «Дао би Бог да само турски с

њима поступају! Али те сироте људе тако безбожно и несавесно цеде да се не треба чудити што радије у Турску беже». Данас за Босанце не би ни један аустриски државник такав меморандум написао, а не би био далеко од истине кад би учинио.

Свестрано испитивање аустриске окупације у Србији још ће више пружити занимљивих детаља за проучавање и за поуку. Желети би било, да г. Павловић своје студије настави и по актима других архива.

Ст. Станојевић.

André Chéradame: *L'Europe et la question d'Autriche au seuil du XX siècle.* Paris, 1901. 8° стр. 452.

(2).

У три споменута подручја — у Америку, у Русију и у земље Велике Британије — извозила је Немачка (стр. 75) 4/10 својих продуката. Ако узмемо у обзир да Немачка увози *само хране* за две милијарде франака, да, дакле, својом трговином мора најпре покрити тај трошак, а онда истом почиње за њу чисти добитак, — с општега народно-привреднога гледишта, — признаћемо да је немачкоме, или боље германскоме, империјализму главни основ — ако и није главни и једини разлог — привредна међународна утакмица, баш као и империјализму америчкоме и енглескоме (стр. 76 и 300).

Куда ће, дакле, Немачка са својим продуктима? Велики Немци мисле, да за сада никуда на другу страну, већ у Подунавље, на Балкан, у Малу Азију и даље у Индију и у Кину.

И Немци тако не мисле само, него према томе и раде. *Тај њихов рад, који спрема свима неруским Словенима потпуну пропаст,* приказује г. Шерадам до ситних појединости, и његова би се књига најлепше могла назвати: «Европа и велико-немачка наснова да се *униште сви народи* од Дунава до Еуфрата». О томе немачком жилавом, промишљеном, и већ сада *ванредно успелом* настојању тешко је писца цитовати: То треба читати у целини; и не би смело

бити Словенина, који је рад да буде политичарем и јавним радником уопште, а да ово дело цело не проучи већ ради те његове стране.

У главном је немачка наснова оваква: Лаба и Одра имају се спојити с Дунавом, а исто тако и Рајна, да *немачко северно и западно приморје буде воденим путем спојено с будућим немачким приморјем јужним и источним.* На тој се наснови марљиво ради, поименце, данашња аустриска влада умела је, да за велике прокопе од Дунава к Влтави и Лаби, пак и Одри, одушеви највише баш чешке и пољске посланике, који се ради тих прокопа влади сасвим приближише....

У исто време има се што пре Хамбург директно спојити с персијским заливом. Немачка већ има концесију за железницу од Коније преко Алепа, Диарбекира, Мосула, Багдада, к ушћу Шател-Араба. Како је Немачка добила ту концесију и шта значи за нас Словене, за Русију, за Енглеску, Америку и Француску та директна свеза *немачком* железницом између Хамбурга и персијског залива, излаже се потанко на стр. 353.—397. Ту би читаве странице требало превести од речи до речи.

Али све то не користи много, ако Немачка не присили Аустрију, да ступи с њом у царински савез; да, на име, *Трст постане луком Хамбургу, а Беч предњом стражом Берлину.* Чим то буде — а то бити *мора* милом или силом, како тврде *сви* Немци без разлике — Немачка ће неодољиво к себи привући балканске народе и сву Малу Азију, откуда ће једнаком силом утицати на Индију и на далеки Исток. Како Немци по тој наснови говоре, пишу и раде, показује нам Шерадам на стр. 329—353.

За нас је ту страшан тај факт, што Немци *у овај час* не би у истину нашли јака отпора нигде, чим би пала Чешка, која је данас једина словенска земља, сем Русије, с доста чврстом организацијом привредном, с доста развијеном просветом и с доста раширеном народном свешћу.

Четврто, француска економска територија тако је огромна, богата и до сада неиспитана, да може дати доста

после многим и многим француским генерацијама (стр. 299). Али тако није с нетом, немачком територијом. Та је очито преузана за ванредно јаку немачку продукцију, те нема сумње да ће Немачка, *која живи само од свога извоза* (стр. 300) и која треба да најпре тим извозом заради *две милијарде франака* што издаје за туђе жито, марву, дрва итд. и да истом после тога повећава своју народну имовину (стр. 76), врло тешко живети, чим јој се затвори територија Велике Британије, тако како јој се затворила територија Сједињених Држава и царства руског.

Немачка ће у том случају живети то теже, што су јаче последице, које *већ сада* настају ради тешке прође њених производа. Те су последице: све то мањи чисти добитак, недостатак готових главница, — та Немачка је недавно морала на америчком новчаном тржишту склопити зајам од 80 милијуна марака за своју кинеску експедицију, — прекомерна продукција творничке робе и све већа зависност од туђине у главним намирницама за живот (хлеб, месо, огрев итд.).

Пошто је Француска у овај мах готово сасвим заокупљена својим унутрашњим размирицама а Русија сибирском и манџурском железницом, Немачка, Велика Британија и Сједињене Државе сматрају, да је ово најзгодније време, да изведу све своје наснове о *светском* свом господству на привредном пољу. И тако у исто време настане три империјализма: амерички, енглески и немачки (стр. 300).

Северна ће се Америка задовољити по свој прилици Јужном Америком, која њезину територију попуњава. Остају, дакле, још само два такмаца: Енглеска и Немачка. Њихови су економски интереси напросто опречни, те се међу њима могу замислити само два стања: Или ће се немилосрдно и до крајности борити за економску превласт на свету, или ће се измирити на рачун трећих. Ти трећи јесу и могу бити само Француска са својим колонијама и мале државе и народи средње и југо-источне Европе (стр. 301).

Немачка треба да себи најпре осигура «мост» на

европски исток и на предњу Азију, која је уједно *директни* пут у Индију и у Кину. Тим мостом имају бити Аустрија и Балкан. Зато Аустрија треба да уђе у царинско подручје с Немачком, а Балкан да постане зависан од Аустрије. Да та «операција» буде лакша, ваља пре свега из Аустрије искључити Галицију (стр. 277), да Немци добију већину у Аустрији. На тој насонови раде Велики Немци од г. 1882 (стр. 149), а главне мисли водиље дао им је за ту политику познати велико-немачки публицист Павле де Лагард (Lagarde), који у својим «Немачким списима» (*Deutsche Schriften*, Göttingen, Dieterich, 1892, треће издање) проповеда овака начела: «Пруска нема за своју душу доста великога тела, док Аустрија за врло велико своје тело нема никакве душе... Немачка има превише владара, Аустрија превише народа.. Аустрији требају наши колонисти, а Немачкој требује Аустрија за њене колонисте — Аустрији треба племе које ће владати, а таквим племеном могу бити само Немци — јер су Чеси и Мађари (и други тамошњи народи) само терет за историју». (У Шерадама стр. 88, у Лагарда 35, 32, 113, 397, 27).

(Свршиће се.)

Степан Радић.

Планина. Написао Е. Рекли. Превео Ђ. Милијашевић. Са 35 слика у тексту. Београд, 1900. (64. књига Српске Књижевне Задруге). М. 8°, стр. 212.

У великој и разноврсној природи земаљској планине су се понајвише истицале и примамљивале су и људе и богове и духове. О њима су испричане најстарије приче и легенде; њима су испеване песме крепке и душевне; о њима су написане књиге учене и знамените; па и најновији и најсјајнији резултати науке о Земљи тичу се планинâ.

Међу многим страним добрим књигама о планинама покојни Ђура Милијашевић умео је изабрати једну од

најзанимљивијих да је преведе на српски. А Српска Књижевна Задруга била је срећне руке кад је старање о овоме издању поверила г. А. Станојевићу, професору, који је у тај посао унео добро познавање и предмета и језика с кога је преведен.

Дело Реклијево намењено је у првоме реду омладини, да јој прикаже лепоте које се на планинама могу уживати, да јој објасни грађу, постање, рушење планина и друге појаве и предмете на њима. Дело је пуно науке и поуке, а у тако је примамљивом облику да се одиста може уврстити у «лепу лектиру». Често се чини као да је и ово нека химна природи. Кадшто је рухо тако сјајно да се од блеска тело у први мах и превиди, те та места треба и поново прочитати, — треба а и задовољство је.

Ваља се надати да ће ова књига и код нас не само просути прилично знања о планини, већ задобити и већи број пријатеља природе, да ће многе варошане покренути у планину на посматрање лепе природе и мирно, дубље размишљање у њеној тишини.

Писац овога дела, Е. Рекли, знаменити је географ и слободоуман човек. Кад проучава и описује Земљу, он непрестано мисли и на људе, који се на њој злопате. С тога је и ово његово дело о планини проникнуто мислима слободоумним, које му не понижавају научну вредност, као што јој не уди ни раскошна стилистика с којом је написано. Српски је редактор нашао за потребно да на више места «ублажи за науку непотребну оштрину политичких алузија, које је писац унео у оригинал». Референт је давно читао оригинал, па се не сећа више те «оштрине» (строга би је цензура нашла доста и у овоме што је остављено); али кад је оригинал уврштен у Хецелову збирку књига за васпитање, а превод истога штампан и у Русији, онда га је, ваљда, и српска књига могла целог поднети. Зар се млада српска демократија плаши и француских «политичких алузија?» Или је зар и ова књига морала бити по мало рована, те да по-

томству остане и тај знак општег терасирања духова у време када је ова књига код нас света угледала?!

Како по поучној садржини, тако и по лепој књижевној обради, «Планина» се ова препоручује српским читаоцима.

Српској омладини ја бих је препоручио и речима с којима је Мишеле пустио у свет своју књигу о планини као «прави срчани лек у овим временима и сувише честе моралне клонулости. Нека би ова књига, која је нас подржавала, подигла још и друге са стрмени, по којој се — од слабости или јада — срозавају. Ако би јој требало какво мото, нека буде ове речи: *Уздижимо се!*»

Ј. М. Жујовић.

БЕЛЕШКЕ.

Књижевност:

= *Каталог рукописа и старих штампаних књига.* — Пре краткога времена довршен је у штампарији «Каталог рукописа и старих штампаних књига», који је, по одлуци Српске Краљевске Академије, саставио проф. Љуб. Стојановић. У овоме су каталогу описани сви рукописи и штампарске првине, којих има у збирци Српске Краљевске Академије; прво је детаљни опис рукописа словенских, па рукописа на туђим језицима, па онда опис фотографских и других снимака, и напослетку опис старих штампаних књига. Састављач је овоме послу додао и потребне прегледе: прво су бројеви инвентара и бројеви под којима су рукописи у овоме каталогу, па преглед рукописа по садржини, по језицима, по времену, па су побележени писци рукописа, и на крају је регистар.

Овај је каталог штампан у издању Академијину. Књига је у 8-ни и има 267 страна. (—ч—)

= *Знаменити Срби Мухамеданци.* — Проф. Миленко Вукићевић је до сада објавио, по разним листовима и календарима нашим, више опширнијих биографија знаме-

нитнијих Срба Мухамеданаца. Сад их је све изнова прегледао и допунио, а неке и сасвим прерадио, и штампао у књизи, којој натпис горе исписасмо, а која је намењена омладини и ширим редовима читалачким. У овој су књизи биографије: Мехмеда Соколовића, Али-аге Дадића, Хасан-аге Крајишника, Хаџи Мустафе паше, Хусеин-Капетана Градашчевића и Синан-паше Сијерчића. На крају књиге је и чланак «Српски језик на Порти у XV и XVI вијеку». Књига је врло укусно израђена. Има 221 страну велике осмине, а цена јој је повезаној 2·50 а неповезаној 2 дин. (— ч —)

= *Стечај за награду из књижевног фонда арх. Никифора Дучића.* — Српска Краљевска Академија, која рукује књижевним фондом арх. Нићифора Дучића, расписује стечај за награду из овога фонда, за ову годину. Ове године наградиће се најбољи спис из српске историје, политичке или војничке или црквене; награда је *хиљада* динара у сребру; спис треба да изнесе најмање шест штампаних табака. Награђени спис је својина писчева, али се мора штампати у оном облику у ком га одбор, коме је поверено управљање овом задужбином, буде одобрио, и у оноликом броју примерака колико најмање одбор буде одредио; писцу ће се издати награда кад поднесе Академији 50 наштампаних примерака награђеног списа. Спис треба послати Академији најдаље до краја месеца децембра ове године. (—ч—)

Нове Књиге:

= *Теорија књижевности (стилистика, реторика, поетика)* за више разреде средњих школа у Краљевини Србији. Израдио Н. Н. Ђорђевић. Ново, потпуно, издање. Београд, 1900. 8°. стр. XV, 172. У тврдим корицама, цена 2 динара.

У овој књизи доживљује треће издање, с неким изменама, стилистика и реторика писчева; а поетика се сад први пут штампа.

= *Осврт* Димитрија Руварца на чланке г. протопрезвитера Јована Јеремића «Саборски изборни ред од 1870/1, са црквеног гледишта». Срем. Карловци, 1901. 8°, стр. 48. 50 потура.

— *Пропорција у историји.* Написао Божо Кнежевић.

Штампано о трошку фонда Димитрија Николића — Беље. Београд. Штампано у Краљевско-српској Државној Штампарији, 1901. 8°, стр. 384.

Ово је друга књига великога списа Б. Кнежевића «Принципи историје», од којега је пре три године штампана прва књига, у којој је обрађен «Ред у историји».

= Проф. Коста Стојановић. *Принципи нове геометрије* (Метагеометрија). Прештампано из Наставника. У Београду. Штампано у Државној Штампарији, 1901. 8°, стр. 71.

= *Шта су наше Земљорадничке Задруге урадиле у материјално-привредном правцу од свога постанка до данас?* Предавање Милана Ђ. Поповића, свештеника, председника коларске Земљорадничке Задруге, држано на петом конгресу Српских Земљорадничких Задруга у Шапцу, заједно с прењем и одлуком. Београд. Српска Краљевска Државна Штампарија, 1901. 8°, стр. 20.

= *Расељавање Босне и Херцеговине.* Написао Јово Ђ. Ковачевић — Босанац. Прештампано из «Гласа Српства». Београд. Електрична штампарија Т. К. Наумовића и друга, 1901. 8°, стр. 26.

= *Прилози народним школама* у Белици, Левчу и Темнићу на завршетку XIX века. Уредио Јосиф. В. Стојановић, надзорник народних школа. Београд. Електрична штампарија Т. К. Наумовића и друга, 1901. 8°, стр. 232.

= *О безопасном покушају,* од др-а М. Миљковића. (На по се из «Браника» кн. VIII.). Београд. Штампано у Државној Штампарији Краљевине Србије, 1901. 8°, стр. 30.

= Max Muller *My Autobiography. A Fragment* (Longmans & C., 12 s. 6. d.).

Ова се књига сама препоручује свима који знају велики ум, научнички и филозофски, и једри и занимљиви начин писања овог скоро умрлога научника енглеског.

= *Писма Виктора Хига својој заручници (Lettres à sa fiancée;* 3·50 fr.).

О њима је било много речи у француској штампи. Она су врло занимљива, ако не сама по себи, оно као документи интимнога живота једног великог песника.

Власник, Свет. С. Симић. — Уредник, Богдан Поповић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига II, број 4. — 16 мај, 1901.

ГИЛА. (7).

Реших се да се вратим натраг у варош. Пођох, али ми нешто, сад не могу да се сетим шта, привуче пажњу. Стадох и загледах се. Наједном иза леђа чух неки познати ми глас, — глас, који ми намах унесе радост у душу. Тргох се, и погледах. Преда мном стојаше Гила и још једна друга непозната ми девојка. Приђоше обе, напред Гила, па онда она друга девојка, те се поздравише са мном. Она друга, да ли што се збуни или што мишљаше да тако треба, хтеде да ме пољуби у руку. Тргох руку, а она сва поруме̂не.

«Шта радиш? Проводиш се?» упита ме Гила.

Погледах је. Обукла се, наместила; кошуља бела као снег, јелече свилено прионило се уз пуну снагу, напред искочила пуна једра прса, око врата ниска мерџана, а на средини велики дукат. Погледах јој у лице, у очи. Оне очи, оне њене црне очи, као угљен црне очи, што опијају, што запосе, што ме нагоне да лудим за њом!

«Јеси ли играла? упитах је. Осетих да треба ма шта да кажем.

— Јесам, одговори, гледајући ми право у очи.

— Па дабоме. Момака пуно.... почех ја колико шалећи се, толико, и још више, заједајући.

— Вала, баш пуно», одговори она весело.

Да ли ме не разумеде, или хтеде да пркоси?

«А јеси ли изабрала кога?

— Зар је то моје да бирам? рече смешећи се, и гледајући ми враголасто право у очи.

— Али ето, кад би било твоје, кога би изабрала?» упитах је.

Она ме погледа, допре јој поглед, чини ми се, на дно срца мога.

«То се не казује!» рече као мало застиђено, и уви се враголасто целом снагом. «То се не казује!» рече и по други пут. «У здрављу!» Пружи ми руку, и опет ми погледа право у очи.

Не умедох да кажем ни једне речи, којом бих је зауставио бар још неколико тренутака, и заборавих, што сам нарочито хтео, да се бар са неколико речи навратим на оно што сам видео онда у лугу, и на остало.

И мимо своју вољу пружих јој руку.

«У здрављу!» рекох мало промењеним гласом.

Осетих, где ми грчевито стиште руку.

И опет остадох сâм у оном метежу вашарском, сâм, са слатким сећањем на овај сусрет с њом, осећајући дуго и дуго на својој руци притисак њене руке, њених од рада храпавих прстију, и мислећи о томе шта може да значи онај њен поглед, мислећи о томе да ли ме воли.

Да ли ме воли?... Тиме се бављаху мисли моје од како се оно први пут изближе с њом упознадох. «То се не казује», рекла ми је и стиснула ми је руку. Што да ми стиска руку? Ах, ово стискање руку казиваше ми више него ли све што из њених уста чух до сада. Осећах се пун среће, пун блаженства, и вољах је; у души ми трепташе као сунце на ведром плавом небу сећање на њу, трепташе лепше и веселије него ли икада дотле. Иђах вашаром не знам ни сâм куда, и све ми изгледаше мило и лепо, све весело; беше ми дошло нешто тако да цео свет загрлим, па чак и оног тамо погрбљеног старца са чивутским лицем, што се скупуљио крај једног сандучета са стакленим покривачем, кроз који се у сандучету унутра виде неке старе паре, неко прстење, и тако даље.

Идући тако, не знам ни сâм кад дођох до оног места где се продаваху колачи. «Да није она ту где год?» запитах се и нехотице сâм, и бацих поглед једној гомили што се беше искупила тамо пред једном колачарницом. И спазих у тој гомили њу. Она, не друга која, већ главом она. Узела један велики колач завијен у хартију са сликом, па га загледа; а један момак, у чистој белој кошуљи и гаћама од белог памучног платна, са чоханим ферменом извезеним срмом на леђима, и црним шеширом на глави, стао крај ње, и дреши кесу. «Да није Алекса?» помислих, и уплашено чеках да дигне главу, и да се окрене овамо к мени, те да му видим лице. Момак извади новац и плати, па онда као да се баш нарочито окрете к мени, и погледа ми право у очи. Погледах и ја њега, загледах га добро; то беше заиста Алекса...

Просто се обезнаних. Дођох ван себе. Дође ми да му приђем ближе, и да га ударим по образима. И не један пут! Ах, то је мало! Ја добих вољу да се бијем, и то да се бијем у правом смислу те речи; да се бијем на смрт и живот; да се бијем, све док један не падне. Да га уништим, да га уклоним са овог света, да ону главу, она уста, оне очи, њега целог претворим у прах и пепео, да га нема, да га ни она ни ја не видимо више!

Неки познат танак гласић допре ми до ушију. Окренух се, и погледах. Бејах готов да се одазовем ударцем.

«Шта је?» осекох се љутито.

Беше то она теткина девојчица, сестрица ми, Драга.

«Бато, зове те мајка, да се шетамо заједно.

— Сад ћу, одговорих уздржавајући се од љутине колико ми беше могуће, и бацих још једном поглед тамо на ону страну, где мало час видех Гилу и Алексу. Али њих тамо више не беше, и узаман их тражих очима, више их не могох видети. Нестаде их, као да у земљу пропадоше. Свет јури, пролази. Жагор, галама....

Кренух се полако ни сâм не знајући куда идем и зашто идем, већ онако насумце иђах поред Драге осећајући да ми тако поред ње ваља ићи.

Шетајући се с тетком и Драгом, ваљ'да смо обишли цео вашар, али мени ништа као да не беше у стању да сврати пажњу. Тетка ме неколико пута питаше за једну исту ствар, а ја не бејах у стању да схватим за шта ме пита. Она као да примети да код мене није све на своме месту, па ме стаде испитивати шта ми је. Онда, по својој нарави вазда весела и расположена, весело ћереташе, причаше ми час о овоме час о ономе, скреташе ми пажњу на неке ствари, па и на неке девојке.

Ено, оно ће тетка њему да узме, оно плаво са великом златастом косом. Погледај га само! Право Швапче?

– Остави се, Бога ти! Зар не видиш, још дете, рекох озбиљно.

— Па она ће да порасте, рече тетка и загледа ми се у очи. Мислиш да ће она навек да остане дете. Кад ти свршиш, биће и она за удају», додаде озбиљно.

Пред вече свратисмо код тече у кафану, овде на вашару, те пописмо по чашу пива, па онда одосмо кући.

Кућа течина беше на оној страни варошице где пролажаше пут што води тамо за наш крај.

Седох на клупицу овде испред куће, те посматрах оне што пролажаху. Спазих неколико њих и из нашег села.

Наједном наиђе и једна повећа гомила од момака и девојака. Чује се кикот и жагор. Учинише ми се познати гласови, и загледах се боље. Беху ово момци и девојке отуд из нашег села. Загледах се још боље, и спазих Алексу, а мало даље од њега Гилу.

«Добро вече! довикну ми један од момака, и позва ме да идемо кући.

Бестрага ти глава!» проммрљах кроза зубе, и окренух главу у страну. Учини ми се, као да ми се подсмева, да ме изазива. У самом тону његовог гласа осетих нешто пакосно, подругљиво. Уздрхтах сав од љутине. Пуцаше ми у грудима, у души; пуцах сав од једа и од муке. Ја не гледах пред собом једно весело друштво од момака и девојака. Не! То беше једна завереничка чета, једна пустахијска дружина, која ми у кикоту, у одвратном смеху,

однесе оно, однесе за поћас оно што ми беше најдраже. Бејах у стању да ударим, не на једнога — не осећах толико мржње према појединцима — већ на све њих. У ситне комадиће, у прах да претворим све, целу ту гомилу, да је сравним са земљом, да јој се не зна ни трага ни имена.

И дигох се...

«Куда ћеш? Да нећеш и ти с нама?» упита ме један, и издвоји се из гомиле.

Беше то Сима.

«Не! Већ само за тај безобразлук...; почех ја раздражено.

— Какав безобразлук?»

Приђе и Гила и још једна девојка.

Ухватих се за чело. Оно беше врело као жар.

»Пођи с нама! Видиш ли како је лепо вече! Пођи! стаде ме звати Гила.

— Није потребно! рекох држећи се за чело и дрхћући сав од љутине... Нећу да будем никоме на сметњи, додадох с горким осмехом.

— Што на сметњи? — Ђор... страна ономе коме си ти на сметњи», осече се Гила чисто љутито.

Погледах је. Да ли је то сан, или је јава? Да ли она то истину збори, или само тек онако?... Да ли она разуме значај тих речи, тих својих речи што сад изговори; да ли она зна шта ја њу питам, и да ли ми на то питање одговара? И смем ли, о! смем ли да питам за ону тајну, ону драгу тајну скривену на дно срца, смем ли, могу ли да тумачим ове њене речи тако да она воли само мене, да сам јој милији ја него ли Алекса, и... Или јој тек згодно дође уз реч?...

И док је ја занет тим мислима гледах, гледах право у очи, она ме поново позва и повуче за руку... Сурово јој оћушнух руку.

«Шта ти је? упита ме зачуђено, и одмаче се од мене.

— Шта се то кога тиче?» осекох се љутито.

Као год оно пре, тако и сад видех где јој доња усна задрхта, и неки жалостиван осмех пређе преко лица.

«Ајде море, Гиле!» чух где је позва Алекса, он главом.

Наста кратко ћутање. Стискох зубе. Бејах у стању да своје сопствено месо гризем.

«Ајд' иди! Зар не чујеш, где те зове? Иди! А поћас — шта ти дâ Бог!» рекох јој уздрхталим, испрекиданим гласом, и грозничаво се засмејах. Беше ми као да ми се нешто одваљује, кида од прсију, од самога срца; ах, беше ми као да је опремах у ложницу са Алексом... Иди! понових скоро већ побеснео од љутине... Иди, и чувај колач!..»

Не рече ми ништа, не рече ми ни «Лаку ноћ!» већ ме само још једном погледа оним малопрешњим погледом, па онда оде.

Оде и она друга девојка.

Остадосмо само ја и Сима.

«А зар ти нећеш да чекаш оца? осекох се љутито на њ, зашто ни сâм не знам.

— Па он ће сутра с колима, а ја волим вечерас. Криво ми што нећеш и ти сад да пођеш. Провели бисмо се да не може боље бити.

— Немој сад ту трабуњати! Зар у њеном друштву да се проводим? Да ме сачува Бог!... Никад више!» рекох љутито.

Али он као да немађаше времена да ме даље слуша, те се с тога на брзу руку опрости са мном, па отрча за оном гомилом.

«Ајд' и ти бестрага!» промрмљах љутито. Беше ми и он мрзак, и одвратан, нарочито због овога свога журења да стигне што пре оној гомили.

Сунце беше већ одавно зашло и сутон се у велико ухватио. Свет пролази, измиче. Пред њим знам да је она малопрешња гомила, али је већ не видим више: одмакла далеко, а сутон ухватио. Остаде ми само да је замишљам, да замишљам ту гомилу, и у њој Алексу крај Гиле; да замишљам све црњу слику за црњом, да мучим душу своју, да гризем месо своје.

Ах, Гиле, Гиле!...

Тога вечера, ма да дуго не могох заспати, ипак не сачеках оца. Беше се задржао на вашару.

Кад се сутра дан пробудих, и погледах у кревет у коме је он спавао, видех да је празан. Брзо устадох, и на двоје на троје обукох се, па потражих тетку и упитах је где је отац.

«Отишао још пре пола сâта, одговори ми она весела лица.

— А ја?

— Ти ћеш да останеш овде код мене.. Шта, зар ти се не допада код тетке?...»

Као да беше све устало и заратило против мене. И што је најгоре, ја не бејах у могућности да се браним. Морах ћутати и трпељиво сносити све што ме снађе. Ни једног стварног разлога не могох наћи да избегнем те неприлике, које се једна за другом тако неумитно истављаху преда мном, и препречаваху ми пут ка ономе за чим је срце тако страсно жудело. Једна једина реч одала би ме. А ја тако опрезно чувах тајну сатирући себе.

XI.

Четири пуна дана проведох ту код тетке; четири, не недеље, не месеца, већ четири пуне године најмучнијег тамновања учинише ми се та четири дана. Нека црна слутња беше ми обузела срце; ја је гледах отргнуту за навек од мене; ја разумедох, при здравој, чистој свести, да она може врло лако поћи за Алексу, и трзах се при помисли на то; ја појмих да не треба да седим скрштених руку, да не треба да дозволим да она оде за њ.. Али како?... И како, пре свега, да се ишчупам одавде? Какав разлог да наведем своме одласку, како да оправдам тај свој тако нагли одлазак пред тетком и течом? Чудновато! Ја бејах у срцу, у души решен на све; ја се бејах решио, — да, заиста, бејах се решио, ни мање ни више, него да се оженим њоме, Гилом; ја бејах бацио за

леђа све оно што ће моји родитељи, отац и мати, и остала родбина о томе рећи. Густи, зелени шумарци, цвркут тица, горе високо ведро плаво небо, а ја и она сами скривени, на зеленој трави — таква слика беше ми непрестано пред очима, и ја ни за шта друго не хтедох да знам. Ах, ја тако слатко сањах!...

И све то, све те лепе жеље, сви ти лепи снови, све то може да оде у ветар. Ја замишљах Алексу с њом; замишљах разговор, шалу између њих двоје; он је задиркује, а она се смеје; онда је пита хоће ли да пође за њ, а она, Гила, мисли се, смеши, оборила очи, као да не зна шта ће, и, и... Трзах се, и грчевито стисках руком оно за шта бих ухватио.

А да ми јад буде већи, као да нарочито и само време иђаше на руку. Настадоше неки кишовити дани, облаци густи притискоше небо, лије киша; ветар духне, а лисје мокро шушти. Никуд ни маћи. По цео дан сâм у соби. Тетка у први мах долажаше, па почињаше разговор од сваке руке, али мене њезин разговор ни мало не занимаше. Какав разговор! Где су моје мисли, а о чему она говори!...

Ах, како мучне дане преживљавах тада! Не знађах шта ћу, не знађах куда ћу. Узимах перо и хартију, па писах, парицах; у мислима се обраћах Гили; дрхтах срцем пуним љубави; срцем и душом, из даљине, кроз мутно, влажно време, преклињах је. «Осети, разуми да те волим, да лудим, умирем за тобом. Не дај осмеха, не дај срца другоме, јер даш ли га другоме...»

Тамо, на оној страни где је наше село, уздигло се једно повеће брдо. Једва се од густих облака види; густи облаци врх му обвили. Ту, где је од прилике тај врх, час по час севају муње, а за тим мумла и грми. И отуд кад се гледа, отуд из нашег села, види се врх овога брда. И мени долази на памет, па се питам, да ли и она сада у овом тренутку случајно не гледа у овај врх. «Шта ли раде миле очи? да ли овамо гледају? Да ли ти је памет за мном, да ли срце за мном жуди?...»

Четвртог дана после подне изведри се, и сунце ограну. Мени као неки велики терет да се скиде с душе и дође ми чисто лакше. Саопштих тетки и течи да ћу сутра дан да идем. Они као да немађаху ништа против тога. Тетка, усиљавајући се да изгледа равнодушна, примети: да нисам требало ни да долазим, кад више тетку не волим. Али ја томе не обраћах пажње. Мени као да беше главно, да се само једном одатле ишчупам. Све остало беше за мене без икакве вредности.

Сутра дан заиста поранио што сам раније могао. Сунце тек што беше изгрејало. Насип још влажан, али оцеднут, те ми чисто мило газити меку земљу. Ваздух чист, ветрић пирка... Хеј, како ли сам се осећао тада, са̂м на насипу на високим брдима покривеним ситном гором, и с погледом упртим у плаву даљину.

Пред подне стигох у село. Кад прођох поред Гилине куће, не спазих никога. Изгледаше ми све као нешто давно остављено, као да сам пре неколико, не дана, већ година, одавде отишао, па се сад враћам.

Код куће затекох и оца и мајку. Таман беху сели да ручају. Кад ме спазише, они се изненадише. Чуђаху се што се тако брзо враћам. Зар ми код тетке није било добро? и како да пусти она мене тако брзо да одем?

«Воли он код своје мајке», рече разнежено мајка.

Отац ћуташе.

Тога дана у вече, чим дође Сима, издвојих се насамо с њим, и саопштих му да сам се решио, и то најозбиљније решио, да узмем Гилу. Он ме зачуђено гледаше неколико тренутака, и као да не умеђаше ни једне речи да прозбори.

«Истину велиш? упита ме након кратког ћутања. Одлука моја на један тако важан корак као да га и сувише изненади. Њему се чињаше као да је пречуо, те с тога очекиваше да још једном поновим оно што му већ једном казах.

— Истину ти велим, рекох. На то сам се најоз-

биљније решио, па сад како буде нека буде. Овако се више не може.

— А шта ћеш са школом?» упита ме он са пуно озбиљности.

Не могох одмах да му одговорим. Стадоше ми мисли, и ја једне речи не умедох да кажем. Збиља, ја на то бејах заборавио; ја бејах заборавио на ту важну околност, која просто чињаше немогућим оно на шта се бејах решио. Ја о свему бејах промислио, али о томе не. Шта ћу са школом, то је одиста једно важно питање. Ја сад тек почех мислити о томе.

«Па што? рекох... Шта ће то мени сметати?... Ја говорих таквим тоном да ми беше више стало до тога да самом себи дâм разлога него ли њему... У школском закону не пише да се ђак не сме женити... Рекох то, и чисто ми дође лакше... А после, продужих сад куд и камо слободније, после тога ја имам свега још два разреда гимназије, шести и седми (онда није било осмог разреда), па сам онда готов. Онда ћу на Велику Школу, а на Великој Школи има доста ожењених ђака.

— Ама јес' све то, опет ће он. Њему као да се учинише ови моји разлози врло слаби... Све је то тако, али како ћеш ти с њом? Где ћеш да је оставиш, код кога, и ко ће да ве издржава?»

Ја опет застадох, и не умедох да му одговорим. Збиља, у пркос мојим замишљајима и жељама, он као да имађаше право. Како ћу и где ћу с њом!... Чим је будем узео, ја морам одбећи с њом од куће, то се већ зна. С мајком би можда и којекако, али отац?.. Мора се побећи, о томе нема збора. Побећи далеко, сакрити се, да он о свему томе ништа не зна, иначе...

«И после, овај...», поче Сима отежући... колико имаш ти година?...»

Ја и на то бејах заборавио. «Колико година?...» Ово ме тек питање доведе у праву забуну. Ја бејах заборавио да сам тек пре неколико месеца напунио шеснаест година, и да је у томе права препрека мојој женидби, пре-

река која се не може ни уклонити ни прескочити. Не знађах шта да му одговорим на ово његово последње питање, и онда се одједанпут љутито осекох на њ и назвах ове његове примедбе које ми учини, једним празним бенетањем.

«Ти ништа друго и не знаш, рекох му, него само да мислиш о ономе што не ваља...

— Ама знаш, ја тек велим..., поче он збуњено.

— Не знаш ти ништа, рекох му сад одлучно. Слушај ти шта ја теби кажем. Ја хоћу да узмем Гилу, и према томе гледај да одмах урадиш шта треба».

Сиромах Сима! И тада као и увек не наљути се, не увреди га ни мало моја осорљивост; он се стаде трудити да ме одљути, дајући ми у исто време реч да ће према овоме што сам му сад казао учинити од своје стране све што може. Па ипак као да се нешто двоумљаше. Он као да са више обазривости посматраше ову моју одлуку, и као да више мишљаше о мојој будућности него ли и ја сâм. Он, познавах му лепо на лицу, као да очекиваше да му још нешто кажем, као да се надаше да ћу се ја предомислити, да ћу ја своју одлуку променити.

«Ја нисам знао, рече отежући, да ти баш озбиљно мислиш. Мислим, шалиш се. Али кад си се решио...»

Текнуше ме ове речи, нарочито ово последње што рече: «кад си се решио», и изгубих се сав у мислима.

Ствар ми се заиста учини врло важна, и разумех да о њој треба добро размислити. Ја се с њом, Гилом, спајам за навек, она постаје моја жена, а ја њен муж... Мени се поче јављати у памети све оно што сам дотле био запазио од живота између мужа и жене, нарочито онде на селу; изађе ми пред очи свадба, — ја младожења а Гила невеста, — и осетих неки стид. Замишљајући тако себе и њу, одох замишљати како ће и остала лица онде из села изгледати том приликом. И видех поједине онде из села како се подсмехују моме оцу. «Твој син тако сврши науке!» веле они оцу. А отац?... Њега не смедох ни да замислим.

Али то беше само један мали пропланак, на брегу који је сав обрастао густом гором. Густом, мрачном, непроходном гором кретаху се моје мисли. Брзо заборавих на све ово о чему мало час мишљах, и одох мислити о ономе за чим сам жудео; подадох се слатким замишљајима, слатким сликама из будућег живота мога и Гилиног, из оног живота када она буде моја. Да! Ожениһу се, — или не!... Зашто то, зашто та реч? Довољно је да она буде моја, само моја, да оне очи што опијају, што заносе гледају само мене, да је она увек крај мене.

Или зар да дозволим да оде за другога, да оде за оног Алексу? Он да је грли, он да је љуби, њега да гледа она, његова да буде?... Живот?... Какав живот! То беше једна ситница у мојим очима, једна сувише ситна жртва према ономе за чим ми срце жуђаше. На што ми живот без ње? Зашта имам да живим?... Оно сунце сјајно на ведром плавом небу, изнад ове лепе земље окићене луговима и ливадама, овај сјајни, чисти простор између неба и земље, овај свежи поветарац што ми мрси косу и милује ме по лицу — смем ли све то да замислим, а у исто време да замислим и то да она није моја? Смем ли да замислим ову земљу, све ово што ме окружава, и себе, с помишљу у исто време да је она отишла за другога, да није моја? Долазих у мислима дотле, и само дотле; даље не смедох, већ се трзах, и хватах руком за чело, стежући га и трљајући га грчевито...

XII.

Сима ми обећа да ће одмах, још тога вечера, отићи и састати се с Гилом, те да јој саопшти моју одлуку. Али му се не указа прилика да оде; узалуд он окреташе од сваке руке, и вазда нађе изговора да оде од куће, али га отац не пусти.

«Да се спава одмах, на сутра рано на посао, рече отац, и тиме прекиде сваки даљи говор о томе.

Онда сутра! дошапну ми Сима, кад пође да спава.

— Да не буде доцкан? приметих полако. Нека црна слутња поче ми се одједанпут увлачити у душу. Учини ми се да ће сутра све бити доцкан.

— Море, како доцкан! Не бој се! Неће ти је нико отети», рече ми он полако, насмејавши се.

Али слаба утеха то беше за мене.

Целе ноћи не тренух. Одби ми се сан, па никако очи да склопим. У први мах и не обратих пажњу на то, бејах пустио на вољу мислима. Али мислима никад краја. Овлада ноћ у велико, умири се цело село, нигде гласа, све заспа, а ја још будан. Бејах уморан телом, осећах да ми се спава, али не могох. Непрестано ми она пред очима, и непрестано неко чудно страховање да она не оде, и то ни за кога другога, већ баш за оног Алексу. Од тога као да једино страховах.

Једва у зору као мало склопих очи. Заспах... Али то беше страшан сан. И данас се још живо сећам тога сна, још ме хвата нека језа од њега. Као нека туђа рука држи пиштољ преда мном. Али не, ја то не сањах, то беше права јава. Као на јави ја гледах ту руку; и та рука, ма да ми се чињаше туђа, не беше туђа, већ моја. Ено на њој прстен моје покојне бабе, који ми је пред своју смрт дала, а пиштољ, то је један од она два што су још од покојног деде остали и што тамо у малој соби стоје у кубурима, обешени о чивилук. Беше ми познато и једно и друго; и то као да ми увелича страх, то што сам знао да је рука моја, а она ми ипак изгледа као туђа. И та рука, сама рука, јер ништа друго осим ње не видех, окреће пиштољ, окреће га право мени у чело, онда креше; пиштољ пуче, и ја падох — и разбудих се... Срце ми куцаше тако силно да сам лепо могао чути како удара у прса. Осећах неки велики, непојмљиви страх од сна, од своје сопствене руке; дрктах сав. У ужасном страху, сумануто, тргох шареницу, и намакох је на главу. Да се сакријем! Од чега?

Једва после неколико тренутака дођох к себи, и усудих се, те скидох шареницу с главе. Дигох се, и погле-

дах око себе. На плавом истоку окићеном звездама посукнуо као неки пламен.. Запеваше петли... Беше зора...

Дође ми у души као мало лакше. Умирих се. Али ипак не могох заспати. Наиђоше опет мисли, опет мишљах о њој; мишљах о дану што се јављаше, и о ономе шта ће ми он донети, и у исто време осећах као неку слатку језу у целој снази, неку врелину на ногама и рукама, али лаку, као после мале, лаке грознице.

(Свршиће се.)

Б. Б—вић.

ЕВГЕНИЈА ГРАНДЕ.

(4).

Госпођа од Грасена промери опата погледом необично дубоким.

— Само се у унутрашњости, настави он, могу наћи жене од тридесет и неколико година које су се тако очувале као госпођа, а имају синове свршене правнике. Чини ми се, госпођо, као да је јуче било када су се младићи и госпође пели на столице да виде како играте, додаде опат окренувши се своме женском противнику. За мене су ваши успеси као да су јуче били...

— Стари зликовче! рече у себи госпођа од Грасена, ти као да погађаш моје намере?

— Изгледа да ћу имати много успеха у Сомиру, говорио је у себи Шарл откопчавајући капут, завлачећи руку у прсник, и гледајући у даљину, подражавајући држању које је Шантре дао лорду Бајрону.

Непажња чича Грандеова, или, боље рећи, замишљеност у коју га је бацило писмо које је читао, није измакла ни бележнику ни председнику, који су се трудили да садржину тога писма погоде по неприметним покретима на лицу старчевом, које у том тренутку бе-

јаше јако свећом осветљено. Виноградар је с тешком муком одржавао обичну мирноћу на свом лицу. У осталом, свакп ће моћи себи представити то удешено лице овога човека кад прочита трагично писмо које иде.

«Драги брате, биће скоро двадесет и три године како се нисмо видели. Моја женидба била је повод нашем последњем састанку, после кога смо се растали весели обојица. Заиста, ја нисам могао предвидети да ће доћи дан кад ћеш ти морати бити заштитник и потпора наше фамилије, чијој си се срећи и напретку тада толико радовао. Кад будеш читао ово писмо мене више неће бити. Ја сам био у таквом положају да нисам хтео преживети срамоту банкротства. Држао сам се на ивици провале до последњега тренутка, надајући се непрестано да ћу испливати. Више не могу. Банкротство мога банкара и Рогена, мога бележника, лишило ме је и последњих средстава и оставило без игде ичега. Ја сам толико несрећан да дугујем близу четири милиона, а нисам у стању понудити повериоцима више од двадесет и пет за сто. Моја вина на стоваришту падају у овом тренутку страховито у цени, благодарећи изобиљу и каквоћи ваших бераба. Кроз три дана Париз ће рећи: «Г. Гранде је био лупеж!» Ја, човек поштен, бићу увијен у покров бешчашћа. Своме сину узимам и име које сам окаљао и имање његове матере. Ово несрећно дете, које необично волим, не зна ништа о свему овоме. Ми смо врло нежно рекли једно другом збогом на растанку. Он, на срећу, није знао да су се последњи таласи мога живота изливали кад сам се с њим опраштао. Да ме неће проклињати једнога дана? Брате, брате мој, проклетство наше деце страшна је ствар! она се могу жалити на наше; против њиховог жалбе нема. Гранде, ти си мој старији брат, ти си дужан да ме заштитиш: заузми се да Шарл не каже ни једну горку реч на моме гробу! Драги брате, да ти пишем својом крвљу и својим сузама, не би било толико бола колико га има у овом писму; јер ја бих плакао, лио крваве сузе, умро,

и не бих више патио; али ја патим и гледам смрт сувим очима. Ти си сад отац Шарлу! он нема материне родбине, ти знаш зашто. Зашто се нисам повиновао предрасудама друштвеним? Што сам попустио љубави? Што сам се оженио ванбрачном ћерком једнога великог племића? Шарл нема више родбине. О мој несрећни сине! о мој несрећни сине?... Слушај, Гранде, ја те не преклињем себе ради; у осталом, твоје имање није можда толико велико да може поднети интабулацију од три милиона; преклињем те ради свога сина! Знај добро, драги брате, да су се моје руке које преклињу склопиле кад сам помислио на тебе. Гранде, ја ти на самрти остављам у аманет Шарла. Ја хладно гледам у своје пиштоље, кад помислим да ћеш му ти бити у место оца. Шарл ме је веома волео; био сам тако добар према њему, никад му нисам на жао учинио: он ме неће проклињати. У осталом, видећеш; он је мио, на матер, и никад те неће увредити. Сирото дете! Навикнуто на богатство, оно не зна за немаштину на коју нас обојицу беше осудила наша прва беда... И сад је без игде ичега, самохрано! Јест, сви ће га се пријатељи клонити, и ја ћу бити узрок понижењу које га чека. Ах! како бих волео да ми је рука довољно снажна, те да га једним ударцем пошљем на небо, његовој матери... Али шта ја говорим! Да се вратим на своју несрећу, на несрећу Шарлову. Ја сам ти га, дакле, послао да му на леп начин саопштиш и моју смрт и судбину која га чека. Буди му отац, али добар отац. Немој да га одједанпут лишиш безбрижна живота; тиме би га убио. Ја га на коленима молим да се одрече тражбина које би као наследник своје матере могао подићи против мене. Али ова је молба излишна; у њему има части, и он ће осетити да не треба да се придружи мојим повериоцима. Реци му да се одрече мога наслеђа на време. Саопшти му тешки положај у који сам га довео; и, ако ме буде и даље волео, кажи му у моје име да за њ није све изгубљено. Јест, рад, који је нас обојицу спасао, може му повратити имање које сам му ја упропастио; а

ако хоће да послуша глас свога оца, који би њега ради волео да устане за часак из гроба, нека отпутује, нека иде у Индију? Драги брате, Шарл је младић поштен и одважан: ако му помогнеш да спреми мало робе, он би пре умро но што би пропустио да ти врати новац који ћеш му дати на зајам; јер ти ћеш му га дати, Гранде! Ако му не даш, савест ће те гристи. Ах! кад моје дете не би нашло помоћи и љубави код тебе, ја бих вечито молио Бога да ти се освети за твоју неосетљивост. Да сам могао спасти шта било од готовине, ја сам имао потпуно права да му дам што год на рачун имања његове матере; али плаћања при концу месеца исцрпла су све моје изворе. Ја сам желео не умрети са сумњом у души о судбини свога детета; желео сам да у кратком и топлом последњем руковању с тобом осетим свето обећање твоје, које би ме загрејало; али немам времена. Док Шарл путује ја сам приморан да састављам свој биланс. Трудим се да, с искреношћу којом су се увек одликовали моји послови, докажем да у мојој пропасти нема ни кривице ни непоштења. Зар то не значи бринути се о Шарлу? — Збогом, драги брате. Нека те сви Божји благослови прате за племенито старатељство које ти поверавам и кога се ти примаш, ја не сумњам у то. Један глас вечито ће се молити Богу за тебе у свету у који ћемо сви једнога дана и у коме се ја већ налазим.

Виктор-Анж-Виљем Гранде».

— Зар ви више не играте? рече чича Гранде, савијајући писмо тачно по истим превојима и остављајући га у џеп од свога прслука. Он погледа свога синовца с изразом понизним и бојажљивим, под којим је прикривао своје узбуђење и своје рачуне. — Јесте ли се огрејали?

— Врло добро, драги стриче.

— А где су ми жена и кћи? рече стриц заборављајући већ да му синовац треба да нођи код њега.

У том тренутку вратише се Евгенија и госпођа Гранде.

— Је ли горе све спремно? упита их старац поново потпуно хладан.

— Јесте, оче.

— Е, синовче! ако сте уморни, Нанона ће вас одвести у вашу собу. Тхе, наравно, стан вам се неће учинити *кицошки!* али ви нећете замерити сиромашним виноградарима, који никад немају ни гроша. Пореза нам поједе све.

— Нећемо више да вас узнемирујемо, Гранде, рече банкар. Може бити имате што да разговарате са својим синовцем, и ми вам желимо лаку ноћ. До виђења.

На ове речи сви устадоше и сваки се поклони на свој начин. Стари бележник узе испод капије свој фењер и запали га, нудећи Грасеновима да их испрати. Госпођа од Грасена није била предвидела догађај због кога се посело морало растурити пре времена, и слуга јој још не беше дошао.

— Хоћете ли ми указати част, госпођо, да примите моју руку? рече опат Кришо госпођи од Грасена.

— Хвала, господине опате. Ићи ћу са својим сином, одговори она хладно.

— Госпође могу без зазора ићи са мном, рече опат.

— Та подај руку г. Кришоу, рече јој муж.

Опат поведе лепу жену лако и брзо, тако да измаче неколико корака од осталих.

— Леп младић овај Парижанин, госпођо, рече јој он стежући јој руку. *Збогом, бербо, збогом, виногради!* Реците на свагда збогом госпођици Гранде; Евгенију ће добити Парижанин. Ако се овај рођак није заљубио у какву Парижанку, ваш син имаће у њему једнога супарника нај...

— Прођите се, господине опате. Овај ће младић брзо опазити да је Евгенија проста девојка и без свежине. Јесте ли је видели? Вечерас је била жута као дуња.

— Ви сте то можда већ и рекли њеном рођаку?

— Бога ми, без устезања...

— Довољно је да се ви увек наместите поред Евгеније, госпођо, па нећете морати Бог зна шта говорити

том младом човеку против његове рођаке; он ће сâм учинити поређење које...

— Пре свега, обећао ми је да ће прекосутра доћи к нама на вечеру.

— Ах! кад бисте ви само хтели, госпођо... рече опат.

— А шта бих ја то требало да хоћу, господине опате? Да ми не мислите давати рђаве савете? Богу хвала, нисам ја свој добар глас очувала до своје тридесет девете године зато да га сада проиграм, па ма то било и за царство Великога Могула. Ми смо обоје у годинама у којима човек зна шта такве речи значе. Такве мисли заиста не доликују једноме свештенику. Пи! тако би Фоблас могао говорити.

— Ви сте, дакле, читали *Фобласа?*

— Не, господине опате, хтела сам рећи *Опасне везе.*

— А! та је књига много и много моралнија, рече опат смејући се. Та ви ме начинисте много поквареним, као што су данашњи млади људи. Ја сам само хтео да вам...

— Усудите се рећи да нисте имали намере световати ми нешто рђаво. Зар то није јасно? Кад би ми се овај млади човек, који је, не поричем, леп младић, удварао, он не би мислио на своју рођаку. Ја знам да у Паризу има добрих мајака које се на тај начин жртвују за срећу и благостање своје деце; али ми смо у паланци, господине опате.

— Тако је, госпођо.

— Ни ја, па ни Адолф, настави она, не бисмо ни сто милиона платили том ценом.

— Нисам ја говорио о сто милиона, госпођо. Ко зна, искушење би можда било јаче и од вас и од мене. Само, ја мислим да се поштена жена без зазора може упустити у лако и безначајно кокетовање, које је управо једна од женских дужности у друштву, и које...

— Мислите?

— Зар ми нисмо дужни, госпођо, старати се да будемо пријатни једни другима?... Допустите да убришем

нос... Ја вас уверавам, госпођо, настави он, да вас је млади човек гледао мало љубазније него што је гледао мене; али ја му праштам што радије указује пошту лепоти но старости...

— Јасно је, рече председник својим крупним гласом, да је г. Гранде, из Париза, послао свога сина у Сомир једино у намери да га ожени...

— Али, у том случају, он не би дошао из небуха, одговори бележник.

— То не значи ништа, примети г. од Грасена, чича Гранде све ради кријући.

— Драги Грасене, ја сам тог младог човека позвала на вечеру. Треба да позовеш и господина и госпођу од Ларсонијер, и ди Хотојеве, са лепом госпођицом ди Хотол, разуме се. Само да је, да се то вече лепо обуче! Мати је, из љубоморе, тако рђаво облачи! — Ја се надам, господо, да ћете нам и ви указати част да дођете? додаде она, заустављајући се да се окрене председнику и бележнику.

— Ево ваше куће, госпођо, рече бележник.

Пошто су се поздравили с Грасеновима, Кришовљеви се вратише својој кући, и с оним нарочитим даром разлагања и испитивања који имају паланчани стадоше разматрати велики догађај од ове вечери, догађај који је изменио односне положаје Кришовљевих и Грасенових. Необична разложитост која руковођаше поступке ових великих рачунџија убеди и једне и друге о потреби тренутнога савеза против заједничкога непријатеља. Зар није требало заједнички спречити Евгенију да не заволи свога рођака, и Шарла да не мисли на Евгенију? Зар ће Парижанин моћи одолети прикривеним наговештајима, љубазно казаним клеветама, оговарању под видом хвале, притворно безазленом разуверавању, који ће непрестано облетати око њега да га обману?

Када су сродници остали сами у трпезарији, г. Гранде рече своме синовцу:

— Време је да се леже. Сувише је касно да се говори о стварима које су вас амо довеле; имаћемо

времена сутра. У нашој кући се доручкује у осам сахата. У подне узмемо мало воћа, залогај хлеба и чашу бела вина; вечерамо, као и Парижани, у пет часова. То је кућевни ред. Ако желите да разгледате варош или околину, слободни сте као тица на грани. Ви ћете ме извинити што ми послови не допуштају да увек идем с вама. Сви ће вам овде рећи можда да сам богат: «Г. Гранде ово, г. Гранде оно!» Нека их нека говоре, њихово блебетање не худи ни мало моме кредиту. Али ја немам ни паре, и у овим годинама радим као млад надничар, коме су једина имовина рђаво стругало и две здраве руке. Ви ћете можда ускоро и сами видети шта вреди један талир кад га ваља у зноју свога лица зарадити. — Нанона, дај свеће!

— Ја се надам, синовче, да ћете наћи све што вам је потребно, рече госпођа Гранде; али ако вам шта устреба, зовните Нанону

— Драга стрино, тешко да ће ми шта устребати; ја сам, мислим, понео све што ми треба. Допустите ми да и вама и мојој младој рођаци пожелим лаку ноћ.

Шарл узе из Нанониних руку једну упаљену свећу, свећу из Анжуа, сасвим пожутелу, устајалу у дућану и тако сличну лојаној свећи, да г. Грандеу, који није ни слутио да у његовој кући има анжујских свећа, није ни пао у очи овај раскош.

— Ја ћу вам показати пут, рече старац.

У место да изиђе кроз врата од дворнице која су водила под свод, Гранде указа своме синовцу почаст и прође кроз ходник који је раздвајао трпезарију од кујне. Једна врата, на којима је био урезан велики прозор јајастога облика, затварала су овај ходник са стране степеница, да би ублажила хладноћу која је продирала унутра. Али је зими ветар опет врло јако дувао кроз њих, и у трпезарији се једва одржавање пристојна топлота; бадава су врата на њој била опточена ваљцима испуњеним вуном.

Нанона оде да закључа капију, затвори трпезарију и пусти из штале чобанског пса, коме глас беше про-

мукао као да је имао неко запаљење гркљана. Ова животиња, необично зла, познавала је само Нанону. Ова два сеоска створа разумевала су се.

Кад Шарл виде жућкасте и почађале зидове и степенице са црвоточном оградом, које су се тресле под тешким корацима његовога стрица, његово разочарање пође *rinforzando*. Чинило му се да је у неком кокошарнику. Његова стрина и његова сестра од стрица, којима се окрете да им прочита на лицу шта мисле, беху тако навикле на ове степенице да његову зачуђеност, не погађајући јој узрок, узеше за израз пријатељски, и одговорише на њу љубазним осмехом који га доведе до очајања. «Ког ме је ђавола послао отац овамо?» говорио је у себи.

Кад су се попели на први спрат, он спази троја врата, обојена етрурском црвеном бојом и без оплата, која су се губила у прашљивом зиду и била окована гвозденим полугама чији су се крајеви завршавали рачвасто, као и крајеви дугачке кључане рупе на брави. Једна од ових врата, и то она која су се налазила више степеница, и која су водила у собу изнад кујне, била су очевидно зазидана. Доиста, у ту собу улазило се само кроз собу Грандеову, коме је она служила као кабинет. Једини прозор, кроз који је у њу улазила светлост, беше из дворишта и закован дебелом гвозденом решетком. Нико, па ни госпођа Гранде, не имађаше приступа у њу; чича Гранде је хтео да буде у њој сâм, као алхемичар у својој радионици. Ту је, по свој прилици, имало неко тајно скровиште познато само чича Грандеу; ту су лежале наслагане тапије; ту су висиле теразије за мерење златника, ту су се ноћу и тајно писале облигације, признанице, и сводили рачуни; тако да су људи трговци видећи Грандеа увек готова, а никада да ради, могли мислити да му стоји на расположењу каква вила или какав демон. Ту је, по свој прилици, кад Нанона хркаше да се зидови тресу, кад пас чувар бдијаше и зеваше у дворишту, кад госпођа и госпођица Гранде спаваху ду-

боким сном, долазио стари качар да гледа, да глади, да види, да згрће и преврће своје злато. Зидови беху дебели, капци на прозорима потпуно затворени. Само је он имао кључ од ове лабораторије у којој је он, како се говорило, разматрао планове на којима беше обележено свако дрво његових воћњака, и по којима је он могао срачунати своје производе до најмањег свежњића, до најмањег изданка.

Преко пута ових зазиданих врата био је улазак у Евгенијину собу, а на другом крају биле су собе господина и госпође Гранде, који су имали цео предњи део куће. Госпођа Гранде имала је собу до собе Евгенијине, код које се улазило кроз једна стаклена врата. Грандеову собу раздвајаше од собе његове жене једна преграда, а од тајанственога кабинета дебео зид. Чича Гранде сместио је свога синовца на другом спрату, у високој мансарди изнад своје собе, тако да га је могао чути кад год би овоме пало на памет да тумара.

Кад изиђоше на први спрат, Евгенија и њена мати пожелеше једна другој лаку ноћ и пољубише се; затим се опростише са Шарлом са неколико речи, које су биле хладне на уснама, али зацело топле у срцу Евгенијином; и повукоше се у своје одаје.

— Ево ваше собе, синовче, рече чича Гранде Шарлу, отварајући му врата. Ако будете хтели излазити из собе, зовите Нанону. Без ње, чувајте се! псето ће вас растргнути. Пријатно спавање! Лаку ноћ! Гле! ови моји подложили су код вас, додаде он.

У том тренутку појави се Велика Нанона, с грејалицом у руци.

— Е, ово је још лепше! рече господин Гранде. Да случајно не мислите да је мој синовац нека породиља? Одмах да си то однела натраг, Нанона.

— Али, господине, чаршави су влажни, а господин је заиста нежан као девојка.

— Напослетку, хајде, кад си себи увртела у главу

да тако треба, рече Гранде гурајући је унутра, али пази да што не упалиш.

Затим тврдица сиђе гунђајући нешто кроз зубе.

Шарл оста зачуђен усред својих сандука. Пошто је бацио поглед на зидове своје мансарде — обложене оном жутом хартијом са сликаним цвећем која се виђа по сеоским механама, на камин од олучена кречњака који је самим својим изгледом уливао студен, на столице од жута дрвета, исплетене лакованом трском и неправилно четвртасте, на отворен ноћни сто у коме би могао стати омањи каплар пешачки, на танку простирку од испреплетених трака која стајаше пред постељом, на исту постељу с небом чија иструлела чоха, црвима расточена, дрхташе као да ће се распасти, — он погледа озбиљно Велику Нанону и рече јој:

— Ма, молим вас, добра девојко, реците ми јесам ли ја доиста код господина Грандеа, некадашњег кмета сомирскога, брата господина Грандеа из Париза?

— Јесте, господине, ви сте код мога господина. Ви и не знате како је то добар и красан и пријатан човек, мој господин! Хоћете ли да вам помогнем отворити ваше сандуке?

— Бога ми, па и хоћу, стара гардо! Да ви нисте од некуд служили у царској маринској гарди?

— О! о! шта му је то маринска гарда? Је ли то на води?

— Слушајте, извадите ми спаваћу хаљину која је у овој торби. Ево вам кључа.

Нанона се задиви кад виде спаваћу хаљину од зелене свиле са златним цветовима и античким шарама.

(Наставиће се.)

Х. де Балзак.

(С француског превео Д. Л. Ђокић.)

ЗАШТО ЋУТИШ?

Зашто ћутиш?
Пресахнуо Земзем свети,
Занемела уста твоја;
Сад си као мрамор-камен.
Зашто ћутиш?

Зашто ћутиш?
Студенац ти око није;
Ко ће *море* да разуме?
Са лица ти читат' не знам.
Зашто ћутиш?

Зашто ћутиш?
Трепти л' злато сакривено?
Шта је булбул кад не пева?
Мирише ли ђул затворен?
Зашто ћутиш?

Зашто ћутиш?
К'о час један век нам прође;
Пролетеће дан састанка;
Докле тренеш, доћ' ће *збогом!*
Зашто ћутиш?

Јелена.

ЏОН МОРЛИ.

Џон Морли је један од оних знаменитих људи данашње Енглеске који су на Континенту познати непотпуно. Ван Енглеске, његово се име први пут чуло 1886, кад је постао министар у Гледстоновом кабинету. То је био управо онај кабинет који је намеравао дати Ирској *Home Rule*, то јест вратити јој локални Парламенат који је та земља изгубила 1800, — и пошто је у том кабинету Морли био баш министар за ирске послове, то га је публика запамтила као главног помагача Гледстоновог у његовој ирској политици. Вероватно, ни већина наших читалаца неће знати Морлија друкчије него у вези с ирским питањем. Али било би погрешно држати да је Морли један човек који се бавио само практичном политиком, а у практичној политици само ирским питањем.

Пре свега, Морли је исто толико књижевник колико и политичар. Кад је први пут изабран у Парламенат, било му је већ четрдесет и пет година. Он је, дакле, тек другу половину свога века дао политици. Прва половина његова века била је испуњена књижевним пословима. Он је годинама уређивао лондонски часопис «Петнаесто-дневни Преглед». Уз сарадњу већег броја професора и књижевника, он је издао једну збирку биографија из Енглеске Књижевности. Књижевни радови које је сâм у то време објавио, — историјске расправе, критике, биографије политичара и књижевника, есеји о разним питањима политичким, моралним и књижевним, — износе, скупљени, једанаест свезака. Његова је књижевна радња високо цењена у Енглеској, и кад је прешао на политичко поље, Морли је већ имао стечено име на књижевном пољу.

Књижевници су рђави политичари, као у осталом што су и политичари рђави књижевници. Али да и од овог правила има изузетка, никада се није тако обело-

данило као у случају Џона Морлија. Морли политичар није постидео Морлија књижевника. Ушав у Парламенат 1883, он је већ 1886 постао члан, и то најважнији, једног реформаторског министарства: тешко би се и један политичар од заната брже пробио у прве редове. О ономе што је Морли радио као министар, мишљења су подељена; али и они који не одобравају његов рад не споре да је Морли доказао да има државничке способности. Својим списима он је био изишао на глас као један од најчистијих стилиста енглеских, али баш због тога није било очекивати да ће се он, у политичкој борби, показати добар беседник. Међутим, и то се чудо десило. Управо, међу данашњим енглеским политичарима, има свега двојица чије је беседништво од утицаја на ширу публику. Један је, наравно, Чемберлен, а други Џон Морли. Ако би требало рећи који је од њих бољи, ми бисмо признали првенство Морлију. Чемберлена маса слуша зато што јој овај говори оно што она жели да чује. Морлија, на против, она слуша, и ако јој он врло често говори оно што она не мари да чује.

Не треба мислити да књижевна радња Морлијева не стоји ни у каквој вези с његовом политичком радњом. У својим списима, Морли се доста бавио историјским, социјалним и политичким питањима. Кад се затим дао на практичну политику, он се увек старао да ради по оним начелима која је у својим списима поставио. Његова књижевна радња и његова политичка радња, на тај начин, узајамно се допуњују и осветљују.

Од Морлијевих списа, најкарактеристичнији су његови есеји о француским философима XVIII века, о Едмунду Борку и о «Компромису».

Код француских философа XVIII века, Морли истиче ове две црте. (1) Ти су философи били, ако се тако може рећи, практични философи. Они се нису губили у апстракцијама, него су своју велику моћ резоновања примењивали на практичне проблеме свога доба. Они су писали о толерантности, о васпитавању деце, о реформи казненог

поступка, о разним питањима из јавног права и из политичке економије. (2) При расправљању тих практичних проблема, они су за једини ауторитет признавали свој разум. Пред његов суд они су стављали поједине законе, обичаје, установе, и, не водећи никака рачуна о историјским разлозима, они су одбацивали све оно што се не би дало бранити с једног чисто теоријског гледишта.

Џон Морли, наравно, није одобравао код тих философа њихово непоштовање прошлости и предања. Иначе, њему се допадао њихов куражни рационализам, њихова вера у моћ истине, њихова немилостивност наспрам предрасуда. Заједно с њима, он је држао да је улога једног мислиоца на првом месту васпитачка, пошто он има да својим савременицима који су спутани наслеђеним навикама, а заслепљени властитим страстима, казује оно што им ничим непомућени разум саветује.

Као год што је волео француске философе XVIII века због тога што су они и у својој философији остали практични, тако је, с друге стране, Морли волео Едмунда Борка, великог енглеског беседника, опет из XVIII века, зато што је овај и у практичној политици остао теоретичан. «Нико до данас», каже о њему Морли, «није успешније покушао да конкретне проблеме једног државника реши на основу апстрактних идеја једног философа. Нико није толико ушао у појединости практичне полиполитике, и у исто време толико имао на уму да те појединости човек не може разумети, нити се може њима бавити без помоћи широких концепција политичке философије». Тиме се, у осталом, објашњује зашто тога Борка, који је своје најбоље доба провео у скупштинским препиркама, и који готово ништа друго није писао до памфлете о дневним политичким питањима, ипак још и данас читају, исто онако као једног Аристотела или једног Монтескија. Специјално Морлију, Борк је знатно помогао да уочи код француских философа XVIII века њихове једностраности и заблуде. Борк је био њихов главни противник, и нико није оштрије од њега осуђивао Француску

Револуцију, која је била њихово дело. Борк се разликовао од њих поглавито тиме што је он имао тог историјског смисла који је њима, чистим догматицима, оскудевао. Он је поимао да се корисност једног правила или једне установе не доказује само умовањем, него да се доказује још и искуством, и да је према томе оно што траје добро већ због тога што траје, макар и не одговарало свима захтевима логике. Он је поимао такође да је једном друштву исто онако немогуће променити из основе своје уређење, као што је и једном човеку немогуће поништити своју прошлост, па почети живот изнова, — и да се, према томе, треба служити само «малим реформама», којима се друштво обнавља постепено и неосетно. Усвајајући ове Боркове идеје, Морли је његовим конзервативним историзмом доста ублажио и исправио револуционарни рационализам својих француских узора.

Од свију Морлијевих списа, ниједан није тако узбунио публику као његов есеј «о Компромису». Књига, одиста, чудновата, где се о компромису, по речима Августина Филона, говори само у њеном наслову, а нигде у њеном тексту. Шта више у тој књизи с тако помирљивим насловом, Морли на једном месту изјављује: «Наша намера није да сипамо ново вино у старе боце, нити да миримо оно што се измирити не може. Борбе мора бити, и то таке у којој ће отац устати на сина, а син на оца. Јер, вера будућности, као и вера прошлости, не носи собом мир, већ носи собом мач».

У «Компромису» Морли се бави оном супротности у којој наше идеје могу стајати с установама сред којих живимо. Морли, пре свега, одбацује оно гледиште по коме се установе развијају независно од наших идеја, мењајући се саме од себе кад престану бити корисне. («Установе се не праве, него расту»). Никада се, по Морлију, установе не мењају сасвим саме од себе, без икака учешћа наше воље. Напредак није толико аутоматски, да бисмо се ми, проспавав једно столеће мртвим сном, нашли, после свог пробуђења, у једном знатно бољем друштвеном

стању. Свет бива поглавито бољи зато што људи хоће да он буде бољи, и што свесно раде тако како ће он бољи постати. Под том толико злоупотребљеном речи «Еволуција» не треба замишљати никакву вишу силу која независно од људи дејствује; еволуција није узрок друштвених мена, него њихов закон.

Кад тако стоје ствари, онда они у чијој би глави синула нова истина имају дужност да ту истину објаве. Ако није увек време за њено примењивање, увек је време за њено објављивање, за њено проповедање, за њено распростирање. Самим тим фактом што је она у опште могла синути у нечијој глави, довољно се доказује да је њено време дошло, да је она ту, у ваздуху. Ако неко не би смео признати истину коју је открио, он треба да помисли шта би било од напретка, кад би тако радио сваки онај који би једну истину открио. Ко би, из кака било разлога, прикривао своја права уверења, тај би с оним идејама у у које верује чинио то исто што један цензор чини с оним идејама у које не верује: он би их угушивао у зачетку и убијао у клици.

До душе, свака је истина непријатна, а понајпре истина нова, на коју се свет није још навикао. Ко њу буде говорио, не може се свету допасти. Зато људи од велике амбиције, који жуде за влашћу, никад и не излазе пред свет с новим истинама; они му само својим речима казују његове предрасуде, и то је цена по коју његово пљескање добијају. Али нека се, они који, из амбиције, систематски раде и говоре друкче но што мисле, запитају, бар једанпут, да ли има смисла бити амбициозан? Чега има тако примамљивог у осмејку публике да би му вредело жртвовати своје морално достојанство; чега, опет, тако страшног у њеном мрштењу да би, због тога, требало угушити у себи глас истине? Помислимо само како су сићушни по свом животу, по свом занимању, по својим разговорима, ти људи чије одобравање хоћемо по што по то да добијемо. Кад би човек био само мало више филозоф! Кад би чешће имао пред очима како, мајушан,

блуди бескрајним простором једне бездушне васељене; кад би хтео чешће ослушкивати вапај људских јада што се не престаје дизати једном затвореном небу, и кад би хтео чешће мислити о том како га само још мален број година дели од вечног покоја, — ох, онда би он зацело имао куражи говорити само истину, не водећи рачуна о томе шта ће свет о њему мислити.

Ми смо се овде послужили готово властитим речима Морлијевим, да бисмо показали каким се искреним акцентом одликују по нека места у «Компромису». Тај искрени акцент, чини нам се, вреди више него сва дијалектичка вештина с којом је ова књига написана. Због тог искреног акцента, ова књига не само убеђује наш разум, него потреса и нашу савест. Пошто смо прочитали «Компромис», ми осећамо да су морално достојанство и интелектуална кураж појачани у нама. То је једна од оних ретких, од оних благотворних књига, после којих човек, бар неко време, искрено жели да буде бољи, и које не може никад сасвим заборавити, враћајући се на њих, кад год му затреба духовног оснажења.

Ништа не чини толико части Морлију колико то, што је он, и у практичној политици, остао веран том високом идеалу који је у «Компромису» проповедао. Он није хтео знати за оно разликовање између два морала, по којем један важи за приватан живот, а други за политички живот, тако да би ради постигнућа једног државног или партијског циља било допуштено служити се и оним средствима која се иначе сматрају као неморална. По Морлију, има само један морал, онај приватни, кога се треба држати у свима радњама, без обзира на то да ли су то радње приватне или политичке. С једне стране стоји истина да се два морала практикују, али с друге стране стоји и то, да се та два морала све више изједначују, у колико се политички морал све више приближује приватном моралу. То се, наравно, јасније опажа у унутрашњој политици, у односима између партија, него у спољашњој политици, у односима између држава. Очевидно

је да се у партијској борби све више води рачуна о пропisима приватног морала. И ако се ни данас још није напустило гледиште да циљ освештава средство, опет се више не мисли да он баш свако средство освештава. Нема више тог начела у име кога би се смело чак и убијати, и догађаји као Вартоломијева ноћ и Септембарски покољи изгледају данас готово немогући. Партијска борба је постала неоспорно човечнијом, али тиме она још није дошла сасвим у склад с прописима приватног морала, јер постајући све човечнијом, она није постајала у исто време и све искренијом. Ако се у њој више не убија, у њој се још једнако лаже, и то крупно. И они који осуђују ниже облике лагања, — клеветање, обмањивање итд., — налазе да се лагање ипак не дâ сасвим искључити из политике, пошто у политици није могућно увек говорити и радити само по свом уверењу. Шта више, у демократијама, сматра се као нека врста грађанске дужности ићи за јавним мњењем, макар и преко свог уверења. Другим речима, ту се сматра да је неморално жртвовати своје уверење једном аутократу, а да није неморално жртвовати га публици, — као да удворица не остаје удворица, па удварао се он само једном човеку или једном већем броју људи. Противу ове тачке савременог политичког морала, Џон Морли се нарочито изјавио. Он је уверен да ће се у политици једног дана, истина далеког, исто тако престати лагати као што се престало убијати, и спремајући од своје стране то боље време, он је покушао да нам дâ пример, тако редак, једног политичара потпуно искреног. Он се никада није устезао рећи своје мишљење, па ма колико ово било непопуларно у једном тренутку. По начелима радикал, и у пола републиканац, он је, с презирањем, оставио конзервативним вођима, прво лорду Рандолфу Черчилу, па онда Чемберлену, да се они служе демагошким средствима. Он је изабрао за свој позив, да буде савест свога народа, говорећи му истину онда кад нико други не сме да му је каже. Због тога он је и био прозван «поштени Џон». Колико је Морли заслужио тај

свој надимак, никад се није посведочило боље него сада, приликом трансвалског рата. Кад је Кригеров ултиматум објављен у Лондону, енглески се народ просто избезумио од чуда како се једна ништавна сељачка република на крај Африке дрзнула и помислити да ратује с Великом Британијом. Усред Вестминстера, Чемберлен је јетко узвикнуо: «Председник Кригер призвао је Бога битака да пресуди спор између њега и нас: па лепо, нека му тако и буде!» Овај је узвик прихватио цео енглески народ, улазећи у рат од прилике с оним расположењем с којим би један велики господин пошао да корбача каког непристојног простака. Ко је у том тренутку хтео говорити против рата, био је у опасности да га огласе за издајника. У целом Лондону противници рата имали су само два листа на свом расположењу, и један је од та два листа био Лабушеров, а други Стедов. Збор нису могли држати ниједан; кад год су то покушали, светина их је напала с каменицама и батинама. Баш онда кад је та шовинистичка грозница највећма беснила, Џон Морли је изишао пред своје бираче да им објасни зашто он не одобрава тај тако популарни рат. Испрва, његови га бирачи нису хтели ни да чују. На њихову грају, Морли је само слегао раменима. «Ја сам», додао је он, «дошао да вам говорим о вашим стварима. Треба да вам такође кажем, да држим да вам могу дати разлоге за све оно што вам мислим саветовати. Истина је да вам сем разлога не могу ништа друго дати, и да вам се моји разлози можда неће допасти. Али треба ипак да ме чујете, јер ћу вам, као што рекох, о вашим стварима говорити». Један француски беседник зацело не би на овакав начин разговарао с раздраженом гомилом, као што се, опет, ни француска гомила не би дала стишати овим простим речима. Енглеска се гомила, пак, дала стишати, и кад је Морли свршио, његови су му бирачи, мало постиђени, опет изјавили своје поверење.

Слободан Јовановић.

О ЕНТРОПИЈИ ВАСИОНЕ.

(3).

Резултат ових излагања јасан је: ако је принцип ентропије тачан, светски процес мора имати свог апсолутног свршетка у времену, и антиномија, која отуда настаје, неизбежна је. У принципу принцип ентропије нити противречи принципу постојанства енергије (пошто и у стању ентропије остаје сума кретања у васиони иста; само се облик његове појаве мења) а тако исто ни принципу постојанства материје, па ипак резултати делања првога принципа противрече резултатима делања друга два принципа. Кад би се васиона од почетка налазила у стању потпуне ентропије, т. ј. потпуне равнотеже кретања, онда не би између вечности кретања и ентропије постојала никаква противречност; васиона се, међутим, не налази у стању потпуне равнотеже, већ само тежи томе стању, и онда неминовно мора наступити противречност. Противречност наступа, дакле, само зато, што се материја не налази првобитно у стању апсолутне равнотеже кретања; јер кад би то био случај, онда она не би била апсолутно способна да изиђе из тога стања, и то би стање трајало од вечности у вечности, кроз целу вечност. Чим се материја може налазити и у стању неравнотеже, у стању хетерогених кретања, онда намах настаје противречност између крајности овога хетерогеног процеса и нужне бескрајности процеса материје у опште. Стални хетерогени процес мора имати, као што смо већ видели почетак и свршетак у времену, мора почети са стањем највеће хетерогености, неуређености и неравнотеже кретања односно енергије, па се завршити са стањем потпуне хомогености, уређености и равнотеже кретања. Ако се хоће с једне стране да одржи кретање као примордијална особина материје, с друге стане да се одржи и

могућност хетерогених процеса у материји, онда нам не остаје ништа друго до претпоставити, да се је у бескрајној прошлости десило бескрајно много хетерогених процеса, од којих је се сваки ранији завршивао стањем потпуне ентропије, сваки доцнији почињао стањем потпуне неравнотеже сила. Тако мора бити, али тако не може бити. Јер како је могуће материји, да из стања потпуне равнотеже, којим се нужним начином мора завршити сваки хетерогени процес, пређе у стање потпуне неравнотеже, то противречи самој природи материје. Материја је мртва и потпуно инертна, кретање једног материјалног делића по закону инерције остаје непроменљиво све дотле док га кретања других атома сударом (непосредним додиром) не измене, у стању потпуне равнотеже кретања пак брзине су кретања свих атома једнака, те се сударом и не могу изменити. Само кад би се претпоставило, да је материја на неки начин способна да сама од себе остави стање апсолутне равнотеже, онда би било могуће помирити принцип хетерогених светских процеса са вечношћу кретања и материје.

Тачка до које смо дошли посве је значајна, и ту лежи решење проблема. Мора се природа материје друкчије схватити но што то чини егзактна Природна Наука и са њом заједно њен скутоноша материјализам, па је проблем сасма лако решити. Решење проблема све је дотле немогуће докле стојимо чисто на становишту Природне Науке, док се год филозоф не усуди да се подигне над Природном Науком; докле год он остаје слепи слуга Науке, дотле је решење овога фундаменталног проблема немогуће. У Средњем Веку Философија је била слушкиња Теологије, Нови Век тражи да Философија постане слушкиња Науке, и као год што је у Средњем Веку самостална философска мисао била угушена од стране Теологије, тако исто и Наука Новог Века тражи од философије, да изгуби сву своју самосталност и да постане чиста енциклопедија и чист регистар онога што је Наука утвр-

дила. Али ова лепа тежња Науке, да од философије направи своју слепу слушкињу, ето, неће да се испуни. Резултати како појединих наука тако и читавих научних грана противрече једни другима, и сва тежња тако званих позитивистичких философа да споје резултате Науке уједно остаје безуспешна, јер се оно не дâ спојити што је супротно. И тако мало по мало почињу се и самим научницима (разуме се само већим и дубљим) отварати очи, и они виде, да им позитивистичка философија није ништа помогла нити им што може помоћи, и тако ће nolens volens доћи дан, када ће Наука, признавајући скромно своје границе, признати својевољно хегемонију философије над собом. Та хегемонија, разуме се, неће ни издалека бити тако апсолутна и пространа, као што је то био случај у Старом Веку, где је Наука била још неодвојена од философије, где је философија решавала и научне проблеме. Наука има своје поље, поље детаљног емпириског испитивања, основна факта емпирска пак Наука не може испитивати, она су била од увек и остаће домен чисте Философије, домен Метафизике. Метафизичари су творци првих основа Науке, они ће бити и остати довршиоци Науке, они ће решити све принципијелне противречности на које Наука наилази у своме самосталном испитивању. Као што је рационална мисао Метафизике ослободила у грчкој философији човека од слепог религиозног веровања, и научила ум да у себе верује, као што је се рационална мисао Метафизике знала и умела ослободити туторства Теологије при крају Средњег и почетком Новог Века, те тиме још једанпут припремила терен Науци, тако ће се напослетку Метафизика знати ослободити и туторства Науке, ове своје неблагодарне ћерке, и напослетку учинити да јој се једном за свагда призна место које она и по важности својих проблема и по умној моћи својих првих представника има да заузме у домену људског знања и управљања.[1] Метафизика је

[1] Колика је мржња емпириске Науке према спекулативној Метафизици, види се најбоље по томе, што највећи модерни представник

дакле једино способна да нам реши наш проблем, да помогне Науци да изиђе из ужасне дилеме у коју је својим самосталним испитивањем запала. Кад не би било Метафизике, кад би се свет свршавао Физиком, онда би немогуће било помирити она два несумњива резултата егзактне Природне Науке, али како то није случај, и то је измирење сасма могуће. Да га изведемо.

Из стања потпуне ентропије, потпуне равнотеже кретања немогуће је материји да се врати у стање неравнотеже и хетерогеног процеса све дотле, докле се природа материје схваћа чисто материјалистички. По материјалистима материја је без икакве унутрашњости, она се састоји из простих недељивих атома, чија је једина примордијална особина кретање. Ово материјалистичко схваћање бића материје мора се напустити, као што треба она основна противречност у домену Природне Науке да ишчезне. *Атом материјални способан је само онда да правац свога кретања измени, да брзину свога кретања измени, ако се његова унутрашњост испунила свесним садржајем, јер је у том случају дата у њему слободна воља.* Атом овако схваћен губи у ствари сав свој материјални карактер и постаје потпуно иматеријалан. Он је материјалан још само у најегзактнијем смислу појма материје као супстратума природних појава. Атом може постати привидно материјалан у ужем смислу те речи, у смислу природњачког и материјалистичког појма материје, на тај начин, што ће његов свесни садржај бити трансформисан у несвесан. Атом спиритуалистички схваћен само онда може бити супстратум природних појава, ако спиритуализам прими

научног правца у философији, Херберт Спенсер (заједно са многобројним позитивистима и научницима) склапа мир са Религијом, дајући њој метафизичке проблеме у аманет, само да се ослободи туторства Метафизике. И Религија радо прима овај мир Науке, разуме се, опет из мржње према спекулативној философији. У мржњи обојих и њиховом братском споразуму види метафизичар само једно — оправданост своје егзистенције, која улива толиког страха, да тај спаја и најогорченије противнике заједно.

појам несвесног духа, појам несвесних иматеријалних ентитета. Овакав појам атома поставио је први велики филозоф Лајбниц. Лајбниц своди разлику између свесног и несвесног атомског садржаја — атоме психичке он зове за разлику од чисто материјалних атома монадама — као чисто градуелну; несвесни психички садржаји врло су слабог (управо бескрајно малог) интензитета, кад се упореде са свесним психичким садржајима. Кад се усвоји појам несвесног духа, онда су сви атоми физичких појава, сви атоми неорганског света испуњени несвесним психичким садржајем, док се тек у органском свету јављају атоми испуњени свесним психичким садржајем. Тек се овом претпоставком дâ објаснити привидни постанак свеснога из несвеснога, и постанак органске материје из неорганске. Кад се апстрахује од свести као специфично нематеријалнога елемента у органској материји — а Биологија као Природна Наука и не води рачуна о свести, за њу је свест као и за Физику чисто пасивна појава кретања чисто материјалних феномена — онда је проблем постанка органског из неорганског у принципу врло лак: органска материја разликује се само великом компликованошћу своје унутрашње организације од неорганске, и по томе прелаз ове у ону није немогућ. Прелаз несвесне материје у свесан дух пак сасма је необјашњив, док се год схваћају материјални атоми као првобитно без икакве унутрашње садржине, и тек нам је онда тај прелаз јасан, кад се атоми схвате да имају унутрашњости и да је та унутрашњост минимум од свести. Атоми неорганског света имају минимум свесног садржаја у својој унутрашњости: тај је минимум тако мали, да се атом на томе ступњу не може уздићи ни до свести о спољном свету ни до самосвести. Треба атом окружити читавим комплексом других атома, па да се тек у њему развије стална повећа количина свесног садржаја, који ће му својом разноликошћу и квантитетом омогућити да дође до свести о спољном свету и о себи. И ту лежи значај органског света: атоми у једном организму служе на то, да омогуће једном од

њих да развије у себи свест и самосвест, и што год је организам развијенији и овај је задатак његов потпуније изведен, па отуд и видимо, што са савршенством организације расте и савршенство свести док у човеку на послетку није на земљи постигла свој врхунац. Тек на овоме врхунцу своме атом долази до потпуне свести о спољном свету и потпуне самосвести и у исто доба до свести о спонтаној енергији која лежи у његовој вољи, у којој он осећа моћ способну да се стави на супрот слепој механици несвесних атома неорганске природе. Не треба ићи далеко, у нашој сопственој унутрашњости, као један непосредни несумњиви фактум, налази се она моћ коју природњак залуду тражи у уском домену свога пространог искуства да избегне консеквенције до којих је својим испитивањима баш у овом свом домену дошао: слобода је воље доиста, тако нас учи наше непосредно искуство, способна да се стави на супрот чисто физичким енергијама, да им паралише утицај, или да их тако распореди да се оне саме паралишу, и треба само претпоставити, да се у стању потпуне ентропије васионе налази толико тих самосвесних атома, да је употреба њихове слободне воље способна да васиону изведе из стања равнотеже, и да је баци у стање неравнотеже, па је она велика антиномија, која неминовно постаје у главним резултатима Природне Науке, кад се остане чисто на становишту њеном, потпуно ишчезла. Мени овде не може бити задатак да браним и да доказујем ове тезе спиритуализма, ја их износим као средство, да се избегне противречност између принципа ентропије и принципа вечности кретања и материје, и задатак ми лежи само у томе, како и на који начин су свесни атоми способни да доиста негирају стање ентропије у васиони.

Свест је могућа само у организму, само су, дакле, онда свесни атоми у васиони могући ако постоје организми; према томе и у стању потпуне ентропије морају постојати организми, ако васиона треба да изиђе из тога

стања. Али, како су могући организми онде где влада потпуна равнотежа у кретању, где се све претвара у само једну једину енергију? Очевидно да је то немогуће: организми претпостављају разноликост покретних комбинација, а где те разноликости нема, очевидно да нема ни организама. Треба ли из тога закључити да је наше решење проблема нетачно, кад је то једино могуће решење проблема, решење радикално, јер задире у саму природу материје, као што се и сâм проблем тиче саме природе материје. Ако се оно одбаци, онда се мора или принцип ентропије одбацити, или одбацити принцип постојанства кретања и материје. Пре свега принцип постојанства материје не може се никако одбацити, јер је то апсолутно несумњива истина, истина која проистиче из метафизичког аксиома ex nihilo nihil fit. Остаје принцип постојанства кретања. Могло би се на име претпоставити, да кретање није примордијална особина материје, да се материја налази првобитно у апсолутном миру, да је кретање нешто што придолази материји, и да процес светски има према томе један апсолутни почетак у времену. У том случају антиномије више не би било, пошто светски процес не би био вечан, већ би имао исто тако апсолутан почетак у прошлости као што ће по принципу ентропије имати апсолутни свршетак у будућности. Али претпоставка така је немогућа: како је могуће да мртва материја која се првобитно налази у стању апсолутног мира из овога мира изиђе и наједанпут почне се кретати? То би био апсолутни случај, а апсолутни случај не дâ се схватити. Само би у том случају ова претпоставка била могућа, кад би материја била првобитно ништа, кад би она била нематеријалне духовне природе, јер би онда збиља могла слободом воље из стања мира спонтано прећи у стање кретања. Али би она у томе случају могла из стања потпуне ентропије исто се тако опет повратити у ово стање апсолутног мира, а из њега опет излази хетерогени процес. Само у стању ентропије морају постојати организми. Као што се види, само онда могуће је решење

проблема, ако се стање ентропије тачно формулише, да су у њему могући организми; принцип ентропије мора према томе да претрпи знатну модификацију, па да задовољи основни захтев философије.

(Свршиће се.)

Др. Бранислав Петронијевић.

ШТО ГОД ХОЋЕШ.

Андреја.

Добар дан, Анатоле. Можда ћеш помислити да сам ја човек без икаквих обзира, али ја дођох да те замолим за једну услугу.

Анатол.

По чему без икаквих обзира?

Андреја.

Па ето, досађујем ти......

Анатол.

Није него још нешто! Зар ми нисмо стари пријатељи?.. Напротив, врло си добро учинио што си се на мене обратио: молим те, што год хоћеш!

Андреја.

Хвала ти, ти си заиста....

Анатол.

Опет он!... Што год хоћеш, рекох ти. Само ово морам одмах да ти кажем, ако новаца тражиш, онда се немој ничему надати....

Андреја.

Не бој се....

Анатол.

Ја бих ти иначе врло радо дао, али ево шта је: платио сам кирију пре петнаест дана, а кроз петнаест дана треба опет да је платим. Видиш, дакле, и сам да...

Андреја.

Видим, видим, молим те...

Анатол.

У свакој другој прилици, кад ти буде требало новаца, тражи слободно. Само немој да ми тражиш између две кирије; иначе што год хоћеш.

Андреја.

Хвала ти....

Анатол.

Немаш на чему. — Дакле, шта си хтео? А да! сад ми паде на памет! То ваљда нису никакве љубавне ствари у које хоћеш да ме умешаш?

Андреја.

И јесу и нису. (*Смеши се значајно*).

Анатол.

Врло добро! Разумео сам. Можеш се убрисати, и то с места! — Бога ти, човече, јеси ли ти при себи? Ашиковања, у твојим годинама? И ти си дошао да од мене, озбиљна и сређена човека, тражиш да се и ја у то мешам? Ти си просто помањитао.

Андреја.

Допусти....

Анатол

Чуј ме, драги мој: ја не бих никако био рад да изгледам као да хоћу да ти казујем непријатне ствари, али збиља! морална осећања ти нису најјача страна. — А! разумем пре, док смо били ђаци! Тада смо могли без

замерке чинити један другом такве мале услуге; тада смо заједно огледали своје момаштво и живели уобичајеним «чергарским» животом у првим данима своје независности. Али ми данас више нисмо деца, и ја ти се заиста чудим кад те видим тако мало озбиљна у годинама кад....

Андреја.

Баш сам напротив о врло озбиљним стварима дошао да с тобом разговарам.

Анатол.

Није истина.

Андреја.

Како није истина? Ја ти кажем да јесте.

Анатол.

Боже сачувај!

Андреја.

Ово је заиста смешно да ми не даш да дођем до речи.

Анатол.

Дођи до речи, молим те! Ја ти не сметам.

Андреја.

Онда чуј. Дођох....

Анатол.

Ја сам ти на расположењу.

Андреја.

Дођох...

Анатол.

Било би жалосно кад овако стари другови не би могли рачунати један на другог.

Андреја.

Тако је, доиста. Дошао сам, дакле, да те замолим да ми деверујеш.

Анатол.

Да ти деверујем?

Андреја.

Да.

Анатол.

Допусти. Ти се сећаш Сибулотовог двобоја?

Андреја.

Не.

Анатол.

Ја га се, видиш, сећам. Приликом Сибулотовог двобоја девери су извукли сваки по четири месеца затвора.

Андреја.

Какве то везе има?....

Анатол.

Какве везе? Има те везе што ја не желим да се то исто и мени деси. Ја, драги мој, имам разлога да верујем да сам најуслужнији и најљубазнији човек на свету; али то још ни издалека не значи да ја, озбиљан и срећен човек, треба да идем за тебе у затвор! Пре свега, с ким се тучеш?

Андреја.

С ким се тучем?

Анатол.

Да, с ким се тучеш?

Андреја.

Не тучем се ни с ким. Женим се.

Анатол.

А тако! ја сам те рђаво разумео. Ти желиш, дакле, да ти деверујем у сватовима?

Андреја.

Па разуме се!

Анатол.

То је друга ствар.

Андреја.

Дакле, пристајеш?

Анатол.

Не, не пристајем. Што год хоћеш, али то не. Ту бих ја на себе узео један део одговорности који ја никако нећу на себе да узмем.

Андреја.

Не узимаш ти никакву одговорност...

Анатол.

Напротив, узимам! Да ми после шест месеца опет дођеш да ми се јадаш да те жена вара, и то као с неким пребацивањем, хвала лепо!

Андреја.

Како, да ме жена вара!!!

Анатол.

Сасвим! Ја ти, наравно, не јамчим да ће те жена варати; али човек никад не зна шта га чека у браку... Нарочито такве наказе као што си ти. — Само то не; иначе што год хоћеш.

Ж. Куртелин.

(С францускога превео X.)

БАЛЗАК.

(5).

Што се тиче људи који своје мисли стварају путем анализе, они су навикли да мисле корак по корак; нагли скокови их збуњују; они свуда захтевају и удешавају прелазе. Они не трпе да их из банке баците одједанпут у астрономију, нити да из палате падну одмах у какав дућанчић. Они траже да друга мисао дође природно за првом, да на једној страни писац развија мисли исте врсте и истога реда, да пре но што изнесе широке, опште истине, он наброји прво редом све истине подређене и споредне, да изложи прво обичне ствари и свакодневне догађаје, па тек поступно, неприметно, да читаоца доведе до високих, неочекиваних посматрања. Они од њега траже да благородне ствари пореЂује са стварима благородним, а предмете ниске с предметима ниским, да кад говори о вери употребљује фигуре побожне, а слике веселе у стварима шаљивим. Они бирају своје речи по њиховом основном значењу и правој употреби, служе се само најпростијима, подражавају свуда латинском и античком стилу, теже непрестано тачности и јасности. Они мрзе необична поређења, претеране изразе, заједништва речи које не иду заједно, стилистичке парадоксе, настраности, претањености, плахе полете уображења Они траже да наш говор личи на неку врсту одабрано и лепо казане математике, и да дух, клизећи из једне мисли у другу суседну, напредује постепено, непрекидно, подједнако, сам од себе, без померања, без напора, и без потреса.

Људима који имају ту врсту духа и живе таквим животом, Балзак се заиста не може допасти. Али њима се може одговорити да сви људи не живе тим животом и немају ту врсту духа. Измените навике живота и мишљења, видећете да се с места мењају и сва правила о

стилу. Место салона замислите политички клуб: заједљива иронија, распаљена полемика, јаке страсти и мржње, темељна и простачка природа практичног духа замениће отменост и танкоћу. Исто тако, место људи који анализују мисли, узмите сликаре који измишљају маштом: говор у сликама, нагли и огромни скокови у мислима, фигуре тривиалне, без везе, сјајне, замениће одмерено и правилно умовање. Шта више, ако у клубу будете говорили као у салону, ваш ће се говор учинити претањен и бљутак; назваће вас мазом и неозбиљним човеком. Ако сликарима будете говорили стилом аналитичара, ваш ће им говор изгледати досадан и без боје; назваће вас академичаром и причалом. Добар стил није ништа друго до вештина да човека натерате да вас слуша и да вас разуме; ова се вештина мења кад се слушаоци мењају; она се једноме не допада зато што се другоме допада; што је за једнога неразговетно и досадно, то је за другога јасно и примамљиво. Нико нема права да другоме намеће своја задовољства и своју природу; нико нема права да од другога позајми своју природу и своја задовољства. Према томе, добрих стилова има бесконачно много; има их толико колико и векова, народа, и великих духова. Кад би неко данас писао као Херодот или као Омир, рекли би му да је детињаст; кад би неко данас говорио као Исаија или као Јов, бежали би од њега као од згранута човека. Између векова и духова постоје исто тако јаке бране као између специја и нагона. Разлика у природи ствара у једном случају разлике међу нагонима, као што у другом случају ствара разлике међу књижевностима; друштвена историја само је наставак природне историје; и неко ко би хтео да суди о свима стиловима по једном правилу, био би исто тако смешан као неко који би хтео све духове да сведе на један калуп и све векове да преудеси по истом плану.

Видите сад каква је Балзакова публика и каква је природа њенога духа. Ви сте хтели да јој наметнете салонске навике: има ли данас још салона? Ја истина још

видим дворнице са цвећем, с гласовиром, са свећама; али то је све. Људи после вечере одлазе у собу за пушење; ако остану, они се сви скупе у један крај собе или у гомилице. Они разговарају о политици, о железницама, нешто мало о књижевности, много о пословима; они су ту дошли «да дознаду оно што им треба, да очувају познанства». С времена на време, понеки се од њих одвоји, оде да поздрави госпође, које стоје у кругу, саме, око ватре; укидање удварања и некадашњег дворског живота дало им је то место; оне сад говоре још само о хаљинама и о музици. А на игранкама, колико још има људи који играју после двадесет пете године? И збиља, они имају право. За тај посао потребно је имати румене образе витеза де Грамона, његово ружичасто или јасно-зелено одело, његове златне шприте, његове траке, његове чипке; њихов погребни црни фрак, њихово брижно лице, њихов обавезни осмејак, не слажу се с тим; у ствари, они се добро осећају само у свом друштву; прави њихов салон је њихова касина; уморни од посла, од цифара, од науке и од рада, они ту дођу да читају новине. Како су сви људи од струке и посла, они су долазили у додир са сваковрсним другим стручним и пословним људима, и нарочити технички и научни језици не вређају их више. Све филозофије и све књижевности изливале су се на њих, дестиловане новинама, конверсацијом и оном тисућом машина за вулгаризацију које хране париски живот. Париз је у исто време казан и цедило, у којима се стичу и процењују мисли целога света. Тако храњени и засићени, они могу да нађу задовољства у свакој врсти мисли и примају мисли само кад су учљиво казане. Они желе да их расејете, узбудите; они траже новину, изузетке, изненађења. Они, истина, свакад задржавају нешто од своје основне умерености, углађености, и отмености; Балзак, допуштам, својом настраношћу, својом излишном учевношћу, својим нејасним стилом, и својом претераношћу, премаша често оно што њихов укус тражи. Али не мари: они остају нарочита и оригинална публика, они чине једну целину,

потпуну, одвојену од других, и с правима која и други имају; ако имају својих мана, они имају и своје врлине; ако су мање углађени и мање љубазни од старе публике, они су ученији, имају шире погледе, и имају више књижевног искуства. Видите, дакле, да Балзак има права да буде енциклопедист, филозоф, бујан и необичан, да његове навике у књижевности одговарају нашим навикама у животу, и да за оно што ради има овлашћење од своје публике.

Уочимо сада писца; ви сте аналитичар и хоћете да му наметнете своје навике: он међутим има *своје*, пошто је уметник; и његове вреде колико и ваше, пошто и њега, као и вас, разумеју они који су му слични. Ваш дух личи на Преглед садржаја какве добре Зоологије или Физике; мисли се у њему саме нижу у непрекидне и прогресивне редове. Оне се и рађају већ подељене и распоређене; њихово се одвајање врши природно и одмах. Оне налазе већ раније припремљене преграде, и свака фамилија улази у своју, не губећи ни једног свог члана, не примајући ниједног страног члана. Тако не ствара уметник. Код њега се све способности узбуде у исти мах; код њега се филозоф, енциклопедист, лекар, посматрач, дижу заједно. И тако мора и да буде, кад се зна да су приноси свих тих способности потребни да уметник створи слику неке своје личности, да нађе шта она има да ради и да каже. Кад би те способности делале наизменце и свака за себе, оне би произвеле само створења богаљаста и бића апстрактна. Код уметника се мисли скупљају и кристалишу у целим комадима, у свима кутовима апарата, по свима случајностима и неправилностима инспирације, без симетричних и раније начињених оквира, без реда; овде нека силна, сјајна реч која вам као «у скраћењу» открива читав карактер, одмах до ње нека оиштa максима, на истом месту нека подсмешљива примедба, речју цео узбујали хаос слика, мисли, и осећања. Ваше су речи појмови; свака има своје тачно значење, утврђено према корену и његовим огранцима; његове су речи слике, којима ћудљива

машта измишља смисао и употребу. Балзаку је, вели он сам, требало седам година док је разумео шта је француски језик. У ствари, он га је дуго и дубоко проучавао, али на свој начин, — као и други неки, које такође називају варварима. За њих је свака реч, не знак, но низ слика; они је мере, обрћу је, броје јој слогове: за то време читав облак узбуђења и трепутних слика прође им кроз мозак; тисућа ситних осећања, тисућа magловитих успомена, тисућа неразговетних опазака, парче од неке мелодије, крајичак од неког предела, све сѐ то изукрштало у њиховој глави; реч је за њих магновена појава тога удаљенога света минулих привиђења. Колико је одстојање између овога значења и значења које речима дају граматичари! Али оно ипак остаје значење; ви га не смете порицати зато што га не разумете. То вам је нарочита врста архитектуре, нова истина, али исто тако пространа као и стара, која не сме ни наметати своја правила старој, нити од ње примати њена, и која, исто као и њена друга, има своје лепоте.

Пре свега — величину, богатство, и новину. Тај стил је један дивовски хаос; све се у њему налази: вештине, науке, занати, цела историја, философије, религије; нема ничега што га није обогатило својим изразима. У десет реди, проћи ћете све четири стране људске мисли и света. Овде ћете наћи неку сведенборговску мисао, до ње какву касапску или хемичарску метафору, два реда затим одломак философске тираде, па раскалашну шалу, па тренутак лаке тронутости, па неко сликарско полупривиђење, па какву музичку периоду. То вам је једна невероватна маскарада од окорелих метафизичара, трбушатих похотљиваца, бледих научника, разбарушених уметника, радника у дугим блузама, које видите како се, искићени и покривени сваким блеском и свима старудијама, тискају кроз гомилу, чешући се о шарену ношњу и извештало руво свих векова, овде о дроњак, тамо о златну хаљину, о пурпур пришивен на прње, о дијаманте приденуте на рите, и како се у гомили и с гомилом витлају и знојe у

прашини и светлости, под пламеновима гаса који дркће, блешти, и засењује. У први мах, утисак је непријатан; затим се навикнете; у брзо после тога стиже и симпатија и задовољство. Човека потресе ова најезда чудних личности, ова ширина и дубина перспективе, ово изненадно и горостасно откривање свију хоризоната. Наскоро затим ове настраности заголицају вас; ви почињете налазити задовољства у каквој неочекиваној метафори, ваш дух опази између предмета бескрајно удаљених везу дотле неслућену. Оне тисуће кончића којима се ствари везују и држе међу собом с једне стране васионе на другу, преплићу пред вашим очима своју неразмрсиљиву мрежу. Хемија објашњава љубав; кујна се додирује с политиком; музика и бакалница рођаке су филозофији. Ви овде видите и више ствари и више веза међу стварима; место лепо уређене и посађене баште, пред вама је мрачна, честа громорадна шума.

Поред духа убрзо се узбуди и срце; под тим непрегледним и узрујаним гмизањем нагомиланих мисли ви осећате као неко загревање, као неку врелину која расте Ови плаховити изрази, ове слике покупљене по болницама и робијашницама, ово спаривање израза дотле нечувених, овај страсни стил који се гуши од мисли које не стиже да каже, показују извесну величину муке, напора и генија коју другде нећете наћи. Балзак се бори с тромошћу своје природе и нагомилањем своје науке; његова унутрашња пећ пламти силније под масом која је притискује и коју она најзад пробија. Ви учествујете у тој муци и у тој победи; то пропињање инспирације против препона, то неуморно кидисање грозничаве воље, муче и вас; али вас у исто време осваја и прожима та страст која расте и та сила која побеђује. Цео је утисак болешљив, али тако јак да га никад више не заборављате. Тако потресени и понесени, ви се не чудите више том обиљу слика; оне пробијају кроз ускипелу масу као они пурпурни и ружичасти пламичци који играју над растопљеном смесом у лабораторијама. У њега су очи

сликареве; нехотице и хотимице он види боје и облике ствари; за њега је то потреба; код њега се апстракције претварају у слике; на савијутку каквога закључка пред њим се створи предео. Навешћу опис једног дана и једне ките цвећа; треба видети шта су машта и страст учиниле од ботанике: «Да ли сте кадгод на ливадама, месеца маја, осетили онај мирис који сва створења опија пијанством оплођавања, који чини да у чамцу замачете руку у воду, да откривате ветру своју косу да се игра њоме, да ваше мисли озелене као горско бусење? Мала једна биљка, миришљава трава, може се узети као начело ове скривене хармоније. С тога је нико не може имати без последица поред себе. Метните у киту цвећа њено лишће, светло и пругасто као што је хаљина с белим и зеленим цртама, и њен мирис ће дуго и дуго миловати ружине пупољке које на дну вашега срца чедност таложи... На дну раширенога грлића порцеланског замислите јак перваз састављен једино од оних белих праменова виноградског јарича из Турене: као неку далеку слику жељених облина, извијених као што је тело покорне робиње. Са те основе дижу се увојци попонца с његовим белим звонцима, гранчице ружичастога гладиша, помешане с папратима, са храстовим младицама и њиховим сјајно бојадисаним и углачаним лишћем; све се то повија као да се клања, понизно као жалосна врба, плашљиво и покорно као молитва. Изнад њих, погледајте оне танане, расцветане, устрептале петељчице румених моминих суза, које раскошно расипају своје скоро жуте прашнице; видите снежне метлице пачје траве с њиве и потока; зелену косу неродне класаче; кончасте кићанке вијука, званога «ветрно класје»: љубичасте наде којима се крунишу први снови, на сивој земљи, по којој светлост игра око ових расцветаних трава. Али већ више тога, око неколико разређених дивљих ружа види се стидак са његовим чудним ресками, сиіта са својим перцима, суручица са својим праменьем, цволика са својим штитићима, павит под родом са својом златном косом, бела ројбица са својим нежним

крстићима, хајдучка трава са својим гроњама, димњача са својим положеним стабљикама и цвећем црним и ружичастим, лоза са својим рашљикама, орлови нокти са својим увијеним влакнима; речју, све што је у ових природних створења најчупавије, најизресканије; рачве и стрелице, лишће копљасто, поцепано, стабљике неправилне као оне неодређене жеље које се на дну душе упредају. Из недара ове непрекидне љубавне бујице излеће диван црвени турчинак са својим набубрелим пупољцима, издижући пламичке свога руменога пожара изнад звездастих јасмина, изнад вечитога дажда од цветнога праха, — прекраснога облака који се блиста у ваздуху одбијајући светлост тисућом својих светлих зрнаца. Која то жена опијена љубавним мирисом скривеним у миришљавој трави, неће разумети ову раскош покорених мисли, ову снежну нежност узнемирену несавладаним покретима, и ову као крв румену жељу љубави која узалуд тражи срећу у овим, по стоти пут започетим борбама уздржане, неуморне, вечите страсти? Зар све оно што се Богу даје није било у исто време дано и љубави у овој песми сјајнога цвећа, чија мелодија трајно у срцу одјекује, подстичући скривене сластвености, непризнате наде, обмане које се пале и гасе као свила која у месечним и топлим ноћима лети по зраку?»

Источњачко песништво нема да покаже ништа сјајније, ништа дивније; ово је раскош и ово опија; човек плива по небу од мириса и светлости, и све преласти летњега дана утичу у душу и у срце, уздрктале и шумне као узрујан рој шарених лептирова.

Нема сумње, овај човек, у пркос свему што се рекло и што је он урадио, знао је свој језик; шта више, нико га није знао боље од њега; али он га је употребљавао на свој начин.

*

[Четврти, пети и шести одељак овога есеја говоре о *Балзаковом свету*, његовим *Главнијим личностима*, и *Балзаковој филозофији*. Они имају интереса нарочито за оне који су прочитали

бар главнија дела Балзакова; у њима се непрестано помињу личности и догађаји из његових романа. За нас је ово довде казано најважније и, мислимо, довољно. —

Тенов се есеј завршује овим рефлексијама:]

У Паризу се свему даје заоштрен, духовит облик; на тај начин је мисли лакше и памтити и понављати. Ево неколико таквих мисли које сам чуо о Балзаку:

«Балзак је патолошки музеј in-folio.»

«Балзак је дивна печурка из болничког парка.»

«Балзак је Молиер који је постао лекар.»

«Балзак је Сен-Симон, који више није племић.»

Ја ћу рећи простије: Уз Шекспира и Сен-Симона, Балзак је најбогатије стовариште података које имамо о људској природи.

Х. Тен.

(С француског превео Б. П.*)*

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД

Ивкова Слава. — Г-ђа Лаудова.

У 38 броју «Позоришног листа» објављено је као «мило» да ће се *ипак* у априлу давати «Ивкова слава», јер сам ја био посумњао у то. Реч је одржана, али се та белешка показала као савршено излишна, јер, прво, оно «ипак» било је јасно свакоме ко је био на ма којој од трију представа, да значи уз пркос: да се одигра пошто по то, како му драго; а оно «мило» претворило се у право наседање. Инат је рђав занат. Из ината је, без сумње, управа, на моју замерку, одмах на прву листу штампала недељни репертоар, али је брже боље, без сумње опет из ината, прекинула тај у свима позориштима утврђени обичај.

«Ивкова слава» је једно од ретких наседања, јер се све било скупило да се успе. Сама прича — потка, и више него потка драми — веома је симпатична и необично популарна, прерађује ју сам писац, музику пише

један музичар који, на сваки начин, најбоље познаје наше народне песме, нарочито из тих крајева. Неумесно би било, међутим, повести се за доста раширеним мишљењем и приписати наседање сарадњи Г. Брзака, чије име, поред Г. Сремца и Г. Мокрањца, такође фигурише на листи. Његов удео у овом заједничком послу истина је очевидан, али неуспех ове друге прераде «Ивкове славе» има дубљег узрока.

Он лежи најпре у времену. Г. Сремац је доцкан стигао јер је, вероватно, сав интерес који је публици преостао од толико читане његове приче исцрпла толико играна Миљковићева прерада. Миљковић је просто исекао приповетку на чинове, а друго се што није ни тражило. Јер «Ивкова слава» не може бити драма, бар са оним материјалом који нам је дат, а може да нам буде на бини прилично пријатна, ако нам се прохте да видимо тако рећи оживљене оне личности које су нам при читању толико за срце прирасле. Ако додате да се два главна типа, Калча и Ивко, не могу боље представљати него што су их израдили Илија Станојевић и Сава Тодоровић, онда је успех исцрпен, прича је дала своје, глумци су дали своје, и ствар се може гледати, после извесног размака, још по који пут, са више или мање задовољства.

Кад ту причу, међутим, наново прерађује сам писац са једним сарадником, онда значи да, по његовом мишљењу, прва прерада не ваља — а његово је мишљење меродавно — и ми смо према томе у праву очекивати да добијемо бољу или бар забавнију ствар. Но ни једно ни друго од овога двога није се испунило, и с тога се, као што рекох, наседо. Нова прерада очевидно се не може држати на репертоару, и што је најгоре сад, после овог неуспеха, ни она стара, бар док не заборавимо ову нову, те смо тако ми лишени једног интересантног комада одлично играног, а позоришна каса сигурне помоћи у честим мучним данима. Ето како је инат рђав занат.

Да се није лакомислено радило, да се по пробама

судило какав ћи ефект од чега бити, да је најзад управа озбиљно учинила све што је имала учинити са своје стране — јер глумци нису имали шта особито учинити — испало би друкчије можда. Можда зато, што човек не би могао бити сигуран да би боље испало и да управа није из ината препаглила са «Ивковом Славом», већ је три месеца још чувала. Кад се неки комад објави, значи да је припремљен, а не игра се зато што је објављен, па ма како му драго било.

Како му драго, јест. Довољно су познати детаљи прве представе, која се свршила око једног сахата после по ноћи, и која је у самој ствари била једна проба, највише главна. За другу представу истина је скраћено, и сад траје нешто преко једанаест сахата, али или је невешто скраћено, или је невешто начињано, тек од тог комада, у коме нам се представља смех, весеље, пијанка, слава, игра и песма, који је пун препун драгоцених опажања нишког живота једног даровитог хумориста, ми имамо три сахата смртне досаде.

У тој причи нема радње за три дана, а још мање за пет чинова. Хотећи је раширити за толико, прерађивачи су наравно експлоатисали по старом рецепту две женидбе у комаду: Неког и Јолчета, Курјака и Сике. Тај Курјак се по свима правилима прикраде кад је Сика сама и изјави јој љубав, а она је управо с тога и сама на патарицу, усред гунгуле, у другоме чину, у том тренутку. Сасвим као што би онај Неко рекао: Фердинанд и Лујза.

Па онда тај Неко. Он је толико експлоатисан да већ није неко него когод. Кад му се међутим улога оволико рашири и определе врло важне ствари да их почини у своме животу, он никако не може остати онај исти «гурбет», «панорамџија», како га крсти Ивко, него се мора променити. У причи и у старој преради он се жени Јолчетом мало онако као онај калуђер на свадби у пословици, а овде се запетљава и вуче кроз цео комад та његова љубавна интрига. Савршено је немогуће да ће он остати у

свима фазама које су му сад прерађивачи измислили, онај исти «пеливан». После, он је смешан што је пао у непознато друштво, што се дошуњао као маче међу људе с којима нема ништа заједничко, и смешан је кад се гледа очима тих осталих. Чим га ми гледамо као тип пропалог глумца, који се докотурао до општинског ћате, досадан је. Најбољи је доказ за ово она његова орфеумска прича у четвртом чину о глумачкој каријери, која није нашла одзива ни на трећој галерији, ма да је писана по њеном укусу. Па онда, кад он добије оволико удела у комаду, ми хоћемо да знамо у почетку с ким имамо посла, међутим и у новој преради задржано је као и у старој, као што је у причи, да нам се он представи у исти дан кад и председнику општине, у четвртом чину. У осталом, тај чин, кад се морало поиздогађати све што се имало поиздогађати, кад идемо свршетку, — и не састоји се ни из чега другога до из те његове приче, за коју сам у напред већ рекао какног је укуса, и из приче матора чочека о њеним авантурама кад је била млада. Остало време испуњују пијани људи што једу печено ђурђевско јагње и пију ћурлински нектар, како каже Неко. Је не разумем како прича тога човека није изостављена, кад се већ изостављало, да бар с те стране буде лакше. Што је још понајлепше у томе чину, то је г-ца Петковићева и њена песма. Песма је сама по себи веома пријатног ритма, а она је унела толико севдалијског осећања, да би се вазда могла слушати, али мени је ипак неправо што та девојка, која има одличне склоности ка трагедији, игра Кара-Бибере место Анђелије у «Максиму Црнојевићу» на пример.

Пети чин је сасвим нов. Он премешта радњу — без икакве потребе — у кућу Спке удовице. Ту се сврше обе оне веридбе, отпева песма две, одигра коло, и то је све. Обе су се веридбе могле свршити у четвртом чину, песме су се могле такође ту отпевати и коло одиграти. Све што је требало за то било је и тамо раније. Осим тога — али ово је моја лична замерка — не бисмо изгубили онај

лепи завршетак, који ја особито волим. У старој преради кад се одигра коло, играчи и играчице полако се губе, завијајући иза вратница, музика је све тиша у даљини. Калча остаје сам. Он не игра. Диже се са јастука на земљи лагано, још га држи пиће или мамурлук, пребацује капут, поводи се да нађе пут, и пола задовољан што се свршило, пола завидљив што се тако свршило, са једном тугом, дертом и искреношћу, промрмља: Е узе женче, жена кисела! У том одласку Илије Станојевића било је нешто епско, нешто као епилог догађаја, као наравоучење целог тог џумбуса, на завршетку се свршило оним чиме се почело, том Сиком. И кад сам код њих двоје, ја не знам како бих уверио г. Сремца колико ми је жао што нису разрађеније оцртани, али њих двоје заједно, једно према другоме, једно с другим у додиру. Ми знамо Калчу као ловџију, шаљивџију, и шта још он не лаже о себи, али га не знамо као дилбера, тј. знамо га из приче, као и Сику, али их не видимо. Што се то његово ашиковање не би збивало на наше очи? То би била једна нова црта у његовом карактеру, можда најинтересантнија, за драму свакако. То је моја замерка и старој преради, само због њене скромности ја не бих то наглашавао, у толико више овој, најзад и самој причи, ако хоћете, премда нас се она овде не тиче. То би нам овога пута у толико слађе пало, што би нам Калчу с те стране открио онај за кога он никаква тајна није више.

Песама има врло мало у комаду, који је, као што рекох, пун смеха, весеља и пијанке. До четвртог чина у опште их нема никако. У петом их је више, ту се потрпало много, јер је крај. Међу њима је некаква охридска сасвим оригинална.

Немајући какве год самосталније идеје у своме раду, управа се тврдоглаво држи својих словенских гостију и тврдоглаво ставља на разне филолошке пробе наше разумевање словенских језика. И код Јужина је било натеге, али код другог госта, ове чешке глумице, човеку и

нехотице пада на памет она прича Љубе Ненадовића на који су се начин најзад споразумели они разни Словени у цетињској локанди. Управа ваљада мисли, кад се говори покварено српски, ето чешки или руски. Штета је велика што тако није у ствари, јер главна црта г-ђе Ладове чини ми се да је њена вештина у говору. Без сумње да би ми онај ко добро разуме оно што она говори дао још више за право у овој оцени њеног талента.

Ја сам је гледао као Федору, и опазио сам, мислим, неколико детаља који одају њену глумачку интелигенцију. Ви знате, у првом чину Сардуове драме игра замашну улогу писмо у фиоци писаћег стола, које је одатле узео кришом онај непознати који је убио тог у чијем је столу писмо лежало. Федора гони убицу, и у трећем чину он јој прича све потанко. Кад он у току своје исповести помене и ону фиоку и писмо у њој, она се прене, прекине монотонију слушања, као да се присећа, као да јој је сад јасно. Тако исто у последњем чину, она седи, смрвљена и утучена, док он кука за матером и братом, што су умрли њеном издајом, али чим он помене: ах та жена која их је издала — јер он не зна која је — она скочи са столице, уклонила би се али не зна куд, и приближила би му се, да измоли опроштај. Кад јој заручник лежи на смрти у другој соби, она се упути к њему, али јој лекари препрече пут, она дода онда неколико лекова и завоја, загледа унутра, хтела би да уђе, заусти реч, реч јој изумре на уснама и претвори се у јаук, нагне се на врата и покрије лице рукама. Овде, као и на крају трећег и четвртог чина, окрзнуо нас је дах оне уметности која високо стоји. Нешто тако осетили смо, ако се сећате, баш пред пад завесе у првом чину «Госпође с камелијама» кад је играла г-ца Шумовска. Маргарета дâ Арману цвет, и каже му да ће њихова љубав трајати док тај цвет не увене. Он оде, она остане сама, на истом месту, у истом положају, загледа се у земљу, насмеши се сетно, одмахне главом и начини рукама гест који би казао: шта

је, ту је. Ко зна чему води овај мој нови каприс, али не мари.

Г-ђа Лаудова је лепа женска, и то она, чини ми се, никако не заборавља. Нарочито као да воли своје очи, у осталом са разлогом. За време дугачке приче коју она нема да прекида речима, она се користила својим положајем према свећама и лампама, те нам је дала прилике да се дивимо њеним очима, најпре лице у лице, онда за $^{3}/_{4}$, па $^{1}/_{4}$, најзад к небу уздигнутим и к земљи обореним. Да кажете да ово стоји у некој особитој вези са радњом у комаду, није, али тешко је замерити кад су сви ти ефекти тако лепи.

Драгомир М. Јанковић

ОЦЕНЕ и ПРИКАЗИ.

André Chéradame: *L'Europe et la question d'Autriche au seuil du XX siècle.* Paris, 1901. 8° стр. 452.

(3.)

Така Немачка, у којој би се Аустрија изгубила као што се данас губи Саска или Виртемберг, неодољиво би к себи привлачила најпре Балкан, по том Малу Азију, а напокон и далеки исток.

Подунавски и балкански Словени били би јефтини творнички радници, а силна роба лако би пролазила Рајном, Лабом и Одром, прокопима мајнско-дунавским влтавско-дунавским и одранско-дунавским до Средоземнога Мора, те не би морала кружити око целе Европе. Месопотамија са својим «девичанским тлом» давала би радницима доста хране, а цела Турска, па далеки исток били би бројни потрошачи немачке робе (стр. 330 и даље).

Али чему писати: *били би*, кад све то *већ сада бива* у великој мери, кад је Аустро-Угарска с Балканом и с Турском већ сада прави домен немачкога утицаја.

Свој утицај осигурава себи Немачка једино беспримерним оружањем и ванредно проницавом и агилном дипломацијом.

Шерадам говори о немачком оружању (стр. 202 и даље) врло темељито и стварно. Писац неће да спомиње оне војничке мере, које су природна последица било напретка војничке технике, било жеље да *народна обрана* буде вазда дорасла сваком нападају. Зато се бави само оним војничким припремама у Немачкој, које доказују, да Немачка ради само на том, да у сваком часу буде спремна интервеновати у Аустрији и то тако брзо, одлучно и поразно, да се напросто неће после моћи више повратити дотадашње стање.

Немачка хоће да буде потпуно спремна на офанзиву и на мору. Ту је мисао јасно изрекао цар Виљем II још у априлу 1891 овим речима:

«Боље је напасти, него се бранити; а зато немачка морнарица треба да свом жестином нападне и да настоји да код првога сукоба у правилној битци уништи непријатеља... — *Систем г. 1870, који је морнарицу принуђавао да се само брани, већ се преживео*» (стр. 204).

Виљем II и ради онако, како говори. У његову раду помажу га небројена «друштва за морнарицу» («Flottenvereine»), којима је вазда био на челу «Свенемачки савез» («Alldeutscher-Verband»). У септембру 1894 имало је то друштво 5000 чланова и 27 подружина, а у априлу 1900 — 21.361 члана и 185 подружина (стр. 228). Може се смело тврдити, да је немачка морнарица у то доба ојачала још у већем размеру.

Једнако неуморно и енергично ради се и у копненој војсци као да ће рат на лето плануи.

Виљем II побринуо се понменце, да часништво подмлади, те је течајем 1899 преко 800 часника свих чинова умировљено и замењено млађим, крепчим и спремнијим људима. У исто време започеше ванредна утврђивања на француској граници, с таквом брзином да се није чекало, док се изврши извлашћење (експропријација) зем-

љишта и с таквом опрезношћу, да се не примаху радници ни из Талијанске ни из Алзације и Лорене (269).

С оном истом бригом, с којом се Немачка затвара на истоку и на западу, против Русије и против Француске, отвара се према југу, према Аустрији. Ту место утврђења гради тунеле и железнице: Из Баварске воде у Чешку три железнице, а из Саске и Пруске Слеске 24, свега 27, од којих би само 6 било доста за најбрже и најпотпуније војничке операције (307).

Као раздрагана толиком пажљивошћу, не гради Аустрија у Чешкој никаких утврђења, премда је на то подстиче сама природа и премда би савременом војничком техником могла Чешку учинити баш недобитном (306). Али у Бечу не памте да је Наполеон казао: «Ко освоји Чешку, освојио је тим и Моравску», а лако је могао рећи: «освојио је тим и Беч» (371).

Војничка немачка спрема страшна је још и зато, што је Виљем II кинеском својом експедицијом јасно показао, да 11 члан немачкога устава тумачи врло самовласно. Тај члан одређује, да цар има право, не *питајући државнога савезнога већа*, наредити мобилизацију војске, *ако је нападнуто земљиште савеза или његово приморје*. Сетимо се, да је Виљем II наредио мобилизацију пре, него је знао, да су Кинези убили немачкога посланика барона Кетелера, узмимо у обзир, да се ни то убиство не може тумачити као повреда немачких *земљишних граница*, пак ћемо признати, да би немачки цар самовласно наредио мобилизацију чим би се, на пример, десио какав окршај међу чешким војницима који су размештени по северној Чешкој, и међу царинарским великонемачким чиновницима Виљема II (316).

Ту је, дакле, свака опсена кобна толико више, што се Немачка не би овај пут никако задовољила самом Чешком, него би безузетно за себе тражила Трст, који у Немачкој сматрају својом природном луком на Средоземном Мору....

Али сва немачка привредна политика и грозничаво

оружање не би имали успеха, да нема немачке дипломације. Та је дипломација до сада из појединих факата учинила цели систем, који можемо разумети само тако, ако вазда држимо на уму, да Виљем II води одлучну *светску* пангерманску политику («die alldeutche *Weltpolitik*»). До сада се та политика пењала по овој лествици: најпре је започела прусофилску агитацију у Цислајтанији, која је расла тако, као и прусофилско друштво «Савез Немаца у Чешкој« (Bund der Deutschen in Böhmen), који је г. 1895 имао 6000 чланова и 81 подружину а г. 1899 *педесет хиљада* чланова и преко *пет стотина* (535) подружина (стр. 131). Тој агитацији помажу сви велики бечки немачко-жидовски дневници и безброј листова по осталој Аустрији, те данас има у Аустрији свакако три милијуна прусофила, који би с раширеним рукама дочекали пруску армаду (140). Затим је помоћу велике немачке идеје, посебице помоћу «Свенемачкога Савеза», створила такво јавно мишљење, да је немачки сабор (Reichstag) примио најтеже терете финанцијалне ради *оружања офанзивног*. Иза тога је немачка светска политика умела заваравати свет и Француску својим пријатељством к великој републици, те је мало требало и француски би парламент, као 1870 године, тражио да Француска распусти своју војску, јер ће је и Немачка тада распустити (273). Но највећу вештину показује немачка дипломација, што још до сада с успехом ради проти савезу француско-руском, што подржаје хаос у француској војсци и што је наглим обртом своје тактике у енглеско-бурском рату задобила пријатељство и захвалност Велике Британије (271 и даље).

Средства и путеви немачке дипломације или боље немачке светске политике најбоље се виде у немачким односима с Турском. О том говори Шерадам на стр. 332 и даље, где у потанкости приповеда како Немци постигоше своје железничке концесије у Малој Азији, како завладаше турском војском и како свој језик намећу свуда, где до сада владаху било домаћи народни језици,

било дипломатски језик француски. Све је то за нас тако поучно и тако значајно, да се то не може цитовати у одломцима. То треба читати у целини, а мука је човеку кад види, где нам истом други морају указивати прстом на погибли, које нам прете много страшнијим ропством, него што је било сужањство турско.

По свему се давно види, да Немци развијају ванредну делатност да упропасте Словене и друге народе у Подунављу и даље на исток. У том свом послу око наше пропасти Немци су далеко ревнији, него ли у својој одбрани. Ту се човек нехотице сећа Толстојевих речи у «Војни и миру»: Французи 1812 с много мање воље хтедоше руску пропаст, него Руси свој спас; зато Руси победише, а Французи узмакоше. У данашњем сукобу међу Германством и Словенством као да је баш противно: Немци много јаче хоће нашу пропаст, него ми Словени свој спас. На жалост, то је још слабо речено, да Немци хоће нашу пропаст: они на њој раде систематски, истрајно и одлучно, и *до сада* свуда успевају.

Г. Шерадаму сви су Словени уопће, а «аустријски» Словени (у Цислајтанији) напосе, *један* политички чинилац колико у унутрашњој политици «аустријској», толико и у међународној политици, особито према тежњама великонемачким.

Млади француски публицист цени, дакле, Словене онако, како се ни они сами не знају ценити. Њихових размирица и разлика у *програмима* и не спомиње, јер се боравећи међу њима и говорећи с њиховим првацима уверио, да је свим Словенима *једна тежња* у унутрашњој политици хапсбуршке монархије: заменити дуализам федерализмом, и да је за *све њих* животно питање поставити преграду велико-немачкој бујици. Кад већ данас, упркос темељним државним законима (член 19. устава од г. 1867) може примерице егзистовати таки изборни закон, по ком у Галицији један посланик долази на 105000 људи, а у Форалбергу на 38000 (мапа међу 54 и 55 стр.); кад четири хиљаде Немаца у Љубљани имаде

три средње школе а 1350000 Словенаца *ниједне;* кад кроз *петнаести* година *хиљаду* отаца узалуд тражи у Трсту за своју децу словенску (словеначку) школу, премда је по школском закону доста да 40 деце друге народности буде кроз *пет* година просто убележено у школски именик и власт је дужна да за ту децу сама отвори школу на материнском њиховом језику (стр. 23); кад 44 хиљаде прашких Немаца (21000 од тога су Јевреји) има у Прагу *педесет и шест* основних и виших школа а 63 хиљаде бечких Чеха, које г. 1890 признаје немачка статистика, не може до сада добити *једне једине основне школе* у Бечу (стр. 34); кад на таке *факте* погледамо, онда не смемо за *фразе* држати ове главне тачке велико-немачке унутрашње политике: Само ће Немци имати политичка права; само ће они бити војници и морнари; њима ће самима припасти сва земља (нико други неће моћи стицати земљишта); у кратко, Немци ће бити, као некада у средњем веку, народ господара, а Словенима ће великодушно допустити, да врше ниже, просте послове, ако их не отерају с Јеврејима у посебну «рутенску земљу», коју ће баш зато и учинити самосталном, да прима Словене и Јевреје, «који ће се селити из великога немачкога царства» (стр. 99).

Тај је њихов успех толики и такав, да се већ не ломе главе, шта ће бити, ако наједаред кло преко ноћи буде у Немачкој 26 милијуна католика и преко десет милијуна Словена.

Виљем II постигао је на име баш то, да данас немачки католици најоданије служе његовој светској политици, колико код куће, где гласају најспремнији за све војничке законе, толико у Кини и у Турској, где жељно ишчекују час, кад ће протекторат над католицима у тим странама прећи с Француске на Немачку (323). Немачки католици рачунају шта више, да ће се ватикан ослонити на њих, чим буду *сви* на окупу, и, по њихову суду, јачи од католика француских (79). И тако би руку под руку ишла светска политика папинска са светском политиком

протестанскога «императора Германа̂», како се садашњи немачки цар радо назива (стр. 244). За нас је при свем том најглавније то, што се тај протестански цар није знао спријатељити само с римском куријом и упрегнути католике под своја триумфаторска кола, него је досегао и то, да га калиф 300 милијуна Мусломана држи својим најбољим пријатељем. Па зато је Виљем II и могао у Дамаску 8 новембра 1898 овако наздравити султану: «Нека Његово Величанство Султан, и три стотине милијуна Мусломана, који живе разасути по земљи и у њему поштују свога калифа, буду уверени, да ће им немачки цар остати пријатељем на вечна времена» (стр. 316).

Најинтимније пријатељство међу немачким беснилом — furor teutonicus — и међу исламским фанатизмом само за себе таки је факат, да бисмо се над њим морали најозбиљније замислити. Вековни наши духовни тлачитељи, који већ св. Методија метаху на муке ради његовога Словенства, братиме се ето са столетним нашим телесним мучитељем, који је још недавно на колац набијао најбоље наше људе, и који и сад маше над нашом главом набрушеним јатаганом арнаутским.

Ту се, дакле, ради о самом нашем опстанку и то овога пута у свези с опстанком западних Словена, поименце Чеха. Коме се то чини претерано, нека помисли, да г. Шерадам — а он није нипошто једини Француз који тако мисли — за опстанак нас неруских Словена веже саму егзистенцију Француске. Пре свега уверљиво доказује (стр. 384 и даље), да Француска не може никако рачунати на то, е би јој Немачка вратила Алзацију и Лорену, кад би јој Француска мирно допустила да подјарми «аустријске» Словене.

Судбина Француске везана је са судбином нашом с гледишта моралнога (стр. 390): «Французи немају права да забораве прошлост и да изневере виши морал, којему се показују чуварима. Неће ли се за увек обешчастити не могу допустити, да се уништи осам милијуна цислајтанских Словена, којима Германство грози». (За почетак мисле на име Немци уништити само Чехе и Словенце)

Француска не сме то допустити ни с гледишта политичкога. Та: «каква се перспектива отвара Французима, кад погледају на Немачку са 66 милијуна становника — која може на миг из Берлина кренути војску од 1,500.000 људи!» (391).

А како истом привредни и социјални разлози налажу Француској, да словенску борбу у Аустрији сматра својом борбом!

И у истину: «од онога дана, кад богати пољоделски крајеви аустријски уђу у границе немачкога царства... требаће Немачкој много мање француских продуката» (392). Чим «средње-европски» царински савез буде готов чин, Француска ће морати или у њ ући, или изван њега остати. У првом случају немачка *јефтинија* роба сву ће је поплавити, а у другом Немци престају бити њезини купци и постају страшни њезини такмаци (393). Све ће то имати и велике последице социјалне: Привредну кризу осетиће три милијуна француских творничара и осам стотина хиљада француских трговаца. С њима ће је осетити шест и по милијуна творничких радника и три милијуна трговачких чиновника. Напослетку ће криза потрести седамнаест милијуна француских земљорадника (394, 395). И ту Шерадам наводи речи А Рамбоа (Rambaud), познатога француског историчара, које је написао у париском «Matin»-у (октобар 1899): «Случај да се дели Аустрија виси о једној нити, т. ј. о животу седамдесетогодишњега владара. *Дође ли до те деобе, неће се радити о том, да кажемо: Француска је у очи највеће погибли, којој се икада могла изврћи од хиљаду година, не, за Француску доскора ће се радити о том, има ли или нема остати на животу»* (395).

Ето тако озбиљно суде о положају политичари народа, који има преко 100 милијарда франака свога новца, а до две стотине милијарда свога иметка, који је на целом свету најбоље и најправедније раздељен — та у Француској има *осам милијуна* земљорадника, који раде на *својој* земљи! — народа, коме нико не може још ни данас

отети првенства у највишим областима свеукупнога духовнога живота; народа, који има огромне колоније (преко 8 милијуна четворних километара!) и уза све унутрашње трзавице једну од првих морнарица и армада на свету; народа, *који по традицијама Аустрију мрзи и презире...*

Али Французи данас већ знаду, да *старе Аустрије нема*: место хаоса, из кога је имао настати «аустријски политички народ» с немачким језиком и културом, ускрснуше на нови живот: Чеси, Словаци, Пољаци, Русини, Словенци, Хрвати, Срби.

О свима Шерадам води тачан рачун, особито о Словенима у Цислајтанији. Није му доста, да наброји њихове крваве стечевине политичке и народне (стр. 17—35) него је настојао, да многим мапама покаже њихов значај. Најкарактеристичнија је последња мапа где се сликовито скупља све што је речено у целом делу. Аутор се бојао да читаоцима неће бити све јасно, ако *не виде*, кака је то «службена Аустрија» под којом се у исто време крије *права Аустрија*. И зато је ту службену, политичку Аустрију дао начинити на танкој, провидној хартији, означивши политичке границе ситним тачкицама. Под том је дебела хартија, на којој су живим бојама означени аустријски *народи*, права Аустрија. Ту је 6.000.000 Чеха, 4,000.000 Пољака. 3,250.000 Русина, 1,350.000 Словенаца и 680.000 Хрвата и Срба (у Истри и Далмацији), дакле *преко петнаест милијуна Словена*. Немаца је 9.000.000, али од тога је преко три милијуна растурено по чешким земљама а остали су стиснути међу Алпима и Дунавом; *до Трста имају Немци 100 км.* преко чистога словенског подручја. У Трсту је Немаца — 3%, док Словена, по талијанској статистици, има 14%! У Бечу је Словена *преко 20%*. *Такве* праве Аустрије немају ни Французи разлога мрзити.

* *

Г. Шерадам написао је књигу о «Аустрији» и ретком марљивошћу сабрао толико грађе о велико-немачкој агитацији, да је тај покрет сада потпуно осветљен. Није

пропустио ни новина, ни брошура, ни прогласа, ни говора, ни друштава, ни појединаца, ни брзојава (телеграма), ни карата прегледница. А све те факте распоредио је с гледишта привреднога, с војничкога, с дипломатскога, с народноснога, с верскога. О нама, јужним Словенима, као да није канио писати, па аутор изрично и каже (стр. 427), до хотице не улази у послове тако зване Транслајтаније, али да се из тога не сме мислити, као да је хтео заборавити било посебне границе Хрватске према Угарској, било поједине народе у Угарској. Хрватски листови, који о томе делу проговорише, нису тим задовољни: Шерадам, по њихову суду, не схваћа међународног значаја хрватскога питања. Заиста би тако то дело критиковали и они листови српски и бугарски, који о делу Шарла Лоазо-а или ћутаху, или у њем потражише оне странице, које саме за себе као да су писане сад за Хрвате, сад за Србе. Па ипак љуто грешимо, код тако озбиљна дела тако «критикујемо». Једно: све што Шерадам пише с гледишта међународнога о Словенима «аустријским», поименице о Словенцима, дакле делу нашега народа, тиче се и свих осталих јужних Словена. Друго: да је Шерадам више о нама писао и да је тражио нашу организацију против Немаца и њихових помагача, не би те организације нашао, премда ми имамо три своје самосталне државе (Србију, Бугарску, Црну Гору) и једну красну територију с *државном* автономијом (Хрватску). И не само да не би нашао такве организације за нашу заједничку народну обрану, за господарску и културну нашу еманципацију, него би био присиљен, да о нама напише исто, што је написао и познати француски писац дипломатске европске историје А. Дебидур (Debidour, II. свеска, стр. 563): «мали народи на Балканском Полуострву, истом ослобођени или на пола ослобођени, место да се братски сложе у савез, који би им допустио да источно питање реше слободно од уплитања великих власти, као да су свакп час спремни да се међусобно покољу».

Но каке има везе дипломатска историја Дебидурова

с књигом Шерадамовом? Ево како: Да ми, јужни Словени, Словенци на име, Хрвати, Срби и Бугари, умемо оценити *једину* своју ванредну предност пред западним Словенима (лужичким Србима, Чесима, Словацима и Пољацима), своју *етнографску целину* и географски свој положај, не бисмо трошили *сву* своју снагу било у страначком било у племенском *дивљачком* боју, него бисмо већ одавно ту били као једна *културна и економска сила*, преко које не би могао пљускати ни велико-немачки вал, а камоли његова велико-мађарска пена. А кад би у Берлину видели, да ми нисмо лешина, него жив народни организам, престао би и јуриш на Чешку, јер без Трста и доњега Подунавља, без Истре, Далмације и Балкана уопће нема «моста» до персијскога залива. Али да то тако буде, треба најпре да Чешка постане нашом господарском и политичком школом, а ми ћемо њој за уздарје постати јаким *народним* ослоном. У Чешкој је на том *већ пре педесет година* радио највећи чешки публициста Хавличек, а у нас ће можда већина читалаца и сада завртети главом — не из неразумевања, него из индоленције, из нехаја — и помислити: Остави ти нас у миру на нашем *парчету* слободне *земље*, с нашим парчетом сигурна хлеба....

Кад би се оба дела, Лоазовљево и Шерадамово, превела и згодним уводом попратила, нехај би мало по мало слабио. С њима би требало почети издавање народне наше словенске политичке библиотеке, која би много учинила да изиђемо из садашњега јаднога стања.

Стјепан Радић.

Чергаштво. Слика из париског књижевничког и уметничког живота, од Х. Миржеа. Земун. Штампарија Јована Пуља. Цена 2 динара или 2 круне.

Књига, чији је наслов горе исписан, превод је чувене Миржерове збирке прича *Scènes de la vie de Bohème.*

«Циганија (Bohème), каже писац у своме предговору, јесте приправништво за уметнички живот; то је

предговор за Академију, Болницу или Моргу», а то значи: циганија, то су почетници, књижевници и уметници, који се припремају за прави уметнички живот; једни ће успети, прославити се, доспети у Академију; други ће, ометени, свршити свој живот у болници или у Сени

У париској циганији онога времена биле су две чувене дружине. У једној су били: Жерар од Нервала, Теофил Готје, Арсен Хусе. Сви су од њих успели и стекли имена у књижевности. Ову прву дружину прославио је Жерар од Нервала у својој *Bohème Galante*. Друга је била сиромашнија и непознатија. У њој су били Мирже (Рудолф у овој књизи), Жан Валон (Колин), Надар, Шанфлери, Вити, Делво, — све имена такође позната у књижевности. Ову последњу дружину описао је Мирже.

Књига се почиње оснивањем дружине. Шонар, музичар, упознаје се, случајно, са сликарем Марселом, песником Рудолфом, и филозофом Колином. Њихове се нарави слажу, циљеви су им исти, — успех и слава у уметности, и они живе у заједници. Тај живот њихов описао је Мирже с пуно духа, улепшавајући га и идеалишући га.

Све сцене дишу младошћу, духом, шалом. И најтуробнијег читаоца мора разгалити и развеселити оснивање дружине; усељавање сликара Марсела, који има богат намештај — на сликама; историја Марселове слике *Прелазак преко Црвеног Мора*, која је већ толико пута ишла из радионице на Изложбу и отуда се, одбијена, натраг враћала, да би већ и сама умела погодити пут; па онда љубав госпођица Мими, Мизете. Међу свима тим веселим сликама налази се *Франсинин Муф*, прича пуна сете и туге, која, за тренутак, одмењује бујну веселост целе књиге.

Књига је у француској књижевности имала веома великог успеха и прославила је писца. *Циганија* је била и драматисана, и с великим се успехом и до данас одржала у репертоару. У најновије време, познати музичари Леонкавало и Пучини начинили су од ње опере.

Сравњујући прѐвод с оригиналом, пала ми је у очи транскрипција особних имена. Colline је постао Колен,

Marcel Марсл, а Bonjour Бонжу. Разгледајући даље превод, уверио сам се, да је израђен не по оригиналу, већ по немачком преводу. Отуда је и онако читање имена.

По томе већ, што је превод с превода, може се ценити његова верност оригиналу. Будући књига већ и иначе веома тешка за превод, оваким се радом постигло само то, да у место погрешака од једног преводиоца имамо их од двојице. Уз то, српски преводилац ни најмање није књижеван. Њему су непознате најобичније ствари. Flots de Pactole (Вали реке Пактола, у Лидији, који по легенди, носе злато) за њега је Патроклова поплава!! Une espèce de meuble Maître Jacques (Maître Jacques, у Молијеровом «Тврдици» слуга за све послове) у преводу гласи «девојка за све» (Mädchen für Alles), што на српском баш ништа не значи.

Многе грешке у преводу долазе можда од новинарске хитње. Тако ова реченица: «M. Casimir Bonjour ne sera jamais si etonné le jour...» (Г. Казимир Бонжур никада *неће бити* тако зачуђен онога дана...) преведена је «Господин Казамир Бонжур *није се био* ни у пола тако зачудио...» Passage des Panoramas (име једне уске париске улице) постало је у српском преводу «пролазак кроз панораму». Неке су погрешке превазишле обичну меру нехата. La Montagne en couche (Планина која се порађа) преведено је са «Брдо-Вртешка». Ову је погрешку преводилац учинио прво стога, што није знао за басну о Планини, која је родила миша, а друго стога што у речи *kreissen* (порађати се) није видео два *s*, него само једно, те разумео *kreisen* (вртети се). Не бих имао довољно места, да испишем овде све овакве погрешке.

Језик у преводу није бољи од сâмог превода. Ту ћете, поред неправилних облика, наћи и оваквих реченица: «А опет Марсл је мислио,..»; или: «Колен је био по најусилахиренији...»; или: «При том ју је тако подробно описао и како је страшно наивна да Шонар осети, како се у њему поче рађати чудновата сумња, која је одмах постала

истином, кад је газда отворио своју бележницу и показао му писамце које је добио од те девојке...»

Из свега се види да је превод рђав и да српска књига није имала среће с њим. Па ипак, ја бих желео да српски читаоци прочитају ову лепу и чувену књигу ма и у овом преводу.

Тј.

БЕЛЕШКЕ.

Књижевност:

= «*Букурешки Уговор од 1812 и Србија, Прилози к дипломатској историји обновљене Србије*» — зове се расправа која је у току прошле зиме изишла испод пера г. Стојана Новаковића. Писац се прихватио захвалнога труда да по документима и изворима сада познатим изблиза и у појединостима разгледа постање и последице Букурешкога Уговора, тога првог међународног акта, којим се Србија, као засебна автономна целина, издваја из Турске, и упућује на засебан национални живот. Расправа је подељена у пет одсека. Првоме је натпис: *Русија и Букурешки Мир*, у ком се црта у каквим је приликама, под каквим побудама и мислима Русија приступила к закључењу мира у Букурешту године 1812; другоме је натпис: *Аустрија и Турска и Букурешки Мир*, где се црта гледиште те две силе и на војну и на мир и закључење његово; трећем је одсеку натпис: *Србија и Карађорђе и Букурешки Мир*, где се разматра утисак тога акта на оновремене политичке посленике српске; четвртоме — *Руско-турски спор о извршењу Букурешког Уговора и други заплети; Акерманска Конвенција; Дренопољски Мир*, где се износе многе појединости на које се у досадашњим нашим делима није готово никаква пажња обраћала; петоме и последњем одсеку је натпис: *Кнез Милош и Букурешки Уговор*, у ком се у појединостима црта она вештачка и ненадмашна еволуција од усменог уговора с Марашли-Али-пашом на Морави до Акерманске Конвенције и хатишерифа од 1830 године. Расправи ће се додати у потпуности текстови Букурешког Уговора од 16 маја 1812; Акерманске Конвенције од 25 септембра 1826 и Дренопољског Уговора од

2 септембра 1829. Писац је готов само с општом обрадом, коју је завршио, и сад се бави појединостима и накнадним проучавањем појединих делова. Намера је писчева да позније продужи овај посао и да обради и другу половину исте политичке акције. Та друга би половина носила натпис *Србија и турски градови 1830 — 1867*, где би се из свакојаких смутња које испуњавају историју вазалне Србије издвојио и засебно описао рад на њеном потпуном ослобођењу. За тај посао писац тек прикупља грађу. (X.)

— *Relativne rečenice u hrvatskom jeziku.* Napisao *dr. A. Musić.* (Preštampano iz CXXXVIII knjige «Rada Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti). U Zagrebu 1899. 48 (76—117). Tisak dioničke tiskare. — До сада нам је Мусић дао више изврсних прилога за нашу синтаксу. Такав му је и овај о релативним реченицама у нашем језику. Главно је у овој Мусићевој расправи то, што он узима да је релатив у релативним реченицама управо хипотетични индефинит, да је, дакле, релатив постао од индефинитног прономена. И ако Мусић доказује постанак релатива врло оштроумно и сасвим зналачки, опет се о његову доказивању мора рећи: *non liquet.* И други (Квичала, Бругман и Линдског) узимају да је релатив постао од индефинитног прономена, али нам ни они не дају позитивних доказа. Како је релатив наглашен као и интерогатив, а индефинит ненаглашен, како у неким језицима (на пр. у старом латинском језику) интерогатив врши функцију релатива, како се развитак релатива може и психолошки објаснити, т. ј да је споредна реченица са интерогативом управо питање на које главна реченица даје одговор: то се може узети да је релатив постао од интерогатива, а не од индефинитног прономена. Но ма како се решио овај проблем у језику, ми искрено препоручујемо овај Мусићев рад сваком оном који хоће и у појединостима да сазна о релативним реченицама у српском језику. Поред обилате грађе о релативним реченицама, дело се одликује, као и остали радови Мусићеви, још и лепим језиком, тако да се човеку и с те стране мили читати га.

(Л.)

Под значајним насловом «Први зорини зраци» — *Les Rayons de l'Aube,* par Léon Tolstoï; trad. J.-W. Bienstock — превео је један Француз, чије име сад не-

писасмо, све философске и друштвене чланке које је Толстој написао за ове последње три године. Андре Бонпје, критичар «Плавога Прегледа» (Revue Bleue), вели о тој књизи кратко и тачно ово: «Врло занимљива и врло лепа збирка. Толстој се, у овим смелим листовима, показује са свом догматичном мирноћом својих убеђења. Он излази пред свет као врло чудан пример човека кога никаква сумња не мучи, који не зна ни за какво устезање. На толика сложена питања која се рађају поводом догађаја као што су Трансвалски рат, Хашка конференција, Убиство краља Хумберта, и тако даље, — на сва та сложена питања његова еванђелска доктрина пружа му готов и категоричан одговор. Та доктрина, врло проста, састоји се у основи у томе да треба примити безусловно, и до крајњих логичних последица њихових, два три начела као што је, на пример, начело «Не убиј». Никакви споредни обзири о практичној могућности, о традицији, или само о «здравом разуму» не помућују ове поставке његовог хришћанског морала...» Оно што Толстој пише о оваквим стварима треба, заиста, скоро увек читати, јер скоро увек човек може бити сигуран да ће код Толстоја наћи какво оригинално гледиште на ствари; али у исто доба не треба никад да заборави да његова решења не треба примати, како се то каже, за готов новац, да су она не само настрана, но често погрешна, и скоро свакад химерична. Али, понављамо, она човека натерују на мишљење, и с тога ни ову књигу извесно неће читалац читати без користи.

(X.)

= Давно објављено и много очекивано делце које је Гастон Парис спремао о Вилону, песнику XV века, једном од најискренијих и најбољих лиричара француских, угледало је света под насловом *François Villon.* Оно је изишло у познатој лепој и јевтиној збирци Хашетовој: «Les grands écrivains français», у којој одлични књижевници и научници дају, у пријатном и збијеном облику, оно што је наука и критика досад утврдила о животу и раду великих писаца француских. Ова књига Гастона Париса иде у најзанимљивије и најбоље у целој збирци. Гастон Парис не само да је учено и лепо испричао живот и оценио рад тога правога лирског песника француског, но је својим личним истраживањем утврдио или допунио досада рђаво или недовољно познате чињенице; тако да ова књижица резимује и поправља све што је писано о Ви-

лону. Вредност Вилона као песника, његов занимљиви живот пун необичних доживљаја, новина података, опис средине песникове, тачан књижевни суд и елегантни стил писчев, најзад малена цена (1 дин.), чине те ову књижицу можемо препоручити свакоме кога занима француска књижевност. (У.)

= За оне који знају енглески и воле Шекспира, а немају могућности да уђу у подробније проучавање појединих монографија о животу и раду његову, изишла је недавно једна врло добра и згодна књига, из које ће моћи дознати, лепо, прегледно и тачно казано, оно што им је потребно знати о животу, карактеру и делима великога песника енглеског. Књига је објављена под именом: *William Shakespeare: Poet, Dramatist, and Man.* Писац јој је Hamilton Wright Mabie. Критичар «Суботњег Прегледа» енглеског вели о делу да се оснива на темељном познавању најбољих ауторитета, да је јасно, а често и елегантно писано, и да су понеке оригиналне књижевне оцене писчеве «необично срећне». Осим тога истиче да је историјска средина у којој је песник живео верно представљена и њен утицај на песника јасно и потпуно обележен. Књига је илустрована с десет фотографија и преко сто мањих слика у тексту, снимљених са старих цртежа, резова, и тако даље, од којих је велики део и «добро пробран и добро репродукован». Књига стаје 21 шилинг. (У.)

= Наш сарадник г. Н. Вулић штампао је у *Bayrische Blätter,* XXXVII Jahrg. чланак *Zur Frage nach den Quellen der uns erhaltenen Berichte über Luculls Kriegsführung in Asien;* а у последњој свесци часописа *Wiener Studien* мисцелу: *Cassius Dio*, XXXVIII 50,4. (Х.)

= Од дела Eduard'a Meyer'a, *Geschichte des Alterthums*, изишла је и прва половина треће свеске (Dritter Band: Das Perserreich und die Griechen. Erste Hälfte: Bis zu den Friedensschlüssen von 448 und 446 v. Chr.). Мајерова је књига данас, једна од најбољих историја Старог Века. (В.)

= *Octavius Navarre, Utrum mulieres Athenienses scaenicos ludos spectaverint, песнс. Toulouse, 1900, на 8°, стр. 84.* Писац с утехом доказује да су Атињанке из добрих кућа у V. в. пре Хр. имале приступа на све врсте

позоришних представа (поред опсценитета које су често имале), и да уопште живот њихов није био тако повучен како се обично мисли. (В.).

Друштва:

= *Свечани скуп Српске Краљевске Академије.* Двадесет другога априла ове године одржан је свечани скуп Српске Краљевске Академије, на коме је учињен помен академику пок. Нићифору Дучићу и приказано стање Академијино и рад у њој у минулој години.

Прво је председник Академијин, у својој поздравној речи, у кратко изнео губитак, који је Академија имала смрћу архимандрита Дучића, истакавши нарочито његове ратничке заслуге у ратовима за независност. После председникове речи је секретар Академијин, J. M. Жујовић, прочитао извод из завештања Дучићева, извештај о стању Дучићеве задужбине и стечај за награду списâ из Дучићеве задужбине, па је академик Љубомир Јовановић говорио о научном раду Дучићеву, оцртавши и оценивши све стране његове. Говор се дуже бавио нарочито оним странама тога плоднога рада које ће остати стално записане у културној историји нашега народа.

И приказивање стања Академијина и рада у њој у минулој години (управо од 22. фебруара 1900. до 22. априла 1901. године) почео је председник Академијин поздравом Академицима, у коме је нарочито истакао крупније прошлогодишње догађаје, од утицаја на живот Академијин. После су прочитани извештаји о раду стручних Академија, о раду академијских одбора, председништва и целокупне Академије, о издањима Академијиним, о везама Академијиним и њеним поклонима, и о збиркама Академијиних књига и рукописа. Из тих извештаја видимо, да је у минулој години у Српској Краљевској Академији рад био и интензиван и плодан. Тако је Академија природних наука имала *осам* састанака и на њима је примљено за Академијина издања *тринаест* научних прилога; Академија философских наука имала је *четири* своја и *три* заједничка скупа с Академијом друштвених наука, и на тим скуповима примљено је *шест* научних прилога; Академија друштвених наука имала је *десет* својих скупова и три заједничка скупа с Академијом философских наука, и на тим скуповима је примљено за Академијина издања *четрнаест* научних прилога. Исто је

је тако био обилат рад и у Академијиним одборима и одсецима: Одбору за Етнографски Зборник и Лексикографском Одсеку. У Одбору за Етнографски Зборник ради се у два правца: у једном се одсеку, који је под управом Академика Пере Ђорђевића, ради на спремању зборника српских народних песама, а у другоме одсеку, којим управља Dr. Јован Цвијић, ради се на проучавању српских села. У првоме одсеку овога одбора црпено је и означавано народно песничко благо из оних издања у којима је до сада било објављивано, и примане су збирке народних песама, које су сада по народу искупљене; у другоме је одсеку настављен рад на прикупљању и сређивању грађе за проучавање српских села. У Лексикографском Одсеку је такођер продужен рад на означавању и исписивању речи из за то одређених књига, као и на прикупљању и прегледању збирака народних речи, тако да до сада прибрана грађа за речник износи 456.931 листић или, ако се узме у рачун и велика збирка пок. Владана Арсенијевића, 722.852 листића.

Председништво Српске Краљевске Академије имало је у минулој години 22 састанка, на којима су посвршавани разни Академијини послови.

Захваљујући повећаном кредиту за штампање академијских списа, Академија је у минулој години наштампала *једанаест* издања својих — више но и у једној години до сада, и то: *три* Гласа, *четири* Споменика, Годишњак, Оглед француске библиографије о Србима и Хрватима, II књигу Геологије Србије и Свечани помен Димитрију Стаменковићу.

И везе Академијине су појачане у минулој години; она је ступила у везу и размену својих издања с Белгијским Малаколошким Друштвом у Бриселу, царским руским Археолошким Институтом у Цариграду и руском Архивалном Комисијом у Оренбургу, те тако сада има везу и размену издања с педесет и пет научних друштава и установа.

Академијина је књижница у последњој години увећана са 70 и неколико књига од 47 дародаваца. У књижници Академијиној је сада свега 5.500 дела у 30.000 свезака. Све су књиге пописане и сређене, те се овом књижницом могу сада Академици и други научни радници лепо користити.

После ових извештаја прочитани су некролози правим, дописним и почасним члановима Срп. Краљ. Акаде-

мије, преминулим у 1900. години, и то: *Јовану Ђорђевићу*, од Др. Јована Туромана; *Др. Илији Огњановићу* и *Светозару Никетићу*, од Пере П. Ђорђевића; *Стевану Здравковићу*, од Јована Мишковића; *Драгутину Милутиновићу*, од Мих. Валтровића, и *Јовану Сундечићу*, од Љубомира Јовановића.

Пре него што је објављена одлука годишњега скупа о избору нових Академика, стручних секретара и прегледача рачуна, прочитан је извештај о доходцима и издацима Академијиним у 1900. години и о стању Академијиних задужбина и фондова. Из тога извештаја видимо, да је у последњој години Академија имала укупно издатака 33.576·56 динара а додадака 34.658 динара; целокупно стање свих њених задужбина и фондова износи 592.404·55 динара.

Свечани скуп је завршен проглашењем одлуке годишњега скупа о избору нових Академика, секретара стручних Академија и прегледача рачуна. За Академике су изабрани: за праве чланове *Др. Михајло Вујић*, за члана Академије друштвених наука, и *Стеван Тодоровић*, за члана Академије уметности, и за дописнога члана Академије уметности *Николај Александрович Кондаков*, професор у Петрограду; за секретаре стручних Академија изабрани су: за Академију природних наука *Димитрије Нешић*, за Академију философских наука *Љубомир Стојановић*, за Академију друштвених наука *Љубомир Ковачевић* и за Академију уметности *Михајло Валтровић*.

Скуп је био у дворници Велике Школе.

(- ·ч)

Нове Књиге:

= *Из школске хигијене.* Од Д-р Ђоке Ј. Николића, школског лекара. (Прештампано из Просветног Гласника). Београд. Штампано у штампарији Краљевине Србије. 1901. 8°, стр. 66.

У овој је књижици посебице штампано пет чланака из школске хигијене, који су у минулој години били објављени у Просветном Гласнику. Чланци су: Хигијена уста и зуби, О искривљености ртењаче и предохрани од тога, О школским купатилима, О оделу и Хигијена наставе.

= *Путољци.* Књига за децу. Приремио Д. Ј. Соколовић, учитељ Грађ. Школе. Београд. Електрична штампа Тодора К. Наумовића и друга, 1901. М. 8° стр. 75 и 5 страна претплатника.

= *Бојана.* Књига за децу. Приредио Раша Митровић, учитељ. Београд. Накладом књижаре Велимира Валожића. Штампано у штампарији С. Хоравица, 1901. М. 8°, стр. 80.

= *Хигијена дечјег узраста.* По проф. Н. С. Корсакову. С руског прерадио др. Милутин Р. Живковић, срески лекар. Београд. Штампарија Мате Јовановића, 1901. 8°, стр. 114.

= *Метода новојезиковне наставе у Немачкој.* Написао Mary Brebuer, magister Artium (класичних и модерних језика), Лондон. Превео с енглеског Павле Ј. Мајзнер. У Београду. Штампано у Државној Штампарији Краљевине Србије, 1901. 8°, стр. 57.

= Др. С. Шрага. *О чувању и неговању ува.* (Прештампано из «Народног Здравља» 1901 год.). Београд, Државна Штампарија Краљевине Србије, 1901. 8°, стр. 8.

= *Железничке причице.* Из бележака Милована Костића. Ниш. Прва нишка штампарија Ж. Радовановића, 1901. М. 8°, стр. 47.

У књизи су четири причице: Чувар — десетар, Циганка, Божић и «Живот дарова».

= *Војнички буквар.* Саставио Коста Јокић, пешад. официр. Београд. Штампано у Државној Штампарији Краљ. Србије, 1901. 12°, стр. 104.

= *После четрдесет година.* У спомен прославе четрдесетогодишњице св. андрејске велике народне скупштине. Написао и средио Миливој Ј. Маленић. Београд. Штампано у Државној Штампарији Краљевине Србије, 1901. 8°, стр. 240.

= *Никола Миликевић* (Луњевица). Са сликом. Написао Ђ. Врбавац, професор у пензији. Друго издање. Крагујевац, Штампарија Радивоја Јовановића, 1901. 8°, стр. 40.

= *Основи о погађању циљева.* (По предавањима на вишој школи Војне Академије у 1897—98 и 1898—99). Израдио *Нед. Вучковић*, артилеријски технички мајор, хонорарни професор артилерије на вишој школи Војне Академије. Са сликама. У Београду. Штампарска радионица војног министарства, 1901. 8°, стр. 556.

Власник, Свет. С. Симић. — Уредник, Богдан Поповић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига II, број 5. — 1 јуни, 1901.

ГИЛА.

(8).

Устадох рано. Сунце још не беше изгрејало. Обукох се, и умих се, па стадох ходати полако онде пред кућом. Осећах се малаксао и изнурен у целој снази. Са неким необично нежним расположењем и жалостивним осећајима љубави према самом себи, са неким тужним жаљењем самога себе посматрах све у наоколо задржавајући поглед нарочито на руменом небу на истоку, које кроз лиснате гране старог, великог ораха трепераше пуно неког сањалаштва, неке неописане лепоте.

Мајка, која у тај мах устаде, кад ме виде онде пред кућом, зачуди се, и забринуто ме упита, кад сам устао, и зашто сам устао тако рано.

„Да ти није рђаво?“ упита ме уплашено гледајући ми у лице.

Одговорих јој да ми није ништа, и одох на другу страну, једно рад да избегнем даље посматрање и испитивање од стране њене, а друго да пробудим Симу, и да га подсетим на оно о чему синоћ разговарасмо. Али Симе не нађох. Беше већ устао, и отерао волове и остала говеда да напасе.

Ускипех сав гневом према њему. И не само према њему, већ према свему уопште. Дрхтах сав од љутине. Шта то значи? Са мном се тера једна комедија само, и више ништа. Зар ми синоћ не даде реч да ће данас свр-

шити ствар? Зар не чух синоћ из његових уста реч „сутра“? Па сад тако?.... Псовах га у себи и проклињах, и њега, и говеда, и волове, и све у опште; проклињах судбину, проклињах себе сама, што сам се тако несретан родио. „Ах, Боже! Боже!...“ мрмљах гневно стискајући зубима и подижући пун очаја очи к небу.

Он, Сима, неће доћи све до подне. То врло добро знађах. А дотле?... „Дотле?!...“ питах сам себе гневно и очајно. Ја стрепех, дрхтах, у буквалном смислу те речи, од страха, истинског страха, да Гила не оде за Алексу, и то *сад, сад, у овом кратком размаку времена* док Сима не дође из поља. Зашто?... Као да ту беше у питању какав већи размак времена, као да се не тицаше само неколико са̂ти, неколико тренутака?!... По чему то да је баш требао, да је морао јутрос да оде до Гиле? по чему ће то утицати на целу ствар, или је и у колико изменити што он, Сима, није још јутрос отишао до Гиле, и што ће отићи после неколико са̂ти, или баш и после неколико дана?.... Али ја тада не размишљах и не расуђивах тако (но ко је тај који је још тако срећан био да сиђе у оне тајанствене дубодолине извесних душевних појава?) и авај! авај и јао! ја као да бејах у праву што не расуђивах тако! Као да сам осећао, као да сам наслућивао, као да сам знао тужни свршетак најлепших снова првих дана моје младости, као да знађах све што се у тим тренуцима тамо на другој страни збиваше, као да наслућивах све оно што ће се кроз неколико тренутака збити, као да имађах разлога што непрестано извиривах на капију ишчекујући Симу, и бацах поглед путем што се, отуд од поља, дао између два густа реда високог прошћа, преко кога се househ наднеле лиснате гране од шљива, погнуте под плавим, пухором посутим плодом...

Али Симе не беше. Тек кад би око пола дана, он дође.

„Где си за Бога толико?

— Што? упита ме он са неким ишчуђавањем.

Не могох просто да га појмим.

— Па знаш за оно синоћ, што говорисмо, рекох уздржавајући се од гнева.

Он равнодушно махну главом. Не може сад он мене опет да појми.

— Зар је то баш толико стало за главу? упита осмехнуто гледајући ми у очи.

Погледах га. Он ме и опет гледа осмехнуто, и као да хоће баш нарочито да ме увери како ни у колико не појми оно, што се у души мојој збива, и како, сасвим доследно ономе што мисли, неће да учини онако како бих ја желео.

Не рекох ни речи, већ само стискох зубе, и окренух му леђа, па одох. Чух где ме неколико пута зовну, али не хтедох да се окренем. „Иди до врага!“ промрмљах кроза зубе. Дође ми да чупам косу с главе, да се давим својим рукама. Ох, Боже!...

Попех се уза степенице на доксат, па не трепћући гледах одатле укоченим погледом далеко, далеко.... Шта да радим, шта могу да радим?!...

Наједном, као кроза сан, чух где се неко пење уза степенице.

„Ама, шта им је, за Бога?“

Окренух се, и погледах. Беше то он, Сима.

„Што се љутиш? Сад ћу да идем, рече, па отрча мајци, која беше у оној другој кући, где се кувало, и стаде је молити да га пусти само час да оде до куће. Отац беше отишао некуд.

Мајка га пусти, и он одјури низ брдо. Сиђе у поток, а мало затим појави се у оном горњем шљивару, забеле часом кошуља између загасито зеленог шљивовог лишћа, а онда га нестаде. Оде....

„Шта ли ће да учини? Да ли ће је наћи код куће?“ стадох се питати у мислима онако сам. На једном осетих се, не знам ни сам зашто, врло незгодно на доксату, на онако отвореном месту, те се с тога повукох у собу, седох за сто̂, зграбих једну књигу, не знам коју, отворих је и метнух преда се, па гледах у њу, трудећи се да изгледам као да читам. Међутим у мислима пратих Симу, и нестрпљиво очекивах га да се врати. Шта ли ће донети? Да ли живот или смрт? „Живот или смрт?“ прошапутах са неким

сентименталним расположењем према самом себи, потпуно свестан тих речи, потпуно свестан шта значи једна реч и шта значи друга.

Баш у тај мах кроз отворене прозоре допре пуцањ пушке. Пуче негде близу онде у селу. Нешто ме, не знам ни сам зашто, штрецну у само срце тај пуцањ. Скочих са столице и изиђох из собе на доксат. Пред кућом спазих мајку. Беше и она изишла из куће, и као да ослушкиваше нешто.

„Чу ли, где пуче пушка? упита ме.

— Чух, рекох,

— А где пуче?

— Не знам, одговорих и бацих поглед тамо ка горњем шљивару, где оде Сима, да видим да ли се већ не враћа.

Наједном с ове стране потока уз брежуљак забелуца кошуља, онда крцну мала капија, што на тој страни служи за пролаз, отвори се нагло, и на њој се појави Сима, сав запрепашћен и блед у лицу.

„Шта је море то било? повика мајка уплашено.

— Није ништа“, одговори он.

Виђаше се да има нешто. Само се устеже. Страх га да каже. У толико значи да је опасније оно што има да каже. Стрчах низа степенице, да сам му ближе.

„Говори море! повика мајка још више уплашена. Бојаше се да није оцу што било, јер од како је постао председник беху почели неки неваљалци да вичу на њега и да му прете.

— Утекла Гила“, рече он и усиљено се осмехну.

Нешто ми се чисто смрачи и задрхта пред очима. Посумњах да је то ту преда мном Сима, учини ми се његов глас врло сумњив; посумњах у опште у тај мах у битност свега онога што ме окружаваше.

„Како велиш? Утекла....? Осетих да ми се грло суши, и да ме глас издаје.

— Мало пре утекла за Алексу. Мајка јој није била ту.

— Ама озбиљно велиш? и опет упитах, и стадох се усиљавати да се насмешим. И збиља, не да се насмеших само, већ ја чух лепо свој кикот. Ја се смејах онако као што се смеју они којима смех иде од срца... Баш утекла, велиш, и то за Алексу? поново се обратих Сими.

— Ено јој мајка где плаче и запева.

— Што да плаче и запева! рече мајка зачуђено... Онако красан момак!

— Нека јој је сретно!“ рекох и оставих мајку и Симу ту пред кућом, па пожурих натраг уза степенице.

Зажелех да сам са̂м, никога крај мене, ни један глас, ни један шум. Уђох у собу. Затворих врата. То се сећам добро. Онда сам чини ми се стојао неколико тренутака на сред собе. А после... Шта се све[1] збило у мојој души и мојој памети, ко ће да зна. Беху ли то минуте или можда секунде? у једној секунди не појури ли хиљаду мисли, хиљаду муња, хиљаду громова?... Ја појмих све, појмих да она није моја. Да! Она није моја!... Ја стојах у соби, у стајаћој соби са осниским таваном од потамнелих шашаваца, са белим дуварима искићеним сликама, са креветом намештеним у углу и столом близу прозора; да, ја стојах, сећам се лепо, у стајаћој соби, и гледах кроз прозор у ведар дан. Лишће трепераше на липи под прозором, и небо плаво преливаше се, блисташе се далеко, далеко тамо иза лишћа. То беше свет. Ја га појмих, појмих у целом његовом пространству, и појмих да сам у том свету непотребан... Неки грозничав уздрхтај прође ми целом снагом. Нашто да живим? „Нашто да живим?“ јаукнух гласно, тргох се за час од свога гласа, а онда чисто под утицајем његовим, чисто охрабрен њиме, не размишљајући, или боље, не дајући себи да размишљам, јурнух у малу собу, и тамо из кубура обешених о чивилук извадих један пиштољ, запех га, левом руком ухватих за цев, а палац десне руке, којом држах пиштољ, принех обарачи, окренух отвор цеви право себи у чело, и опет одмерих, нанишаних...

Неки необично тужан осећај прожма ми у тај мах душу; помислих на оца, на мајку, на њихове наде и жеље

које гледаху у мени; помислих на браћу и на све остало; све ми за час, што ме везиваше за овај свет, мину кроз главу, и... Погледах при чистој свести пиштољ наперен себи у чело, погледах у ороз с кременом, издигнут, готов да се на најмањи покрет мога палца спусти, погледах руку, своју руку, која га држаше, видех на њој прстен, и... сетих се сна, и сав се стресох. То беше она иста слика, она страшна слика која ми се ноћас приказа у сну. У ужасном страху, баш када притискох палцем десне руке обарачу, левом руком оћушнух цев... Неки топал вихор мину ми крај главе и чух пуцањ, страховит пуцањ. „Свршено је!“ помислих, и осетих где ме издадоше ноге, где задрхтах, поведох се, и падох на под. Онда као кроза сан чух вриску мајке; чух, где се на соби отворише врата, и видех као кроз маглу мајку, где усплахирено притрча мени, и осетих да ми истрже из руке пиштољ. Онда чух, где ме питаше шта сам то радио, видех поред ње Симу, а затим као да ми обоје помогоше да устанем. Устадох, и пођох, али не могох сам. Осећах немоћ у ногама и неку дрхтавицу у целој снази. Мајка удари у плач и кукњаву, и стаде ме загледати свуд по телу, шта ли!... Ко ће да зна!... Сећам се само где легох у кревет, и где ме нека помамна грозница поче да тресе и да ми ломи снагу. Онда занос, привиђења, бунцање. Изговарах неке речи, звах њу, и тада када бих изговорио њено име трзах се из заноса, долажах часом к себи, а затим опет занос, опет привиђења, опет бунцање. И тако све до саме зоре, а онда као да се мало утишах и заспах оним сном што уморном телу и још уморнијој ојађеној души даје колико толико одмора.

XIII.

Кад се разбудих, беше дан. Сунчана зрака продираше кроз прозоре, и сенка од липовог лишћа треперашe на зиду, који обасјаваше сунце.

Осетих да ме нешто жуљи под главом. Маших се руком да видим шта је. Беше то влажан убрус. Протрљах очи, и отворих их још боље, и погледах још једном свуд по

соби, и сетих се свега. Тежак, дубок уздах оте ми се из груди.

Лежах још неколико тренутака, бејах изнурен и малаксао, осећах се као после каквог дугог и тешког путовања. Онда устадох. Таман устадох, а врата се отворише и мајка ступи унутра.

„Устао си?“ упита ме и погледа ме некако неповерљиво, усиљавајући се да изгледа весела и насмешена лица.

Онда ме упита, хоћу ли да доручкујем. Рекох да хоћу; осећах глад, а она весело оде да спреми.

Иначе сваки додир с мајком и са свима осталима избегавах, а исто тако као да и они чињаху, као да и они опет избегаваху сваки додир са мном. Осећах да за мене у опште нема више места овде, и да треба што пре да идем одавде.

Цео дан проведох у лутању онуда по шљиварима око куће усиљавајући се, да се колико било уздржим у своме туговању, да будем што равнодушнији према својој несретној судбини. Али као да ми свако усиљавање беше узалудно. Ни тренутка не могох, а да не мислим о својим јадима, о својим неоствареним жељама и надама, о својим порушеним најслађим сновима, о својој разореној и за навек уништеној срећи. Све, свака стварчица, сваки листић на дрвећу подсећаше ме на њу и на моју несретну судбину.

Учини ми се, да ће ми мало лакнути, ако одем одавде. С тога, и ако још распуст не беше истекао, реших се да сутра дан отпутујем у варош, и да тамо сачекам почетак школе. Када ову своју одлуку саопштих оцу и мајци они изјавише да се ни у колико не противе томе. Шта више отац као да и сам беше тога мишљења.

„И боље је да идеш раније“ рече он. „Треба да видиш, које ти књиге требају, да спремиш све и да уредиш како треба, па кад школа отпочне, онда да те ништа не смеће. Шта ћеш у овом несретном селу, ватром изгорело! У овом поганом, поквареном свету овде може човек само да пропадне, да изгуби здравље, живот, све, и то ни за шта.“

Не изјасни се друкчије ни мајка. И она рече неколико речи у истом смислу. Беше и она мишљења, да треба што пре да идем одавде. Само што примети да ћу морати сутра да застанем, док рубље спреми, па прекосутра могу.

И тако би решено да идем прекосутра.

Не беше ми право, што морадох и сутра застати, или напослетку све једно: шта је то још било онако како сам ја хтео, и ко је још кадгод, када се тицало много крупнијих ствари, питао мене хоћу ли да нешто буде овако или онако! Нека иде, како иде. Шта му друго знађах!

То би решено као вечерас, а сутра дан после подне, не знајући чим ћу другим да прекратим још оно мало времена што ми оста до поласка, реших се да одем до винограда, те да наберем мало грожђа, које тада у велико беше отпочело зрети.

Узех котарицу, па се кретох полако путем кроза село, пун сете, пун туге. Овде, онде поједини предмети подсећаху ме на раније догађаје, и ја не могох, а да дубоко не уздахнем, осећајући се немоћан за даљу борбу са недаћама, које ме сустизаху.

Виноград беше на врху једног брежуљка. Док дођем до њега, ваљало ми је прећи преко неколико туђих њива, па и преко једне њиве Алексине, која беше баш до самог нашег винограда. Пре него што наиђем на ту Алексину њиву, ваљало ми је проћи кроз једну малу шумарицу. Једно то, а друго што та њива беше као мало улокнута, не могаше се добро видети да ли има кога на њој или не. Приметих само, још док бејах подаље, једно говече при крају уз врзину где пасе. Закључих да ту на тој њиви мора бити ма кога. Бојах се само, да не буде он или она. Осећах неки необичан страх од сусрета с њима, а нарочито с њом — Гилом. С тога ми срце живље закуца кад ступих на ту њиву, и кад на њој, уза саму ограду од нашег винограда, крај неколико говеди која су ту, на њиви — усев беше дигнут — мирно пасла, приметих једно женскиње, где задубљено у свој посао плетијаше нешто, шта ли: седи и певуши тихо кроз нос неку сетну песмицу. „Да није то

она?“ помислих, и осетих где ми још јаче залупа срце. Погледах боље, и — познадох је. Беше то заиста Гила.

Хтедох да се вратим натраг, али она већ као да ме беше спазила. Стога немадох куд већ окренувши главу на другу страну пожурих да се што пре дограбим винограда, те да тако умакнем испред њених очију. Бојах се од сукоба свога погледа с њеним не знам ни сам зашто, и осећах потребу да сам само што даље од ње, да ме не види. Као да ми увређени понос мој не дозвољава да се покажем слаботиња, онај понос који ми увек заповедаше да га чувам, да жртвујем све, па чак и живот свој, ал' само њега да сачувам, он да остане чист, неосрамоћен и неувређен. Јест. Ја бејах увређен, страшно увређен, и још више. Али не хтедох да она то види, да позна; хтедох напротив у овом тренутку да јој кажем да је нисам ни волео, да сам и иначе био равнодушан према њој, да сам високо изнад ње. Шта је она, и ко је она!... Она не заслужује ни да је погледам. Ја је презирем. Разуме ли, види ли то она из сваког покрета мога?

Уђох у виноград, и пређох на ону другу страну, с оне стране брежуљка, да сам само што даље од ње. Онда стадох да се одморим.

Беше то онај исти виноград у коме сам оно у почетку распуста први пут ступио у то друштво, које ми после спреми толико горчине. С тугом у срцу, с тугом којој лека нема, сетих се оног ведрог јутра када се сунце топло и сјајно уздизаше изнад тамно зелене горе, на лишћу и на трави блисташе роса, а весео смех, шала и песма разлегаше ту, на том месту, где тада стајах ја сам са тешком раном на срцу.... Све је, све је прошло. Полако се сунце спушта заходу. Уморно је, те и не сија као што је некад сјало. На околном дрвећу већ прошарао жут лист, ћуте поља. Мирно све.

На једном отуд с оне друге стране брежуљка, где беше Гила, зачу се песма. Певаше она. У почетку певаше тихо, полако, као да се уздржаваше, а онда све јаче и јаче, тако

да могох све разабрати поједине речи, и — не веровах својим ушима, својој свести, бојах се да није обмана — то као да не беше песма, већ нека тужна нарицаљка. Неколико пута понављаше стих: „Жали, дико, и ја ћу жалити!“ и увек као да би јој том приликом нарочито задрхтао глас; она као да не певаше већ као да уздисаше и нарицаше. Неколико тренутака стајао сам запрепашћен. Шта ће да значи ово сад? Коме ова песма и нашто?... Нашто оволика туга у њеном гласу?... Чудни ми осећаји обујмише душу.

Брзо набрах грожђа, па пожурих кући. Осетих да треба да бежим, да сам што даље од ње. Шта хоће она још од мене? Зар је мало мука, мало страдања било? Зар хоће да ме баш нестане са овога света?...

Кад прођох поред ње, она као да притаји глас. И опет окренух главу на другу страну, и опет је не хтедох погледати.

„Лакше мало, лакше! Што се журиш толико?“ довикну ми она.

Стадох и окренух се. Јест, то беше она која изговори ове речи, и нико други. Погледах је, и спазих јој на лицу жалостиван осмејак.

„Што пролазиш тако? Зар се не познајемо? рече ми уздрхталим гласом, и упре тужан поглед у мене.

Нађох се у чуду. Не знађах шта да јој одговорим.

— Не!“

Само то, и само то, наједном ми се оте са усана, а онда јој окренух леђа, и нагох у шумарицу.

Тога истог вечера бесмо поседали у кући, крај ватре, на троножним столицама, ја и отац, — беше време захладило; млађи брат, Буда, занимаше се оним најмлађим, Светом, а мајка спремаше вечеру; кад наједном Сима бану на врата усплахирена лица и са осмејком на уснама.

„Јесте ли чули нешто?

— Шта? упита отац.

— За Гилу Марину?

Мени залупа срце.

— Шта да чујем, бестрага јој глава! рече мајка љутито.

— Утекла од Алексе.

— Шта велиш? упита зачуђено мајка.

— Сад је сретох доле у пољу. Оде кући. Плаче и грди Алексу, и псује, куне онога који је наведе да пође за њега.

— А због чега? опет упита мајка, а на лицу јој се указа као неки осмех.

— Ко ће да зна! рече Сима, па и он с осмехом погледа у мене.

— Е, е, шта каза! стаде се ишчуђавати мајка, док отац, који је дотле ћутао, наједном се не осече љутито на њу, и не рече јој да престане да говори о томе.

— Немаш преча посла, рече, но сад ту да разбијаш главу још и због којекаквих белосветских девојчура".

Онда упита Симу, је ли средио сву стоку, а кад он рече да није, отац се развика на њ, и ма да Сима отрча одмах на посао, он не престаде викати на њ и говорити како је неуредан, како никад ништа неће бити од њега, и вазда̂н још.

Скочих са столице, и пођох вратима.

„Где ћеш? упита ме отац љутито.

— Да помогнем Сими.

— Шта имаш да му помажеш? осече се отац... Твоје није то!"

Вратих се, и седох на своје место, ма да бејах јако радознао за узрок Гилиног бегства од Алексе. Има ту, закључивах, нешто што се нарочито тиче мене, а што Сима није смео да каже пред оцем и пред мајком, већ што ће само мени моћи да каже. Казиваше ми то онај његов поглед који мало пре управи мени.

Међутим отац, обративши се мајци као да с њом разговара, настави љутито говорити о свима оним младићима који не умеју још ни „нос да обришу", а овамо воде бригу о тим стварима, лудују за којекаквим девојчурама и тако упропашћују своју младост и своју будућност. Мајка му

одобраваше, а ја видех и разумедох да се све ово тиче мене, да ми ово говоре моји родитељи, који ми добро желе, ако ми ико на овом свету може добра желети: па ипак, ипак... ја не могох, а да у том истом тренутку не мислим о Гили, о овом њеном поступку, о бегству њеном од Алексе. Зашто да утекне од њега, зашто да га остави?...

Тек после вечере уграбих, те се на пољу нађох на само са Симом.

„Знаш шта? поче он узбуђено. Пита за тебе, како си са здрављем, и што си љут на њу, и поздравила те.“

Неколико тренутака стајах пред њим нем. Не умедох просто ни једне речи да прозборим. Посумњах, да он то не проводи шалу са мном, не веровах својим ушима. Ко?... Она поздравила мене!...

„Остави се шале! рекох му, трудећи се да се покажем равнодушан; међутим ми глас дрхташе, ја грцах од силног узбуђења.

— Не шалим се, здравља ми мога. Истину ти казујем.

И опет не умедох ни једне речи да прозборим, и опет ћутах, док ми се наједном неки једак смех не оте из груди.

— Све једно! рекох... Само тек то да знаш да мени не требају њени поздрави. Нека поздравља она онога кога је и до сад поздрављала. Тако ти њој кажи, ако је истина то што ти мени каза.

Рекох то, и осетих у срцу, у души, онај нарочити бол који се осећа када се казује противно ономе што се мисли.

— Јест, тако ти њој кажи, рекох јетко... Доцкан!... Доцкан све!...“

Глас ми задрхта, и ја оставих Симу, и побегох у собу. Поплаших се да се не издам.

А кад закључах врата, и угасих свећу и легох, па у тавној ноћи пређох у памети све, тежак уздах оте ми се из груди. „Јао, Гиле, за што тако? Зар је морало све то тако да буде?...“ прошапутах тужно, а сузе ми грунуше из очију.

Ах, и опет је вољах!... Али о томе други пут, доцније. *Друга* је то љубав била.

Толико само још овога пута, да сам сутра дан рано у јутру отпутовао. Када је сунце изгревало, ја сам већ остављао село за собом. Коњи су журили насипом, а Сима је седео напред у колима и ћутао, и тек кад и кад подигао би бич да попрети коњима. Ћутао сам и ја, и са тужним срцем окренуо бих се по који пут те погледао за собом село, од кога бејах све даље и даље.

Б. Б—вић.

ЕВГЕНИЈА ГРАНДЕ.

(5).

— И ви ово облачите кад лежете? рече она.

— Да.

— Света Богородице! ала би ово било за олтар у нашој цркви! Мој лепи млади господине, поклоните ви то цркви; спашћете душу, а овако ћете је упропастити. Ох како сте лепи у тој хаљини! Идем да зовем госпођицу да вас види.

— Доста, Нанона — кад се већ зовете Нанона — немојте којешта говорити! Оставите ме да легнем. Сутра ћу уредити своје ствари; па, ако вам се ова хаљина толико допада, лепо, ви ћете спасти вашу душу. Ја сам толико добар хришћанин да ћу вам је поклонити кад пођем, па онда можете чинити с њом шта хоћете.

Нанона се убезекну, гледајући у Шарла, не могући веровати његовим речима.

— Да ми поклони ову лепу хаљину! рече она одлазећи. Господин већ говори у сну. Лаку ноћ.

— Лаку ноћ, Нанона.

„Шта ћу ја овде?“ рече у себи Шарл пре но што ће заспати. Мој отац није глуп, мој пут мора да има неки

циљ. Ах, шта ту! „Озбиљне ствари нека остану за сутра“, рекао је не знам који грчки блесан.

„Света Богородице! ала је леп овај мој рођак!“ рече у себи Евгенија прекидајући своју молитву, која то вече остаде недовршена.

Госпођа Гранде, међутим, није лежући ништа мислила. Кроз врата која су била на средини преграде и раздвајала њену собу од мужевљеве, она је чула како тврдица хода по својој соби горе доле. Као и све бојажљиве жене, она беше проучила карактер свога господара. Као што галеб предвиђа буру, тако је она, по неприметним знацима, наслутила унутрашњу олују која је беснела у Грандеу, и — да се послужимо изразом који је она сама употребљавала — она се онда није жива чула. Гранде је гледао у врата од свога кабинета, изнутра окована, и говорио је у себи:

— Откуда моме брату та чудновата мисао да ми завешта своје дете! Лепо наслеђе! Не могу ја дати ни двадесет талира. Али шта је двадесет талира за овог гиздавца, који је тако гледао на мој барометар као да је хтео наложити њиме ватру?

Помишљајући на последице овога у тузи и болу писанога тестамента, Гранде је био можда више узрујан но његов брат у тренутку кад је тај тестамент писао.

— Даће ми ону златну хаљину?... говорила је Нанона, која заспа унапред обучена у Шарлову хаљину, сањајући о цвећу, простиркама, дамаској свили, први пут у своме животу, као и Евгенија о љубави.

III.

У чедном и једноликом животу девојака има један необично пријатан час, када им сунце улива у душу своје зраке, када им цвет изражава мисли, кад откуцаји срца откривају мозгу своју топлу плодност и стапају мисли у неку неодређену жељу; доба невине меланхолије и благе и љупке веселости! Кад деца почну распознавати предмете, она се смеше; кад девојка назре осећање у природи, она се смеши као што се смешила дететом. Ако је светлост

прва љубав живота, није ли љубав светлост срца? Тренутак да проникне у ствари земаљске беше дошао за Евгенију.

Навикнута да рани као све девојке у паланкама, она устаде рано, помоли се Богу, и отпоче облачење, које је од тада имало свога смисла. Она згладп најпре своју кестењасту косу, најбрижљивије уви изнад главе густе плетенице, пазећи да се не рашчупави, и унесе у начин чешљања извесну складност, која је још јаче истицала бојажљиву чедност њенога лица, сложивши простоту додатака са простотом црта. Затим, пошто је неколико пута опрала руке у чистој води од које јој је кожа отврднула и поцрвенела, она погледа своје лепе обле мишице и упита се, шта ли ради њен рођак, те су му руке тако меке и беле, нокти тако лепо срезани. Она обуче нове чарапе и своју најлепшу обућу, и утегну се не прескачући рупице. Најзад желећи, први пут у своме животу, да изгледа лепо, она се осети сретном што има хаљину нову, укусну, која јој је лепо стојала.

Кад је била готова с облачењем, она чу избијање сахата на парохијској цркви, и зачуди се што је набројала свега седам. Из жеље да има довољно времена да се лепо обуче устала је сувише рано. Не знајући за вештину да по десет пута преиначује један прамен косе и проучава утисак који оставља, Евгенија скрсти руке, и просто седе крај прозора и стаде посматрати двориште, уску башту и високе терасе које су се над њом дизале; изглед бејаше сетан, скучен, али који не бејаше без оних тајанствених лепота, својствених усамљеним местима или неизрађеној природи.

У близини кујне био је бунар са оградом од камена и ваљком углављеним у гвоздене рачве, који је омотавала лоза са стаблом увелим, поцрвенелим, сунцем опаљеним; одатле је кривудава лоза прелазила на зид, припијала се за њ, вијугала дуж куће и свршавала се на једном дрвљанику, на коме дрва беху сложена тако лепо као што могу бити сложене књиге каквога библиофила. Калдрма у дворишту била је црикасте боје, коју је временом створила

маховина, трава и слабо пролажење. Дебели зидови беху зелени, ишарани дугим мрким траговима. Најзад, осам басамака, који су се видели у дну дворишта и водили баштенским вратима, беху растављени и обрасли у висок коров, као гроб каквога витеза кога је удовица сахранила у доба крсташких похода. Изнад једнога зида од камења које је време истрошило, дизала се решетка од иструлелога дрвета, готово пала од старости, али уз коју су се угодно пеле биљке пузавице. С једне и с друге стране отворених врата дизале су се криве гране двеју закржљалих јабука. Три паралелне стазе, посуте песком и раздвојене четвртастим лејама, у којима се земља одржаваше ивицама од шимшира, чиниле су ову башту која се, под терасом, завршаваше хладником од липа. На једном крају биле су малине, на другом огроман орах чије су се гране савијале до качаревог кабинета. Ведар дан и лепо сунце оних јесени које су обичне на обалама Лоаре, беху почели растурати онај влажни, светли слој који је ноћ оставила на живописним предметима, на зидовима, на биљкама које су се виделе у овој башти и овом дворишту.

Евгенија нађе неке сасвим нове дражи у изгледу ових предмета, који су пре били за њу тако обични. Тисућу неодређених мисли рађале су се у њеној души, и расле у колико су на пољу расли сунчани зраци. Њу најзад прожма оно неодређено, необјашњиво задовољство, које омотава дух, као што би облак омотао тело. Њена размишљања слагала су се с појединостима овога необичног предела, и хармоније њенога срца удружише се с хармонијама природе. Кад сунце обасја један део зида са кога вишаше Венерина коса са својим дебелим лишћем које се преливаше као гуша у голубова, небесни зраци наде озарише будућност за Евгенију, која је од тада волела да гледа тај зид с његовим као избледелим цвећем, с његовим плавим звонцима и његовим увелим травама, уз које се мешала нека пријатна успомена као успомене из детињства. Шум, који је сваки лист правио у овоме звучном дворишту падајући са гране, одговараше на тајна питања ове девојке, која је

могла тако ту остати целога дана, не примећујући да часови пролазе. Затим настадоше бурни покрети душевни. Она устаде неколико пута, стаде пред своје огледало и погледа се, као што искрен писац посматра своје дело с намером да критикује себе и казује увреде самоме себи.

„Нисам ја за њега довољно лепа!“ то беше Евгенијина мисао, мисао пуна скромности и пуна бола и туге. Јадна девојка је била неправична према себи; али је скромност, или боље рећи бојажљивост, једна од првих врлина љубави. Евгенија је доиста била једна од оних развијених девојака, какве су обично девојке грађанке, чија лепота изгледа мало проста; али, ако је личила на Милоску Венеру, њено тело оплемењавала је она хришћанска питомост, која препорођава жену и даје јој отменост непознату старим скулпторима. Она имађаше врло велику главу, мушко али отмено чело, као Фидијин Јупитар, и сиве очи којима је њен чедни живот, огледајући се сав у њима, давао нарочити сјај. Црте њенога округлог лица, некада свежег и руменог, беху огрубеле од малих богиња, које су ипак биле толико милостиве да нису оставиле на лицу никаква трага, него су само уништиле „кадивеност“ коже, која је при свем том била још тако глатка и тако нежна да је на њој после чистога пољупца њене мајке остајала увек неколико тренутака црвена белега. Нос јој је био мало повелики, али јој није рђаво стојао према њеним јако црвеним уснама, чије тисуће цртица беху пуне љубави и доброте. Врат јој је био савршене облине. Пуначке груди, брижљиво покривене, привлачиле су поглед и заносиле човека; на сваки начин, недостајало јој је мало гипкости коју даје лепо скројено одело; али, за знаоце, овај непокорни високи стас морао је имати нарочите дражи.

Евгенија, онако висока и крупна, није дакле имала ничега лепога што се допада гомили; али је имала ону лепоту коју је тако лако уочити, и коју воле само уметници. Сликар који тражи на овом свету лице са небеском чистотом Маријином, који иште од женске природе оне скромно поносите очи које је нашао Рафаило, оне невине црте које

је често машта само случајно погодила, али које само хришћански и чедан живот могу очувати или изазвати, тај сликар, заљубљен у тако редак образац, нашао би намах у Евгенијином лицу урођену племенитост која за саму себе не зна; он би видео под ведрим челом читав свет љубави, а, у кроју очију, у положају трепавица, нечега божанског. Њене црте, контуре њене главе, које израз задовољства није никад ни искварио ни заморио, личиле су на линије хоризонта, које су тако благо повучене у даљини мирних језера. Ова физиономија тиха, румена, опвичена светлошћу као леп развијен цвет, годила је души, давала чар свести која се у њој огледаше, и привлачила поглед. Евгенија још беше на обали живота на којој цветају детињске илузије, на којој се беру беле раде са уживањем за које се касније не зна. Зато је она и рекла у себи огледајући се, не знајући још шта је то љубав: „Сувише сам ружна, неће се ни осврнути на мене!“

Она затим отвори врата од своје собе која су водила на степенице, и испружи врат да чује кога у кући.

— Још не устаје, помисли у себи кад је чула јутарње кашљање Нанонино, и кораке ове добре девојке, док је ишла тамо амо, чистила двориицу, ложила ватру, везивала псето и говорила са својом стоком у штали.

Евгенија одмах сиђе и отрча Нанони која је музла краву.

— Нанона, добра моја Нанона, спреми кајмака за каву мога рођака.

— Али, госпођице, за то је требало постарати се јуче, рече Нанона и стаде се гласно смејати. Ја не могу направити кајмак. Ваш је рођак леп, леп, али тако леп! Нисте га видели у његовој халини од свиле и злата. Али ја сам га видела. Рубље му је скупоцено као одежда господина пароха.

— Онда, Нанона, умеси нам колача.

— А ко ће ми дати дрва за ватру? па брашна, па масла? рече Нанона која се, као први Грандеов министар, чинила каткад необично важна личност у очима Евгеније

и њене матере. Зар да покрадемо господина да би почастили вашега рођака? Иштите од господина масла, брашна, и дрва; он је ваш отац, може вам дати. Ево га баш где иде да да̂ шта треба за ручак.

Евгенија утече у башту уплашена кад је чула како се тресу степенице под корацима њенога оца. Она је већ осећала утицај оне велике стидљивости и оне свести коју имамо кад смо срећни и која нам казује, можда не без разлога, да су нам мисли исписане на челу и да их сваки може читати. Осетивши најзад празноћу и сиромаштину родитељске куће, сиротој девојци поче бивати некако криво што кућу не може да доведе у склад с отменошћу њенога рођака. Она осети неодољиву потребу да учини нешто за њ. Шта? то није знала. Безазлена и простодушна, она се подала својој анђелској природи, не бранећи се ни од својих утисака ни од својих осећаја. Појава њенога рођака, већ сама по себи, беше пробудила у њој природне женске склоности, и те склоности морале су се развити у толико живље што јој је било двадесет и три године, те јој и разум и жудње беху у пуној мери развијени.

Први пут тада осети она у души страх од свога оца, виде у њему господара своје судбине и учини јој се да је скривила што му је прећутала неке своје мисли. Она стаде ићи убрзаним корацима, чудећи се што удише ваздух чистији, што осећа сунчане зраке топлије, и црпе из њих неку моралну топлоту, неки нов живот.

Док је она измишљала какво лукавство да дође до колача, дотле се између Велике Наноне и Грандеа заподела једна од оних свађа које су међу њима биле тако ретке као ласте зими. Носећи уза се кључеве, чича беше дошао да одвоји потребне намирнице за тај дан.

— Је ли остало хлеба од јуче? рече он Нанони.

— Ни мрве, господине.

Гранде узе један велики округао хлеб, добро посут брашном, печен у једној од оних плитица у којима се хлеб пече у Анжују, и хтеде га исећи — кад му Нанона рече:

— Данас је нас петоро, господине.

— Тако је, одговори Гранде, али хлеб има шест фуната; неће се, дакле, потрошити цео. У осталом, видећеш, ти млади Парижани не једу хлеб.

— Не једу ваљада сув хлеб? рече Нанона.

— Не, одговори Гранде, не једу га никако. Они су ти као удаваче.

Најзад, пошто је врло штедљиво одредио јеловник за тај дан, чича Гранде пође; али га Нанона заустави да му каже:

— Господине, дајте ми онда брашна и масла да умесим деци мало колача.

— Шта, ти хоћеш да ми растуриш кућу због мога синовца?

— Није мени ваш синовац ни пао на памет, као што ни вама не пада на памет... Него, одвојили сте ми само шест парчета шећера, а треба ми осам.

— Ама шта је теби, Нанона! никад те нисам видео такву. Шта мислиш ти? Јеси ли ти овде газдарица? Не дам ти више од шест парчета.

— Лепо; а чиме ће ваш синовац зашећерити каву?

— С два парчета; ја ћу је пити без шећера.

— Без шећера, ви, у вашим годинама! То неће бити. Пре ћу вам га ја купити од својих пара.

— Гледај ти своја посла.

И ако је био пао у цени, шећер је у качаревим очима још непрестано био најскупоценија колонијална роба; у његовим очима он је непрестано вредио шест динара фунта. Како је за време Царства морао да га штеди, та штедња постаде једна од његових неизгладивих навика.

Све жене, па и најограниченије, умеју се користити лукавством да искамче што хоће: Нанона напусти питање о шећеру, да би добила колаче.

— Госпођице, викну она кроз прозор, хоћете ли колаче?

— Нећу, нећу, одговори Евгенија.

— Чујеш, Нанона, рече Гранде чувши глас своје кћери; ево ти.

Он отвори долап у коме је стојало брашно, одвоји јој извесну количину, и додаде неколико унција масла комаду који беше већ одсекао.

— Требаће ми и дрва да загрејем пећ, рече немилостива Нанона.

— А ти узми колико ти треба, одговори он меланхолично; али онда нам начини торту с воћем и скувај цео ручак на пећи; тако бар нећеш ложити две ватре.

— Разуме се, узвикну Нанона, не треба то ни да ми кажете.

Гранде погледа чисто родитељски своју верну слушкињу.

— Госпођице, викну куварица, биће колача.

Чича Гранде оде и донесе воће које сложи у један тањир на кујнском столу.

— Погледајте, господине, рече му Нанона, како лепе чизме има ваш синовац. Каква кожа, па како то мирише! Чиме се то чисти, молим вас? Треба ли их мазати виксом с јајетом?

— Ја мислим, Нанона, да ће јаје покварити ту кожу. У осталом, реци му да не знаш како се чисти сафијан... јест, ово је сафијан; он ће сам купити у Сомиру и донети оно чиме ћеш му чизме очистити. Слушао сам да у викс мећу шећер, да се боље сјаји.

— Господине, рече она своме господару, који беше пошао, зар нећете једанпут или двапут недељно спремати говеђину за вашег...?

— Хоћу, хоћу.

— Мораћу онда ићи на касапницу.

— Није потребно; скуваћеш нам чорбу од живине, закупци те неће оставити без ње. Него, идем да кажем Корнуљеу да ми убије кога гаврана. Од те је дивљачи чорба најбоља.

— Је ли истина, господине, да гаврани једу мрцине?

— Баш си глупа, Нанона! Једу, као и цео свет, оно што нађу. Зар и ми не живимо од мртвих? Шта су друго наслеђа?

Не имајући ништа више да нареди, чича Гранде извади сахат и, видећи да има још по часа на расположењу до доручка, узе шешир, оде да пољуби кћер, и рече јој:

— Хоћеш ли да се прошеташ поред Лоаре, по мојим ливадама? Ја имам тамо нешто посла.

Евгенија оде да узме свој сламни шешир, постављен ружичастом свилом; затим отац и кћи сиђоше кривом улицом до трга.

— Куда ћете тако рано? рече бележник Кришо који срете Грандеа.

— Идемо да видимо нешто,, одговори чича, који је добро знао зашто је његов пријатељ тако рано ишетао.

Кад год је чича Гранде ишао да види нешто, бележник је из искуства знао да се ту увек може с њим шта зарадити. Зато и он пође с њим.

— Хајдете, Кришо, рече Гранде бележнику. Ви сте мој пријатељ; хоћу да вам покажем да је глупост садити тополе на доброј земљи...

— Ви, дакле, не рачунате ни у шта шездесет хиљада динара које сте добили за тополе на вашим ливадама поред Лоаре? рече Кришо разрогачених очију. Што сте били срећни!... Исекли сте дрва баш у тренутку кад у Нанту није било бела дрвета и продали сте их по тридесет динара.

Евгенија је слушала и не знајући да је на прагу најсвечанијега тренутка у своме животу, и да ће бележник изазвати родитељску и коначну одлуку о њој и њеној будућности. Гранде беше стигао на дивне ливаде које је имао на обали Лоаре и на којима је тридесет радника чистило, попуњавало, заравњивало места на којима су пре биле тополе.

— Погледајте, господине Кришо, колико простора захвата једна топола, рече он бележнику. — Јоване, викну затим једноме раднику, ме...ме...мери хватом у с...с...свима правцима!

— Четири пута по осам стопа, одговори радник пошто је премерио.

— Изгубљено дакле тридесет и две стопе, рече Гранде Кришоу. У овој врсти имао сам три стотине топола, је ли тако? Онда т...три с...с...стотине пута тридесет д...д...две с...с...стопе по...по...по....по...јеле су ми п...пет стотина сена; додајте двапут толико за оно што је било са стране, то чини хиљаду и пет стотина; редови у средини исто толико. Ре...ре...цимо, дакле, хиљаду сена.

— А хиљаду таквих сена, рече Кришо да помогне своме пријатељу, вреде од прилике шест стотина динара.

— Ре...ре...реците хи...и...иљаду и д...две стотине, јер три до четири стотине динара даје отава. Е лепо, с...с... с...срачунајте ко...ко...колико хиљаду и две с...с...стотине динара годишње за че...че...четрде...е...сет година д...дају са и...и...интересом и интересом на и...и...интерес, као ш...што зна...а...те.

— Рецимо шездесет хиљада динара, рече бележник.

— Добро! нека је с...с...само шездесет хиљада динара. Е лепо, настави виноградар не муцајући, две хиљаде топола од четрдесет година не би ми дале педесет хиљада динара. Дакле бих губио. То сам ја израчунао, рече Гранде поносећи се. — Јоване, настави он, попунићеш све рупе сем оних крај Лоаре, у које ћеш посадити купљене тополе. Засађене уза саму реку, оне ће се хранити о трошку владе, додаде он окренувши се Кришоу, при чему израштај на његову носу мрдну некако иронично.

— То је јасно: тополе треба садити само на мршавој земљи, рече Кришо, кога су Грандеови рачуни запрепастили.

— Да... дабогме, господине, одговори качар ругајући се.

Евгенија, која је гледала диван предео Лоарин не слушајући рачуне свога оца, обрати убрзо пажњу на говор Кришовљев кад је чула како овај рече своме клијенту:

— Ви сте, дакле, довели зета из Париза; цео Сомир говори само о вашем синовцу. Без сумње ћу ускоро имати да пишем уговор, господине Гранде?

— И ви...и...и с...с...сте по...по...по...ранили да ми то ка...ка...кажете, настави Гранде пропраћајући ову примедбу

кретањем свога израштаја на косу. С...с...слушајте, стари при...при...и...ијатељу, бићу искрен, и рећи ћу вам оно ш...ш...што же...же...лите з...знати. Пре бих, ви...и...дите, ба...бацио своју к...кћер у Лоару но што бих је д...дао њеноме ро...ро...о...ђаку; можете то ка...ка...а...зати с...с... свима... Него, немо...о...ојте, о...оставите свет не...е...ека го...о...овори.

Овај одговор порази Евгенију. Далеке наде, које беху почеле хватати корена у њеноме срцу, процветаше наједанпут, остварише се и образоваше киту цвећа коју сад виде покидану и погажену. Од прошлога дана њу везиваху за Шарла све везе среће које сјеђињавају душе; од сад ће их, дакле, патња ојачавати. Не лежи ли у племенитој судбини жене да је више дира свечаност патње но сјај среће? Како су се родитељски осећаји могли угасити у срцу њенога оца? Какав је то злочин учинио Шарл? Тајанствена питања! Њена љубав на уранку, тајна дубока, сама по себи, још се омоташе тајанственошћу. Она се врати клецајући ногама, и кад је дошла у стару мрачну улицу, тако веселу за њу, она јој се учини суморна; Евгенија је удисала у њој меланхолију, коју време и предмети беху на њој утиснули. Никаква поука у љубави није јој недостајала. На неколико корака од стана она оде пред оцем и дочека га на вратима, на која је била лупала. Али Гранде, који је видео у бележниковој руци новине још у завоју, беше му рекао:

— Како стоје хартије?

(Наставиће се.)

Х. де Балзак.

(С француског превео Д. Л. Ђокић.)

Сам. Далеко. Нигде људска гласа,
Само шумор са грančица вити;
А ноћ баца своје звезде сјајне
И са њима свод бескрајни кити.

И час небу молитва ме крене,
Па ме теши, па ми душу крепи;
А час опет овлада ме туга
И срине ме са висина лепи.

Па шта хоћу? Тако питам себе,
Станем, мислим, ил' и разум стане.
Ноћ. Тишина. Тек са неба сјајна
Каткад кришом која капка кане...

Срце, срце!... Ил' ти ниси криво
Ја разумем што те немир схваћа:
Дух је с неба, он би небу хтео,
Ал' ме смртност у прах прози враћа.

Милорад Ј. Митровић.

ПРЕГЛЕД

НАЦИОНАЛНО-ПОЛИТИЧКОГ ЖИВОТА СРПСКОГА У XIX ВЕКУ.

I

Освитак XIX века затекао је српски народ у синџирима. Он је роб, у најбољем догађају: слуга туђину свуда, сем нешто на југозападу отаџбине: у Црној Гори и Брдима и у Дубровнику. Али питоми Дубровник беше неопојан политички гроб, и није могло бити ни да се сам прене, а камо ли да утиче на стање и догађаје око себе. Ломна и малена Црна Гора и Брда беху опет само скуп несложних и анархичних племена. Њих је међусобно мање везивала оно духовно-политичка спона којој узао беше у рукама и у личности њихова цетињскога владике, у то време умнога Петра I Његоша, него више их је држала на окупу заједничка невоља, историска судбина и непријатељство према заједничком крвнику: турчину. Али у тих горштака беху многи елементи онога, политички јакога а војнички чудеснога државнога бића, каким ће се после, у другој половини столећа, показати кнежевина црногорска.

Над великим делом остале српске земље господари Фрања II, цар немачки и краљ угарски, као што над њим и сад влада његов унук, цар и краљ Фрања Јосиф I. То су: Банат, Бачка, Срем и остала Славонија, велики део Хрватске и копнене Далмације, Бока Которска. То беху у оно доба готово чисти српски крајеви, а још беше доста растурених насеља српских како по осталој Угарској, тако и по другим ћесаровим круновинама.

Православни Срби у земљама круне Светога Стевана имаху од краја XVII века своје црквено-народне повластице. Признат верски и, у неколико, национални старешина беше им карловачки митрополит, у то добм знаменити Стеван

Стратимировић (1790—1836). Те су им повластице доста поуздано обезбеђивале народно биће; под њихним окриљем имали су неку слободу да се брину о потребама своје цркве и вере, да својом школом и другом просветом негују и развијају себе и своју народност. Али су та права Срби скупо и плаћали: многом крвљу и животима својим. Велики део народа чинио је од далматинске до влашке međe непретргнут жив бедем према Отоманској Царевини. То беше чувена Војна Граница, чији су граничари, прави патријархални јунаци, у тадашњим и потоњим многобројним абзбуршким ратовима по целој Јевропи, као оно некад Краљевић Марко и Високи Стеван за Бајазита, лили потоцима крв за цара, испуњени безграничном верношћу и љубављу према њему и његову дому. Изван Границе, остали Срби живе у тако званом *диштрикту,* по слободним варошима и по жупанијама, провинцијалу Угарске, Славоније и Хрватске, онако као и остало тамошње становништво (Хрвати, Мацари, Власи, Немци и други). Срби у Далмацији немају повластица, као сва та њихова браћа преко Велебита. Они, и цела Далмација, прешавши недавно (1796) испод млетачке власти, драге воље, под ћесарову, беху у свачему потпуно зависни од Беча. Сем тога они су тамо под превлашћу и под утицајем Талијанства, које је тада на приморју нашем господарило.

Али већина српске отаџбине беше под Отмановићем Селимом III (1789—1808): Босна, Херцеговина, делови старе Зете, Србија од Саве до изнад Вардара (јер се у оно доба од Србије није разликовала и одвајала Стара Србија), Маћедонија. Све оне беху под притиском довољно познате анархичне и насилничке владавине, да је сувишно потање описивати како је било у Босни под самовољним домаћим племићима и спахијама, у београдском пашалуку под обесним јаничарским дахијама, у осталој земљи под разним одметничким пашама (Пазванџијом видинским, Ибрахим-пашом скадарским, Али-пашом јањинским). Ко није био примио ислам — а то су били готово сви сем Бошњака и Херцеговаца, — беше проста, бесправна раја.

Промена ће целокупном том стању доћи са две стране: из средине самога народа и из Јевропе.

Варница за покрет из самога народа креснула је у Шумадији: јануара 1804 године.

Могло се у почетку чинити да та појава има само месни значај: раји београдскога пашалука дошла душа у подгрлац, па се побунила против зле даиске управе. Али ствар је била крупнија а узроци дубљи. То је почињало кипети оно што се купило и што је врело у души народној све од косовског Видов-дана и што је у тим крајевима сто година (1688—1790) подстицано ћесарским ратовима с портом. Већ 1806 године, која донесе делиградске и мишарске победе, покрет очевидно губи месно обележје, а 1807, кад се Шумадинци кретоше на прелазак преко Дрине, да и „честиту Босну полазе“, он јасно добива широк национални значај. Природа се устанку поступно мења, и он узима на се мисао српског ослобођења; његова се војска диже 1809 године на четири стране, да тај задатак изврши. Стога се, од почетка па до краја, под устаничку заставу стичу борци из свих крајева српских под султаном.[1] Али да то није само тежња за ослобођењем од Османлија него за општим ослобођењем и независношћу српском, сведочи

[1] Овде се могу споменути само неки главнији: из *Босне* и *Херцеговине* ужички заставник Јова Барјактар, бранилац Пореча Хаџи-Никола Мијаиловић, потоњи песник *Сима Милутиновић* (све Сарајевци), капетан Јован Демир, војвода Сима Катић Прекодринац, кнез од Семберије *Иван Кнежевић,* Тешан Подруговић, заслужни гуслари Ђура Милутиновић и Филип Вишњић; из *јужне непобуњене Србије,* и то из садашњега новопазарскога санџака, два брата, две војводе, Коста-бег и Димитрије Кујунџија, *Хаџи-Продан Глигоријевић,* војвода Петроније Шиша, а из крајева који су 1878 придружени Србији војвода *Илија Стреља;* из *Маћедоније* буљубаша Ђорђе Загла, браћа Јован и *Петар Чардаклија,* видар Хећим-Тома Костић. Неким знатнијим од таких јунака не зна се тачно завичај. Тако за основаоца Делиграда, капетана *Жику,* неки бележе да је био из Маћедоније а неки из Далмације, за потоњега Кнез-Милошева тајника Димитрија Ђорђевића да је из Маћедоније или из Босне, за Зеку Буљубашу да је из Босне или из сеничке нахије. Сви су они међу устаницима затекли доста својих земљака, раније насељених: *Бошњаке* Максима Крстића и рачанског архимандрита Хаџи-

то што су тамо и Срби из других крајева.[2] Готово цела Србинова отаџбина има својих представника; а Црна Гора и Брда кретаху се њима у сусрет.

Па и они Срби који кипом не потекоше усталој браћи, него остадоше на мирним огњиштима, помажу те опште заточнике новцем, прахом и другом опремом, па свакојаким услугама. Сви они цепте на гласове, жудно прибиране, с Мишара, с Каменице, с Варварина; сви су душом на Лозници или на Делиграду или на Неготину. И саме најразборитије и врло обазриве вође тамошњега Српства, који дотле гледаху само како ће што боље бити народу под туђим владавинама под којима се затекао, почињу пребирати у глави друкчије, смелије мисли.

Али катастрофа 1813 године пресече све те снове. Чињаше се као да се поврати све онако како је било пре 1804, и још горе.

Па ипак, онолика крв није могла бити залуду проливена. Само годину и по после прве пропасти опет рђава управа београдскога пашалука изазива Шумадију да устане. Устанак, оглашен на Такову, успе. Мудрост Милошева учини да Турци признају побуњеном народу право да сам собом управља, али та њихова попустљивост уради те се нови устанак устави: не обнови онако широку основу, каку је први имао, него се задовољи само делимичним пређашњим задатком.

Мелентија Стевановића, обојицу војводе сокоске; *Херцеговце* Бакал-Милисава, Глишу Младеновића, четовођу, и *Стојана Чупића; Сеничане Петра Ича* и барјактара Симу Милосављевића Паштрмца; *Новопазарца* архимандрита и јунака Самуила Јаковљевића; *Дечанца* Милића Томића, ражањскога кнеза; *Призренца Чолак Анту Симеуновића; Охриђанина Цинцар-Јанка* и другога *Македонца* Врету из Колара; *Прокупца* Станоја Милијановића.

[2] Из *Угарске* има их људи од књиге, као *Доситије*, архимандрит Вићентије Ракић, *Иван Југовић*, Божа и Михаило Грујовићи, Стеван Живковић „Телемах“; а било је отуд и војника (као Јаков Јакшић, а из раније се у Србији затекао Сремац *Ђорђе Обрадовић Ћурчија*, познати харамбаша). Из *Боке* су били пушкар и ливац топова Тоша Милиновић Морињанин и четовођа Јоко Суботић.

Свакојако преговорима Милошевим с Марашлијом у Јагодини и у Београду створена је подлога да се оснује држава српска, а с тим је створено политичко огњиште Српству и створен сталан стуб новом животу целокупнога народа.

Што су се сви ови догађаји доста самостално развијали, што се Аустрија није умешала у ток устанка — узрок су тадашње опште јевропске прилике, које су њу готово целу биле обузеле. Бранећи се од навале наполеоновске бујице, није она могла прегнути да се рашири преко Саве и Дунава, и ако је не само желела него и радила на томе.

Својим сјајним ратовима Наполеон се беше пробио, као хиљаду година пре њега Карло Велики, до западне границе наше отаџбине, па пружи руке и на њу: 1805 године пожунским миром добива он од Аустрије Далмацију и Боку Которску, а 1809 бечким миром један део Хрватске. Између та два догађаја он је, 1807 године, уништио Дубровнику слободу и придружио га својим освојењима. Тако је овој малој републици насилно за увек сахрањена хиљадугодишња самосталност под којом се развијаху онако красни плодови на пољу привредном, културном, књижевном и научном.

Од свих тих наших и од других хрватских и словеначких земаља састави (1809—1811 г.) Наполеон посебну област: Илирске Покрајине. Његова је владавина над тамошњим нашим народом била врло значајна. Французи су и по осталој Јевропи разбијали па у многом и коначно разбили многе остатке средњега века, пробудили из дремежа духове и отворили народима ново доба, па је тако било и у „Илирији“. Они и Словене од Алпа до близу Бојане дигоше на ноге и изједначише с народима који су их дотле притискивали. Србима православним донеше слободу верску, за коју не знадоше под ранијим владавинама које су их у најбољем догађају само трпеле. Сад свак познаде да и православни Србин не мора бити подложен католику, јер их Французи у свему изједначише. Тако је оно неколико француских година оставило неизгладив траг на развитку свести и поноса онамошњих Срба.

Па ипак, поред свих добитака које Срби видеше од Наполеонове владавине, они не беху срцем с њиме. Њихне се очи окретаху браћи на истоку, која између Дрине и Тимока збациваху са себе вековни јарам, и силном православном брату на северу, који се залагаше за српско ослобођење од полумесеца. Наполеон међутим беше савезник султану, а с њима се обојицом бораху Руси, па уз Русе пристадоше од Срба и Црногорци и Бокељи противу Француза, а Србија се већ и тако бораше против турака. Тако се у један мах нађоше, наслоњени на Русе, против обостранога непријатеља сви православни Срби, многи с оружјем у руци, а сви срцем и жељама.

Али она иста 1813 година, што на српском истоку пресече сјајну епопеју устаника под Кара-Ђорђем, пресече и ток догађајима на западу. Наполеон изгуби све наше земље. Али нити Црна Гора доби плату за своје јуначко учешће у борби, нити се Дубровнику поврати слобода, него све доби Аустрија на бечком (1814) и париском миру (1815); она из оних бурних догађаја изиђе ојачана према Балкану и народима на њему: од Паштровића на Јадранском Мору до Ршаве на Дунаву она је оштапила и већину оних српских земаља које нису под њеном влашћу — Црну Гору, Херцеговину, Босну и велики део Милошеве и старе Србије.

Велики део тих области стење и даље у тешком азијатском ропству. Ни Срби у Аустрији не беху променили своје стање, сем што беху стекли нових заслуга у одбрани царевине од Бонапартине најезде. Црна Гора беше разочарана и заморена. Кад се то све узме, нема сумње да су Срби крајем 1815 године били далеко од онога што су сањали кад је пре шест година Кара-Ђорђе стигао на Лим; али беху знатно одмакли од онога на чем беху у почетку века. Бесцена им тековина беше што се на Сави и Дунаву измучени београдски пашалук поче претварати лагано у самосталну кнежевину Србију.

II.

У почетку века и дуго после национална је свест била у Срба или једнострана или слабо развијена.

Напротив, свест о вери и цркви и верска и црквена подељеност беше врло јака: хришћани се с муслимима сматрају као природни крвници; а није много боље било ни између православних и католика. То се најлепше показало за време оне велике борбе 1804—1815 године. Босански бегови, спахије, јаничари и други српски муслими посведочише своју дотадашњу солидарност с Османлијама и дигоше се да султану бране царевину од своје православне браће, која усташе да се ослободе. А ови опет не разликоваху једне од других, ни у Србији ни у Црној Гори, све оне који немаху крст на себи, па кога год ко рода био. Па ни католици у оним догађајима не беху уз православне, сем неких Бокеља, па се шта више видеше сасвим небратски призори између православних и католика на дубровачком земљишту.

Још бесмо у средњем веку. Залуду је Доситије, и дотле и тада, писао у прилог јединства српскога противу верске поцепаности међу браћом једне крви и језика: његове мисли нису били прихватили ни они који су га читали (а читали су га само православни по ћесаровини), а камо ли остали.

Само православни имају у то доба, у главном сви, потпуну свест да су Срби. Они имају заједничких историско-националних предања, сви се подједнако поносе царем Стеваном, Марком и Милошем, сви подједнако жале над несрећним Косовом. Али и у њих покрајинска свест слаби местимице народну: људи из појединих крајева цене себе за одличније Србе од осталих, или сматрају, према некима, само себе за праве Србе, а остале називају Бугарима, Ерама, Шијацима, Швабама, Шојкама и т. д., католике пак и муслиме и не сматрају Србима: то су им Турци, Арнаути, Латини, Шокци, Буњевци и тако даље.

Муслими опет и католици, и ако су сами по свести веома одрођени, јер неки имају врло мало српске свести, а неки ни мало, не зову православне Србима него Власима, Ркаћима и Рацима. У њих претежу покрајински и верски појмови. Муслими су „Бошњаци“, „Херцеговци“ и, још нај-

више „Турци“. Католици су већином „кршћани“, а неки — „Латини“. Дубровчани су само Дубровчани; тако Славонци и други. У многих католика, особито по приморју, влада име „словенско“ као народно, па је тако и у православних по Маћедонији. У овој земљи, све што се више иде к југу, мање има чисте српске свести. И тамо има доста традиција српских, али месних, а много је мање општих националних. Али су горе били одрођени — поталијанчени, понемчени, помађарени — многи Срби по западним и северним окрајцима наше отаџбине.

Свакојако она епска борба за ослобођење и други живљи догађаји за оно дванаест година (1804—1815) учинише да су се затим православни Срби готово из свих земаља већ осећали потпуно као једно народно биће. Чим би се после таковских Цвети осетио јачи турски притисак у ком било крају српском, рајине би се жеље и наде одмах упрле на кнеза Милоша и његову напредну Србију.

(Наставиће се.)

Љ. Јовановић.

КАРНЕВАЛ У ЦАРИГРАДУ 1524. ГОД.

(црта из интимне историје.) (1).

Кад какав заинтересовани читалац стане превртати листове које било Историје Турскога Царства, у намери да се упозна с током догађаја, или шта више и кад историчар од заната стане детаљније расматрати грађу за њу од половине XV столећа на овамо, запазиће одмах како мноштво података о ратовању и турском насиљу, о несигурности личној и имаовној, о надмоћности грубе силе над правом слабијега, претрпава остале тако да се на први поглед чини, као да у њој није било ничега што може разгалити читаочеву душу после непрекидног низа крвавих и страшних призора и честих покоља. Таку слику дају нам редовно подаци, по којима се обично писала Историја Турскога Царства, али се томе није чудити, кад се има на уму

ко их је писао и како је било расположење њихових твораца према новом царству, које је због свог наглог напредовања постало опасност за Хришћанство у Јевропи.

А та опасност од снажења турске царевине за хришћанске државе доприносила је да су путници трговци као и хаџије, политичари и војници, пропагатори идеје о општем хришћанском савезу противу Турака и мисионари, дакле сви изреда, уочавали највише противност себи, оно што им је највише падало у очи, и то су у својим списима саопштавали осталом свету. Трговци су се поглавито старали да ојачају своју трговину, па како им се није свидела утакмица других, причали су чуда о Турској и становништву у њој; хаџије пак, пролазећи кроз непроходне шуме и врло често пуста поља, јадиковали су над судбином народа, чије државе прогута турска царевина, а тешили су се што ће после великих мука и тегоба опростити се грехова поклонивши се Гробу Господњем; војници су проучавали војничку снагу турску, њене врлине и недостатке и предлагали су средства, како ће се ова сузбити; политичари су се старали да по што год испослују код Турака за своје господаре и државље, или да помоћу Турака напакосте свом хришћанском суседу; а пропагатори идеје о свеопштем хришћанском покрету против Турака правили су планове и одушевљавали су хришћанску светину, ма да често ни сами нису веровали у успех. Сви су ови, дакле, оставили података о турској царевини свога времена, који се проверени могу употребити, али у њих има и много које чега измишљенога, кад кад навлаш створенога, или често што су били необавештени. Ну мало коме од ових да падаше на ум да прибележи и по што год о интимном животу становништва у турској царевини, што се после неколико столећа с највећом жудњом тражи, јер то служи као допуна, а често и као мерило, података за политичку историју.

Ти пак подаци о некадашњем интимном животу, како Турака тако и народа њима потчињених, јесу врло интересни. Њих има врло мало у списима писаца, који су се

тамо бавили или су писали на основу туђег приповедања. Ну и то мало већим делом је једнолико понављање, и то често сасвим невероватних ствари тако да слика добивена на основу само таких података јесте нетачна. Али што је тако с интимним животом Мусулмана — није никако чудо, јер око заинтересованог Хришћанина није могло допрети до породице мусломанске, али је чудновато што тако исто мало података има о животу Хришћана у Турској, а још понајчудноватије је што се та оскудица опажа и при самом упознавању живота Хришћана, који су живели у Цариграду, где их је био знатан број, с којима су долазили у додир путници и у опште странци.

Ну, према другим подацима, о Цариграду сразмерно има највише, али све што се рекло о подацима ове врсте, вреди и за ове о Цариграду. То су већим делом први и општи утисци путника и странаца, који се труде да хришћанском свету или својим сродницима и пријатељима ојачају мишљење раније стечено читањем списа о Турцима или слушањем доживљаја појединаца. Сами пак писци тих података, будући одрасли у хришћанској средини, с предуверењем о опасности Мухамеданства по Хришћанство, тешко су могли одолети урођеном осећању при самој помисли да пишу о Турцима, страшним непријатељима хришћанским. Зато у њиховим списима наилазимо на обично набрајање виђених предмета, или се описује тешки живот Хришћана или сјајне свечаности, које су необичним карактером и раскоши привлачиле поглед путника, који у том богаству назираху тековину хришћанску, силом приграбљену, па под утицајем свега тога одаваху се сентименталном размишљању и јадиковању, што нам све мало користи за упознавање прошлости турске царевине, народа њој потчињених и прилика у којима су живели.

При такој оскудици података за интимну историју писмо Карла Зена, млетачког вице-баила на Порти, од 17. фебруара 1524. год., јесте врло интересно, јер оно својом садржином не само да допуњује оно мало поузданих података, за доба првих година владавине Сулејмана Величанственога, већ

још може послужити као мерило за оцену њихове вредности. У њему је описан карневал просветкован у Цариграду 1524. год., који нас овде не интересује толико самим собом колико због места где је, и прилика у којима је, био прослављен. Зато ћемо га саопштити у главном како га је описао поменути Карло Зен па по том, кад га доведемо у везу са њему савременим догађајима, видећемо како је велика вредност података овога рода.[1]

Од трговачких колонија у Цариграду, после његова пада под турску власт, у сваком погледу прво место заузимаше млетачка. Уговором од 18. априла 1454. год. млетачка република стече право, да њен дипломатски представник на Порти, с титулом „бајло", буде уједно старешина њених поданика у Цариграду, с правом да им суди и да се стара да заоставштина умрлих доспе до руку њихових наследника.[2] И поред свих каснијих несугласица, сукоба па и ратова републике са султаном, не бише окрњене ове прве повластице, на темељу којих развијаше се колонија, чији су се чланови осећали довољно заштићени од насиља. Уговор републике с Турском даваше маха њеним поданицима, да пошто плате султану уштеђени проценат, слободно тргују, да њихови бродови слободно долазе у турска пристаништа и из њих излазе, и да се слободно крећу и прибирају благо, које је постало извор раскоши млетачке.[3]

[1] Ово писмо Зеново сачувано је у препису Дневника млетачког хроничара Марина Сануда, чији се оригинал чува у Библиотеци Св. Марка у Млецима. 1882. год. отуда је било извађено и штампано у засебној књижици као уздарје приликом свадбенога весеља породице *Marcello-Agostini della Seta* под натписом Feste date da Toscani e Veneziani à Constantinopoli nel Carnovale 1524, narrate de Carlo Zeno vice-bailo, à Jacopo Corner, in lettera del 17. febbraio. Оно ће бити објављено и у целокупном издању Санудова Дневника, који се од пре двадесет и више година издаје трошком della R. Deputatione Veneta sopra gli studii di Storia Patria (у Млецима).

[2] S. Romanin, *Storia documentata di Venezia*, vol. IV, 528—535. G. Heyd, *Le colonie comerciali degli Italiani in Oriente nel medio evo* (versione italiana), Venezia, 1866, vol. I, 472—473.).

[3] Тамо.

Трговина је била извор млетачког богаства, а нагомилано богаство у целокупан живот млетачки унесе раскош. Трговином са истоком и западом драгоцености, елегантни украси и скупоцене материје гомилаху се у Млецима, и све чега беше оданог вештини, и да је разуме, тражаше склоништа у овом граду, где се могло угодно живети помоћу ње. Потпомажући своју индустрију република успе да се својим појединим фабрикатима такмичи са целим ондашњим светом. Услед нагомиланога богаства и префињенога укуса, и јавни живот млетачки промени свој тип. Господа и даље још трговаху, али се скупоцено облачаху и лепо провађаху, а госпође више нису гледале само на кућу, из које се раније врло ретко излазило, него се стадоше јављати чешће на трговима и другим јавним местима. Са напуштањем куће бише напуштене и скромност и штедња, и женскадијом овлада жудња за скупоценим свиленим хаљинама, за украсима од сребра, злата и драгог камења и за допадањем мушкарцима; ван куће број забава постаде разноврснији и чешћи, а тим се даде више прилике за истицање лепоте и богаства, у чему Млечићи не оскудеваху.[4] Уз то још у Млецима беше особитог расположења, те веселост целокупном животу даваше нарочите дражи, која задивљаваше странца, што би дошао у овај град.[5]

Према томе није чудо што и Млечићи у Цариграду, подсећајући се на веселе часове проведене у Млецима, тражаху прилике да се проведу у потпуно друкчијој средини цариградској. Као што је горе речено, чланови млетачке колоније у Цариграду кретаху се доста слободно. Тога пак нарочито могаше бити у почетку владавине Сулејмана Величанственога, а после суровога Селима I, оца Сулејманова. И колико слободе уживаху Млечићи, може се судити по томе што управо у доба, кад су се јаничари бунили у Цариграду и кад се обично говорило да тамо

[4] P. G. Molmenti, *La Storia di Venezia nella vita privata, dalle origini alla caduta della repubblica,* 2. ediz. Torino 1880, стр. 80.—105.

[5] Eugenio Mussatti, *La Donna in Venezia,* 2. ediz. Padova, 1892, стр. 79.

владају само грабеж, убиства и крађе, млетачки поданици могаху се лепо окупљати, слободно посећивати своје цркве, приређивати гозбе и весеља, давати представе и лепо се веселити као да су били у Млецима. А једна од најлепших прилика за провођење беше карневал, за који се одлучише Млечићи и Флорентинци да га заједно проведу.[6]

Договор о томе би учињен првих дана фебруара 1524. г., Низ свечаности прво отпочеше Млечићи. Тринаесторица од њих склопише друштво, којем, по тадашњем обичају, требаше прво дати име, те га назваше „Умерени“ (Moderati). Његови чланови добише одело направљено из разнобојних комада и, кад се спремише, прве недеље отпеваше службу божју у цркви Св. Петра, после које, по обичају који је владао у Млецима, приредише гозбу, на коју позваше не само своје већ и Флорентинце, који раздрагани, а и подстакнути да не изостану иза Млечића, одмах одлучише да припреме светковину, којом ће се одужити домаћинима.

Нарочито изабрани одбор приступио је послу још сутра дан, како би стигао да на бели четвртак (giovedi grasso)[7] буде свечаност. Ради тога одмах приступише уресу једне велике дворане, коју украсише скупоценим матери-

[6] Карневал код Млечића јавља се доста рано. Трагова његових има још у XIV столећу. Због многоструке забаве, коју је пружао гледаоцу у сва времена, било је странаца који су радо долазили да га тамо проведу. Обично је било да се у очи отварања карневала три дана и три ноћи проводило на пијаци Fontego dei Tedeschi, у кварту Св. Вартоломија, па се потом са почетком Карневала низала свечаност једна за другом, од којих су најинтересније биле дана: белога четвртка (Giovedi Grasso) и последње недеље (Dominica di Carnavale). У тим свечаностима, обављаним већином на пијацама, а нарочито на пијаци Св. Марка, суделовао је сав народ у Млецима. Тада су позоришта била отворена за увесељавање народа, као и кафане и сви локали где се јело и пило; било је утакмица у извођењу тежих продукција; а главна драж светковине биле су маске и њихов врло разнострук и занимљив рад (Више о овоме обичају има у Giusseppe Dott. Tassini, *Feste, spettacoli, divertimenti e piaceri degli antichi Veneziani,* II ediz. Venezia, 1891. стр. 105.—122.)

[7] Прослављање овог дана код Млечића датира још из 1162. год. као успомена на победу млетачку над Улрихом, патријархом аквилеј-

јама протканим златом и не мање скупоценим судовима. Таваница пак изгледаше као звездано небо, на чијој је једној страни било сунце, на другој месец, а у средини се блистао грб папин са натписом *Clemens Pont. Max. VII,* као заштитника флорентинске републике.

А кад је било на два дана пред бели четвртак, неколико Флорентинаца, као изасланство, дађоше тадашњем млетачком посланику Петру Зену[8] и најучтивије позваше га да им дође на свечаност заједно са својим тајником. Млетачки посланик прими позив, ма да му се не иђаше једно због куге, која је тада у велико морила, те страховаше од ње[9] а друго што му ни године не допуштаху да пребди сву боговетну ноћ, колико ће трајати свечаност. Дакле, пристаде на позив, јер не могаше одолети великој и искреној молби Флорентинаца. Кад пак дође бели четвртак, сва колонија млетачка искупи се у дому свога баила, одакле се посланик Зен у друштву с Али-бегом, Чауш-бегом и преко сто и шездесет Млечића крете у дом Млечанина Алвиза Грити-а, сина дужда Андрије Грити, који је стално живео у свом двору у Пери. И цела та поворка остаде тамо неко време, кад стиже једно изасланство флорентинске господе, које јави, како ће на два часа после смркнућа доћи друго нарочито изасланство, да их поведе на свечаност.

И доиста, у речено доба велики број људи са запаљеним зубљама стиже пред двор Грити-ев, прими међу се посланика Зена, а с њим и Турке и сву млетачку господу и спроведе их до дома флорентинског баила. Пред домом

ским, која се десила поменуте године на бели четвртак. Обичајем су биле утврђене нарочите игре за тај дан, који је, како је горе речено, чинио део Карневала. (Tassini, *Feste, spettacoli, divertimenti* etc., стр. 17.—23).

[8] Из Млетака у Цариград отишао је 7. маја 1523. год. са нарочитом дипломатском мисијом и о том свом путу и раду поднео је млетачком Сенату нарочити извештај. Овај Петар Зен био је отац горе поменутог Карла Зена, писца интересног писма о Карневалу (Rinaldo Fulin, *Diarii e diaristi veneziani,* 106—136).

[9] Од куге беше умро и тадашњи млетачки баило Андрија Приоли, те на његово место за вице-баила би постављен послаников син Карло Зен (*Rinaldo Fulin*, 118).

посланика дочекаше четворица султанових гитариста, који га свирком допратише до улаза у дворану, на чијим вратима Зена дочекаше флорентински бајло и његови суграђани и одведоше га у чело дворане. За овима иђаху она двојица отмених Турака а потом млетачка поворка, који такође бише уведени тамо. Одмах потом домаћин посади званице за сто, и Зену се поднесе вода за умивање руку. У челу стола заузе место домаћин, бајло флорентински; с једне му стране седе посланик Зен, с друге млетачки бајло, а према њему Алвиз Грити. Остале пак званице распоредише се тако по дворани, да су на једној страни били Млечићи, на другој отмени Турци с позваним Перотима, а даље од њих Дубровчани, па Грци, и најзад у једној од одаја, поред саме дворане, до две стотине госпођа перотских заузеше место око постављених столова.

Гозба отпоче по церемонијалу, који је владао у Млецима, као и другде по Италији. Флорентинци су хтели да задовоље и изненаде своје званице, те се на сто стадоше износити много хваљена јела, справљена од меса јелена, срна, пауна, јаребица и домаће живине, а потом господска трпеза би преплављена изобиљем од ђаконија, најбољега избора, што се заливало скупоценим вином, добављеним са у том погледу хваљених острва грчких и обала малоазијских. Уз то још жив разговор учини да званице једва осетише како су протекла пуна четири сата од како су сели за трпезу. А кад гозба би довршена и столови се дигоше, у дворану ступи неколико Циганчица, лаких и веселих играчица, које прво стадоше свирати, потом свирку заменише песмом, а најзад ударише у игру, врло омиљену код Турака, али која је за многе од званица била првина.

Игра је била врло допадљива и поглавита њена драж беше у необичној гипкости каткад одвећ сластвених покрета тела, праћених покретима главе, укрштањем руку и врло изразитим покретом усана. Коврџава коса њихова лепршала се, и час се расипала по плећима а час заклањала лице; вито тело извијало се као змија, покрети су постајали све грациознији, и све то било је праћено звуком ка-

стањета на прстима, којима су веселе играчице давале необично леп „контрапункт“. „Тако су неко време играле свака засебно једна и друге, затим се дохватише за руке и продужише игру по маварски, а најзад настаде поцупкивање по српски“. При томе гипки и сластвени покрети играчица̑, њихови лаки скокови и она изразитост у покрету усана „у гледаоцима Италијанима изазиваху дивљење тако да није било ни једног, па ни старачког, срца, у коме није била успламтела страсна жудња“. Али да игра толико привуче погледе гледалаца нарочито је допринела укусна одећа у играчица, којом се јасно истицала сва грациозност њиховог лепог тела, зато није чудо што се од свих пијеса, извођених то вече, ова највише допала званицама.

За овим се појавише госпође Пероте и отпоче се игра с господом, која је трајала доста дуго, док не настаде извођење нове пијесе, код Млечића познате под именом „Момарија“ (Momaria).[10] Њено извођење би такође од интереса. „Прво се појави млада девојка, врло раскошно одевена, у пратњи двојице стараца и два пастира, одевених у богато одело. Затим настаде певање песме, у којој квартет изношаше као да девојка јадикује због својих стараца, поред којих јој пропада живот, те исказује сумњу да ће је смрт однети пре него упозна дражи овога света, и слободни и прави живот. За песмом настаде игра, при којој покретом исказиваху исто што мало пре тога песмом и таман да заврше игру, а појави се смрт, која потегнувши косом посред играча дохвати на девојци одело и косу, чисту и лепу као злато, на што се ова сручи на под нага, и ту умре“.

Са извођењем „Момарије“ би завршен први део забаве и настаде одмор, а други део отпоче поновном игром госпођа

[10] „Момарија“ има свој почетак у представљању комедије, приликом свадбеног весеља, када су младићи преобучени износили смешна дела предака невесте и младожење. Пошто се ово свагда износило бомбастим стилом, „Момарије“ у Млецима називаху и „bombarie“ — *(Tassini*, op. cit. стр. 49., 50.) Из ове „Момарије“ или „Бомбарије“ развила се млетачка комедија, чији почетак пада управо у трећу десетину XVI столећа (код Тасини-а на стр. 123. и 124.; о томе види и код Молменити-а у делу *La Storia di Venezia nella vita privata*, стр. 312., 313.).

Перота, која не потраја дуго, да би се званице што пре заложиле ђаконијама са господске трпезе. Ранију напрегнуту пажњу сада замени веселост и ћеретање, али и овога нестаде на један мах, јер у дворани настаде тајац. Кад се званице уклонише са средине дворане у страну, у њој се појави посланик португалскога краља са једном грдосијом од човека, где држи двојицу Сарацена у оковима. Тобожњи посланик португалскога краља представи се и саопшти како његов краљ шаље ову грдосију од човека са двојицом Црнаца са острва Татиобана,[11] па кад се потом уклони из дворане, настаде извођење и последње пијесе флорентинске забаве. У дворану дојурише коњаници на дрвеним коњима и с копљем у руци, између њих настаде бој и гужва, у којој се поломише копља,[12] и кад се јунаци дизаху, би објављен завршетак забаве. То је било управо на један сахат пред зору.

Тада званице стадоше напуштати дворану, и млетачки посланик са својима пође дома, пошто га домаћин испрати до врата, а флорентинска група приређивача са запаљеним зубљама отпратише Млечиће до двора Алвиза Грити-а, где остаде Зено да се одмори од ноћног неспавања. Међутим млетачко друштво „Умерених" задовољно лепим проводом код Флорентинаца, али незадовољно што су га они надмашили, не могући то отрпети, још то исто јутро одлучи да у име млетачке колоније приреде једно сјајно вече, којим ће се одужити Флорентинцима и надмашити их.

(Свршиће се.)

Јов. Н. Томић.

---

[11] У то доба беше настало непријатељство између Турака и Португалаца, чему су се Млечићи радовали, надајући се да на рачун ових ојачају своју трговину на Истоку (*Rin. Fulin*, op. cit. 112.).

[12] Ова игра с дрвеним коњима била је омиљена у Млецима приликом Карневала.

О ЕНТРОПИЈИ ВАСИОНЕ.

(4).

Ова модификација не само да је нужни постулатум философског решења проблема, него је, као што ћемо одмах показати, и нужни постулатум принципа ентропије. На име, дубљи поглед у биће принципа ентропије и у природу енергије уверава нас, да тај принцип не може важити само за једну природну енергију, него да у ствари мора важити за све. Ако су све енергије кретања, и ако се за принцип ентропије код топлоте може показати да произилази из кинетичне природе њене, онда очевидно да тај принцип мора важити и за све остале енергије, пошто су и оне све кинетичне природе. Откуда топлоти та чудна особина, да се само онда може претворити у механични рад, кад са топлијег тела прелази на хладније, и то никада не цела, већ само једним делом својим? Она се дā врло лако објаснити, кад се узме да је топлота кретање. Кад два тела, од којих је једно топлије а друго хладније, дођу у додир, онда топлота може само са топлијег тела прећи на хладније а никако не обратно: код топлијег тела брзине кретања молекила су јаче, а при судару молекила бржи ће молекил увек пренети своје кретање на спорији а никада обратно. Што се топлота не може да претвори цела у механички рад долази отуда, што се гасовито тело које служи као медијум између топлијег и хладнијег тела, између којих бива прелаз топлоте (код парне машине водена пара) и у исто доба трансформација њена у механички рад, никада не може да исхлади потпуно до апсолутне температурне тачке (као што је познато, та тачка лежи 273° С. испод нуле), већ само до температуре околних тела, што је опет сасма јасно, ако се узме да је топлота кретање молекила, јер ће

кретање молекуларно престати да се претвара у кретање масе, кад дође у равнотежу са молекуларним кретањима околних тела. Као што се види дакле, принцип ентропије следује неминовно из кинетичне природе топлоте, те по томе мора важити и за све остале природне енергије, ако се прима кинетична природа њихна. И доиста код свих осталих енергија да̂ се констатирати, да при свакој трансфомацији њиховој у друге енергије мора постојати прелаз од енергије већег степена (или потенцијала) ка енергији нижег степена. Тако камен може само онда пасти, механична се енергија код њега може само онда јавити, кад са веће висине пада на мању; што је год камен на већој висини, све је већи механички рад који он врши својим падањем, при коме се потенцијална гравитациона енергија претвара у актуалну механичну енергију, баш као год што је све већи квантитет продуцираног механичног рада, што је већа температура топлијег тела у односу на хладније. Исто то важи и за све остале природне енергије. А кад важи овај први део принципа ентропије, онда очевидно мора важити и други. Истина да при томе не треба изгубити ни извесну разлику која постоји између топлоте и осталих природних енергија, али ма како изгледала велика ова разлика, ипак не смемо бити њоме дотле доведени, да је учинимо специфичном, јер би то противречило кинетичној природи и осталих природних енергија. Топлота је на име општа природна енергија и ми не можемо замислити тело које би постојало без топлоте, па ма како она мала била, међутим остале природне енергије нису тако свуда распрострте. Супротни електрицитети дају се неутралисати, супротни звукови такође, супротни светли зраци такође, и ми узимамо, да где год наступа ова интерференција таласастих кретања, да ту престаје дејство енергије. Ако се узме да топлота није таласасто кретање, онда код топлоте нема тих уништења њене делатности; међутим само се за топлоту пондерабилних маса може искључити ундулациона природа; топлота етра, као што је експериментом одавна утврђено, зрачне је и таласасте природе, по томе за њу

мора важити оно исто што и за друге ундулационе енергије. Само је онда могуће трансформирати једну енергију потпуно у другу, кад она није окружена телима која садрже исту врсту енергије, јер у том случају пад потенцијала енергије могућ је само до оне тачке која одговара потенцијалу околних тела. У ствари све су енергије свуда распрострте, само негде у већој негде у мањој мери, и ма колико да је у том погледу топлота измакла испред других енергија, ипак се принцип ентропије не сме само на њу ограничити.

Ако се принцип ентропије призна за све енергије, онда ће и финално стање васионе бити друкчије, но што смо га до сада представљали. Процесом светским неће се све остале енергије претворити у топлоту, већ ће наступити равнотежа енергија. Као год што при сваком прелазу топлоте у какву другу природну енергију само се један део њен претвара а други остаје непретворен и повећава стални квантитет топлотне енергије у васиони, исто тако и при сваком прелазу друге какве природне енергије не претвара се она цела, већ само један део њен, а други остаје и повећава стални квантитет речене енергије у васиони. Без сумње да ће услед веће распростртости топлоте при томе процесу квантитет непромењиве топлоте брже расти од квантитета осталих природних енергија, али неће се све енергије претворити у њу. Кад наступи равнотежа свих сила, даљи процес трансформације престаће, јер ће се свака енергија налазити у потпуној равнотежи са собом, те неће моћи бити пада енергије са вишег степена на нижи. Кад би принцип ентропије важио само за топлоту, онда би се у финалном стању васионе сва кретања, како маса тако и атома, претворила у молекиларна, пондерабилна материја небеских тела морала би се, као што смо већ извели, после небројено судара расути у маглине чија би температура била изједначена са температуром околног етра. Ако се принцип ентропије прошири и на друге енергије, онда се слика финалног стања света мења. Да је то проширење нужно, потврђује се и резултатима, до којих је дошла модерна

Астрономија у односу на стабилитет сунчаног и светског система небеских тела. Лаплас, који је поставио теорију постанка сунчаног система из првобитне маглине, у исто је доба утврдио, да су, поред свих поремећаја које небеска тела у њему врше једно на друго, њихова средња одстојања стална и непроменљива. Лаплас није при томе узео у обзир утицај етарске средине на кретање планета, отуда се у новијој Астрономији све до скора мислило, да се успорено кретање Енкове комете која не одговара закону гравитације, дâ објаснити само претпоставком отпора етровог, међутим у најновије доба опажено је, да је кретање њено постало брже него што то захтева закон гравитације (исто је то утврђено још за две комете), према томе тај тако много навођени, особито од материјалиста навођени аргумент за отпор етарске масе и за приближавање и судар небеских тела, отпада. Али ипак у принципу отпор етарске масе постоји и мора постојати, јер се чисто импондерабилна материја à priori не дâ замислити. Али тај отпор, као што смо већ видели, само онда води приближавању небеских тела, resp. планета сунцу, кад је умањавање центрифугалне енергије веће од центрипеталне; међутим сасма је могуће, шта више веома вероватно, да је то умањавање подједнако, те да се небесна тела никако и не приближују.[1] Али ма како да са овим стоји, кад се принцип ентропије прошири на све енергије, онда је и дефинитивни судар небесних тела у принципу искључен. Јер штогод процес светски дуже траје, све ће енергије способне за трансформацију бити мање, приближавање услед етарског отпора биће такође све мање, док напослетку са наступањем равнотеже међу енергијама, не наступи и апсолутна стабилност остојања небесних тела. Изгледа да је општи закон васионске еволуције, да процес стабилизације, екви-

[1] Разлагања овде изнета биће опширно третирана у мојим „Принципима Матафизике“ („Principien der Metaphysik“), где ће у исто доба бити доведена у везу са проблемом Метагеометрије и принципом еволуције.

либрације и ентропије бива све раније, што је већа целина у којој се процес збива. Отуда је и процес стабилизације у космичком систему небесних тела далеко измакао напред, кад се упореди на пример с процесом стабилизације у људском друштву. С правом се да̀, дакле, закључити, да ће и даљи процес еволуциони у васиони мало шта променити структуру космичког система, да је она костур који носи сав остали процес на себи. Ако је то тако, ако се космичким масама може признати сталност за време свега будућег светског процеса, онда је и могућност организама на њима осигурана. Дарвинова теорија нам је открила оне унутрашње факторе који регулишу органску еволуцију, и међу тим факторима најглавнији је, као стални и непромењиви услов сваке органске еволуције, процес прилагођивања. У току светског процеса ентропије земља ће се на пример сасвим охладити, сваки даљи хемиски процеси ће престати, и т. д.; али значи ли то да ће и организми престати? Не да̀ ли се замислити, да као год што ће процес ентропије збивати се лагано, и што се даље иде све лаганије, да ће и прилагођивање организама на ове нове животне услове ићи упоредо, тако да ће у стању потпуне ентропије јавити се организми који ће томе стању потпуно одговарати. Ја нећу прећутати, изрично ћу изнети и природу тих организами. Организам почива на промени материје и на трансформацијама природних енергија, у чему се и састоје физиолошки животни процеси; у стању ентропије са престанком трансформације природних енергија једне у другу изгледа да је искључена могућност организама. Али треба се само сетити, зашто је управо организам у свету, какву телеолошку функцију он има да изврши у светском процесу, па ће нам намах могућност организама у стању потпуне ентропије бити јаснија. Циљ је организма да буде супстратум свести, и сасвим је разумљиво што докле год траје хетерогени процес трансформације енергије, докле год траје процес еволуције, да све дотле мора и тај супстратум носити на себи сигнатуру општег процеса; кад нестане хетерогеног процеса, органски супстратум свести

више не мора носити на себи тип променљивости, он може и мора бити непроменљив, као и цела васиона што је у томе стадијуму. Ови последњи организми свести, као што се види, морају бити бесмртни, баш као што су и небеска тела бесмртна, која су напослетку постала у стабилираном космичком систему, док је пре тога без сумње милијарде година милијарде небеских тела у узајмним сударима пропадало и јављало се. Али ови последњи организми, који немају више да се боје смрти, неће имати више ни да уживају у чему у свету: сунце више неће овако сијати као што нама сија, бујне вегетације, небесног плаветнила и свега онога што чини величанствену лепоту природе више неће бити, животни нагони плођења, на којима почива на крај крајева цела тако мистериозна поезија нашег живота, код ових организама неће више постојати, укратко живот за њих никакве дражи више неће имати. Тим бесмртним организмима, који ће више личити на хладне стене, него на жива створења, неће бити ни мало тешко, да се једнога дана одлуче, да униште васиону, да је из стања ентропије изведу и да је баце опет у стање процеса, или можда у какво друго много стабилније стање, можда у стање апсолутног мира, где ће уопште и сваки покрет престати. Али ми овде нећемо да говоримо о овим другим могућностима, јер би нас то одвело далеко у Матафизику. За нас је довољно било утврдити начин, на који је могуће избећи ону основну антиномију, која се уноси у Природну Науку, када се призна принцип ентропије. Разуме се, решење антиномије чисто је метафизичне природе, а то баш и јесте оно, што смо хтели да изведемо. Метафизика је у неким највећим својим представницима (Платон, Кант, Шопенхауер, Хартман етс., стара индијска философија) заједно са најдубљим религијским системима (будизам, браманизам, хришћанство) тврдила ефемерност овога света одричући му важност, и ми видимо, како Модерна Природна Наука, основана на експерименту и чистој емпирији, у једноме од својих најглавнијих резултата, води неминовно до истог закључка. То је оно, што је овај кратки чланак хтео по-

казати, и ја сам слободан да, завршујући га, изразим жељу и наду да је он у томе бар у неколико и успео.

Др. Бранислав Петронијевић.

МОЛИМ ЗА КАРТЕ, ГОСПОДО.

— Господине Смитсоне, (рече председник егревилскога суда Американину Смитсону, који пре тога беше устао и већ одговорио на уобичајена питања), ви сте оптужени за лаку телесну повреду, због које повређени скоро петнаест дана није био способан за рад. Дана 23 фебруара ове године ви сте се возили марсељским брзим возом, који полази из Париза у 11 часова и 55 минута у вече. У Мореу, где воз стаје, један железнички чиновник у служби Друштва „Париз—Лион—Средземно Море“, Г. Брин, спусти с поља прозор на купеу прве класе у коме сте ви седели, и врло учтиво — то су ваши сапутници једнодушно посведочили — поиште од вас вашу карту. Ви сте на то устали са седишта на коме сте лежали...

— Пробудио ме је иза сна, нађе Смитсон за потребно да објасни.

Председник настави:

— ...и, без и једне речи, хладнокрвно, с неочекиваном (и у осталом савршено необјашњивом) свирепошћу ударили сте га песницом у лице, ударцем који би могао вола убити. Господин Брин је на то изгубио свест, и док је полицијски чиновник вас стављао у затвор, дотле су њега однели у његов стан, обливена крвљу која му је куљала на уста. Господин Брин је боловао две недеље. Потпуно опорављен данас, он се јавља као приватни тужилац и тражи две стотине динара на име накнаде за претрпљене болове. Његово тражење...

— ...сувише је скромно, упаде у реч Едгар Смитсон. Заиста, ја нисам знао да је ударац био тако јак, и врло ми је жао што сам био тешке руке. Но кад је тако испало, ја желим да господину Брину дам за то правичну накнаду. Ја сам, дакле, готов да положим његовом заступнику суму од две стотине долара, што чини, у француском новцу, нешто више од хиљаду динара.

Адвокат Бринов устаде, скиде своју капу, и рече:

— Ја узимам к знању речи оптуженога. Мој властодавац, у чије име ја говорим, прима учињену му понуду и изјављује да одустаје од своје тужбе.

Смитсон је већ мислио да је претрес свршен, и маши се руком у џеп. Велико беше његово изненађење кад виде да се председник, једним покретом руке, умеша у ствар:

— Не вадите ваш новац, господине Смитсоне. Суд ће водити најбрижљивије рачуна о вашој добровољној племенитости и о одустанку приватнога тужиоца; али овде постоји и остаје преступ предвиђен законом и кажњив по званичној дужности. — Извештаји прибављени о вама говоре сви у вашу корист. Америчка колонија се за вас топло заузима и сведочи о вама да сте један одлично васпитан и врло љубазан човек, један џентлмен, у пуном смислу те речи. Према томе, непојмљиво је шта вас је могло руководити да на личности једнога сиромашка чиновника извршите то беспримерно и сурово дело које вас је данас довело пред суд. Можете ли нам дати каква објашњења о овом вашем поступку?

— Био сам изгубио стрпљење, одговори Смитсон; по пети пут су дошли да ми траже карту!... Ја сам држао да ми је новац којим сам карту платио давао права не само на пут, него и на сваку могућу удобност и на мир на путу. Ја сам сасвим искрено веровао да ми је повређено моје право на спавање, и устао сам против те злоупотребе онако као што би то учинио ма који од мојих земљака. У ствари, све је то само неспоразум. Друга земља, други обичаји.

И како га је председник егревилскога суда зачуђено посматрао, као човек који не може да разуме оно што му

се каже, Смитсон наведе у потврду свога казивања, и за доказ своје искрености, ову лепу црту америчких обичаја. Што се мене тиче, ја налазим да је она дивна, и да је вредно испричати је, јер је она једна довољна да објасни у чему се састоји сва тајна оног упрошћеног живота којим је у Сједињеним Државама замењено оно наше гнусно канцеларијско пискарање француско. Штета је само што нећу моћи у исто време да покажем онај тако занимљиви енглеско-амерички нагласак тога човека, и његову непоколебљиву озбиљност, и тон дубокога убеђења којим он зачињаваше своју причу од почетка до краја, на велико задовољство присутних слушалаца.

Он рече:

— Какви сте ви то људи, те правите тако замршену ствар од ове тако просте ствари: возити се железницом? Нашто то непрекидно тумарање железничких чиновника и та вечита контролисања? То нема савршено никаква смисла. Код нас нема ничега од свега до тога!

Узмимо један пример.

Узмите, рецимо, железничку пругу од Дојтона до ушћа Мисисипи. То је пруга која вертикално прелази добру једну половину Северне Америке, пут који од прилике траје шест дана.

У Дојтону, станица је ван вароши; то вам је као нека шупа, отворена са свих страна и у коју сваки може да уђе.

Можете у њу улазити, из ње излазити, како вам је воља; можете прелазити преко пруге, или се провлачити између возова. Ако вас каква машина, маневришући, дохвати с леђа и обори, тхе! тим горе по вас; нема сумње, нама ће бити жао што се то догодило, али ваше је било да се чувате. Живот није толико на одмет да због њега не вреди осврнути се по који пут.

Рецимо, дакле, да хоћете да путујете у ово или оно место, које било, то не мења ствар. Ништа простије. Воз је ту, и чека вас. Карту сте извадили или не — то је ситница без важности, — и сели сте у један крај купеа који вам се свидео. Поред вас, с ногама пребаченим на друго

седиште, седи ваш драги пријатељ, који је дошао да вас испрати и сад пажљиво слуша ваше последње препоруке.

Наједанпут, ви приметите да се воз кренуо.

Ви довикнете пријатељу: „Похитајте!“ и брзо се с њим још последњи пут рукујете. Пријатељ вам пожели срећан пут, скочи на басамак, а одатле одскочи на земљу, падне, и разбије нос. Шта му ја могу? Он је требао да пази да сиђе раније.

Чим изиђете из вароши, настаје огромна равница, предео чудан, необичан, диван и величанствен, и у исто време путници организују свој живот. Друштва се образују, поведу се разговори. Ви не знате колико смо ми учтиви и друштвени људи, у пркос нашој навици да носимо револвер остраг у панталонама и да пуцамо у груди досадним људима. Док једни играју виста, други стоје иза њих, прате игру и оцењују ударце. Други ходају, пуше, пљују, звиждућу, излазе на спољашњу галерију вагона, одакле пуцају на тице у лету, или прелазе из једних кола у друга. Све то, разуме се, на своју личну одговорност. Друштво, молим вас, то је јасно, не може одговарати за несрећне случајеве и плаћати за туђе погрешке. Једном речју, ви се служите возом који вас носи као да је ваша својина.

Тако прође један дан, па два. Воз непрестано иде, јури највећом брзином. Час иде дуж река и прелази их, час се провлачи кроз планинске кланце, час се изгуби у густим и мрачним шумама. Верујте ми, то су чудни предели, који с вашим нормандијским и бретањским равницама немају ничег сличног.

Тек одједанпут, једнога јутра, отворе се врата, и појави се влаковођа.

— Молим за карте, господо.

Рецимо сад — узимам један пример — да су ту три господина који седе и разговарају, режући перорезом комадиће дрвета.

Први од ове господе остави свој алат, извади карту из свога бележника и пружи је влаковођи, који је прегледа, врати, и захвали.

Други му одговори:

— Ја немам карте.

— Молим, не мари ништа, одговара влаковођа. Куда путујете?

— Ту и ту.

— Стаје толико.

— Ево вам.

— Хвала.

Приђе трећем.

— Молим за вашу карту, господине.

— Немам карте.

— Молим, не мари ништа. Куда путујете?

— Ту и ту.

— Стаје толико.

— Немам да платим.

— Молим, не мари ништа, господине. Влаковођа онда дигне руку и повуче звоно за узбуну.

Воз стане.

— Молим вас да сиђете.

Председник егревилскога суда, чувши ово, забезекну се од чуда.

— Да сиђе? Где да сиђе?

— Где било.

— Усред пустиње?

— Усред пустиње, или где буде; где се затеку.

— Та то је ужасно! узвикну председник, пошто је ћутао један тренутак. Та то је дивљачки, то је свирепо, то је махнито!

— Махнито? свирепо? дивљачки? понови Смитсон; по чему?

И онда мирно, гледајући око себе зачуђеним очима, он изрече ову истину, на коју судија не могаше наћи одговора:

— Кад човек зна да не може да плати карту, он не улази у воз; то је бар јасно.

Пошто је државни тужилац тражио благу примену закона, Смитсон би осуђен да плати двадесет и пет динара глобе у корист државне касе.

Ж. Куртелин.

(С француског превео Д. Л. Ђ.)

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Страна Књижевност.

Оливер Кромвел, од Џона Морлија, 1900.

Ова књига, објављена октобра прошле године, прештампана је већ новембра у другом издању, а већ децембра у трећем издању. С тим књижарским успехом ишао је упоредо и књижевни успех. Критика је једногласно изјавила, да је то једно од најбољих дела о Кромвелу, и у исто време једно од најбољих дела које је до сада Џон Морли написао.

Енглеска се публика интересује за Кромвела може бити више него ма за коју другу личност из своје историје. То без сумње за то, што је од свих енглеских великих људи Кромвел највише „националан“. У њему изгледа оличена англо-саксонска раса са својим главним противуречностима, — са својим практичним смислом и својим моралним скрупулама, са својом бруталном активношћу и својом склоношћу за религиозни занос. Али, овога пута, енглеска публика није била радознала само да чује нешто ново о Кромвелу, него је била радознала још да чује, шта ће о њему Џон Морли рећи. Јер од толиких Кромвелових биографа ниједан, вероватно, није мање личио на њ него овај најновији. Кромвел, дух скроз религиозан, који је веровао да стоји у непосредној вези с Богом, и да све своје победе на бојном пољу дугује помоћи с неба, — Морли, отворен атеист, који је некад реч *Бог* писао с малим почетним писмом. Кромвел,

велики опортунист, који је почео као војник Парламента у борби против Краља, а свршио као диктатор који је поништио права Парламента; — Морли, један доктринар, који је, дошав на владу, најискреније покушао да изврши оно што је пре тога, као неодговоран новинар, препоручивао... Управо, због ове супротности између Морлија и Кромвела било је интересантно знати, шта Морли мисли о Кромвелу. Је ли он, како се могло претпостављати, одлучни противник великог пуританског државника? Или је случајно, — што би било још занимљивије, — његов одушевљени присталица?

Пошто је прочитала „Оливера Кромвела", енглеска је публика морала бити прилично изненађена. Морли је у том свом делу био толико објективан, да га је немогућно уврстити ни у противнике ни у присталице Кромвелове. Морлијева објективност заслужује да се нарочито помене, јер код енглеских историка објективност није тако честа врлина. Ако енглески политичари имају много историјског смисла, енглески историци, опет, имају не мало политичких предрасуда, и ово друго проистиче може бити из оног првог. Баш због тога што се код Енглеза толико поштују традиције у политици, ове се никада не одвајају сасвим од садашњости да би прешле потпуно у историју, и следствено, писати о њима с историјског гледишта, није лака ствар. Пошто, у политици, садашњост продужава прошлост, то се ни у историји при проучавању прошлости не може сасвим заборавити на садашњост. Да не помињемо ништа друго: две политичке странке које данас у Енглеској постоје, јесу у пуном смислу речи историјске странке; оне трају већ неколико векова, и за то време њихове главне тежње, релативно, мало су се измениле. Кад се узме да борба тих двеју странака испуњава већи део енглеске историје, онда излази да један енглески историк не може бити довољно објективан, ако претходно не престане припадати и једној партији у садашњости. У Енглеској, где сваки сматра за своју грађанску дужност имати своје политичко уверење, тако је раскидање с партијским везама готово немогућно. И ето тако се објашњује зашто су два најчувенија енглеска историка XIX

века, Меколе и Карлајл били партизани, и то таки који своје партизанство нису крили: Меколе велики виговац, Карлајл још већи торијевац.

Што се тиче Морлија, он је објективан поглавито зато, што он и у карактеру једног човека, и у његовим поступцима види зло и добро, не само помешано једно с другим, већ и условљено једно другим. Све се у овом свету плаћа: свака врлина, каким недостатком који је с њом нераздвојно везан; свака корист која се од једног дела има, каком штетом која заједно с њом из истог дела проистиче. „За свако зрно мудрости, једно зрно лудости. За оно што на једној страни добијете, морате нешто на другој изгубити, а за оно што на једној страни изгубите, морате нешто на другој добити“, — каже Емерсон у свом есеју о компензацији.

За време рата између Краља и Парламента, Оливер Кромвел се показао војсковођа пун самопоуздања, храбар, неустрашим. Постав после тога државни намесник, он је био господар прек и осион, неспособан да ради с Парламентом. И сада, ако је Кромвел био такав господар, то је из истог оног узрока из кога се показивао онакав војсковођа. Прожет идејама Калвинове теологије, тај је човек веровао да се на њ излила Божја милост. Он је веровао да је изабран Богом да изврши његове недокучне намере. Та вера да је Господ над војскама с њиме, као некада с Гедеоном и Самсоном, дала му је ону кураж, ону присебност којом се у рату одликовао. Али та иста вера, кад је наступио мир, учинила је да он није могао радити с Парламентом. Шта је њему требало да пита за мишљење Парламенат, кад је он чуо у себи глас Господњи, који га је место Парламента, и боље него Парламенат, упућивао шта да чини... Наравно, кад се војничке врлине и политички недостаци код Кромвела сведу на један исти узрок, онда се тек види колико је неправедно онако преузносити Кромвела због његових војничких врлина, као што то чине његове присталице међу историцима, или онако га анатеми-

сати због његових политичких недостатака, као што то опет чине његови противници.

Као год што су у Кромвеловом карактеру помешане добре стране с рђавима, тако су и у његовим делима помешане добре последице с рђавима. Главно је његово дело што је реорганизовао трупе које су се бориле под заставом Парламента. Он је разумео да победити може само једна војска састављена од таких људи који се из уверења, фанатички боре. Он је узимао, дакле, за своје војнике само људе моралне, „са страхом у Господа“, који ратовање нису сматрали као занат већ као борбу за начело. Његова војска није била обична војска: то је била једна партија под оружјем. Али баш због тога што је била така, она се, по добивеној победи, није дала више распустити. Будући колико војна толико и политичка организација, она је сматрала да она и у мирно доба има посла. Она се онда претворила у клуб; стала мешати у политику; хтела контролисати Парламенат; дошла најзад с њим у сукоб и, пошто је сила била на њеној страни, успела да му преотме власт. Народни су се посланици морали уклонити испред Кромвелових официра. Према овоме, какав суд да се донесе о тој пуританској војсци коју је Кромвел образовао? Очевидно, она се не може, без резерве, ни хвалити ни кудити. Јер, та војска била је и зло и добро, наизменце, — добро у рату, а зло у миру.

При оцењивању Кромвелове личности и рада, Морли се ставља на средину између оних историка који су присталице Кромвелове, и оних који су његови противници. Његове присталице тако су опчињене великом и необичном личношћу његовом, да нису више у стању да виде никаке погрешке у његовом раду, покушавајући да оправдају и оне покоље које је чинио у Ирској. Противници његови, пак, толико мрзе његов рад, да нису више у стању говорити непристрасно о њему као о човеку. За њих је Кромвел један политички Тартиф, који је од пуританизма начинио себи образину, остајући на дну душе тиранин исто онако као један Сфорца или један Борџија. Морли

није пао ни у једну од те две крајности. И ако јасно увиђа сву величину Кромвелове личности, он ипак зато његов рад подвргава критици, и то доста оштрој. Он налази да се главна, и у мал те не и једина заслуга Кромвелова састоји у томе, што је извојевао Парламенту победу у његовој борби с Краљем. То без сумње значи да је Кромвел био велики војсковођа, али да ли велики војсковођа мора бити у исто време и велики државник? Кад је по погубљењу Карла I требало организовати нову управу, Кромвел је остао сасвим испод овог задатка. Тежиште је нове управе могло бити или код Краља, или код Парламента. Кромвел је, међутим, послао Краља на губилиште, а Парламенат затим растерао. Он је тако створио један нарочити режим који се није дао окарактерисати ни као монархија ни као република, који је био удешен нарочито за њега, и који га, следствено, није могао надживети. Једном речју, Кромвел није организовао ништа: парламентарни систем, који се, у осталом, много доцније утврдио у Енглеској, нема ни једне заједничке црте с Кромвеловим режимом који је био само једна врста војничке диктатуре. Али, ако није ништа организовао, он се бар може хвалити да је нешто дезорганизовао. Стјуартовска монархија коју је он оборио, није се могла више никада, па ни за време Рестаурације, сасвим васпоставити. То му остаје чист успех, и по овом успеху судећи, Оливер Кромвел био је једна снага поглавито разорна. Има, истина, још морални утицај који је његов спомен вршио на енглески народ. После своје смрти, он се стао постепено оцртавати у машти потомства као један државник који је реалистичким средствима радио на остварењу једног моралног циља; који је у једној руци држао библију, а у другој мач, полу војсковођа, а полу светац, као што каже Морли. Тако преображен, тако символисан, он је, изгледа, благотворно утицао на политичко васпитање енглеске демократије, учећи је да сила има да служи идеји. Ове његове заслуге иза гроба заслужују свакојако да се помену, јер најзад није сваком дано да се тако после смрти символише.

Слободан Јовановић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Војислављево вече.

„Управа није рада да рескира, те да са малим бројем проба изнесе Војислављеве лепе стихове први пут на српску позорницу, и с тога ће то учинити онда — ипак кроз кратко време — кад буде у могућности“. Овако је гласила изјава позоришне управе у 3. броју њеног органа од 21. јануара, јер је Војислављево вече требало давати 23. тог месеца, па се, већ по обичају, наравно, није давало. Као узрок су тада наведене глумачке болести, што би само у том случају могло бити истина, ако су улоге у Војислављевим комадима биле друкчије подељене; јер ови који су у овом вечеру имали посла, баш су имали посла и у свакојаким комадима што су се крајем јануара играли. Како му драго, глумци су ваљада доцније прездравили, у толико лакше ако нису ни били болесни, али оно „кратко време“ отегло се ево до 12. маја, пуних три и по месеца дакле, те смо на тај начин добили то литерарно вече, које је једино с те стране интересантно, у летње дане, кад ни оперете нису више мамац за публику. Не поричем, међутим, да је представа у позоришту згодно пала са радом одбора за споменик томе песнику, али било би и сувише приписивати оним јануарским глумачким болестима толико предвиђања. Како је пак испало Војислављево вече, позориште је пре одмогло задатку који је себи поставио тај одбор београдских девојака, него што је допринело, колико му је у моћи, да се и широј публици покуша омилети бинским приказом тај песник који је тако драга лектира ужем кругу читалаца. Јер, излазећи из позоришта, ми смо сви имали јасан утисак, да управа ни сад није била у могућности да даје Војислављево вече,

и да је очевидно „рескирала да лепе његове стихове изнесе са малим бројем проба на позорницу“. Ако додате да за ова три и по месеца трупа није била заузета ничим другим новим до „Трулим домом“ и „Светом лажи“, имаћете слику потпуне лакомислености с којом се и у овај посао ушло, као што се и у све друге досад улазило. Јер ето како се спремало, и како су отклањане тешкоће којима се, изгледа, није ни схватила сва тежина.

Ми у публици дознали смо тек 8. маја, у уторник, да ће се 12. маја, у суботу, аранжирати то вече, и обећано нам је да ће нам се о њему „тачније проговорити“ у броју од четвртка. У броју од четвртка, већ по обичају, наравно, не само што нема ничег тачнијег, него у опште не помиње се ни речју суботња представа. Остало нам је да чекамо плакате на сам тај дан, да бисмо задовољили најпростију радозналост. Али и тај наш извор за обавештења о намерама управиним тек се пред 10 сахата пре подне појавио по улицама. Ако је ко хтео, дакле, раније узети улазницу, морао је то учинити насумце верујући више чувењу. Да буде ствар потпунија, „Позоришни лист“ стигао је, разуме се, тек после подне са оним ишчекиваним „тачнијим говором“; даље се, напослетку, није ни могло одлагати, јер би онда испао поговор, а не предговор.

Тај тачнији говор о Војислављевом вечеру састоји се најпре из уводног чланка у коме се Милутиновић, Мушицки и Његуш убрајају у лирске песнике, и српска лирика пореди у први мах са извесном „неумивеном женском, наивна осећања, коју Змај и Костић затим науче да се лепо одева, док је најзад Војислав не обуче у сасвим модерно рухо, научи је отменом укусу и маниру, и створи од ње модерну даму“.

Осим овог „машамодског“ рада ми о Војиславу — јунаку те вечери — не поучавамо се ничем више из тог чланка, у коме се много опширније, али са истом срећом, исказује мишљење, како би се XIX век можда „оправдано могао назвати српски век“. За оваквим уводом, који нам је требало да рече оно што је најглавније, долази песма г. Брзака, па

тек тада, на једвине јаде, објашњење спева „Песник“ којим почиње представа. Између осталога ту се каже о том песнику, Португалцу Камоенсу, како „пратећи у лисабонској болници, крај отворена прозора, зраке сунца на заходу, гледа како се гаси дан, последњи у његовом животу, па се прашта с њиме и спрема се, да се у тишини једне лепе португалске ноћи опрости и своје велике душе“. Одиста изгледа толико велика, да му је била на терету.

Остало у листу садржи кратке белешке опет о Камоенсу, о постанку фрагмента „Радослав“, другог комадића те вечери, три реда о нарочитој музици (што је онда нарочита?) за „Периклову смрт“ којом се представа завршава, и најзад о самом том Периклу, али без обзира на сцену у спеву, него о томе како је био велики државник атински.

Ето с каквим смо припремама од стране управе ушли у позориште ми што смо желели да чујемо „лепе стихове Војислављеве на српској позорници.“

„Песника“ смо разумели, „Радослава“ мање — то је у осталом фрагмент —, а „Периклову смрт“ ни најмање.

„Песник“ је послужио као пролог, што је само могло бити у недостатку правог пролога, или специјалног предавања о Војиславу, које би нам у толико боље пало, у колико нам је „Позоришни лист“ мршаве податке пружио. (У позоришној управи и онако седе све сами српски литератори и сигурно пријатељи покојног Војислава).

„Радослав“ је први чин једне трагедије која би, по свој прилици, била рђава да су јој и остали чинови као овај, али то је што од Војислава једино право драмско имамо, те је свакако морало ући у комбинацију за позоришно вече.

„Периклова смрт“ је била најтежа да се савлада. Тешкоћа је било и техничких, али преко њих би се најзад и прешло, пошто се унапред зна како је у том погледу наша бина примитивна. Главно је да није испало детињасто и смешно, а за длаку је висило. Али оне друге замерке су замашније, и преко њих се не може прећи, јер је сасвим било у власти управиној да се отклоне. Истина је — и то је могао

опазити сваки редовнији посетилац нашег позоришта — да оно што се у комаду одваја од обичног склопа интриге, оно што је дубље, што се осећа, речју његова поезија, готово свакад пропада. Код нас се још већином кубури да се како тако изнесе скелет драме, а оставља се гледаоцу да својом маштом допуни како уме оно што му је представа остала дужна. Можете сад представити како изгледа једна ствар у којој ничег другог и нема до чисте поезије, и то своје врсте, мало аристократске, са темом која апсолутно захтева претходно детаљно објашњење.

Ја бих дао главу одсећи, ако је ико од оно мало света у позоришту умео себи или другоме објаснити шта је оним људима на бини. Још као за пакост умешала се музика са претензијама да по обиму буде равна спеву.

Наравно, кривица је пала на глумце, као на оне који су на делу ухваћени, али њима није ништа лакше него изговорити се на подстрекаче, на управу која им није дала довољно проба и није их упућивала да како ваља савладају Војислављеву дикцију.

Стихови су или рђаво говорени, или рђаво схваћени, или једно и друго комбиновано. Да ће у овом лежати поглавита тешкоћа, морало се унапред знати, а тако исто, да се без петнаест до двадесет проба не може ни мислити на пристојну представу ових Војислављевих, мало на силу за позориште узетих спевова.

С каквим се правом може од нас тражити да уживамо у лепоти стихова, кад они до нас нису допрли у тој својој лепоти?

На тих петнаест до двадесет проба ваљало је радити као да се ради са певачима. Звучности стиха мора се дати сав јек, али глумац исто тако мора умети да изговори пет шест стихова једним дахом, ако су они у вези један с другим, и ако би се иначе губила целина. И најдужи стих може се рећи за четири секунда; за минут, дакле, петнаест. Па онда настаје питање интонације. Код нас има примера, да је не седма реч у реченици, него седми слог у четвртој речи за „септиму“ виши од тона првог слога.

Па онда настаје, управо тиме се почиње, да треба сваки самогласник да се поштено изговори, јер код нас има нешто што чак опасно личи на ъ и ь, као да смо у бугарском позоришту. Па онда настаје питање о акцентовању, које се решава на сасвим произвољан начин. И тако даље.

Ето на шта је требало обратити пажњу, и на шта је вредело обратити пажњу ради Војислава. Не мислим да би се ово све одмах отклонило, и да би Војиславу био уштеђен овај потпуни пораз: дугогодишње зле навике не могу се као руком однети, али би се видео напор да сваки са своје стране уради што највише може. Данашњој управи то бар не би било тешко, кад има глумачку школу, и у њој професора за драмску дикцију.

Под овим условима сасвим је вероватно да утисак Војислављев на публику не би промашио, и да би био дубок. А зарад тога се ваљада и приређивало ово вече.

Најзад ја не разумем што сва три ова спева нису наштампана у „Позоришном листу“? Да тај лист и не излази, за то вече ваљало га је специјално издати. Како ствари стоје, на тај бисмо начин припомогли сами себи да осетимо утисак, без кога је цела мука у лудо. На пример, на оном страховитом месту, где се из даљине, у „Перикловој смрти“, чује протегнуто урлање паса, подишла би нас језа, овако, ако нам то из читања није више свеже, по музици која је тада свирана, нисмо могли погодити. У осталом, музике је било више него што је било прилике за њу. За потребу „Перикловe смрти“ могла су се употребити два три пасажа, макар туђа. У извесним тренуцима, с тога што је има сувише, сметала је говору глумаца, или је говор глумаца сметао њој. Још би готово понајбоље било, кад је већ нарочито написана, да нам је одсвирана пре него што се завеса дигла, те би нас припремила на оно што нас чека. Тако би бар труд г. Беничког био издвојен од опште пропасти тога вечера, и могао би се засебно оцењивати.

Позориштем се може врло много учинити за народну књижевност. То јасно сведоче негативни примери којима

данашња управа изобилује. По неуспеху овог вечера, може се од прилике назрети какво је требало бити.

Света је било мало на првој представи, а на другој, кад се поновило, са изузетком „Радослава“ место кога је уметнут нов један чин под насловом „Прокоп“ од Ж. Романовића — још мање. Овоме је узрок најпре што се ово вече дало, као што сам рекао, у невреме, а после што се не може очекивати од публике да се јаче интересује за ствар него што управа показује да јој она на срцу лежи.

Пошто су гостовања ове сезоне у тој мери злоупотребљена, да чак ни покојна Адријана Лекуврер, да нешто устане из мртвих, не би успела електризовати публику, — није ни чудо што је одлични загребачки глумац М. Димитријевић нашао празне клупе и ложе. Сад читамо у новинама да ће одмах за њим доћи некаква руска глумица из не знам кога театра московског. А кад ће нам донети оно велико звоно, што га, кажу, кад бруји чује цела варош и три села више?

Драгомир М. Јанковић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

ИЗЛОЖБА АМАТЕРСКИХ ФОТОГРАФСКИХ СНИМАКА.

Прва изложба аматерских фотографских снимака у Грађанској Касини отворена је на Духове. Велик број радова разноврсних по предмету и начину израде лепо и укусно је приказан; а уметничка садржина сликâ особито нас је обрадовала, јер превазилази наша очекивања.

Том својом садржином има се ова изложба сматрати и као подстрекач лепог укуса, интересовања за лепим, као помоћник уметничком покрету код нас.

Фотографија снимљена с уметничким разумевањем и осећањем, изнесена пред очи онога који осећа и разуме лепо, постаје слика у души таког гледаоца. Истина, то постаје и сама природа пред даровитим посматрачем. Али њих је мало.

Велика већина не уме да види природу, растројава своју пажњу незнатним појединостима, гледа, а не види целину, интонацију, слику. Стога је заслуга вешта фотографа што он својим снимцима скреће пажњу мање вештих на лепо у природи, помаже развијању осећаја за лепим, уметничког осећаја. Зато, кад ми желимо да ова изложба буде претходник једној чистој уметничкој изложби у Београду, мислимо да тој жељи није повод само наша наклоност за сањаријама.

Радови гг. Др. Марка Николића и Војислава Т. Стефановића такви су, да би могли заузимати најлепше место у свакој сличној изложби. Има пак међу њима таквих који су ближи правим сликама, него фотографским снимцима, а то су они дивни Gummidruck-ови, у којима се јасно види рад фотографов, да у снимку истакне своју индивидуалност, и тиме претвори фотографије у фине цртеже и acque forti. Сравњујући снимке бр. 647 са Gummidruck-ом 648 и 769 са 770, може се свак лако о томе уверити.

Највећи број изложених предмета заузимљу „предели“. Међу њима морају се на првом месту споменути ови прекрасни радови г. Др. М. Николића: Бр. 641. *Мотив са Топчидерске реке.* II, слика пуна интонације, са лепо подељеним chiaroscuro'м, широком уметничком израдом. — Бр. 640 (I награда) са истим лепим својствима, само што је мало тежа у подели јасних и тамних партија, али можда садржи с тога више неке тајанствености. — Бр. 639 и 663 два снежана предела, од којих први интересује својом лепом интонацијом, други благим нијансама лепо моделоване масе снега. Бр. 648, са своје простоте и лепоте, једна је од најлепших слика ове изложбе. Бр. 680, 679, 627, 654, 675, 645, 622, 635 — сви лепи, сваки достојан пажње и похвале.

У исти ред спадају и слични радови г. В. Т. Стефановића. Бр. 774 *Мотив из Топчидера* пун је светлости, духа, нежности и лепог уметничког схваћања природе. — На слици бр. 775 осећамо југовину на небу, на Дунаву; снимак пун интонације.

Као врло добро успеле слике воде спомињемо слике г. проф. Мих. Р. Живковића под бр. 137 (III награда), г. Исака Леви под бр. 217 (IV награда), и г. Димитрија Тешића под бр. 812 (V награда).

Морамо још да са похвалом спеменемо радове г.г. Ђорђа Исаковића, Мих. Банковића, Војислава Јовановића, Др. Војислава Суботића, Живана Грбића.

Најбоље студије глава, портрете, фигуре, изнели су г.г. Војислав Стефановић, Марко Стојановић и Др. Марко Николић.

Глава старца од првога под бр. 770 (II награда) прави утисак лепога, са пуно знања и осећања рађена цртежа: тако је ту згодно употребљен Gummidruck. — Исто се може казати и за *Офелију* бр. 770. — Снимци пак под бр. 771 и 780 за нас су врхунац онога што се уметнички постићи може фотографским апаратом.

Г. Марко Стојановић износи нам богату збирку портрета и фигура београдских личности, 'интересних типова, хумористичних лица и група. Сви су снимци „тренутни“; многи представљају кретање, радњу и занимају нас вешто изабраним моментом, без усиљености и нарочитог позирања; осим тога међу њима има портрета мајсторски рађених.

Г. Др. Марко Николић показао нам је своју вештину и у добром броју изложених портрета и студија фигуре (бр. 548, 549, 555, 560, 621, 684, 634) с једном симпатичном збирком из дечјег живота.

Од интереса — пуна актуалности — збирка је лепих фотографија из Манџурије, послатих од г. ђенерала Дејана Суботића.

Г. Др. Чеда М. Михајловић дао нам је велику збирку добрих слика Париза и његових, већином скулпторских, споменика, с једном лепом групом портрета (бр. 499) и неколико нежних дечјих ликова, пуних живота и сунца.

Ограничен простор не допушта нам да набројимо још неколико радова који лепо пристају у друштво већ споменутих, и који нас заједно са њима утврђују у мишљењу,

ћа је ова изложба управ успела, и да у њој видимо жив зрачак светлости на путу к лепоме у првом културном центру Српства.

Rhacusinus.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Песме Цветка Јаковљевића. Београд, 1901.

За љубав оних који мисле да ће идеализам опет победити, г. Јаковљевић се прихватио незахвална посла да делом доказује како није истина да пар кобасица или, како он каже, кренвиршала, вреди онолико колико је неко рекао једном приликом. Он је издао књигу песама, којој горе исписасмо наслов, и из поговора тим песмама види се, осим његова мишљења о поменутој животној намирници, и шта је г. Јаковљевић хтео да да̂ својим песмама и шта мисли да је њима дао. Књига је изишла поодавно, али ни лист ни читаоци, ни сам г. Јаковљевић нису ништа изгубили што се о г. Јаковљевићу доцније говори.

Кад је Бог стварао српски народ, дао му је, вели г. Јаковљевић у свом поговору, поред доста зле судбине, и три лепе одлике, свега три, које су га увек красиле: *песничку душу, мелодичан језик,* и *грло певачко.* У г. Јаковљевића су познате биле две од ових одлика: мелодичан језик и грло певачко. Трећу, песничку душу, хтео је да нам покаже овом збирком својих песама. Њоме је хтео да нас увери, да је певао не само грлом но и душом, да дакле има све што је Србину Богом дано.

Њему је тешко било погледати сву душевну сиромаштину данашњег нараштаја. Изишле су му пред очи величанствене слике наших предака, слике Краљевића Марка и Обилића, Јевросиме и Косовке Девојке, Милоша и Ђорђа Његоша и Сарајлије, Бранка и Јакшића. Јакшић је био последња слика. Више их није било. Ланац је био прекинут, и у садашњости је г. Јаковљевић нашао само празне груди

и душу хладну као лед. Он се решио да настави прекинути ланац, да попуни ову лепу галерију слика, да докаже да још има и пуних груди и топлих душа, и да у исто време стане поред Бранка и поред Јакшића.

Кад смо прочитали поговор овим песмама, и видели г. Јаковљевићево дубоко уверење у ваљаност његових песама, ми смо те песме почели читати готово са извесним нестрпљењем. Нестрпљење је, на жалост, расло што смо даље читали... Песме су г. Јаковљевића доиста врло слабе песме.

Ти си мени, песмо, била
Првих дана друга смела
И пружала лака крила
Куд је моја душа хтела!...

Али ова душа није хтела далеко. Она се зауставила на једноме идеалу у кога су: вито тело, рујне усне, млечно грло,

Очи дивне, коса — свила,
Усне, лице — цветак вити!... (Sic!)

и томе идеалу она тепа: „снаго моја“, „лепо моје лане“, „данче бео“, „мило моје злато“, „цвете вити“, „срећо моја“, итд. итд., онако као, вај! у толиким другим песмама. Она тај идеал тражи на све стране:

Где год дођем, где ми нога стане
Крај твог двора, ил’ на каквој стази
Осврћем се, лепо моје лане,
Не би л’ око да ми тебе спази —

и вечито га налази иза каквог џбуна, испод густог витог грања, „под зеленим грањем“, и то ноћу, увек ноћу, па му милује „чедно тело“, љуби „медена уста“ и „страсном руком нежно мрси бујне косе“. За ову душу нема друге љубави до те под тим грањем, баналне, намештене, лажне. У свакој песми осећа се оскудица имагинације, идеја и осећања; свака је слика у њима лажна, или простачка, или сувише позната.

То је можда отуда, што је г. Јаковљевић сву своју пажњу обратио на слик, који је, нема сумње, добра ствар, али само кад даје силине осећајима и мислима, чега код

њега нема. Он је изгубио из вида да поезија није вештина сликовања речи, па је због слика пренебрегао све друго. У целој збирци његових песама на слик је једина пажња обраћена, а све што је пред њим, дошло је узгред и случајно, да попуни стих. Отуда у стиховима безброј бесмислица. Тако, у песми: „Ако, ако!“... наћи ћете онакве стихове:

А по једној уској стази
Дивна мома цвеће гази.

Каква је то стаза по којој је посађено цвеће? Али требало је сликовати *стази* и *гази;* г. Јаковљевићу је то било главно, па се није ни освртао на то што ће таква два стиха бити бесмислица. Он их шта више, понавља, и то у истој песми:

Да по овој цветној стази
Моја нога с тобом гази.

У другим песмама, опет све због слика, наћи ћете: да топло сунце жари стадо бело, да су усне и лице цветак вити, да се осмехом утиру сузе „што их очи росе“, да је *лице* снежна груда, да тиче свија лаки лет, да тиче шарних крила слеће човеку на груди где се нежно свија к'о румене руже цвет, да нека драгана пружа лако крило да падне овоме или ономе на груди, да мутни облаци пружају лет, да ћуте и не́ме тице *гласне,* да су звезде сузе које капљу у тихо море, да тија поћца лахором шири славујев глас итд. итд., — све којешта! И таквих примера има необично много.

Али ни слик није добар. Он је, истина, правилан, правилан по акценту, али није ни хармоничан, ни звучан, ни редак, ни нов; увек га је лако предвидети, увек је без тешкоћа које би се имале савладати, а често, врло често се понавља, по некад чак и у истој песми.

Писац је вероватно искрен; али овом искреношћу нису добили ништа ни књижевност ни писац.

Ђ.

Џон К. Ингрем, *Историја Политичке Економије,* превео с енглеског Милић Ј. Радовановић, професор Велике Школе.

Последњих година опажа се живљи покрет у нашој економско-финансијској књижевности. До скора се о економским и финансијским питањима, која тако дубоко засецају у интересе земље, расправљало само у новинарским чланцима, писаним обично тенденцијозно и без дубљег познавања ствари. Сад већ постоји и стручан лист „Финансијски Преглед", и неколико повећих радова, махом превода, који заслужују сваку пажњу.

Међу тим радовима ваља нарочито споменути г. Милића Ј. Радовановића превод *Ингремове Историје Политичке Економије.* Ингремово дело истиче се међу свима делима у којима је критички изложена историја економских доктрина, како пишчевим дубоким познавањем предмета тако и изврсним распоредом и оригиналним излагањем. Али, и ако је писац без замерке кад излаже те доктрине, може му се пребацити да је одвећ строг, чак и пристрасан, у оцени писаца који не припадају историјско-филозофској школи. Ингрем је присталица учења Огиста Конта; за њега је Политичка Економија саставни део Социологије, а не одвојена научна дисциплина. А одричући сваку вредност економској науци, Ингрем је одриче и људима, који су покушали да од Политичке Економије створе науку. Због тога се може оспорити тачност његовог мишљења о Малтусу, Рикарду и Џ. Ст. Милу.

У опште, кроз цело дело осећа се утицај школе којој писац припада; а та је школа исто тако далеко од истине, као и класичка школа. Јер, као што је претерано постављати као закон принципе економске вештине, који немају ничег општег ни апсолутног, што, у осталом, Ингрем с правом замера присталицама класичке школе, исто је тако претерано спорити могућност, да се од Политичке Економије створи наука, и то наука, која није само једна глава Социологије. Економски појави разликују се од осталих друштвених појава, и ако су с њима у непрекидној вези.

Због тога је врло корисно, што је г. преводилац допунио издање Ингремове *Историје* уводом, у коме је изложио суштину и развитак историјско-философске школе. Тим је, у неколико, обраћена пажња читаоцима на гледиште, на које се ставља писац при оцени присталица оних економских школа којима он сам не припада.

Али се, и поред горње замерке, не може оспорити велика вредност Ингремовог дела. Преведено на све важније европске језике, оно је несумњива добит и за нашу књижевност. А српско издање заслужује у толико већу пажњу, што преводилац зна не само језик на ком је оригинал написан, а то доказује овај, у сваком погледу, изврстан превод, већ и предмет о ком се дело бави; међутим, ни једна ни друга особина не находи се увек у наших преводилаца стручних дела.

Др. Мом. А. Нинчић.

Latinsko-hrvatski rječnik za škole. Izdanje drugo priredio Mirko Divković, ravnatelj kralj. gornjogradske gimnazije zagrebačke. Bez kruta veza stoji 7 kr. 50 fil. U Zagrebu, troškom i nakladom kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade. 1900. Велика осмина, VII + 1161 стр.

Позната је ствар, да су 1881. год. М. Ваљавац, Фр. Петрачић, М. Дивковић и С. Жепић превели Хајнихенов латински речник (који је протумачен немачким речима). Лане је прештампао тај речник М. Дивковић *фонетиком* и *крупнијим словима*, зато је овај речник мало шири и дужи и за 100 страна дебљи од старога (1881). Г. Дивковић је на много места и језик поправио, али на више места и смисао покварио; види н. пр. *capito, choragus, cornum, prora* и т. д. У старом је речнику стајало, да је *capito, onis*, m. = „главаш, главоња...“, али је г. Д. то покварио и написао „главурда, главетина“, по својој прилици зато, што он мисли, да је ein Grosskopf = „главурда, главетина“. Тако је и код речи cornum стајало у старом речнику „дрењица“, дренула (Kornelkirsche)“ = „дрењина“, а г. Д. је место тога на-

писао „дријен“, тако да је у њега cornum (дрењина) и cornus (дрен) једно те исто: „дријен“.

Ево још неколико примера: picea = „бор“; — pinus = „оморика, бор“. Зар је „оморика“ и „бор“ једно те исто дрво? Оморика је друго дрво а није pinus (као што је доказао Ј. Панчић, а сад стоји и у Вукову Речнику 1898). Pinus је бор, а picea је смрча, што потврђују и талијанске речи pino и picea, које имају исто значење. Према томе треба поправити значење у речи pinetum, pineus и т. д. — Stadium = „стадиј, грчка мјера, дуљина од 200 мјетара или 125 корака.“ Стадија није ни „200 метара“ ни „125 корака“. Зар је „200 метара“ = „125 корака“? — Sepia = „сипа (морска риба).“ Тако и 1881. год. Sepia није риба. — Senticetum, sentis = „драча“. Између sentis и senticetum разлика је као између „бор“ и „борик“, „врба“ и врбљак“ и т.д. — Rado тумачи г. Д., „стругати, остругати“; „остругати, обријати“; abrado: „остругати, острићи, ошишати“; tondeo: „стрићи, острићи, бријати, обријати“; detondeo: „острићи, стрићи, ошишати“... Дакле radere значи „обријати“, а abradere „острићи, ошишати“! Tondere значи „бријати, обријати“ а detondere нема тога значења! Оваквих погрешака има *врло много.*

Г. Д. мисли, да је етимологија *гатање,* зато каже да су речи *filix* и ἕλιξ, *sterto* и δαρθάνω и т. д. сродне. Срећом нема много етимологије, јер се у овом речнику сродне речи негде помињу а негде изостављају. Сродне се грчке речи помињу н. пр. код: mater, pater, socer, domus, и т. д., а изостављају се код: sex, septem, octo, decem, pes и т. д.

И у *методу* има врло знатних погрешака, н. пр. о речима ratio, sum исписане су три стране, о речима ad, in, res више од две стране, о многим речима има више од једне стране. Ученик може каткад потрошити *десет до двадесет минута,* док нађе шта на неком месту у писца значе речи ratio, res и т. д. У Ингерслевову речнику (1881) запремају речи ratio и res свака од прилике *половину* стране. Колика је то разлика!

Г. Д. често различне речи једнако преводи, н. пр. hibiscum и malva, milium и panicum и т. д. Ученик не може из овога речника научити, каква је разлика у значењу у многих речи н. пр. у porto, fero. gero (gesto); loquax и garrulus; foris, ianua, ostium, porta, valvae и т. д.

Г. Д. не пише једнако страна имена. Он пише н. пр. Алцибијад, Цекроп, Цербер, Цир, и т. д.; поред тога пише Алкидама, Керамик, Сикијон, Тукидид, Ферекид и т. д. У азбучном реду пише Цефал, Халцедон, Сцир, Сците и т. д. а поред тога Кефал (код Procris), Халкедон (код Xenocrates, Thrasymachus), Скир (код Lykomedes), Скићани (код Anacharsis) и г. д. Ученик може мислити, да су *Сците* и *Скићани* два различна народа. За тим пише Шпарта и т. д. Шпартак; уз то Сперхеј, Спурина, Стагира и т. д. — Властита имена гради г. Д. сад од основе сад од номинатива, а не држи се никаква правила, н. пр. пише: Бијант, Димант, — Калхас, Сифакс, и т. д.

И иначе има у језику знатних погрешака, н. пр. град Секванаца (код Vesontio), брат Јупитара и Плутона (код Neptunus), лука Илирије (код Nymphaeum) и т. д. Треба: секвански град, Плутонов брат, лука у Илирији и т. д. — Тако и *чиним распасти се* (код liquefacio), *поименце* (м. особито) код pecus, Tyrannio и т. д. [namentlich = 1) по имену, поименце (н. пр. казивати), 2) особито; за то г. Д. и онда каже *поименце,* кад треба рећи *особито* (namentlich, besonders], „зид, јаму повући, murum fossamque...“ (perducere). Како се може *зид* или *јама вући?*

Према томе се види, да је ово *слаб речник.* Овде сам поменуо мало примера, зато што ћу на другом месту о њему више говорити.

Речник Јована Ђорђевића биће и у ствари бољи од овога, а у методу је без сумње бољи, а и Ингерслевов је без сумње много бољи.

В. Ђерић.

БЕЛЕШКЕ.

Књижевност:

— *Цитирање Његоша.* Одавна се Његош цитира на три ћошка. Рећи: „тврд је орах воћка чудновата, не сломи га ал' зубе поломи", или „тврд је орах воћка чворновита, не сломи га ал' поломи зубе", (или: „ал' саломи зубе"), или тако од прилике — то је било обично, такве слободе сваки је новинар себи допуштао. Али у последње време почели су новинари, цитирајући „Горски Вијенац", мењати много што шта, не само ред речи или поједине сличне изразе. Један вечерњи лист наш навео је пре кратког времена оно место из „Горског Вијенца": „смијешна је ова наша љубав", итд. па му се учинило згодно да још једном парафразује ову идеју, и дода из своје главе: „смијешно је наше братакање". Обично још писац пропрати те тако наведене стихове речима: „да наведемо како је *лепо* казао владика песник" итд. Али ево сад и озбиљнији књижевници почеше исто тако. Г. Милан Недељковић, карловачки професор, у једној својој студији што је изишла у последњем броју „Летописа", навео је овако Његошеве стихове:

„Бјеше тама земљу притиснула,
„На олтару плакаше канђело,
„Нигђе нада до у једног Бога —
„О кукавно Српство угашено".

Сваки који познаје *Горски Вијенац,* зна да овај последњи стих никако не долази уз горње стихове, него у самом почетку спева, док су они први стихови с краја спева. Ни иначе их нема смисла уједно наводити; такво навођење вређа својом дисхармонијом. Боље би г. Недељковић учинио да је место њега задржао почетни лепи стих овога пасажа: „бјеше облак сунце ухватио." После, није у 1. стиху тачно да је тама *земљу* притиснула, него треба да стоји *гору,* и не у оном реду речи него: „бјеше гору тама притиснула". Даље, није (у 2. стиху): *на олтару* него *пред олтаром.* Најпосле, навођење оног трећег стиха је врло лепо. Његош тај стих никад није написао, и врло је добро учинио. Тај је стих

сам Г. Недељковић „из свој памет дуздисаја“, што рекао Калча. На част му, али бисмо га молили да други пут од таквих стихова поштеди сиротог Његоша који тиме невин страда. Нека поштеди и „Летопис“ од тога. Јер је нама одиста жао што сарадници његови неће увек да укажу дужну пажњу том нашем врло уваженом и заслужено уваженом часопису. (П.)

= *Додатак Поменику.* — Ове, 1901. године навршава се седамдесет година живота а педесет година рада на српској књизи нашега до сада најплоднијега књижевнога радника *Милана Ђ. Милићевића.* Као нека јубиларна књига плоднога књижевника наштампан је ових дана, у издању Чупићеве Задужбине, овај „Додатак Поменику од 1888.“ У овој књизи, како сам писац у предговору напомиње, „прекађено је преко сто шездесет гробова знаменитих Срба, и на сваком гробу ужежен је ма и најмањи провлак, да се колико толико осветли име и рад покојников.“ Управо, у овој је књизи забележено сто двадесет и једно име знаменитих људи нашега народа, који су преминули до краја 1900. године, и уза свако име су најопштије, често и сасвим суве белешке, махом узете из службених чиновничких листа, и то чини први, главни део овога „Додатка“. У другом су делу исправци и додаци о животу четрдесет шесторице наших знаметих људи, о чијем је животу већ писано у „Поменику“ од 1888.

Ми ћемо се на ову књигу вратити.

(— ч —)

= *Ламартинове „Белешке о Србији.“* — Један наш сарадник преводи на српски Ламартинове „Белешке о Србији“, које су штампане у његовом спису Voyage en Orient, па како је дознао да је нешто од тих „Бележака“ преведено на српски и штампано у једном нашем старијем часопису, то ће бити особито захвалан ономе ко га буде хтео известити, преко нашега уредништва, где је тај превод угледао света (назначити натпис листу, годину и свеску).

(П.)

= *Charles Loiseau.* Les chemins de fer du Balkan occidental. Paris, impr. Chaix, 1901. 8, 13 стр., с картом.

Писац ове брошуре, познати и осведочени пријатељ нашега народа, говори о најновијем пројекту босанских железница, а нарочито о значајности крака Сарајево—Митровица, и тимочко-јадранској железници.

Ова књижица заслужује пажњу наших државника и јавних радника. Оштампана је из Revue de Paris. (Н.)

= *Revue d'Europe,* париски часопис који уређује грофица M. Colonna, поче је доносити од овогодишње фебруарске свеске низ чланака Sur l'instruction publique en Bosnie-Herzégovine, par *Louis Olivier*. Писац је ових чланака, директор париске *Revue générale des sciences,* који је пре неколико година био организовао једну научну екскурзију по Босни и Херцеговини и као ресултат њенога рада публиковао прошле године опширну монографију о Босни и Херцеговини (*Revue générale des sciences,* mars-avril.). Све ово, што износи о јавној настави у овим окупираним српским земљама, написано је на основу званичних података и обавештења датих из владиних кругова. Отуда и она пишчева тенденција да представи, како је босанска влада *подједнако* расположена према свима вероисповестима у земљи, и како *подједнако* потпомаже наставу и православних и мухамедоваца и католика. Међутим, целоме је свету позната она очајна и упорна борба, коју воде најодличнији представници наших саплеменика православне и мухамедове вере у Босни и Херцеговини ево већ десетак година за црквеношколску аутономију, пошто је владин систем напарен противу најприроднијих и најсветијих права српскога народа без разлике вероисповести. (Н.)

= Онима који се јаче интересују за стару талијанску књижевност, као и свима који воле књижевну критику и леп стил, топло препоручујемо најновију књигу Емила Гебара (Emile Gebhart), професора на Сорбони: *Флорентински приповедачи средњега века* (Les conteurs florentins du moyen âge, 1901, Hachette, 3·50). У тој су књизи студије о Бокачу, Франческу Барберини и Франку Сакети. Нарочито се студија о Бокачу одликује фином књижевном анализом и исцрпним познавањем културно-историских прилика. Писац готово трансфигурише „Декамерон", открива и најмању тенденцију приповедача, објашњава све чиме овај представља своју епоху, истиче потпуно начин како је Бокачо преносио и прекрајао старе приче средњега века. Друге две студије тако исто указују значај оне двојице поменутих приповедача, откривају положај њихов у оном времену, и представљају њихову личност и таленат интимно и рељефно. Ова је књига једна од најбољих Гебарових књига, и са највише топлине је написана. Ко је имао прилике да позна његове

Почетке Препорођаја у Италији, или његову *Мистичну Италију, Калуђере и папе;* или да слуша његова врло занимљива предавања о Данту, Петрарки и другим класицима талијанским, тај ће знати колико вреди ова последња књига овог најбољег француског познаваоца талијанске књижевности и једног од најбољих уопште. (П.)

Нове књиге:

= *Додатак Поменику од 1888.* Знаменити људи у српскога народа који су преминули до краја 1900 г. Написао М. Ђ. Милићевић. (45. издање Чупићеве Задужбине). У Београду. Штампано у Државној Штампарији Краљевине Србије, 1901. 8", стр. III. и 193.

= *Мостар некад и сад.* Пише Лука Грђић-Бјелокосић. Прештампано из „Звезде“. Београд. Милош Велики — штампарија Бојовића и Мићића, 1901. 8", стр. 32.

= *Рад у I разреду основне школе.* Написао Ј. Миодраговић. Друго прерађено издање. У Београду. Штампано у Државној Штампарији Краљевине Србије, 1901. 8", стр. VII. и 199.

= *Спољашњи односи Србије новијега времена.* Трећа књига, 1869—1872. Написао Јов. Ристић. Београд. Штампарија код „Просвете“ С. Хоровица, 1901. М. 8", стр. XV и 352.

= *Сунцокрет,* књига за децу. Саставили наставници народних школа. Уредио Мих. Јовић. Београд. Штампано у Државној Штампарији Краљевине Србије, 1901. М. 8", стр. 144.

= *Љубичица,* књига за децу. II. струк. Написао Мих. Јовић. Београд. Издање књижаре Велимира Валожића, 1901. Штампарија код „Просвете“ — С Хоровица. М. 8", стр. 74.

= *Приче из Светога Писма.* Израдио Ђ. Ивковић, учитељ. Београд. Накладом књижаре Велимира Валожића, 1901. Штампарија? М. 8", стр. 80.

= *Ђул-Марикина Прикажња.* Приповетка. Написала Јелена Јов. Димитријевића. Прештампано из „Нове Искре“. У Београду. Штампано у Државној Штампарији Краљевине Србије, 1901. 12", стр. 109.

= *Развитак технике у 19 столећу и њен утицај на културу.* Предавање, држао у дворници Вел. Школе 6. маја К. Савић. Београд. Електрична нова трговачка штампарија, 1901. М. 8°, стр. 44.

= *Ко је Ђемо Брђанин?* Прилог испитивању историјских трагова у српским народним песмама. Београд. Штампарија Мате Јовановића, 1901. 8°, стр. 21.

Оштампано из Караџића за 1901. год.

= *Црнојевићи и Црна Гора* (1479—1528). Историјска расправа Јов. Н. Томића. Из LVIII, LX и LXII Гласа Српске Краљ. Академије. Београд 1901. 8 , стр. 143—200, 65—152, 47—111.

О овој ћемо књизи нарочито проговорити.

= *Hans Landsberg,* Hérmann Sudermann. Berlin. 1901. Gose Tetzlaff. Mk. 1.

= *G. Karpeles,* Allgemeine Geschichte der Litteratur von ihren Anfängen bis auf die Gegenwart.

Са овом свеском писац је ову своју лепо писану Општу Историју Књижевности довео до краја XIX века.

= О трошку босанске владе, штампане су ове брошуре, поводом прошлогодишње светске изложбе у Паризу, и раздаване посетиоцима босанско-херцеговачкога павиљона. — Постараћемо се, да неколико међу њима прикажемо опширније. — *Ballif* (Philippe), Organisation du service météorologique en Bosnie-Herzégovine et résultats des observations relatifs à la pluie. Paris, impr. de la Cour d' appel, 1900. 8°, 35. p. — *Bosnie-Herzégovine* (la) à l' Exposition internationale universelle de 1900 à Paris. Avec deux chromotypies, une planche en noir et 60 illustrations. Vienne (Austriche), impr. Adolphe Holzhauser, 1900, s. d. (1900), in — 8°, 135. p. (Писац је ове књиге агенат босанске владе и главни комесар на изложби Henri Moser). — *Dlustuš* (Jules), De l' enseignement primaire en Bosnie-Herzégovine, exposé au Congrès international de l' enseignement primaire à Paris du 2 au 6 août 1900. Paris, impr. de la Cour d' appel, 1900, in — 8°, 12 p. — *Havelka* (Auguste), Rapport sur l' abroriculture frutière en Bosnie-Herzégovine. Paris, impr. de la Cour d' appel, 1900, on 8°, 10 p. — *Hoerman* (Constantin), Achat et enlèvement de fiancées en Bosnie-Herzégovine. Paris, impr. de la Cour d' appel, 1900, on 8°, 10 p. — *Hoernes* (le D' Maurice),

Trésors d' objets d' argent trouvè à Strbci, en Bosnie. L' époque de la tène en Bosnie. Paris, impr. de la Cour d' apppel, 1900, on 8°, 26. p. — *Hubor* (Victor C.). Les caisses d' assistance de district en Bosnie-Herzégovine. Rapport fait au VI-e Congrès international d' agriculture. Paris, impr. de la Cour d' appel, 1900, 8°, 19 p. — *Lilek* (Emilian), De l' enseignement secondaire en Bosnie-Herzégovine, exposé au Congrès international de l' enseignement secondaire à Paris du 31 juillet au 3 août 1900. Paris, impr. de la Cour d' appel, 1900, 8, 20 p. — *Preidlsberger* (le D' Sos.), La lithiase en Bosnie, considérée au point de vue de ses rapports avec les conditions géologiques et hydrologiqeus du pays. Paris, impr. de la Cour d' appel, 1900, 8°, 40. p. — *Rapport* (le) concernant le développement de l' agriculture en Bosnie-Herzégovine, depuis 1878. Mesures adoptées par le gouvernement. Conférance pour le VI-e Congrès international d' agriculture, du 1-er au 8 juillet 1900. Paris, 8°, 28 p. — *Reiser* (Othmar), L' activité déployée dans le domain ornithologique sur le territoire de la péninsule des Balkans par le Muséum de Bosnie-Herzégovine. Rapport présenté au III-e Congrès international d' ornithologie à Paris (du 26—30 juin 1900). Paris, impr. de la Cour d' appel, 1900, 8°, 14. p. — *Sur l' apisculture* en Bosnie-Herzégovine. Paris, impr. de la Cour d' appel, 1900, in 16°, 10 p. *Truhelka* (le Dr. Ciro), Les restes illyriens en Bosnie. Paris, impr. de la Cour d' appel, 1900, 8°, 10 p.

(Н. С. П.)

= *Позоришна дела Мељака и Халевија* (Théatre de Meilhac et Halévy). C. Levy. 1901. 5 vol. 3·50.

У овој свесци су: Le Réveillon, Les brebis de Panurge, Toto chez Tata, La Périchole, La clé de Metella, le Brésilien. Препоручујемо свима пријатељима позоришта и ову као и раније свеске ових писаца, увек тако пуне духа и опсервације, поред њихове драмске вредности.

= *Утвара* од Павла Буржеа (Le Fantôme). Plon. 1901. 3·50.

Овај роман који је излазио у Revue des deux mondes имао је исти успех као и ранији романи истога писца. Тема овог романа је ово: очајање није последња реч живота; хришћанска вера може да дигне душу која је клонула под ударцима тешке душевне борбе.

= *Прве године* од Жила Симона (Les premières années). Flammarion, 1901.

Једна од занимљивих књига публикованих у последње време. У њој су испричане прве успомене пишчеве из његова јавног и књи-

жевног живота. Нарочито су у књизи занимљиве анегдоте о Билозу као уреднику чувенога часописа француског Revue des deux Mondes.

= *Наполеон* од Розберија. (Napoléon, La dernière phase, Hachette, 1901).

Ова књига о којој је европска штампа много и симпатично говорила, изишла је и у француском преводу Августина Филона, познатог књижевника и једног од најачих познавалаца, међу Французима, енглеске књижевности и живота.

= *Речник париског диалекта* од Аристида Бриана. (L' argot au XX siècle, par Aristide Bruant; Flammarion, 1901. Цена 10 дин.).

Препоручујемо овај речник нашим преводиоцима данашњих француских писаца. Да је састављач овог речника у прилици да добро познаје париски диалекат, знају сви којима су познате његове врло популарне песме, спеване скоро искључиво у том диалекту.

= *Историја талијанске уметности* од Адолфа Вентури. (Adolfo Venturi, Storia dell'arte Italiana, Milano, Hoepli, 1901. p. 558. L. 16).

Ово је прва свеска овог великог и важног дела. Обухвата период од почетка хришћанства до Јустинпана. У делу има пуно бакрореза и осталих илустрација.

= *Басне* од Трилусе (Favole romanesche, di Trilussa. Roma, Voghesa, 1901. p. 78. L. 2).

Ово су скупљене басне врло популарног писца Салустрија који их је у разним новинама досада публиковао под псевдонимом Трилуса. Многе су басне писане у диалекту.

= *Луцифер*, драма А. Бутија (A. Butti, Lucifero, dramma in quattro atti. Milano. Fratelli Treves. 1901. L. 4.).

Сматрана као једна од најбољих драма овога драматичара који међу модерним талијанским заузима једно од првих места. Теза: тријумф вере и религиозног осећања над скептицизмом и рационализмом.

= *Кардучи* од Ђ. Кјаринија. (Giuseppe Chiarini, Giosuè Carducci. Impressioni e ricordi. Bologna. Zanichelli, pag. 376. L. 3).

Скупљени чланци, који су за последњих тридесет година у новинама излазили, и у којима овај познати талијански критичар разматра скоро сва најважнија дела Кардучијева.

Власник, Свет. С. Симић. — Уредник, Богдан Поповић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

Књига II, број 6. — 16 јуни, 1901.

КРАЉЕВИЋ МАРКО

ПО ДРУГИ ПУТ МЕЂУ СРБИМА. (1).

Салетели ми Срби, па више од пет стотина година кукај: „Јао Косово!“ „Косово тужно!“ „Куку, Лазо!“ Плакасмо тако, претећи кроз плач душманима: Ми ћемо овако, ми ћемо онако! Плачемо ми јуначки и претимо, а душман се смеје; а ми се досетисмо у јаду Марка, па узесмо зивкати човека да устане из гроба, да нас брани и свети Косово. Зивкај данас, зивкај сутра, зивкај сваки час, за свашта: „Устани, Марко!“ „Дођи, Марко!“ „Погледај, Марко, сузе!“ „Куку Косово!“ „Шта чекаш, Марко!“ И тако то зивкање пређе у безобразлук. Напије се неко у механи, па се тек, кад потроши паре, ражали за Косовом, обузме га неко јуначко чувство, па одмах; „Јао, Марко, где си сад!“ И то, брате, није мало, него је то тако трајало преко пет стотина лета. На Косову већ читава баруштина српских суза, а Марко се претурао по гробу, претурао, па се већ и мртву човеку досадило.

И једног дана право, па пред Божји престо.

— Шта је, Марко? пита га Господ благо.

— Пусти ме, Боже, да видим шта раде доле они моји слепци; досади ми њихова кукњава и зивкање!

— Е, Марко, Марко, уздахну Господ, све ја знам; али кад би им се могло помоћи, ја бих им помогао.

— Само ми, Господе, поврати Шарца и оружје, и дај ми стару снагу, па ме пусти да огледам, могу ли шта учинити.

Бог слеже раменима и махну забринуто главом.

— Иди, кад желиш, рече, али нећеш добро проћи.

*

И одједном, неким чудним начином, Марко се на свом Шарцу обрете на земљи.

Окреће се око себе, разгледа предео, али никако да се разабере где је. Гледа Шарца. Јест, Шарац онај исти. Гледа топуз, сабљу; напослетку одело. Све исто, сумње нема. Маши се тулумине. И она ту, пуна вином; ту су и лаки брашњеници. Све га уверава да је он, онај стари Марко, али никако да разазна где је. Како му се тешко бејаше одлучити шта да сад на земљи предузме, он најпре одјаши Шарина, веза га за једно дрво, скиде тулумину, и узе пити вино, да би, к'о вели, тако на доколици, о свему добро промислио.

Пије тако Марко и обзире се не би ли запазио кога познатог, док тек прозвижда поред њега један на велосипеду и, уплашен од Маркова чудна коња, одела и оружја, потера што брже може, освраћући се да види колико је већ далеко од опасности. Марко се опет највише препаде од чудна начина путовања и помисли да је каква утвора; али ипак се реши да се с тим чудовиштем пусти у борбу. Попи још један леген вина и дође крвав до очију, један даде Шарцу да попије, па онда вржe тулумину у траву, самур-капу намаче на очи, и узјаши Шарца, који већ беше од пића крвав до ушију. Врло се јунак расрдио и рече Шарцу:

— Ако л' ми га, Шаро, не достигнеш,
Сломићу ти ноге све четири.

Кад саслуша Шарац овако страховиту претњу, на коју се већ одвикао на оном свету, потече као никад дотле. Како је силан полегао, све коланима брише прашину по друму, а бакрачлије туку црну земљу. Бежи и онај пред њиме као да крила има, и све се окреће. Гонили се тако два пуна сата, па нити онај да утече нити се даде Марку стигнути га. Догнаше се тако близу до једне путничке механе; кад то виде Марко, побоја се да му сасвим не

утече у какав град, а и беше му се већ досадило јурити се, па му у том паде на ум топузина. Извади је из теркија и викну срдито:

— Да си вила, па да имаш крила,
Ил' да су те виле одојиле,
Пак да си ми лани побјегнуо,
Данас би те ухватио Марко!...

Рече то, пак заљуља топузином покрај себе, и пусти је.

Онај погођен паде, али га ни земља не дочека жива. Допаде Марко до њега, извади сабљу, те му одсече главу, метнуо је Шарцу у зобницу, па се певајући упути оној путној механи; а онај остаде копајући ногама крај оне врашке справе (заборавих рећи да је и њу Марко исекао сабљом, оном истом што су је ковала три ковача са три помагача своја, те је за недељу дана удесили у оштрицу да може сећи камен, дрво, гвожђе, једном речју сваку амајлију).

Пред механом било пуно сељака, па кад видеше шта се учини и сагледаше срдита Марка, дрекнуше од страха и пренуше куд који. Оста сам механџија. Тресе се од страха као у најжешћој грозници, клецају му ноге, разрогачио очи, а пребледео као мртвац.

— Ој Бога ти, незнани јуначе,
Чиј' су ово пребијели двори?

пита га Марко.

Незнани јунак муцка од страха и једва на једване јаде објасни да је то путничка механа и да је он главом механџија. Марко се каза ко је и од куд је, и како је дошао да освети Косово и да убије Султана турског. Механџија само схвати речи: „да убијем Султана“, и још више га страх обузе, и све више што Марко даље причаше, и запиткиваше куда је најпречи пут до Косова и како ће доћи до Султана. Говори Марко, а онај дркће од страха и само му у памети: „да убије Султана!“ У мало у несвест није пао. Најзад Марко осети жеђ па заповеди:

— Механџија, донеси ми вина,
Да ја јунак жеђцу поутолим,

Јера ми је грдно додијала.

Ту Марко одјаши Шарца, веза га пред механом, а механџија уђе да донесе вино. Врати се отуд носећи малу чашу, од „деци“, на послужавнику. Тресу му се руке од страха, те се пљуска вино из оне чаше, и тако приђе Марку.

Кад виде Марко ону малу чашу, бедну, испљускану, помисли да онај збија с њиме шалу. Расрди се јако и ошину механџију дланом по образу. Ударио га је тако лако, да му је померио три здрава зуба.

Одатле Марко опет појаши Шарца, па пође даље. Међутим они сељаци што се разбегоше одјурише право у срез полицији, да јаве за страховито убиство; а ћата отправи депешу новинама. Механџија привије на образ хладне облоге, узјаши коња, па право лекару, те узме уверење за тешку повреду; оде затим адвокату, те га овај детаљно испита о свему, узме му паре, и напише кривичну тужбу.

Начелник среске нареди одмах једном писару да са неколико наоружаних жандарма пође у потеру за зликовцем, а депешом пошље распис по целој Србији.

Марко и не сања шта му се спрема и како су већ стигле две три страшне тужбе „снабдевене прописном таксом“ и наводима параграфа за убиство, за тешку повреду, за увреду части; па онда, ту је већ „претрпљени страх“ „претрпљени болови“, „трошкови око лечења“, „толико и толико накнаде за прекинути рад у механи, дангуба, писање тужбе, и таксе“. А већ за проношење обеспокојавајућих гласова о убиству Султанову јављено је одмах министарству шифром и отуд дође брз одговор: „Нека се та скитница одмах ухвати и најстрожије казни по закону; а најревносније нека се мотри да се такви случајеви не понављају, јер то захтевају интереси наше земље, која је сад у пријатељским односима с турском царевином.“

Муњевитом брзином разнесе се глас на далеко о страшном човеку са чудним рухом и оружјем и још чуднијим коњем.

Марко се упутио друмом од оне механе. Шарац иде ходом, а Марко се наслонио рукама на облучје, па се чуди

како се све то изменило: и људи, и околина, и адети, све, све. Би му тешко што је устајао из гроба. Нема њему оних старих другова, нема с ким да пије вино. Свет ради по околним њивама. Сунце припекло да мозак проври, радници се повили, раде и ћуте. Он стане крај друма, па их довикне, у намери да пита за Косово; а радници, кад га угледају, дрекну од страха, па прсне куд који из њиве. Сретне се с неким у путу, а онај стукне и стане као укопан, избечи очи од страха, обазре се лево, десно, па као смушен смукне преко сндека или врзине. Што га Марко више призива да се врати, онај све жешће бежи. Наравно да сваки од поплашених одјури право у срез и тужи за „покушај убиства“. Пред среском кућом закрчио народ да се не може проћи. Вриште деца, кукају жене, узбунили се људи, пишу адвокати тужбе, куцају се депеше, тумарају полицајци и жандарми, по касарнама трубе дрече на узбуну, звоне црквена звона, држе се по црквама моленствија да се та беда отклони од народа. Проструја глас кроз масу да се повампирио Краљевић Марко, те се од те страхоте поплашише и полицајци и жандарми, па и сами војници. Куда ћеш се, брате, борити с Марком живим, а камо ли још кад је вампир!

Јаши Марко лагано и чуди се човек што Срби беже од њега, кад су га толико звали и толико му певали. Не може да се начуди чуду. Најзад помисли да још и не знају ко је он, па кад дознаду замишља задовољно како ће га дивно дочекати, како ће он искупити све Србе па се кренути на Султана. Идући тако, угледа крај друма диван хлад од велика раста, па сјаши Шарца, веза га, скиде тулумину и узе да пије вино. Пио тако и размишљао, па се јунаку мало попридрема. И Марко се наслони главом без икаква узглавља, и леже да борави сан. Таман га сан поче хватати, док тек Шарац, припазивши неке људе који Марка опкољавају, поче ногом тући о земљу. То беше срески писар с десет жандарма. Скочи Марко као помаман, пригрте ћурак изврнувши га наопако (био га скинуо због врућине), узјаши Шарца, узе у једну руку сабљу, у другу топузину,

а дизген од Шарца држи у зубима, па тако учини јуриш међу жандарме. Ови се препануше, а Марко онако срдит иза сна узе једног по једног даривати: ког сабљом, ког буздованом. Није се ни трипут окренуо, а већ свих десет с душом растави. Писар, кад виде шта би, заборави на извиђај и параграфе, већ даде плећа, па стаде да бежи. Марко се натури за њим и подвикну:

— Стани, к . . . . , незнана делијо,
Да те Марко куцне топузином!

То рече, па завуља топузину и пусти за „незнаним делијом“. Мало га дохвати само сапом од топуза, и онај паде као свећа. Звекнуше празне узенгије. Марко допаде до њега, али га не хте погубити, већ му руке саveза наопако; затим га обеси своме Шарцу о ункаш, и врати се својој тулумини; па кад узе пити рече оном беднику:

— Ходи к . . . . , да пијемо вино! . . .

Онај само стење од бола, превија се и праћа онако обешен о ункашу, а то Марку дође нешто за смеј, па се узе смејати како онај ситно цвили. „Као маче!“ помисли Марко, па опет у смеј; лепо се човек ухватио за трбух од смеја, а све му сузе на очи крупне као ораси.

Узе онај кроз плач молити да га пусти, а обећава да неће чинити кривични извиђај.

Марку се још више даде на смеј, па лепо да пукне човек; и од силног смеха немаде кад да говори десетерцем, већ погреши те ће рећи прозом:

— Па који те враг, јадниче у Бога, нагна амо?

Али ипак је Марко жалостивна срца. Ражали се човек, па тамап да приђе да одреши онога, кад погледа, а друга десеторица са једанаестим поглавицом, сви исто одевени као и они први, опет га опколили. Марко допаде до Шарца, збаци онога у траву (те се онај некако откотрља низбрдицом у сидек крај друма и зајеча), а Марко узјаши Шарца, па онако исто учини јуриш. Опет, док се окрену два три пут, свих десет жандарма с душом растави, а писар опет стаде да бежи, те Марко и њега стиже сапом од топузине. Веза га и обеси о ункаш, па онда оде да извади

оног првог из ендека. Онај сав каљав и мокар, па се цеди вода из њега, а само му очи вире из блата. Марко га једва од силна смеја донесе до Шарца, па и њега обеси с друге стране о ункаш. Цеди се с овога вода и блато, а оба се копрцају и стењу, цвиле немоћно и покушавају да се спасу, а Марко све више у смеј, те чак једном узвикну:

— Е, вала, само због оваког смеја не жалим што сам долазио с оног света.

Али где је среће, ту увек има и несреће. Тако и сад. Таман Марко задовољан да се врати тулумини, те, као вели, да докусура и онај остатак вина, док тек из даљине се чуше трубе и добоши. Све ближе и ближе. Шарац поче узнемирено фрктати на нос и стрељати ушима:

— По-мoooћ! зацвилеше она двојица.

Све ближе и ближе, трубе и добоши све јасније се чују, тутњи земља под тешким топовима, грунуше плотуни пушака. Шарац избечи очи, и узе скакати као помаман; закрешташе она двојица и узеше се праћати; Шарац све узнемиренији. Марко се прилично збуни од тог чуда, али се прекрсти, наже леген с вином и искапи, па пође Шарцу говорећи:

— Давор, Шаро, давор, добро моје,
Ево има триста шесет лета[1]
Како сам се с тобом састануо,
Још се никад ниси поплашио!
Бог ће дати те ће добро бити.

Грунуше топови, презну и сам Марко, Шарац скочи као да побесне; слетеше она двојица с њега и откотрљаше се у ендек, с кукњавом. Марко се од све муке насмеја, и једва успе да узјаши Шарца. Кад се изблиза већ чуше пушке и топови, стушти Шарац преко оног ендека као бесан, па јурну преко њива и усева, преко трња и јаруга. Не може Марко да га заустави. Повио се по коњу, заклонио руком лице, да га не изгребе трње; спао му самур калпак, одскаче сабља од бедара, а Шарац гази све под собом, и јури као бесомучан. Таман изиђе на чистину, а

[1] Оно на другом свету није ни рачунао.

кад тамо виде да је опкољен војском. Јече трубе, бију добоши, грувају пушке, грме по околним височима топови. Пред њим војска, за њим војска, лево, десно, свуда. Шарац се пропе, па јурну право, Марко докопа топуз и кидиса у гомилу, која биваше све гушћа око њега. Тераше се више од два сата, док Шарац поче бацати крваву пену, а и Марко се већ уморио ударајући оном тешком топузином. Пушке му не могаху лако додијати, јер је на њему оклоп од гвожђа, а испод њега панцир-кошуља исплетена од челика, а поврх тога три ката одела, па тек ћурак од курјака. Али, које пушке, које топови, које маса удараца савладаше Марка. Одузеше му коња, одузеше оружје, везаше га, и стражарно га спроведоше у срез на ислеђење.

Пред њим десет војника, за њим десет, и тако с обе стране по десет с пуним пушкама и бајонетима на њима. Руке му везане наопако, па ударене лисице; на ноге метнули тешке окове од шесет ока. Као главна стража је батаљон војника напред, батаљон позади, а са стране отуд и отуд тутњи по једна батерија топова. Све то спремно као у ратно доба. Шарца воде дванаест војника, по шест са сваке стране, а и њему метнули јаке ћустеке и мрежу на уста, да кога не уједе. Марко се намрштио, у образима допао сетан, невесео, опустио бркове, те пали по раменима. Сваки му брк колико јагње од по године, а брада до појаса, као јагње годишњаче. Уз пут, кад га спроводе, пење се светина по врљикама, плотовима и дрвећу, само да би га видели, а он и иначе све оне око себе за читаву главу, и више, надвисио.

Доведоше га у среску кућу. У својој канцеларији седи срески начелник, мали журав човечић, упалих груди, тупа погледа, кашљуца при говору, а руке му као штапићи. С леве и десне стране стола његова по шест пандура са запетим пиштољима.

Изведоше окована Марка преда њ.

Капетан се уплаши од окована Марка, дркће, као у грозници; избечио очи, па не може да проговори. Једва се прибра и, кашљуцајући, поче промуклим гласом питати:

— Како се зовете?

— Марко Краљевић, јекну гласина, и капетан се стресе и испусти перо; они пандури стукоше назад, а светина заглави врата.

— Молим вас, говорите тише, јер стојите пред влашћу. Ја нисам глув. Кад сте рођени?

— 1321 године.

— Одакле сте?

— Из Прилипа града бијелога.

— Чиме се занимате?

Марко се нађе у чуду кад га ово упита.

— Питам: јесте ли чиновник, трговац, или радите земљу?

— Није мени ни бабо орао,
Пак је мене љебом одхранио!...

— Каквим сте послом дошли онда?

— Како, каквим послом? Па зовете ме из дана у дан већ пет стотина година. Једнако ме певате у песмама и кукате: „Где си, Марко?“ „Дођи, Марко!“, „Куку Косово!“ па ми се већ у гробу додијало, и замолих Бога да ме пусти да дођем амо.

— О, брате слатки, глупо си урадио. Којешта, та то се само тако пева. На песму, да си био паметан, не би ни полагао, нити бисмо сад имали толику невољу, и ми с тобом и ти с нама. Да си званично, позивом, позват, е то је већ друго. А овако немаш олакшавајуће околности.... Којешта, каква посла ти овде можеш имати?.. Заврши капетан нервозно, а у себи помисли: „Иди до врага и ти и песма. Измотавају се људи, те певају којешта, па сад мене овде да хвата грозница!“

— Ој давори ти, Косово равно,
Шта ли си ми дочекало тужно,
После нашег честитога кнеза
Да цар турски сад по теби суди!..

говори Марко као за свој рачун, а затим се обрати начелнику среском:

— Ја ћу поћи, ако нико неће,

Хоћу поћи макар доћи нећу,
Отићи ћу граду Цариграду,
Погубићу цара од Стамбола....

Капетан подскочи с места.

— Доста, то је нова кривица. Ви нам тиме чините грдну несрећу, јер сад је наша земља у пријатељским односима с турском царевином.

Марко зину од чуда. Кад то чу, у мало не паде у несвест. „У пријатељству с Турцима, па кога ме врага зивкају!“ мисли у себи, и не може да се прибере од чуда.

— Него, молим вас, ви сте починили силне кривице за које сте оптужени:

1. — 20 овог месеца извршили сте грозно убиство над Петром Томићем, трговцем, који се штао на велосипеду. Убиство сте извршили с предумишљајем, што сведоче сведоци наведени у тужби: Милан Костић, Сима Симић, Аврам Срећковић, и други. Покојног Петра сте, према тачном увиђају и лекарском прегледу, убили тупим тешким оруђем, а затим сте мртвацу одсекли главу. Хоћете ли да вам прочитам тужбу?

2. — Напали сте истог дана на Марка Ђорђевића, механџију из В...., у намери да га по својој свирепој природи убијете; али је он срећно умакао. Томе уваженом грађанину, који је бивао и посланик народни, избили сте три здрава зуба. Према лекарском уверењу, то је тешка повреда. Он је поднео тужбу, и тражи да се казните по закону и да му платите отштету, дангубу, и све парничне трошкове.

3. — Извршили сте убиство над двадесет жандарма и тешко сте ранили два среска писара.

4. — Има преко педесет тужаба за покушаје убиства.

Марко не уме да проговори од чуда.

Ми ћемо овде ствар иследити, а дотле ћете бити у затвору овде, па ћемо после ствар спровести суду. Тада можете узети кога адвоката да вас брани.

Марко се сети побратима Обилића, па помисли како би га он тек бранио! Дође му нешто тешко, проли сузе од очију, и јекну:

— А мој побро, Обилић Милошу,
Зар не видиш, ил' не хајеш за ме,
У какве сам јаде запануо,
Хоћу русу изгубити главу
А на правди Бога истинога!..

— Водите га сад у затвор! — рече капетан бојажљиво, и промукло се закашља.

*

Ствар је, наравно, даље ишла својим правилним током. Пошто полиција учини увиђаје на лицу места, детаљно иследи кривице, спроведе сва акта суду на даљи рад.

Суд је одређивао претресе, позивао сведоке, чинио суочења. Државни тужилац, разуме се, тражио је да се Марко осуди на смрт; Марков адвокат опет ватрено доказује да је Марко невин, и тражи да се пусти у слободу. Марка изводе на суђење, саслушавају, враћају опет натраг у затвор, и он се некако збунио од чуда шта се све чини с њиме. Најгоре му бејаше што је морао пити воду, а он на њу није навикао. Све би он лако поднео, јунак је, али осећаше да му вода веома шкоди. Поче се сушити и венути. Ни онај Марко, ни дај Боже! Лепо дође човек као биљка, висе аљине на њему као да нису његове, а кад иде чисто се поводи. Често је у очајању јекнуо:

— Ах Боже, та ово је горе од проклете азачке тамнице!

Напослетку суд донесе пресуду, у којој, имајући у виду заслуге Маркове за Српство и многе олакшавајуће околности, осуди Марка на смрт, и да плати отштете и све парничне трошкове.

Ствар оде апелацији и она смртну казну замени вечитом робијом, јер узе Маркове кривице као дело политичке природе, а касација нађе неке неправилности, и врати акта суду, тражећи да се још неки сведоци испитају и закуну.

Две године је тако трајала та судска процедура, и напослетку и касација оснажи преиначену пресуду, којом се Марко осуђује на десет година робије у тешком окову, а да плати све кривичне и судске трошкове, али не као политички кривац, јер је доказао да не припада ни једној политичкој партији.

Наравно да се за овакву пресуду имало на уму да је то велики народни јунак Краљевић Марко, и да је ово суђење јединствен случај. Најзад није ни била лака ствар. Нашли се у забуни и највећи стручњаци. Како ћеш осудити на смрт неког који је и иначе пре толиког времена умро, па се наново појавио с оног света?

*

И тако Марко на правди Бога допаде тамнице. Како се судски и кривични трошкови нису из чега другог имали наплатити, то се јавном лицитацијом одреди продаја Маркова Шарца, одела, и оружја. Оружје и одело одмах откупи држава за Музеј, а Шарца купи трамвајско друштво.

Марка ошишају, обријају, окују у тешке окове и обуку у бело одело, и спроведу у град београдски. Ту је Марко мучно муке какве никада није ни мислио да може подносити. Испочетка је викао, љутио се, претио; али се постепено свикне и мирно преда судбини. И, разуме се, да би га за то време издржавања казне научили чему, и спремили за друштво у коме треба по издржаној осуди да дела као користан члан, почеше га мало по мало привикавати корисним пословима: Носио је воду, заливао баште и плевио лук, а доцније почне учити да прави бритвице, четке, кудеље, и вазда других ствари.

А сиромах Шарац вуче трамвај јутром и вечером, без престанка. И он оронуо. Заводи се кад иде, а чим га уставе задрема, и сања можда срећно доба, кад је пио из чабра румено вино, носио у гриви златне плетенице, на копитама сребрне потковице, на прсима златна силамбета, а узду позлаћену, — када је на себи носио у љутим бојевима и мегданима свога господара, и под њим стизао

виле. Сад је омршао: сама кожа и кости, броје му се ребра, а о кукове можеш торбе обесити.

Марку је најтеже било кад се деси случај, те га спроводе некуд на рад и види свога Шарца тако пропала. Више га је то болело него сви његови јади. Често би, кад види Шарина тако бедна, пролио сузе и с уздахом започео:

— Давор, Шаро, давор, добро моје!....

Шарац се онда окрене, па болно зарже, ал' у том зазвони кондуктер и трамвај крене даље, а стражар учтиво опомене Марка да продужи пут, јер му импоноваше снага и раст Марков. Тако и не доврши реченицу.

Тако је сиромах Марко мучио муке за род свој десет година, не напуштајући идеје о освети Косова. Трамвајско друштво је Шарца шкартирало, те га купи неки баштованџија, да му окреће долап.

(Свршиће се).

Радоје Домановић.

ЕВГЕНИЈА ГРАНДЕ.

(6).

— Ви нећете да ме слушате, Гранде, одговори му Кришо. Купујте их брзо, за две године добићете двадесет на сто, осим камате и одличног курса, пет хиљада ливара дохотка на осамдесет хиљада динара. Сад је цена осамдесет динара и педесет пара.

— Видећемо, одговори Гранде трљајући браду.

— Боже! рече бележник који беше отворио новине.

— Шта је? узвикну Гранде у тренутку кад му Кришо поднесе новине пред очи рекавши му: — Читајте овај чланак.

„Г. Гранде, један од најуваженијих париских трговаца, убио се јуче из пиштоља. Пре тога видели су га као и обично на берзи. Раније је био послао председнику Скупштине своју оставку, а тако исто дао је оставку и на звање судије у трговачкоме суду. Банкротства г.г. Рогена

и Сушеа, његовога банкара и његовога бележника, упропастила су га. Уважење које је г. Гранде уживао и његов кредит беху при свем том такви, да би без сумње нашао помоћи на париској пијаци. Штета што је овај честити човек подлегао првом тренутку очајања; итд.“

— Ја сам то знао, рече стари виноградар бележнику.

Ове речи следише господина Кришо, који поред све своје бележничке равнодушности осети неку хладноћу у леђима, кад помисли да је Гранде из Париза узалуд можда преклињао милионе Грандеа из Сомира.

— А његов син, тако расположен јуче...?

— Он још ништа не зна, одговори Гранде са истом мирноћом.

— Збогом, господине Гранде, рече Кришо који све разумеде и оде да умири председника од Бонфона.

Дошавши кући, Гранде затече доручак готов. Госпођа Гранде, којој Евгенија обисну о врат да је пољуби са оним живим и искреним засведочавањем љубави које у нама изазива какав потајни бол, седела је већ на својој столици и плела себи рукаве за зиму.

— Доручкујте ви слободно, рече Нанона, која је силазила низ степенице хватајући у корак по четири басамака, млади господин спава као анђелак. Ала је леп са затвореним очима! Ја сам улазила, звала га. Аја! не одзива се тај.

— Нека га, нека спава, рече Гранде, пробудиће се данас доста рано да чује рђав глас.

— Шта то? упита Евгенија спуштајући у каву два мала парчета шећера, — нису имала више од неколико грама свако, јер их је чича Гранде сам секао у доколици.

Госпођа Гранде, која се не беше усудила да постави ово питање, погледа свога мужа.

— Убио му се отац.

— Мој стриц?... рече Евгенија.

— Сиромах младић! узвикну госпођа Гранде.

— Да, сиромах, настави Гранде, јер нема ни паре.

— Бога ми, он спава као да је Краљ, рече Нанона благим гласом.

Евгенија престаде јести. Срце јој се стеже као што се срце стеже у жене кад, први пут, обузме цело њено биће саучешће, изазвано несрећом онога кога воли. Она се заплака.

— Што плачеш, кад ниси ни познавала свога стрица? рече јој отац и управи на њу један од оних погледа изгладнелога тигра, којим је без сумње гледао своје гомиле злата.

— Али, господине, рече слушкиња, ко се не би сажалио на тога јадног младића који спава као јагње и не знајући за свој удес?

— Тебе, Нанона, не питам! ти језик за зубе.

Евгенија дознаде у томе тренутку, да жена која воли треба увек да крије своје осећаје. Она не одговори.

— Док се ја не вратим ви му, надам се, нећете ништа говорити, госпођо Гранде, настави старац. Ја морам да идем да наредим копање јарка око мојих ливада на друму. Вратићу се у подне на доручак и говорићу са синовцем о његовим стварима. — Што се тиче тебе, госпођице Евгенија, ако плачеш за овим гиздавцем, престани, моје дете. Он ће убрзо отпутовати у Индију. Ти га више нећеш видети...

Чича узе рукавице са шешира, навуче их са обичном мирноћом, погодивши с муком прсте, и изиђе.

— Ах! мама, ја једва дишем, узвикну Евгенија кад је остала сама с мајком. Никад ми није било овакво тешко.

Видећи да јој је кћи пребледела, госпођа Гранде отвори прозор и доведе је на свеж ваздух.

— Боље ми је, рече Евгенија после неколико тренутака.

Ово нервозно узбуђење код природе која се дотле чинила мирна и хладна прибра госпођу Гранде; она погледа своју кћер са оном нежном проницљивошћу којом су мајке обдарене за предмет своје љубави, и погоди све. Али, заиста, живот чувених сестара Маџарица, које су једном природном погрешком биле срасле једна за другу, није

био тешње скопчан но што је био живот Евгенијин и њене матере, које су вечито биле заједно, заједно на овом прозору, заједно у цркви, и заједно спавале у истом ваздуху.

— Јадно моје дете! рече госпођа Гранде и узе Евгенију за главу да је наслони на своје груди.

На ове речи девојка диже главу, испита мајку једним погледом, прочита њене тајне мисли и рече јој:

— Зашто да га пошље у Индију? Ако је несрећан, зар не треба да остане овде? није ли он наш најближи сродник?

— Тако је, моје дете, то би било сасвим природно; али твој отац има својих разлога и ми их морамо поштовати.

Мајка и кћи седоше ћутећи, једна на своју столицу на подметачима, друга у своју малу наслоњачу; и обе узеше свој рад. Препуна захвалности што јој је мајка тако дивно разумела срце, Евгенија је пољуби у руку и рече:

— Како си добра, драга мама! На ове речи заблиста се материно старачко лице, чију свежину беху уништиле многобројне патње.

— Допада ли ти се? упита Евгенија.

Госпођа Гранде одговори само осмехом; затим, после кратког ћутања, рече тихим гласом:

— Да га ти већ не волиш? То не би било лепо.

— Не би било лепо, настави Евгенија, зашто? Допада се теби, допада се Наноии, зашто се не би допао мени? Знаш шта, мама, хајде да му спремимо сто за доручак.

Она баци рад; мати учини то исто рекавши јој:

— Баш си дете!

Али јој је годило да оправда детињарију своје кћери делећи је с њом.

Евгенија дозва Нанону.

— Шта хоћете сад опет, госпођице?

— Нанона, ваљада ће бити кајмака за доручак?

— Биће за доручак, одговори стара слушкиња.

— Знаш шта, скувај за њ каву врло јаку; чула сам од г. де Грасена да се у Паризу пије кава врло јака. Метни много каве.

— А где ми је?

— Купи.

— А ако ме сретне господин?

— Неће, он је на ливадама.

— Идем одмах. Али господин Фесар питао ме је већ да нам нису дошла Три Мудраца, кад ми је дао свеће. Цела ће варош знати за наше расипање.

— Ако твој отац примети шта, рече госпођа Гранде, у стању је да нас туче.

— Па нека нас туче, ми ћемо примити ударце на коленима.

У место сваког одговора госпођа Гранде диже очи к небу. Нанона узе капу и изиђе. Евгенија даде бео чаршав и убрусе, донесе неколико гроздова, које беше забаве ради повешала на тавану; ишла је кроз ходник на прстима, да не би пробудила свога рођака, и не могаше се уздржати да не прислушкује на вратима дисање које се у подједнаким размацима чуло са његових усана.

— Несрећа је будна, док он спава, рече она у себи.

Она узе најсвежије лишће од лозе, нарећа грожђе тако укусно како би га наредио какав стари кувар, и сва срећна донесе га на сто. У кујни покупи крушке које њен отац беше одбројао и сложи их међу лишће у облику пирамиде. Била је готова да изнесе све што има у кући, али су кључеви били код оца. Нанона се врати носећи два свежа јајета. Кад је угледала јаја, Евгенији чисто дође да загрли Нанону.

— Закупац Ланде имао јаја у котарици и, на моју молбу, даде ми их чича да ми се умили.

После два часа спремања, за које је време Евгенија двадесет пута остављала рад да види ври ли кава, да ослушкује шта јој ради рођак, који беше устао, њој пође за руком да спреми ручак врло прост, који није стајао скупо, али који је страховито одступао од укорењених

навика у кући. У њој се ручало стојећи. Сви су узимали мало хлеба, воћа или масла, и по чашицу вина. Кад је видела сто намештен крај ватре, столицу за столом на коме је било постављено за њенога рођака, два тањира воћа, шољицу за јаја, боцу бела вина, хлеб и пуно шећера на једноме тањирићу, Евгенија сва уздрхта, јер јој тек тада паде на памет, како би је погледао отац, да се нешто у том тренутку вратио. Зато је и погледала често на сахат, да срачуна може ли јој рођак ручати пре но што се врати старац.

— Не бој се, Евгенија; ако ти се отац врати, ја ћу све узети на себе, рече госпођа Гранде.

Евгенија не могаде уздржати сузу.

— Ох! добра мајко, узвикну она, ја те нисам волела колико заслужујеш!

Шарл, пошто је дуго и дуго ходао по соби, певушећи, напослетку сиђе. На срећу, било је тек једанаест сахата. Прави Парижанин! уложио је око облачења толико пажње као да је у замку оне отмене госпође која је путовала по Шкотској. Он уђе са оним љубазним и насмејаним лицем које тако лепо доликује младежи и које изазва код Евгеније радост пуну туге. Он беше узео олако губитак својих замкова у Анжују и ослови своју стрину врло весело,

— Како сте спавали, драга стрина? А ви, рођако?

— Добро, господине; али ви? рече госпођа Гранде.

— Ја врло добро.

— Мора да сте гладни, рођаче, рече Евгенија, седите за сто.

— Али ја никад не доручкујем пре дванаест, јер тада обично устајем. Него, тако сам рђаво провео на путу, да ћу готово да се мало заложим. У осталом...

Он извади најдивнији сахат који је Бреге икад направио.

— Гле, тек једанаест, па ја сам то поранио.

— Поранио?... рече госпођа Гранде.

— Да, али сам хтео да посвршавам своје ствари. Него, радо бих се мало прихватио, узећу мало пилетине или једну јаребицу.

— Света Богородице! узвикну Нанона кад чу ове речи.

— Јаребицу, рече у себи Евгенија, која би за једну јаребицу дала све што је била заштедела.

— Седите, рече му стрина.

Господичић се извали у наслоњачу као нека лепа жена кад се извали на свом дивану. Евгенија и њена мати узеше столице и седоше близу њега, крај ватре.

— Ви живите овде стално? рече им Шарл коме се дворница учинила дању још ружнија но што је била у вече, при свећи.

— Стално, одговори Евгенија гледајући га, осим за време бербе. Тада идемо да помажемо Нанони и сви седимо у опатији Ноаје.

— Не шетате се никад?

— По који пут недељом, после вечерње, кад је време лепо, рече госпођа Гранде, изиђемо до моста или да видимо како се коси сено.

— Имате ли овде позориште?

— Ићи у позориште! узвикну госпођа Гранде, гледати глумце! Али, господине, зар ви не знате да је то смртни грех?

— Изволите, драги господине, рече Нанона носећи јаја, спремили смо вам пилиће у љусци.

— О! свежа јаја, рече Шарл који, као људи који су навикли на раскош, беше већ заборавио на своју јаребицу. Та то је изврсно! Још кад бисте имали мало масла?

— Масла! Остаћете онда без колача! рече слушкиња.

— Та донеси масла, Нанона! узвикну Евгенија.

Евгенија је посматрала свога рођака, који је секао танке кришке хлеба, и уживала је у томе као што најосетљивија париска гризета ужива у каквој мелодрами у којој невиност односи победу. До душе, у Шарла, кога је одгајила отмена мајка а усавршила жена у моди, беху покрети умиљати, отмени, одмерени, као покрети какве каћиперке. Сажаљење и љубав једне девојке од утицаја су доиста магнетског. Зато Шарл, осећајући да је предмет посматрања своје рођаке и своје стрине, не могаде измаћи

утицају осећања која беху управљена на њ кушајући га тако рећи. Он управи на Евгенију поглед пун доброте, пун милоште, поглед који као да се смешио. Посматрајући Евгенију, он уочи изредни склад у цртама овога чедног лица, њено држање у коме беше оличена невиност, чаробни сјај њених очију, у којима су светлуцале младе мисли о љубави и у којима чежња није знала за насладу.

— Бога ми, драга рођако, да сте у великој ложи у опери и у балској хаљини, ја вам стојим добар да би стрина била потпуно у праву; ви бисте изазвали много грехова: жељу у људи, љубомору у жена.

Ова похвала стеже Евгенијино срце и испуни га радошћу, и ако ништа није разумела.

— О! рођаче, ви се подсмевате једној сиротој паланчанки.

— Да ме познајете, драга рођако, ви бисте знали да се ничега толико не гнушам колико подсмевања: оно квари срце, вређа све осећаје...

И он у сласт поједе кришку хлеба премазану маслом.

— Не, ја по свој прилици нисам довољно духовит да се подсмевам другима, и тај ми недостатак много смета У Паризу нађу начина да упропасте човека ако кажу: „Има добро срце“. Ове речи значе: „Сиромах, глуп је као носорог.“ Али како сам ја богат и познат са своје вештине у гађању, јер на тридесет корака, усред поља, из сваког пиштоља оборим лутку првим метком, то се нико не усуђује да ми се подсмева.

— То што сте рекли, рођаче, показује добро срце.

— Имате врло леп прстен, рече Евгенија; смем ли замолити да га видим.

Шарл пружи руку смакнувши прстен, и Евгенија поцрвене кад је врхом својих прстију дотакла ружичасте нокте свога рођака.

— Погледајте, мајко, како је лепа израда.

— Ао! шта је ту злата, рече Нанона посећи каву.

— Шта је то? упита Шарл смејући се.

И он показа дугуљасто земљано лонче, глеђенсано изнутра, опточено пепелом, на чије је дно падала кава враћајући се на површину течности која је кључала.

— То је кувана кава, рече Нанона.

— Ах! драга стрина, оставићу бар каква благотворна трага о своме бoрављењу овде. Ви сте много заостали! Ја ћу вас научити да кувате добру каву у џезви Шапталовој.

Он покуша да објасни систем Шапталове џезве.

— О, то је страшно заплетено, рече Нанона, требало би на томе провести свој век. Никад ти ја нећу кувати каву тако. Таман! а ко би полагао нашој крави траву, док бих ја кувала каву?

— Ја ћу је полагати, рече Евгенија.

— Баш је дете! рече госпођа Гранде гледајући своју кћер.

На реч дете, која је подсећала на бол готов да се излије на овог несрећног младића, све три жене заћуташе и погледаше га са саучешћем које му паде у очи.

— Шта вам је, рођако?

— Пст! рече госпођа Гранде Евгенији која хтеде да одговори. Ти знаш, кћери, да је твој отац узео на се да говори с господином.

— Реците Шарл, рече млади Гранде.

— А! ви се зовете Шарл? Лепо име, узвикну Евгенија.

Несрећа која се наслути не изостаје готово никад. Нанона, госпођа Гранде и Евгенија, које нису без страха помишљале на повратак старога качара, чуше на вратима лупу алке, чији им одјек беше добро познат.

— Ево оца! рече Евгенија.

Она диже тањирић са шећером, пошто је неколико грумена шећера оставила на чаршаву. Нанона однесе тањир с јајима. Госпођа Гранде диже се као преплашена кошута. Свима овлада неисказани страх, коме се Шарл зачуди, не могући га себи објаснити.

— Шта вам је? упита их он.

— Та иде отац, рече Евгенија.

— Па шта је с тим?...

Господин Гранде уђе, баци свој оштар поглед на сто, на Шарла, и виде све.

— А! а! спремили сте част своме рођаку, то је лепо, врло лепо! рече он не муцајући. Кад нема мачке код куће, мишеви играју.

— Част?... рече у себи Шарл, који није био у стању ни слутити живот и навике у овој кући.

— Дај ми моју чашу, Нанона, рече чича.

Евгенија донесе чашу. Гранде извади из џепа рожаст нож са широким сечивом, одсече кришку хлеба, узе мало масла, пажљиво га размаза и стаде јести стојећи. У том тренутку Шарл је заслађивао своју каву. Чича Гранде опази парчад шећера и погледа у жену, која пребледе и приђе три корака; он се наже на уво јадној старици и рече јој:

— Од куда вам оволики шећер?

— Нанона га донела од Фесара, нисмо имали.

Није могућно ни замислити како је живо овај неми призор занимао ове три женске: Нанона беше изишла из кујне и гледала је у дворницу да види шта ће бити. Шарл, пошто је окушао каву, нађе да је сувише горка и заиска шећер који Гранде беше већ затворио.

— Шта хоћете, синовче? рече му Гранде.

— Шећера.

— Сипајте млека, одговори домаћин, па ће вам кава бити слађа.

Евгенија поново узе тањирић са шећером, који Гранде беше већ затворио, и метну га на сто гледајући мирно у свога оца. Заиста, Парискиња која својим слабачким рукама придржава свилене лествице, да би олакшала бегство своме љубавнику, не показује више одважности но што је показала Евгенија кад је поново метнула шећер на сто. Љубавник ће наградити своју Парискињу, која ће му поносито показати своје повређене руке, чије ће нагњечене вене бити окупане сузама, пољупцима, и залечене уживањем; док Шарл није требало никад да проникне тајну силног узбуђења,

које је растрзало срце његове рођаке, поражене у том тренутку погледом старога качара.

— Зар ти, жено, нећеш ништа?

Јадна мученица приђе, бојажљиво одсече комад хлеба и узе једну крушку. Евгенија смело понуди оцу грожђа, рекавши му:

— Узми, тата, мало мога грожђа! — Узећете и ви, рођаче, је-л-те? Ово лепо грожђе донела сам за вас.

— О! ако им се не стане на пут, оне ће опљачкати за вас цео Сомир, синовче. Кад будете готови, отићи ћемо заједно у башту, имам да вам кажем нешто што није зашећерено.

Евгенија и њена мати погледаше у Шарла, и у изразу овога погледа млади се човек не могаше преварити.

— Шта значе те речи, стриче? Од како је умрла моја јадна мати... (на ове речи глас му омекша) никаква ме више несрећа не може задесити...

— О! ко може знати све несреће којима Бог хоће да нас куша? рече му стрина.

— Та та та та! рече Гранде, почеле су већ глупости. Жао ми је, синовче, кад погледам те ваше беле руке.

Он му показа рипиде, које му природа беше дала.

— Ово су руке створене за згртање талира! Вас су из малена научили да увлачите ноге у кожу, од које се праве торбе у које ми затварамо трговачке исправе. То је рђаво, рђаво!

— Шта хоћете тиме да кажете, стриче? Нека ме обесе ако и једну реч разумем.

— Ходите, рече Гранде.

Тврдица затвори нож, испи из своје чаше остатак белога вина и отвори врата.

— Будите храбри, рођаче!

Глас Евгенијин беше следио Шарла, који пође за својим страшним стрицем, обузет неисказаним неспокојством. Евгенија, њена мати и Нанона одоше у кујну, из неодољиве радозналости да мотре на представљаче призора који ће се одиграти у влажној баштици, кроз коју је стриц

најпре ћутећи корачао са синовцем. Гранде није био у забуни како ће рећи Шарлу за смрт његовога оца, него је осећао према њему неку врсту сажаљења, знајући да је без игде ичега, и он је тражио начина да ублажи јачину ове свирепе истине. „Ви сте изгубили оца!“ то није значило ништа. Оцеви умиру пре деце. Али: — „Ви сте без игде ичега!“ Све несреће земаљске скупа биле су у овим речима. И чича Гранде прође и по трећи пут кроз средњу стазу на којој је песак прштао под ногама. У важним приликама у животу наша душа чврсто приања за места на којима наилазимо на задовољства и на патње. Зато је Шарл са нарочитом пажњом разгледао џбунове у овој баштици, жуто лишће које је падало, опадање зидова, чудноватости воћака, живописне појединости које су имале остати урезане у његовој памети, вечито везане за овај судбоносни тренутак неком мнемотехником која је својствена страстима.

— Данас је врло топло, врло леп дан, рече Гранде удахнувши већу количину ваздуха.

— Да, стриче... Али зашто?...

— Слушај, синовче, рече стриц, имам да ти јавим рђаве вести. Твој је отац врло рђаво...

— Па шта ћу ја овде? рече Шарл. — Нанона, викну он, поштанске коње! Наћи ћу овде ваљада каква кола, додаде он окренувши се своме стрицу који је стајао непомичан.

— Излишни су и коњи и кола, одговори Гранде гледајући у Шарла, који не рече ништа и чије се очи укочише. — Јест, једниче мој, погодио си. Он је умро. Али то није ништа, има нешто горе, он се убио.

— Мој отац?...

(Наставиће се).

Х. де Балзак.

(*С француског превео* Д. Л. Ђокић).

ЗАЛАЗАК СУНЦА.

Још бакрено небо у висини сија
И црвѐни река од вечерњег жара;
Још подмукли пожар као да избија
Из црне шуме старих четинара.
Негде далеко чује се где хукти
Воденички точак промуклијем гласом;
Ал' над долинама док још небо букти
Цвет водени већ је засп'о над таласом.

Опет једно вече... И мени се чини
Негде далеко, преко трију мора̑,
При заласку сунца, у првој тишини,
Тужна, у сенци смарагдових гора —
Бледа, к'о Анђео, непозната жена
С круном и у сјају, седи, мислећ' на ме...
Тешка је, бескрајна, вечна туга њена
На домаку ноћи, тишине и таме.

Пред вртовима океан се пружа,
Разлеће се живо јато галебова,
У бокору мртвих, доцветалих ружа
Шумори ветар тужну песму снова...
Два грдна Сфинкса, према небу златном,
Стражаре немо и безгласно тако
Док она плаче... А за морским платном
Залази сунце побожно и лако.

И ја, ком не зна имена ни лица,
Све њене мисли испуњавам таде...
Верност јој збори са бледих усница,
Силна к'о самрт, к'о љубав без наде...

Ах! не реците ми никад: није тако,
Ни моје срце да то лаже себи!
Јер ја бих плак'о, ја бих вечно плак'о,
И никада се утешио не би...

J. Дучић.

ПРЕГЛЕД

НАЦИОНАЛНО-ПОЛИТИЧКОГ ЖИВОТА СРПСКОГА У XIX ВЕКУ.

(2).

Чим је устанак успео и мир се повратио, Кнез Милош беше у брзо, не чекајући никаквих признања из Цариграда, навалио да народу залечи ране које му зададе нечовечна владавина дотадашња и још нечовечније угушивање устанка. Одмах се земља уређује, судови се и друге власти постављају, безбедност настаје, становништво се множи, привреда се и трговина развијају. Године 1817 заснова се народна династија, на коју све више погледа Србин ода свуда. Неуморним петнаестогодишњим радом Милошеве дипломатије доби Србија и међународно признање свога бића. Хатишерифи 1830 године ујемчише јој дотле непризнана права, а 1833-ћа донесе јој проширење граница, донде докле их је имала у првом устанку (1812 године).

Напредак се осетио и у Црној Гори. Она се после 1815 дуго одмарала и прибирала, па се под владиком Радом (1830—51) поче уређивати. Почеци беху мучни а успеси спори и незнатни. Па ипак поступно и она постаје средиште које све силније привлачи к себи суседна православна племена под султаном. А како је и њу саму највише била створила борба с исламом, па ни сад на њеним границама никако не беше сталнога мира, она постаје у Српству символски представник његове борбе с Турцима. Тако Црној Гори и новији догађаји одржаваху верско обележје, које јој је прошлост њена дала. Та јој је црта још виднија била што јој на челу беху православни митрополити.

Устанак који је Србију створио (1804—15) имао је такође и верски карактер, па је ту белегу имало и све

што се даље радило од тада у Србији према муслимима, не само после 1815, него и после 1833 године.

Њено тадашње геније дипломатисање, које је тражило корисних веза где је год могло, остави (или можда мораде оставити) српске муслиме у суседној Босни сасвим изван својих комбинација. А они су у то време значајан чинилац.

Старој њиховој самосталности у Босни и Херцеговини запрети крајем друге десетине века погибао од Стамбола. Султан Махмуд II (1808—1839), наследник Селимов, завођаше по целој царевини преображаје по угледу на неке уредбе савремених јевропских држава. По духу и вршењу тих преображаја, требало је да се оставе неке установе и обичаји који су се дотле у турака сматрали као ствари и обележја чисте вере; али је још главније било што је ваљало и Босна да изгуби своју дотадашњу административно-политичку самосталност, да жртвује многе своје особитости новом стамболском централисму. Против тих атентата на чистоту вере и, уједно, против атентата на своје историске повластице устадоше босански муслими Срби и дигоше се против Цариграда.

То беше прилика да се покаже солидарност интересâ између оба брега Дрине; али она се не показа. Свест о заједничким националним интересима беше слабија од верске отуђености и сталешке подвојености. Босански бегови гледаху с бесним презрењем на шумадинске „свињаре“, те пошени само својим престарелим идеалима пођоше сами да се огледају. Борба коју тако заметнуше беше, на турском земљишту, судар старога и новога времена; Срби босански беху заточници прошлости, стамболске Османлије — савремености. У том судару српска старина — неосвежена соковима новогâ живота, непонесена никаквом животворном мишљу, неподржана љубављу и помоћу рођене браће — подлеже. Бошњаци буду разбијени и на Бањској, и на Лиму, и пред Сарајевом, те изгубише политичку самосталност (1832).

Њихов пораз беше средовечном Српству знатан удар, који ће, као стварни губитак, доцније осетити и целина

народна. После ће Бошњаке (1849) и Херцеговце (1850) још више сломити у име Цариграда Омер-паша, те ће средовечна сталешка Босна бити доведена до близу политичке пропасти. Најгоре је међутим што они остају туђи новом животу српском, те живе без икаке узајмице са својом околном браћом. Њима је туђ сав државни рад и напредак у Србији и у Црној Гори.

Али ако обе кнежевине не привлаче Србе муслиме под Турском, не привлаче ни католике у Аустрији. Друкчије је пак с тамошњим православнима. Истина, ни њих оне не привлаче онолико колико султанову рају; ипак они две младе српске државе, нарочито Србију, обавијају свом топлином душе своје. Политичке границе не сметају да се они с тамошњом браћом сматрају као једно. Свест о јединству ојачаваху и подмлађиваху, с једне стране, и у већине тамошњих сељака, као и по осталоме Српству, народне песме, како их гуслари разношаху а, с друге стране, у свештенства, учених људи и у грађанском реду ондашња „славјанска“ и „славено-серпска“ књижевност. После придође и утицај нове вуковске српске књиге, силан особито у омладине школске.

Тако се и у Аустрији, поред све Метернихове реакције и притиска, православни Срби духовно осећају све боље. Томе нису стварно сметали ни сами огледи чињени у другој и трећој десетини века за црквену унију с Римом: они изазиваху отпор у народа; а како је овај на крају крајева те огледе сузбијао успешно, дух победе пошаше се над тлаченима.

Тај наш народни развитак ишао је упоредо с општим током јевропскога живота, а посебице словенскога: из целе средње Јевропе долазе к нама националне идеје, те идејама и тежњама које већ беху у нас дају нове хране, систематишући их и осветљавајући их теоријом. То је исто почео радити тридесетих година и панславистички покрет, који дође са северозапада словенскога, па му хране стизаше и с истока. Народни се покрет усталаса, и он све више јачаше што се примицаше 1848 година. Чак се, полагано

и појединце, почињу будити и католици. Али они више пријањају уз Славјанство и Илирство; *те* идеје њихову свест враћају народу.

Па ипак, и ако и сва вуковска књижевност и већина школоване омладине прихватају мисао о јединству народном без верских и црквених обзира, Српство и у Аустрији као год у Србији и у Црној Гори још непрестано има православно обележје. Тај му печат у Аустрији даје и тамошња аутономна јерархија српска.

Тако се и у другој четврти XIX века, под утицајем Турске и Аустрије и услед реакције српскога живота на њихне притиске, одржавао у народу нашем средовечни поглед на живот и народност. Ново време, са напреднијим мислима, с муком се пробијаше. Да се тај застој подржи, јамачно је припомогла и тадашња реакција у мишљењу и васкрс верскога осећања по целој западној и средњој Јевропи.

III.

Повучени у своје средовечне идеје, бринући се само да очувају своје старе повластице, православни Срби у Аустрији стоје изван слободоумнога покрета који од 1830 године поче опет запљускивати Јевропу из Француске. Граничари, увек испуњени лојалисмом према царском дому, стоје као трепет, размаженој и жељној слободе, Италији. Од осталих православних Срба под сином и наследником Фрање *I* Фердинандом II (1835—1848), велики део, по непросвећености и неразвијености, нема смисла за идеје политичких слобода за које се тада, уз другу Јевропу, загревају остали народи по царевини. Просвећенији синови српски или су духом круте бирократе или заостали клерикалци који, подједнако, у манифестацијама слободе гледају само револуционарнога демона. Изузеци су ретки међу старијима; напротив, школована се омладина напојила на универзитетима готово оним истим духом којим и други јевропски млади свет; али она још нема утицаја на ток послова и догађаја.

Тако су Срби вером и политичким појмовима туђи оним народима који својим тежњама за новим животом др-

маху стубове на којима почиваше Метернихова Аустрија. Једино их националне тежње почињу везивати са Хрватима, па нешто и с осталим аустриским Словенима. Целокупно тадашње стање српско, колико унутрашње толико према спољашњим чиниоцима, најбоље се показало у догађајима 1848/9 године.

Четрдесет осма донесе сукоб с Маџарима који, пошто су дуго били потискивани од Беча, беху опет дошли до политичкогутицаја и моћи. За оно време док нису били у сили, између њих и Срба није било ничега о чем би се радило политички. Али ипак Маџари једнако сматраху Србе као беду која је улетала у маџарску домовину и државу, као народ који се, од преласка преко Саве и Дунава, ставио у службу Бечу против њих, и који је као плату за ту службу добио права која крње права њихове отаџбине. Кад Маџари добише 1848 године не само слободу него и власт над Угарском у своје руке, они се одмах окретоше противу Срба, да им та права збришу. У интересу свога самоодржања Срби тад устадоше да се бране. А како се Маџари у то време сукобише и с Бечом, против њих се нађоше, напоредо, Беч и Срби. Жељни да се на некога наслоне, а вољни да одбране цара од напасти, ови пријђоше Бечу, те се обнови између њих, напрема Маџарима, стара веза из XVIII века. У ствари, Срби се још једном ставише у службу ћесару. Бранећи себе, они по кривици маџарској, по историској фаталности, брањаху уједно Беч с његовим насиљима, неправдама и нечовештвима, вршеним у то време и противу Маџара и противу Талијанаца и свих других који у име слободе устадоше на оружје. Још једном Срби по невољи брањаху од бујице новога јевропскога живота застарелу и у многом преживелу прошлост, од које ни они не виђаху много добра.

Као год што мало пре стара српска муслимска Босна подлеже у борби с напреднијим Цариградом, тако и православни Срби у Угарској подлегоше у борби с револуционарном Пештом. Залуду им беше и помоћ братских хиљада које стигоше из Србије, да им се нађу на невољи (јер

Србија не могаше њих оставити да сами гину као што је Бошњаке остављала). Од страховите освете и казне за своју дотадашњу спрегу с Бечом буду угарски Срби спасени интервенцијом Паскијевићеве војске, која их ослободи маџарскога беса и предаде старању бечкога двора. Доследан себи, Беч и њима плати германисаторском и насилничком Баховом владавином, ублаживши је за њих неким пролазним уступцима. То беше доба Српскога Војводства, које, у колико беше српско, беше опет чисто православно и бирократско. —

1848 година готово није ни дирнула Србе изван Угарске, сем мало оне у Далмацији и што се Црногорци у један мах спремаху да се, као год Срби из Србије, умешају у догађаје који се развијаху у ћесаровини.

Србија у то време беше као у неком национално-политичком дремежу. Њено прво напредовање и снажење њена националног значаја беше нашло на сметње, најпре у нередима који у њој настају почетком 1835 тражењем уставних уредаба, а особито 1838 године завођењем „турскога устава.“ Ти немири донеше 1839 насилну промену владаоца, а 1842 и промену династије. То бешѐ тежак удар за Србију и за народно питање српско. Династију која је, као своју политику, била примила националну мисао народа свога замени владавина која је за свој успех много била дужна сплеткама стамболским. Стога поглавице преврата од 1842 године осташе и даље под закриљем туђинским и у служби њему; малобројна и немоћна олигархија која тако приграби власт у земљи одрече се српске националне политике. Као у накнаду за то, сва се олигархијина брига поклони уређењу и унутрашњем развићу државном. Може се управо рећи да је тек тада пресечено у младој кнежевини дотадашње колебање између источњачког и јевропског облика владавине и да је преобладала тежња да се у њој створи уређење и законитост јевропских држава.

Уређивала се и Црна Гора, али у другом духу. Тамо је владику Петра II наследио синовац Данило (1852—1860), али не као владика него као кнез Црне Горе и Брда. — Про-

гласом Даниловим за кнеза заснована је у Црној Гори српска обласна династија, што ће доцније имати знатних последица за целокупни живот српски. Да се допусти то заснивање, јамачно је много била узрок несловенска и ненародна политика тадашње олигархије у Србији и кнеза који је био на челу њој и земљи. — Настављајући што беше почео владика Петар II, кнез Данило завођаше огњем и мачем над порушеном племенском слободом и самовољом прек и суров ред крутог апсолутизма. Нећемо овде оцењивати значај и последице тога рада за потоњи унутрашњи развој нове кнежевине; али можемо као несумњиво утврдити да је нови ред дао земљи њој дотле незнанога јединства за наставак старе борбе „за крст часни и слободу златну“. Предајући сву власт у шаке кнезу, нови је ред ставио њему у руке сваки употребљиви делић борне снаге народне. Последице се брзо видеше кад прегршт Црногораца прими (1852—3) борбу с оним истим серашћером Омер-пашом, који две три године пре тога сломи бесне српске Коленовиће по Босни и Херцеговини. (Опет пример како побеђују Срби кад бране слободу, а падају кад се боре за старе повластице!) Црногорци одбише све ударе Омер-пашине.

Али тежак се облак над Србе надави с истока, одмах затим. Русија беше још једном угазила у рат са султаном за одбрану потлачених хришћана. Ну средња Европа „задивљаваше свет“, а западне силе усташе против Русије а у одбрану турску. И Црна Гора и Србија остадоше за време тих великих догађаја на миру; али народ српски (разуме се: православни део његов) преживљаваше духовно тешке дане. Страховите мене дугога кримскога рата праћене су с дубоким саучешћем. Крај рата, пораз руски, беше још тежи за духове српске. Њихна велика узданица беше сузбијена. Клонулост обузе духове који и без тога стењаху под крутом стегом немачком, талијанском, турском.

Још горе беше што порта султана Абдул-Меџида (1839—61), занесена незаслуженим успехом, хтеде рајн показати да ће, после Москова, зло проћи и остале њене перјанице. 1858 године пође одабрана војска султанова против

Црне Горе, на Грахово. Па ипак нађе она на Граховцу неверовни пораз, који задиви српски, словенски и туђи свет.

Те победе црногорске разгоњаху, једине у оно доба, мрак који се тада спушташе на суморно чело Србиново.

Али баш у тадашњим, по Србе и њихову националну мисао, врло неповољним приликама свест народна о српском јединству, жеља за уједињењем веома бујаше. Спољашње су је неприлике истина могле неко време заташкавати, али не — угушити. То јој јемчаху и духовне прилике у осталој Јевропи. Национално начело слављаше (1859—60) у Италији војничке и политичке победе, те даде Талијанцима уједињену отаџбину, оно је и у Немачкој све силније захватало духове, те плавило и све народе у Аустрији, па је дизало и Србе духовно све више. Неће много проћи, па ће се и српске опште прилике на боље окренути, нешто под утицајем домаћега стања, као последица напретка унутрашњега, нешто услед повољних спољашњих догађаја и промена.

Пола године после победе на Граховцу окретоше се на боље ствари у Србији. Ненародна политика беше довела ону слабу и непопуларну олигархиску владавину до пропасти. То је и снађе крајем 1858 године, те народна династија буде враћена на престо. Владу прими најпре стари Кнез Милош, а по његовој смрти кнез Михаило (14 септембра 1860).

У исто се време догоди знатна промена и у Аустрији. Што је талијанска народна идеја, потпомогнута француским оружјем, победила 1859 године Аустрију и ненародну политику њене владавине на ломбардским пољанама, то донесе те Бахов систем паде, а слобода поче мало добивати маха. Лакше почеше дисати и сви аустриски Срби.

IV.

У то доба већ нема јачега трага покрајинској подвојености међу православнима. Општа се народна свест веома осилила у њих. У католика̂ а у муслима̂ није тако. Нарочито је верска подела још јака. Муслими су непрестано изван струје новога живота српскога и јевропскога. С католицима је доста боље. Опште националне идеје, затим

све јачи народни покрет ближих и даљих Словена захватају и њих све више, и дижу их из некадашњега застоја и усамљености. У њих се јавља доста јака „славјанска“ тежња, која тражи каку ширу словенску заједницу, нарочито с католичким Јужним Словенима. Ипак многи од њих, и у Босни и у Херцеговини и у Далмацији, као и у Славонији, пристају после 1860 године одлучније у српско коло. Тада су већ приспевали појасови нове школске омладине, васпитане у савременим национално-либералним начелима. Тада су први пут широки кругови образованих синова српских примили мисао о јединству народном без разлике вере. — Истина, и самим православнима још је православље, као „народна вера“, много ближе срцу; а није могло друкчије ни бити, кад је пет стотина година историје заједно са свим народним песмама говорило и певало само о борби православнога крста с полумесецом. — Главни чинилац који је однеговао цело ово ново колено беше Вуков дух, а то значи идеалистични национални дух. Оно се највише васпитавало и учило на песмама народним; по њима је снивало о прошлости и о будућности; па се песмом и народу обраћало. Омладина беше сва срце и машта. Народ, млад по политичком развићу, идеалист по темпераменту, прихвати њене идеје и њу саму. Неће много проћи па ће се готово сви школованији људи стопити у њу, те ће скоро цела народна интелигенција чинити српску омладину. То беше бујно доба заносног сниваља, право омладинско време, омладинско по стварности много пре него што се и само то име јавило.

Огњиште покрету беше српска Војводина у Угарској, а морални представник му вођ тамошњи Светозар Милетић. Што је вођство народно у Угарској прешло с митрополита (патријарха) на адвоката Милетића беше добитак чисте српске мисли, а губитак православнога клерикализма, као што је то исто било недавним оснивањем световне владавине у Црној Гори. И на Милетићевој застави стоји исписано чување народних предања, старога духа и особина народних; али су идеје његове и његових другова далеко

од конзерватисма, клерикалисма и ћесаровачкога лојалисма прошлих колена и њихових вођа. Што већа, што шира, у свима правцима, слобода српском народу у Аустрији — то је непосредни објекат њихова рада; стална духовна веза са свима Србима и са Словенима и са свима који слободу љубе — то је белега њихова рада; ослобођење и уједињење српско — то је њима, после некога времена, крајњи циљ коме треба тежити. Зато Милетић војује противу назадњака у крилу самога народа; зато он војује пре противу Бахова и сад противу Шмерлингова Беча; зато он у сваком свом говору и у сваком свом чланку проповеда мисао о потпуном јединству српском, без цепања на вере, на покрајине. За његову мисао политичке границе не постоје; он спрема духове да те преграде топ и сабља сасвим оборе између Срба. То се први пут јасно и пред светом исказала и објавила мисао општега српскога ослобођења и уједињења.

Што је Милетић проповедао, томе је међу државницима у слободном делу српске отаџбине представник, вољан да мисао изврши, био кнез Михаило. Србија за његове владе усваја, као своју политику, идеју ослобођења народнога, она хоће да приступи остварењу њеном онако, како први устанак беше против Турске приступио, много инстинктивније, 1809 године. — Уз Михаила пристајаше и владар друге српске државе, кнез Никола, синовац и наследник кнеза Данила, кога смаче 1860 године убилачка рука. Настављајући стричеву политику борбе с Отоманском Царевином, а млад годинама и одушевљен песник, Никола беше готов да пристане и поднесе сваку жртву, борећи се уза свога старијега брата.

Брзо, пошто кнез Михаило и кнез Никола ступише на престо, беху зулуми турски додијали народу у горњој Херцеговини, а граховска победа занела га те скочи на оружје под Луком Вукаловићем. Тај устанак потпомагаше Црна Гора, те султан пошље Омер-пашу да је савлада (почетком 1862). Отпочеше крвави бојеви, у којима се Црногорци и Херцеговци јуначки одупираху надмоћном нападачу. Православни Срби ода свуда праћаху с напрегнутом пажњом

ток борбе, а султанови муслими све се више раздрагаваху очекујући да ће Црна Гора бити покорена. Напрегнутост и запетост између једне и друге стране расташе свугде непрестано, тако да је свакога часа могла планути општа борба. На Духове (1862) проли се крв у Београду, па са султанова града полетеше топовска зрна на кнежеву варош. То је могла бити варница да пожар букне, али се умеша јевропска дипломатија, те њеним посредовањем буде умирена Србија неким уступцима. Јевропа се умеша и у преговоре између Цариграда и Црне Горе, која у очајној борби већ подлегаше. То посредовање уштеде кнезу Николи неке од мучних погодаба које му је Омер-паша наметао.

Али су ипак губици српски у Црној Гори били тада врло велики, а добици у Србији мали.

Па опет таки свршетак није ни променио ни поколебао намере српске, него само изазвао озбиљније спремање за велико национално дело. Стадоше се утврђивати везе између Србије и Црне Горе за заједничку ратну акцију. Обе државе спремаху војску и војне потребе. Кнез Михаило у Србији настави уређивање народне војске, која у своје редове прими све што беше народа за оружје, а народ се с одушевљењем одазва том позиву на дужност. Србијини официри уређују и вежбају Црногорце. Цео народ, сваки Србин у кнежевинама сматра у то доба ствар народнога ослобођења као нешто своје, и свак ради на њему колико само може. Свак с нестрпљењем очекује час кад ће се борба почети; свак би, у грозничавој узбуђености, убрзао тај почетак; свак је с одушевљењем готов да у то угази. Међутим, полазећи са широкога националнога схватања, траже се везе са српским муслимима у Босни и Херцеговини. То беше дотле готово невиђена појава, јер према њој чили и губи се оно што је пре огледао Илија Гарашанин из Београда и владика Раде са Цетиња. А муслими, како још не беху заборавили кака су насиља и нечовештва претрпели од стамболских Туркуша, прихватаху руку која им се пружала. Ишло се и даље, те је утврђен споразум о заједничкој радњи па чак и о заједничкој будућности са

Хрватима на северозападу и с Бугарима на југоистоку. Не заборављаху се ни суседи, те је у истом правцу рађено с Арбанасима, Грцима и Власима.

А стање рајино у Отоманској Царевини беше такво, да је непрестано подстицало и Србе и све те њихове савезнике да се брину и раде о скорој промени несноснога живота. Зулуми према српској раји не престајаху. Ко беше ближе граници Србијиној и црногорској исељаваше се тамо у току целога XIX века. Услед тога исељавања, дуж границе око Србије готово нестаје хришћана, а остају сами муслими. Око Црне Горе није сасвим тако, јер Црногорци четовањем разгоне муслиме даље од границе. Свакојако, тим се исељавањем српски народ у Отоманској Царевини проређује, а његово место у неким крајевима заузимају други. Још се српски елеменат проређује простим истребљивањем, нарочито видним на југозападном крају Србије и на југу Црне Горе. Равница око Скадарскога Језера, Топлица, Пуста Река, Јабланица до на Бинчу Мораву беху арнаутски крајеви, готово без српскога становништва. Тим се продужаваше процес почет на крају XVII века услед сеобе српске под патријархом Црнојевићем, па настављен у току целога XVIII: да Арбанаси насилничким путем заузимају вековне српске крајеве на југозападу наше отаџбине и да на том крају сужавају њену границу, отржући од ње већину равне Зете, део Полимља, Подрим и Метохију с Призреном, с Дечанима и с патријаршијом у Пећи, горњи Ибар, Косово и Лаб, па све до Новога Пазара и до близу Ниша и Врања.

Оно пак српскога народа што остајаше по тим несрећним земљама трпљаше свакојаке невоље. Није му било најлакше ни оно зло што јо трпео од старешина саме православне цркве. Ова беше у рукама фанарских Грка, који балканским хришћанима управљаху без свести о својим дужностима према том Христову стаду. Глобе, незаконитости, неправде и злоупотребе грчких владика у Срба и Бугара беху често тешке као год и турске. И Срби и Бугари стадоше тражити томе лека. Срби га очекиваху од

скорога и потпунога ослобођења које ће им из Србије доћи, а Бугари тражише и добише свој самостални јегсархат.

Док не дочекају остварење својих великих нада, многи Срби у Старој Србији и Маћедонији (а исто је урадила и цела Босна и Херцеговина) остадоше да и даље трпе Грке (ови у осталом постадоше сад нешто умеренији); али већина Срба на југу Шар-планине, колико они у којих беше сасвим жива српска свест толико и они који у главном знају само да су Словени, стадоше подилазити под јексархат бугарски, да се привремено склоне од зла фанариотскога. Нису тада предвиђали, ни они ни Срби у Србији, шта ће се после из тога излећи и каки ће се закључци из свега изводити. Проћи ће неко време, и Бугари ће заборавити каки је значај имало примање јаксархата у Старој Србији и српским крајевима Маћедоније. На основи јексархатских повластица и успеха, они ће те земље сматрати као своје а Србе искључивати од њих сасвим.

Живот српски у Аустрији имаше више маха и под самим Баховим немачким апсолутисмом. Срби се овоме опираху колико год могаху. А кад се 1860 године поче из Беча народима попуштати, Срби одушевљено улазе у ред народа који свима подједнако траже уставну слободу и политичка права. У ужој Угарској уз Маџаре и у Хрватској заједно с Хрватима они се сад први пут одлучно окрећу противу Беча, и њихова је помоћ и Маџарима и Хрватима драгоцена. Не само Милетић и други српски прваци у Угарској, у Хрватској и на Приморју, него и кнез Михаило подржава тај рад с Хрватима и Маџарима; он управ учествује у томе и утврђује с њима угодбе, да им пружи сву потребну помоћ. У Далмацији и на осталом приморју, где је од 1815 па све до 1860 господарио без видна отпора притисак талијанске бирократије и културе, тако да се земља само малко била препула 1848 године, да одмах опет легне, стадоше се сад Срби и Хрвати сложни борити да сломе и оборе талијанску превласт. И ломљаху је збиља сваким даном од 1860 до 1870 године, тако да ће је мало после и скрхати као што и у Угарској и у Хрватској и

Славонији буде 1867 с њиховом помоћу скрхан немачки систем, те се ове краљевине опростише бечкога притиска.

Врхунац српских успеха онога доба беше кад кнез Михаило постиже дипломатским путем да му 1867 године султан Абдул-Азис (1861—76) преда све своје градове у Србији: Београд, Шабац, Смедереро и Кладово, а Ужице и Соко беху пре тога расprскани и порушени. Тим се Србија обезбедила да јој, кад зарати, неће из тих градова турска војска везивати знатан део њене снаге, него ће се цела војска моћи упутити преко границе на ослобођење браће. Било је одушевљених патриота који су се бојали да ће добитак градова заварати Србију да не приступи убрзо ратовању; али сам кнез и не помишљаше на то, кад га 29 маја 1868 лиши живота завереничко зрно. Тим српском народном ослобођењу нестаде заточника.

(Свршиће се).

Љ. Јовановић.

КАРНЕВАЛ У ЦАРИГРАДУ 1524. ГОД.

(црта из интимне историје). (2).

„Умерени“ приступише послу још тог истог дана и свечаност објавише за карневалску недељу. У првом реду требало им је украсити дворану, за коју су Млечићи могли дати најскупоценијих тканина, али то они не хтедоше, да им се не би пребацило да подражавају Флорентинцима. У место, дакле, да при украшавању истакну богаство, они хтедоше укус, којим ће надмашити своје такмичаре, зато ставише у дужност свом суграђанинуАњоли Мадуну, да украшавање дворане изведе више у античком стилу, слично украшавању цркава у Млецима приликом рећих свечаности. Али како је у њиховом програму једна од најзначајнијих тачака било представљање драмског комада „Психе“, украшавање дворане имало је да се изведе с нарочитим обзиром на инсценирање. И Мадуна изведе поверени посао на

потпуно задовољство „Умерених“, јер и сами Флорентинци изјавише своје велико одобравање. Истина њихове тканине беху лепе и скупоцене, али Мадунин рад био је врло вешто изведен и пун укуса тако да и млетачки вице-баило Карло Зен пишући свом пријатељу, при поређењу флорентинске и млетачке дворане, са задовољством констатоваше како је млетачка била већи предмет дивљења од оне флорентинске.

Кад је с тим било готово, друштво „Умерених“ постара се да за домаћина изабере личност, која ће моћи најдостојније представити млетачку колонију. Једногласан избор паде на Алвиза Грити-а, чији се глас и име с хвалом помињаше на Порти, као и у Млецима.[13] И овај се прими. А позив на тако сјајну свечаност, на којој су млетачки колонисти имали достојно представити моћ и укус своје метрополе, не могаде одрећи ни сам посланик Петар Зен, коме године не допуштаху трошити снагу и проводити целе ноћи убрзо једну за другом. И овај не само да не хтеде одбити, већ му беше мило што ће се у друштву својих суграђана за који часак повратити у раније године, кад је весело проводио ноћи.

У недељу све су припреме биле извршене, а у вече „Умерени“ с великим бројем лепо одевених слугу са зубљама у руци дођоше пред дом свога посланика и поведоше га на свечаност. За то време флорентинска колонија била се већ искупила у дому свог баила. Тамо се беху такођер искупили и многи отмени Пероти са госпођама, и

[13] Овај Алвиз (Лујо) Грити беше ванбрачни син тадашњег дужда млетачкога Андрије Грити-а, од неке Туркиње. На тридесет година пре овога времена Андрија се бавио у Цариграду ради трговине, и тада се роди Алвиз, који, пошто одрасте, оде у Беч, а потом у Падову, ради науке, и касније се врати у Цариград, где се стално настани. У почетку је проводио скроман живот, али бавећи се трговином мало по мало обогати се, а углед му нарочито порасте од времена, када за дужда би изабран отац му Андрија (1523. год.). Турци га тада назваше Бег-огли а Млечићи га истакоше за свог првака, те се овај често и радо заузимаше за њих, као и за Хришћане у опште. Носио се по турски али је остао Хришћанин (Benedetto Ramberti, *Tre libri delle cose de Turchi*, Venezia, 1539., fol. 35-a.).

само се очекивао долазак „Умерених“ па да се сви крену. С тога „Умерени“ са Петром Зеном ударише на дом флорентинског баила, позваше га на свечаност с његовима, ставише их све у своју средину и спроведоше пред двор Грити-ев, а одатле до дворане, где их други дочекаше и у њу уведоше.

Улазећи у дворану, на једној малој узвишици званице затекоше једну групу од стотину госпођа, одевених у доста скупоцену одећу, а испред њих на великој простирци беху неколике Туркињице, које их увесељаваху својом свирком, како им не би било дуго време, док се не почне са извођењем утврђенога програма. Кад се пак званице разместише по дворани, после малог ћутања отпоче представљање „Психе“, коју извођаху чланови друштва „Умерених“, али тако лепо и тачно, да су гледаоци били потпуно изненађени, а при том не осетише ни мало досаде, и ако је представа трајала доста дуго. Посматрајући то многи од гледалаца у мислима били су се пренели далеко с оне стране мора у своју земљу, мисли су изазивале једна другу, па им се чинило као да нису у Цариграду, тако озлоглашеном са несигурности у њему. После тога настаде игра (танац), у којој поглавито учествоваше госпође перотске, што је трајало читав сат, а затим дођоше на ред играчице Туркиње, које почеше са свирањем, наставише с песмом а завршише игром, у којој, као год оно Циганчице на флорентинској забави, умедоше да покажу сву лепоту и драж своју. Игра не уступаше игри оних других и заплењени гледаоци, поглавито мушкарци, имадоше још једном прилику да уживају посматрајући окретност и гипкост витог тела, које се савија и повија као нежни цвет на витој стабљици под ударом блажега ветра. „Очи гледалаца биле су тако рећи приковане на пластику тела, која се указиваше под хаљинама играчица“, и многи занесен жаљаше што игра дуже не потраја, јер на место чилих Туркињица и њихове игре настаде поново игра (танац) госпођа, с којом се заврши први део. Поноћ је већ била прилично одмакла, кад хитри

послужници понамешташе столове, за које поседаше више од три стотине званица да се одморе и поткрепе.

Што су „Умерени“ за домаћина ове вечери били изабрали Алвиза Грити-а, видело се овом приликом. При трпези домаћин хтеде осведочити сјај свога дома и потврдити глас, који се о њему разносио. При седању за сто званице бише изненађене у првом реду мноштвом сребрнога посуђа, а још више пребогатом трпезом, чије појединости присутни Карло Зен не могаше све набројати, бојећи се да му неће бити довољно хартије, ако стане ређати све чега је тамо било. И иначе позната дарежљивост Грити-ева потврдила се овом приликом, те званице у његову дому не осетише да су у Цариграду; па још кад се после овога поново појавише играчице, присутна господа драге воље потврдила би да се у Цариграду проводи исто тако лепо као и у Млецима. Сластвена игра чилих и лаких играчица, у којој се показиваше сва нежност и гипкост њихова тела, била је толико задобила присутне, да, као што писаше Карло Зен, „то више не беху људи већ кипови, чија се унутрашњост испуњавала миљем, на лицу им је одсјајивало особито задовољство, и цело им се биће било претворило у поглед“, којим су пратили сваки покрет примамљиве игре лаких играчица. Али услужна господа Италијанци не могаху одрећи лепоту ни присутним госпођама из Пере, којима још да беше одећа по кроју италијанском, могоше имати још више дражи за присутне, међу којима је било господе, код које се почела будити жудња за љубављу, на коју су се били свикли у Италији, где се песма љубави није гасила, као што није престајао ни звук гитаре, којим је драгу драги поздрављао раном зором, или је у ноћи једно другоме слало поздравно и мило „лаку ноћ“.

И задовољство, које је до тада владало званицама у отменом дому Грити-еву, трајало је и даље. Домаћин се старао да своје госте услужи како је њему доликовало. Песма и игра ређале су се наизменце; а раздраганост је расла у колико су хитри послужници домаћинови износили све лепша и укуснија вина. Најзад и зора затече Млечиће

и Флорентинце окупљене у славном дому Грити-еву. Затече их потпуно безбрижне, где не лупају главу, као њихови рођаци и пријатељи у Италији, који тих дана, по уверавању многих астролога, очекиваху потоп да, у име божје казне, уништи грешни и покварени свет.[14] У место силне воде и мутнога неба у Цариграду је весело сунце поздравило Грити-еве званице и наговестило им лепи ведар дан, по коме су се разишле својим домовима, а вест о лепо проведеној ноћи на млетачкој забави проносила се по Цариграду, па доспе и на саму Порту. А то и беше по вољи Млечићима, јер њихов успех над Флорентинцима тога карневала био је неоспоран.

Тако је у Цариграду протекао овај интересни догађај. Он је већ интересан по себи, као и по месту где се десио, али нам овде ваља истаћи још и његов други значај — као податка за историју.

Овај догађај у историји млетачке колоније у Цариграду претпоставља знатно друкчије прилике него што се замишљају на основу дела савремених Сулејману Величанственом, и вредност писма млетачкога вице-баила Карла Зена јесте управо у томе што ублажава карактер њихов и што може послужити као прилог за оцену списа, који и данас служе за упознавање онога доба.

Владавина Селима I, оца Сулејманова, испуњена је крупним и значајним догађајима, али су стране Историје

[14] У почетку 1524. год. астролози су предсказивали како ће настати општи потоп. О томе се сачувао помен и у Дневнику млетачкога хроничара Марина Сануда, где се на другој страни 201. листа XXXV књиге рукописа вели како је 17. јануара у јутру почела падати киша тако јака, да су људи на копну, сећајући се проришања астролога како ће у фебруару настати потоп, почели се припремати да га избегну. Тада су многи у покрајинама Фурланској и Визентини по планинским висовима били подигли куће од брвана и у њих прикупили храну. Али противно тим астролозима било их је других, који су тврдили да неће бити потопа. У том смислу један (по имену Ђорђе) био је поднео извештај ћесару, као што је и познати астролог, владика из Фосенбруна, Паоло ди Борго уверавао папу Клемента VII да се нема свет чега бојати. На оне прве мислио је Карло Зено, кад је писао писмо пријатељу у Млетке.

Турске његовога доба пуне крвавих и страшних призора. Тамо се може наћи доста примера о грубом насиљу, повлађеном одозго, јер је и сам Селим то чинио. Груба сила била је редовно јача од права, јер сам султан најмање је водио рачун о заданој речи и о поштовању обичаја, којих су се држали преци његови.[15] Последице тога осетио је и српски народ у турској царевини.[16] Зато је после крваве владавине суровога Селима долазак Сулејманов на престо био прекрет на боље. Али док се тако мислило код Турака о Сулејману, Јевропа је друкчије судила, и у Историји Турске Царевине и данас доласком Сулејмановим на престо обично се обележава нагао и значајан успех турски према Хришћанима, јер 1521. год. Турци заузеше и последњу тврђаву на десној обали Саве и Дунава, град Београд, а годину дана потом освојише острво Род, исто тако значајну тачку хришћанску на Истоку. Први успех турској војсци отвори пут у Угарску, која се 1526. поклони пред Сулејманом, и даде јој снажан ослонац за даље операције ратне на тој страни, док услед другог успеха турска флота доби правога полета. Обоје пак скупа зададе страха Хришћанима тако, да се на западу хришћанском говорило само о опасности од ове нове силе, која се упутила у Средњу Јевропу. Опасност од ширења турске моћи била је заглушила све друго, с тога се међу Хришћанима мало, врло мало, знало о Сулејману као добром владаоцу према томе, каквих је било султана, и да је то човек који воли правду, тврдо држи задану реч и да је духом био знатно узвишенији од све овоје околине.

У ствари, Сулејманов долазак на владу после оца му Селима I био је знак за душевни одмор његовоме народу, који је дотле свакога часа стрепио од самовоље и обести свога државнога поглавара. Још као управник у источним областима, за живота свога оца, он је био стекао глас вредна, правична и блага човека, тако да је народ о њему

[15] Sansovino, *Storia universale de Turchi* (Ediz. in Venezia 1654.), fol. 235.—239.

[16] Јов. Н. Томић, *Данак у крви* (Београд, 1898), стр. 10.

причао много добра. Па и западњаци, који су имали прилике да се нађу у његовој ближој околини или да су се обавештавали од добрих познавалаца његових, хвале га. Они о њему веле да је истински поштовао своју веру, али да је и према хришћанској био боље расположен од претходника̀ му; хвале га што је ценио своју реч и држао се датог обећања; што је био човечан те је често и радо праштао кривце, за које је у другој прилици обично летела глава с рамена; а нарочито му истичу тежњу, да се узвиси изнад своје околине, те је Аристотела читао исто тако радо као и Коран, и да је уживао да му његови „ћатиби" читају животе и дела његових предака, али не како су их описивали ласкави писци турски, већ туђинци. Дакле, Сулејман Величанствени у прошлости правилно представљеној желео је наћи поуке за свој будући рад, што ће рећи да је био уверен да Историја може поучити, али само кад је верно огледало истините прошлости.[17] И тај појав, да један султан из XVI столећа у Историји пре свега тражи истину, јесте врло интересан према тежњи код историчара XX столећа, који је радо желе обићи, ако им неће потврдити у напред створено мишљење!

На основу поузданих података, дакле, слика Сулејманова знатно се разликује од слике добивене из многобројних списа о Турцима из XVI столећа и касније, у којима је султан, освојилац Београда, Рода и Будима, представљен као највећи крволок, Турска као држава која нема погодаба за свој опстанак, а Цариград као место у коме се човек у вече не сме помолити ван куће, јер је тако велика несигурност. Али као што се међу подацима за политичку историју имају пробирати поуздани од непоузданих, тако се и најпоузданији подаци те врсте могу допунити подацима из интимне историје, јер док у првима редовно влада тенденција, ради сврхе која се има постићи њима, други су већим делом чисти од тога, па и кад је има, лако ју је запазити. Тенденција пак у подацима за

[17] У овом погледу интересно је писање Бенедета Рамберти-а о Сулејману, у његовој раније наведеној и врло интересној књижици *Tre libri delle cose de Turchi*, Venezia 1539, fol. 30.—32.

политичку историју Турске, кад су порекла хришћанскога, толико је јака, да је у многој прилици неопходно потребно имати и ових других података, ако се жели доћи до тачног суда о догађајима и личностима. Шта више они су овде потребнији него ма где на другом месту.

У ову групу података може се убројати и писмо Карла Зена, по коме смо саопштили карневал, просветкован у Цариграду фебруара 1524. године. Према карактеру свечаности и како је проведена може се видети јасно да су у Цариграду биле знатно друкчије прилике него што се у опште мисли да је било у оно мутно доба одмах после пада Београда у турске руке. (1521. год.). Па не само да слика догађаја тога времена има да претрпи измене у досадањем схваћању, већ овај податак местимице исправља и најпоузданије податке тога доба. Такав је случај, на пример, са релацијом Карлова оца Петра Зена, којом је овај обавестио млетачки Сенат о свом боравлењу у Цариграду и о раду на Порти.[18] Она је један од најинтереснијих писмених споменика о Турској првих година Сулејманове владавине, али кад се поједина места из ње упореде са сликом, коју нам даје Карлово писмо, види се лепо како излагање тамо није довољно тачно, али не што Петар Зен није познавао оно о чему је писао, већ што је карактер његовог извештаја и нехотице допринео да тога буде, јер тенденција овог дипломатског извештаја учинила је да појединости буду представљене у друкчијој светлости него што су у ствари.[19]

Дакле, овај податак није без интереса за критичну историју догађаја на Балканском Полуострву за прво доба владавине Сулејмана Величанственога, зато је о њему речена која реч више. Али да га саопштимо читаоцима Српског Књижевног Гласника нарочито нас је побудила слика карневала проведеног у Цариграду 1524. год., која сама по себи, без икаквог коментара, има интереса.

Јов. Н. Томић.

[18] Види напомену у прошлом броју под 8.

[19] Примера за то има у Фулинову издању, нарочито на стр. 117.

ПОЛИТИЧКА И ЈАВНА ПРАВА ЖЕНА.

Историја налази свуда жену у потпуно потчињеном положају. Право, које опредељује односе између чланова друштва, освештавало је увек ову потчињеност, па и у Риму она је постојала у свој својој строгости.

Хришћанство, при свем том што је тежило и ишло на то да ублажи обичаје, није изменило у многоме положај женин. Канонско право није могло никако опростити грех Еви, на који је она навела Адама.

Варварско друштво, које је дошло после пропасти грчког и римског света, основано на сили, није било нуколико вољно да призна лична права жени; вечито туторство било је редован њен правни status.

Економски и друштвени живот мењао се и развијао се у току средњег века, неудато женскиње мало по мало ослобођавало се од правних ограничења, што су га притискивала у свакодневним односима у области приватног права.

Доцније, услед пропадања феудализма, право наслеђа прелазило је и на жене, и оне су почеле долазити на власт и то само у погледу имовинских права.

Али убрзо за овим раскомадани суверенитети почели су се групсати, и сва политичка власт ишла је у корист владалаца; збрка између приватног и јавног права отпоче се расветљавати и обележавати тачније; а тиме и због двоструког покрета у раду факата и идеја жена дође одлучно у сферу приватног права, у овај угао и кутић, који јој је био једино остављен.

Дође француска револуција. И она не изврши једним ударом промену у положају жене; али, она је бар довршила једним одсечним потезом одвајање између приватног и јав-

ног права, а увела је у сферу и природно право. У овоме праву сваки људски створ налази основицу за своја права која треба да има и да их ужива; на основу њега могу се одбацити све неправде из прошлости и ранијих обичаја, што су их осветштале вековне традиције.

После револуције за извесно време била су збрисана права човекова, а с њим је као неминовна последица наступила и пропаст грађанских жениних права. Али зар природно право није вечно; зар потоње право које почива на њему није незастаримо право? И, одиста, право жена поново је покренуто и тражено; оно пређе Ла Манш, па по том океан. Агитација је расла из дана у дан и постајала је све јача, тако да је заталасала цело јавно мишљење; државници и владе били су принуђени да воде о њему рачуна и о истакнутом тражењу; па и сами законодавци узели су га у оцењивање. При политичким играма, у извесним земљама, јавна права жена постојала су као вредности, које се купују и продају на берзи; котирају се, спекулишу с њима, једни с надањима други са страхом, да ће постати ускоро закон нације.

Чисто бисмо се могли запитати, да ли нисмо скоро на раскрсници промене у друштвеном реду?

Из хиљаде потмулих гласова, који подижу грају у затвореном пољу политике, не би било лако извући и разазнати прави и истинити одговор; било би врло опасно, да се не преваримо, те да не узмемо само онај глас, који тренутно преовлађује над осталима. Али изнад политичке арене, где се води борба разних тежња, које траже да се наметну друштву, има помирљиво поље, где су добро истакнуте све ствари, да се могу јасно видети. То је поље — право. Троструким погледом законодавства, правознанства и науке, оно учествује у овој борби и обележава сваки потез, али уводи у живот само онај, који оставља видљива трага. Ма како се овај предмет покретао било у напред, било у заборав, по каткад дуги, он оставља поуздан траг, који се може обележити као крива линија, која показује пут у своме осциловању.

У овом кратком опису права разних земаља о положају жене с погледом на уживање њених јавних и политичких права, нама није намера да улазимо у потпуно историјско излагање; то би био предмет потпуне студије овог питања. Ми ћемо се овде задовољити само обележавањем ових права како се она налазе сад у наше доба, те да забележимо само границе, што их је дао цивилизовани свет привремено, јер, нема сумње, да ће се ова права жена развијати све више, пошто подлеже истом закону као и сва остала права, — закону еволуције.

* * *

Индивидуални суверенитет. Све докле је суверенитет био право личног достојанства, као у времену римског царства, и код варварских народа за време првих векова, жена је била по неминовности искључена, без права на наслеђе престола. Кад је властелински систем постао и доцније кад је властелину било признато право наслеђа на баштину, властела су давала своју баштину у наслеђе својим кћерима. Али убрзо после тога, кад је апсолутизам приграбио сву власт у своје руке, овај је систем постао неповољан за наследство жена. У Француској за доба монархије жена је била вазда искључена из наследства; тако је у Белгији, Италији, Луксенбургу, Румунији, а код нас тако је било до најновијег нашег устава од ове године.

Право намесништва, као допуна краљевске власти, свуда је готово признато било. Обичај је да се оно даје најближим сродницима малолетног краља: у Шпанији, Португалији, Русији, Италији, у неколиким државама Немачке, Аустрији, Луксенбургу; ту су жене час искључене, час имају право и допушта им се, према приликама.

У Енглеској, Холандији, Шведској и Норвешкој, Данској, Белгији, Румунији и Грчкој, намесништво се не стиче по праву, но се одређује посебно законом *ad hoc,* ко ће имати намесничку власт.

Колективни суверенитет. Искључна власт у уставним монархијама не припада потпуно у целини самом владаоцу, но и народ има учешћа преко својих представника; ово се

дā видети у колективном суверенитету, у праву на учешће у избору представништва у народним скупштинама.

У Француској, у погледу политичких права која су данас у сили, женама се не признаје право учешћа у изборима, и следствено не могу бити ни уписане у гласачке спискове нити могу истицати своје кандидате.

У Енглеској као да би се по неким изворима могло закључити, да су Енглескиње XV и XVI века имале ово право учешћа. Но ово је местимично и није оставило никаквог дубљег трага, тако да је доцније сасвим ишчезло.

У новије доба Енглеска, потресена француском револуцијом, осетила је јак покрет, организације тајних удружења биле су прекрилиле Енглеску 1815, и ту су жене играле знатну улогу. Академски радикализам, од своје стране, подржавао је права жена.

Улазак Џон Стуарта Мила у парламенат обележаван је као знак да ће се дати право гласања женама. Силне су молбе биле упућиване парламенту од стране жена. Бил за изборе био је измењен 1867, но женама није било дато никакво право.

Но, и ако привврженици у Великој Британији за еманципацију жена нису успели, они су се осећали задовољни тим што је ово било остварено 1881 на једном забаченом крају британског царства, на острову Ман-у. Ово острово лежи у ирском мору ближе Шкотској, има 54.000 становника, језик и раса је келтијска. Ово је острово некад имало своје „краљеве“. Енглеску ту представља један управник, кога краљ наименује. Управа је на острову самоуправна са два дома. Законе које изгласају ове скупштине потврђује краљ без парламента енглеског, који се у то ништа не меша. По овоме закону признато је право женама да гласају, и то онимъ које су сопственице непокретних добара а плаћају четири ливра штерлинга пореза (100 дин.).

У Сједињеним Америчким Државама, нарочито после грађанског рата и ослобођења црнаца од ропства, за политичку еманципацију жена настале су повољне прилике.

Под председништвом de grant расправљено је уставно

питање: да ли жене према уставу америчком имају право гласа? Надлежни суд је донео своју одлуку и решио је ово питање на штету њихову. У 1874 најпосле дошло је ово питање пред највиши суд Сједињених Држава и опет је оно решено, да жене немају право гласа. У 1890 примљена је била територија Wyoming као држава. Уставом ове државе дато је право гласа и женама. Конгрес Сједињених Америчких Држава није дао никакву примедбу на ово. Покушаји су били чињени исти и у држави Utah-у и Вашингтону, али данас жене имају право гласа само у Wyoming-у и Kansas-у.

Посредно право бирања. До сад смо проучавали законодавства земаља где жене врше или могу вршити право политичког гласања под истим условима као и људи; остаје нам сад да видимо да ли се допушта жени да учествује у изборима посредним гласањем.

Први овакав случај сретамо у Аустрији. У Аустрији се законодавна власт дели између парламента царског (Raichsrath) и месних дијета. Све атрибуције законодавне које не припадају Рајхсрату остављене су дијетама: краљевина, кнежевина из којих се саставља Цислајтанија. Овде жене имају право бирања, али оне га врше преко својих пуномоћника које наименују од своје стране у том циљу. Но жене овде не могу бити биране у Рајхсрат, што је опредељено изрично по закону, а немају ово право, прећутно, за дијете.

Посредно ово право гласања жене имају у Шведској и учествују посредно у саставу горњег дома. У Италији удовице и жене раздвојене могу пренети ова права на једног од чланова своје породице попуњавајући му вишу порезе, да би могао стећи право гласа.

Месни selfgovernment. Ово је реч енглеска и овако је примљена као термин у науци; она означава свако учешће у месној администрацији што га имају представници друштвени, а не чиновници централне бирократије. Сфера послова selfgovernment месна је, на првом месту стоје месни економски интереси, и само у другом реду долазе атрибуције јавног реда и поретка.

У Енглеској месну управу врши врло велики и знатан број разних органа, без системе, а често се они не налазе ни у каквој хијерархијској вези. У 1869 енглески је парламенат признао женама право гласа у општинским изборима, но са ограничењем да не могу бити биране. У Шкотској ово је право дано и раздвојеним женама, док је у Енглеској остало по старом. У Ирској жене не уживају ова права; само у Белфасту дато им је право да могу бирати комесара пристаништа и још на неким местима варошког комесара.

У Шведској selfgovernment месни врши се у варошким и сеоским општинама. Неудате жене учествују на исти начин као и људи на општинским скуповима и при избору за бирање општинских одбора. Оне могу лично гласати или послужити се општим правом преко пуномоћника. Но оне не могу бити изабране за часнике и вршиоце ових дужности. Али законом од 6 августа 1889 жене могу бити биране и у варошима и у селима, у одељењима за помоћ сиромашнима.

У Немачкој и у Аустрији у извесној мери жене учествују подједнако у изборима за скупштине кантоналне, дијете и сеоске серклове (Kreistag). Не могу бити биране као часници општински. За удате жене гласа муж, жене sui juris гласају преко пуномоћника.

У Русији, заједница руског села, *Мир*, која је прошла кроз векове до наше епохе са врло малим изменама у својој првобитној организацији, праисконски је био тип selfgovernment-а месног, где сви који имају интереса имају право гласа на општинским скуповима, те и жене се ту не изузимају.

Делегација и атрибуција цензуса. Жена има право да придода своју порезу човеку да допуни његов изборни цензус; овако је у Италији за законодавне изборе као и за општинске и окружне изборе. Удовица или законито одвојена жена може додати све плаћене порезе на непокретна добра што плаћа своме сину, зету или коме она означи. У неким државама ова се делегација не допушта у политичким из-

борима, док у месним даје јој се то право. Тако је у Белгији и Румунији.

И тако, као што смо из овог излагања видели, у месном selfgovernment-у женама је дано почасно изборно право у Енглеској и њеним колонијама, у Шведској, Исланду, Финланду и Русији; у сеоским општинама у Аустрији, Пруској, Саксонској и Брауншвајгу; и најпосле у двема државама Сједињених Америчких Држава: Wyoming-у и Kansas-у. Сем тога жене уживају право гласа у школским установама у Норвешкој и у петнаестину Сједињених Америчких Држава.

Право да могу бити биране дато је женама само у школским установама (Енглеској, Норвешкој и престоници Шведске и у нешто мање од половине Сјед. Амер. Држава); при друштвима за помоћ сиромасима (у Енглеској, Шведској, Финској); за чланство и чиновништво општинско (у Wyoming-у и Kansas-у); у Русији само при сеоским скуповима, у Аустрији, Пруској жене које бирају могу гласати само преко пуномоћника.

Јавна служба. Две су врсте јавне службе: административна и судска. Само се код ове прве могу поставити између разних атрибуција граничне линије. У судској служби све су дужности озго па на ниже степени који имају исти карактер; све оне представљају извесну делегацију непосредног суверенитета: њихови носиоци, ма какав им ранг био, директни су представници величанства било владаочевог било народног, а у чије се име правда врши. Из тога се види да ниједна судска дужност не може бити приступачна женама, сем у држави Wyoming-у.

И тако ми видимо да жене врше службу као лекари, учитељице, надзорнице казнених завода, управитељице разних завода, при пошти и телеграфу, при администрацијама школским итд., а данас је расправљено и то питање да жене могу бити и адвокати.

Као што смо из ових кратких бележака видели, законодавно кретање далеко је од тога да је ово питање решено; оно је само донекле отпочето; свуда оно има исту

тежњу. Велика америчка република, слободна од традиција и предрасуда старог света, са демократијом у највећем јеку, и друштвом врло смелог и предузимљивог духа, које не сумња ни у шта, а парадокси га не застрашавају, Уједињене ће нам Државе може бити дати призор најчуднији и најпоучнији. Американци су уклонили препоне друштвене подигнуте против жена; они их пуштају не само у јавне службе од мањег значаја већ и у саме биро-е.

Стара Јевропа, од своје стране, скида вековну прашину са својих законика. Укида вечиту систему туторства која је стојала на женама, даје јој слободу располагања са имовином и личношћу њеном; но она се устеже да им призна право изнад приватне сфере. Готово у целом свету дата је жени извесна независност али само у сфери општих, месних интереса, у колико ти интереси не засецају у политички рад.

У исто време отворена су врата и женама од виших школа и университета; оне се могу удружити у циљу наставе. Све им се веће слободе дају, да би могле корисно употребити своје знање, ако би биле принуђене да се њиме користе. Држава их прима у службу и даје им право да се могу одати слободној професији.

Што год је скученије место жена у политичком животу у једној земљи, у толико је већа и тежа одговорност законодавца, пошто он не даје и не осигурава жени потпуно њено развиће личности и њеног достојанства, а то је нарочито штетно у сфери њеног приватног живота.

Dr М. С. Полићевић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Српска Књижевност.

Додатак Поменику од 1888. *Написао М. Ђ. Милићевић.*

Ако се за Милићевићев *Поменик* може рећи, да покрај свих мана и недостатака има велике вредности због прибраног материјала за нову нашу историју, мора се за овај *Додатак* признати, да је у сваком погледу лоша књига, јер

у њој нема ни нових ни занимљивих података, а мане Милићевићева писања јаче су овде истакнуте но игде. Ако је требало ово да буде речник знатнијих Срба, који су умрли од 1888 до 1900 г., са подацима о њихову животу и раду, онда се тај посао без велика труда могао урадити и потпуније и критичније. А ова књига и није друго неко такав речник, јер су рефлексије пишчеве махом без вредности, а причање детаља или је такође без интереса или је употребљено само за то, да се истакне по која мана и недостатак покојников. — У опште је писац у овој књизи мало доброга говорио о људима, којима је „прекадио гробове“. Он је изнео или сасвим сухе податке о животу или је испричао по који детаљ о покојнику, да га — оговори.

Најгоре је канда у том погледу прошао Јеврем Грујић. Пошто је већ истакао, да је Грујић „уза жену добио леп мираз“ и да је „у мишљењу био спор“ и да је „у говору обично најпре помињао оно што је споредно, па је главно додиривао тек ако се другојаче не може“, прича он како је „око године 1870 или 1872 Грујић лицитацијом купио у Дубровачкој улици, преко пута од Народне банке, дућан Луке Ћурчије. Дућан је тај имао с лица 4 м. и 50 с. м. а у дубину око 12 метра. Иза тога дође регулација и ширење улице, те тако се дућан дигне, а и од самога се плаца прилично осече, те остане још мањи. За тај тако мали остатак плаца Мијаило Павловић и Луча бакалин давали су Грујићу 1600 дуката! Он није дао. Они су га молили да постави цену. Он је одговорио, да му није за продају. Онда су они дигли своје нове зграде, а Јевремов је плацић остао празан и досад, јер се на њему, онако малену, ништа веће не може да зида!!.. “ Толико је простора утрошено на ову непотребну причу у књизи, у којој се о Војиславу Илићу, Лази Лазаревићу и Јовану Ђорђевићу говори једва на једној страни или мало више.

Таквих ствари је много у овој књизи.

За генерала Лешјанина н. пр. прича Милићевић како је „декорације стављао на се врло радо“, за Љубу Нена-

довића како „к себи у стан не само није никог звао, него би још оне, који би му сами дошли кући, устављао у башти, под орахом, или их је изводио у кафану“, за Пироћанца како је „отпочео рад адвокатски, и ту се врло скупо умео наплаћивати“ и како је „на плаћању био врло тврд, јер се често и пружао даље од свога губера!“, за Ристића, како је у Цариграду „примајући у злату своју плату...... а трошећи каиме (папирни новац, који је онда у Цариграду циркулирао) издржавао се самом ажијом на злату“, за Хорватовића како је „радо око себе држао дописнике новина, који су његову славу разглашавали“ и за Пају Путника како је „као човек самац обично седео у кафани; а да не буде са свим залудан, пијуцкао чокањчићем ракију. Хотећи поћи, зовнуо би слугу механског и упитао: Колико имам да платим? — Четрдесет чокањчића, одговори слуга. — Враг ти матери, не питам ја колико у твога газде има судова, него колико сам ја пара дужан!“

Па *овај* начин мисли Милићевић да је „прекадио гробове“ ових људи!

Милићевић, по навици својој, све што зна или чега се год сети ставља на хартију без обзира, да ли то икада икога може занимати. Читалац често застаје и у чуду се пита: Зашто је и ово казано? Тога је и у овој књизи, наравно, много. Тако н. пр. прича се, да је Милош Богићевић оставио службу и „рачуне предао Радовану Дамњановићу“, да је Дучић „у кући својој *намештај и трпезу држао тако да би многа госпођа домаћица имала шта научити у тим пословима од њега*“, да су Вуловићеви „бркови били танки и увиљашени“, да је Дучић „косу и браду поткресавао“, да је Зечевић био „леђа још из младости мало погурених“ и да је „кад би се хтео с киме руковати, обично пружао само два прста (кажипрст и велики) десне руке“, и да је „за извршника своjему тестаменту оставио Светозара Милосављевића“, да је на опелу Јулиане Јовановићке „певало певачко земунско друштво, а чинодејствовали сви свештеници с учитељима“ и да су је „до вечне куће испратили скоро сви грађани земунски“, да су „око мртва тела (митрополита Михаила)

стајали каваљеристи с голим сабљама, а пред црквеним вратима била војничка стража“, да је Стевча Михаиловић „носио врло велике бркове, које је појачавао праменима из своје браде, те су му били гушћи и дужи“, да је Пироћанац „говорећи у скупштини, обично стајао на једној нози, тек подупирући се другом ногом,“ да је Ристић „носио капут на струк, обично закопчан,“ да је Хорватовић „косу на глави раздељивао средином темена као што жене своју косу деле“.

Кад човек чита те непотребне детаље, па нађе биографију Војислава Илића и Јована Ђорђевића на једној страни, Лазе Лазаревића једва нешто преко једне стране, и зна да су изостављени многи, који су морали ући у овај *Додатак* (Тоша Јовановић, Рајковић, Нова Радонић, Рајко, Миша Димитријевић и т. д.) — како да му не буде криво?

У опште су у овој књизи најбоље прошли добротвори, а најгоре књижевници. А нису сви добротвори заслужили хвалу. Има их који нагомилају новац на свакојаке начине, па, кад не могу собом да га понесу у гроб, они га поклањају народу, да их велича благодарно потомство; другим речима, они и после смрти своје дају новац, који им и онако већ није потребан, под највећи интерес. А колико је на томе новцу суза сиротињских! Ја бар не могу никако да дозволим, да се у Поменику знатних Срба помиње име Филипа Недељковића са више хвале, него име Јована Ђорђевића и Војислава Илића.[1])

Несразмера у месту, које запремају поједине биографије у овом *Додатку* и неједнакост у мерилу, којим су цењени поједини књижевници толика је, да је управо тешко наћи речи, да се то довољно осуди. Ко би читао овај *Додатак*, а не познаје иначе наше прилике, тај би морао стећи уверење, да је Мита Ракић био највећи од српских књижев-

[1] Код Недељковића се Милићевић толико одушевио, да је чак и стихове правио; његову биографију овако завршује:

Е, па толико — а што ће му више!
Име му се хвалом помињало.
Докле буде на земљици Срби!

ника, који су од 1888 до 1900 умрли и у опште један од најзнатнијих писаца (његова биографија и дела заузели су четири стране; међу књижевне радове убројани су и сви преводи малих и незнатних приповедака и чланчића), а Јован Ђорђевић да је био човек, који би се и сам морао чудити, зашто је дошао у ову књигу, кад би прочитао своју биографију; јер по тој биографији он није ништа радио и урадио, а у књижевном раду му је највећа заслуга, што је имао леп рукопис, јер он је „*писао лепо, читко,* да му *писање може служити као похвалан пример*“; иначе није ништа написао, осим што је плагирао „Маркову Сабљу“! Латинско-српски речник, Државну Химну и т. д. сигурно није он саставио, јер то није поменуто; чак није поменута ни његова критика на Зечевићеву Историју Света, ма да је код Зечевићевих књижевних радова поменут одговор на ту критику. За Војислава Илића морао би неук читалац стећи уверење, да је био осредњи почетник, а о вредности Вуловићева рада требало би да створи себи јасну слику из напомене, да је о Јакшићу, Његошу и Сими Милутиновићу „*својски писао*“; али је зато недостатак оцене Вуловићева рада надокнађен богатим и важним подацима о њему, н. п. да је он кад је „опазио да му се здравље квари..... чинио много што шта да се опорави, нарочито се *много и, можда, премного купао у хладној води па — све узалуд!*“, да је био „*средњега раста а снаге правилно развијене*“, да му је „*лице било бело, симетрично*“, да му је „*коса била црна, и рано проседела*“, да су му „*бркови били танки и увиљашени*“, да се „*одевао укусно*“ и т. д.

Познато је да Милићевић не штеди хартију, не само тиме што мисли да све што човек зна и чује треба да забележи и штампа, него и техничким развлачењем сваког штампаног састава. Ретка је код њега реченица, која не почиње ново зачело; у овој књизи чак су и реченице дељене у више зачела; због тога н. п. биографија генерала Ђурића има 22 реченице а 35 зачела; биографија Мите Ракића 39 реченица а 76 зачела; биографија генерала Анђелковића 13 реченица а 35 зачела! Ево како то изгледа:

„Ракић је имао ове декорације:

1. Таковски крст IV реда;

2. Таковски крст III реда;

3. Сребрну медаљу“ и т. д. свих девет декорација. Или н. п. у биографији генерала Ђурића:

„Каплар је постао 22 дек. 1856.

Поднаредник 16. новем. 1857.

Наредник 5. новем. 1859.

Потпоручник 9. августа 1860“ и т. д. *цела* 40 страна. Ову 40 страну треба заиста свако коме ова књига дође до руке куриозума ради да погледа.

Има у овој књизи много чудних израза којих иначе нећете нигде наћи. Тако н. п. за Владу Јовановића каже Милићевић, да је „*певао даровито*“, за Милана Јовановића, да је био „*поуздан естетичар*“, за Лазу Лазаревића, да је „*у описивању често лапидаран*“, за Мунчића, да је своје имање оставио „на *добротворне намере*“, за Јевту Павловића да се „последњих десетак година готово сасвим био *иставио* из радње; живео је као *трговачки пенсионар*“ и т. д.

Често Милићевић онде, где би ма који од нас, који не знамо српски језик, употребио врло обичан израз, употребљава неке чудне изразе, којих се осим њега нико не би сетио. Тако н. п. за Јашу Игњатовића каже, да је „он умро али његове фотографије савременика живе и данас, и живеће дуго“; Вл. Карићу чини помен што „и својим не великим благом умеде тако мудро и *плодородно управити*“; Лешјанину кличе на крају: „Нека му је лака мајка земља; он је *њу* лепо послужио“; за Ристића каже да је био „пуне косе и браде, које су му обе остале до смрти *верне.*“ Особито је Милићевић разнолик у констатовању смрти; тамо где бисмо ми просто казали „умро је“, Милићевић воли да то опише. Тако за Милана Јовановића каже, да је био професор у Војној Академији „до смрти, која га снађе, *са свим на пречац*, ноћу....“ и т. д.; за Љубу Ненадовића каже да је пао у агонију и да се „није освестио ни до саме смрти *која га угаси* у 11 сати и 55 минута....“ и т. д.; за Фили-

повића, да је „живео у Загребу све до часа умрлога, *који му куцну* 28 октобра 1895 по новом....“ и т. д.

Чудна је кадикад логика у њега. Тако за Јована Бошковића каже, да је „држан за доброга зналца српскога језика, што је списима својима и посведочавао. *Уз то* је имао веома читак и леп рукопис.“ Често употребљава речи у рђавом значењу; за једног *лекара* каже, да су га „до вечне куће...... испратили...... његови *клијенти* и поштоваоци“ (стр. 81.), а за Сретена Поповића, да је „од њега *дефиниција:* где је слава, ту је Србин.“

Има и наивних опазака и рефлексија. За Блазнавца н. п. прича Милићевић, да је у Блазнави „научио и *бојаџиски занат.* Ту ће бити *зачетак његовој вољи за природне науке“;* за Војислава прича да је „напустио даље школовање него је живећи вољно, певао што му је када задахнуће казивало“; за владику Јеронима, да је „као велики родољуб, жудео да Срби што пре усвоје све напретке данашње просвете и цивилизације“, а за Љубу Ненадовића, да „се са својим пријатељима и познаницима .... разговарао само кроза своје песме, кроза своје књиге“.

Него нису то још све мане ове књиге; у њој је још пуно недостатака и погрешака, које не би смео учинити српски књижевник и Академик. За скупљене Списе Јована Бошковића каже Милићевић да су штампани „у 8 свезака“, а за Дучићева дела каже: „*Мислим* да их је изишло 9 књига.“ Зар сме тако писати друг Дучићев и Бошковићев у Академији? За Пају Путника пише: „*Кажу* да је оставио доста својих бележака у рукопису, а нешто је од тога и штампано у *неким књижевним листовима.*“ Код Иве Стојановића није напоменуо, да је написао Историју Дубровачке Књижевности, а код Шапчанина, пошто је набројао нека дела његова, каже: „Биће још који његов састав, али се *за сад ово имало при руци.*“ Тако се још данас у Београду може да пише, и тако може да пише Академик!

По себи се разуме, да се Милићевић и у овој својој књизи послужио методом *претакања,* како га је згодно назвао

др. Недић. Тако је н. п. из Годишњице 14 преписао своје некрологе Ракићу и Анђелковићу, а није то поменуо.

Ово није све што би се могло о овој књизи рећи. Али је и ово доста, да се види права вредност њена. Још ћу само напоменути, да је могао изостати и детаљан опис болести Љубе Ненадовића и она прича на стр. 174, особито ако писац није хтео да изостави речи, које нису за све, којима ова књига може доћи до руку. То је могло изостати већ и због тога што нема никаква ни интереса ни значаја. Ст. Станојевић.

Страна Књижевност.

Евген Дифеј: *Рефлексије једнога монархисте* (Eugène Dufeuille: Réflexions d'un monarchiste, 1789—1900; XIV, 381; Prix 7 frs 50).

Стално и поуздано, са неминовношћу природнога закона, демократија се шири, снажи, осваја. Негде спорије, негде брже, негде тихо и скоро нечујно, негде уз праску, по кадшто и тресак, али тек у читавом свету, у свима цивилизованим државама, круг личности које добивају право да, у најширем смислу речи, узимљу учешћа у управи земаљским пословима постаје све шири и шири. Местимични и делимични застоји и реакције неће нити могу изменити општи правац овога покрета. То је појава коју једни могу сажаљевати, други се њоме одушевљавати; у сваком случају то остаје факт с којим се мора рачунати.

С тога је и литература о демократији у последњим деценијама тако набујала. У ту врсту литературе долази и књига којој горе наслов исписасмо. Али то није оно што ову књигу чини најинтересантнијом. О демократији има дела с којима се ово не може мерити ни по једрини идеја ни по оригиналности опазака. Али је ово дело на себе скренуло пажњу и изазвало читаву сензацију поглавито с тога што је то дело једнога давнашњега привърженика монархије и орлеанске династије, који се, по готову, измирио са републиком. А така појава није без интереса, па баш ни без

значаја. Г. Дифеј био је дуго година шеф кабинета грофа париског, а, по његовој смрти, остао је у истој функцији и код његовога сина, војводе орлеанског. У томе својству, а и много раније већ — његова политичка каријера датира од тридесет година — он је водио активну кампању за уставну монархију орлеанско-бурбонску. Пре три године он је дао оставку на свој положај и написао је ову књигу коју, као што сам вели, посвећује демократији. Обзири према прошлости и личним односима још му не допуштају да своју нежност према републици отворено призна. Г. Дифеј још и сада налази да је парламентарна монархија, заснована на демократској основи, за Француску боља форма владавине но република; али он је против тога да се пошто по то ради на уништењу републике. Оваква каква је, република, са свима својим манама, са надмоћном, по њему претераном, влашћу парламента и партијских одбора, са слабошћу извршне власти и специјално председникове, ипак гарантује грађанима извесну меру слободе, а то је оно што је најбитније.

С тога г. Дифеј предлаже умереним републиканцима једну врсту уговора: монархисти неће нападати републику; напротив подржаваће је све докле год буде бранила слободе. Али ако се у току времена покаже да република ипак не може опстати, онда ће републиканци потпомагати монархисте. Заједно с њима бориће се против разних цезара авантуриста и помоћи ће им да се заведе и утврди парламентарна монархија. Ова би грађанима гарантовала исте слободе које и република, те би тако само форма владавине била измењена; иначе би све демократске тековине остале.

Ова идеја споразума између монархиста и републиканаца карактеристична је по себи. Монархисти, док је у Француској постојала монархија, нису помишљали ни на какве компромисе ове врсте. И пошто су подлегли у отвореној борби против републиканаца, они сада као да осећају да се сами таком отвореном борбом не могу подићи.

Ово одсуство поуздања у успех монархије није без

разлога. Пре свега, у једном демократском друштву са тежњама за једнакошћу, као што их сва демократска друштва имају, наследна је монархија анахронизам. Данашња демократска друштва, у начелу бар, не трпе да неко самим фактом рођења добива политичка права и власт, а то је баш случај код наследне монархије, бар у колико се монарха тиче. Осем тога, демократска друштва постепено усвајају и фатално морају усвајати идеју чистога суверенства народнога. А идеја народнога суверенства, ма колико се натезало и ма како се ингениозни покушаји правили, није могућно довести у склад са идејом наследне монархије. Када свака власт потиче од народа, онда је немогућно признати сам факт рођења као извор власти. Монархија и демократија јесу дакле установе које се бар у крајњим логичним последицама својим искључују.

Али од идеје до извршења још је далеко и сасвим је природно да ова последица теорије народнога суверенства није одмах и свуда у практици изведена. У толико пре што је и самој теорији требало времена да се пречисти и разради. Практични државници могу одсудно пристајати уз најчистије тежње демократије па ипак за то бити у датом времену убеђени монархисти. Крупне тежње демократије да друштво заснује на једнакости а управу на слободи, не могу преко ноћ бити остварене у друштвима која су вековима живела под режимом привилегија и у којима раније није било слободе. За таке се реформе морају припремати прелази. С тога је у земљама у којима се монархија затекла, она не само могла него и требало да постоји баш и после појаве и делимичне примене теорије о народном суверенству.

Али чудном иронијом судбине, они који су у Француској, макар и нехотице, најактивније радили на том да се процес демократске еволуције ка републици што пре изврши, били су баш сами краљеви бурбонске и орлеанске династије. Почињући од Луја XVI, па све до грофа од Шамбора и садањега претендента, ни један од представника монархије није умео да се у новом стању демократских

прилика нађе. Француска демократија од 1789 још није била републиканска. Али Луј XVI са својом неодлучношћу, са својим наизменичним наступима слабости и енергије, дајући обећања која неће одржати, опозивљући концесије које је већ учинио, постепено је изазвао уверење да се с таквим краљем никаква политичка тековина не може сматрати као дефенитивно стечена. И то је уверење у живом и логичном духу француском изазвало идеју о републици. Рестаурација са својим неразумним попуштањем ситничарским захтевима омрзнутога племства; Карло X са својим необузданим, реакционарним тенденцијама и бесмисленим испадима против револуције и демократских тековина њених; Луј Филип са својом готово необјашњивом небригом пред потмулом грмљавином демократије која није хтела да једна земља од тридесет милиона становника буде представљена само са две стотине хиљада бирача — све су то докази да представници обеју династија нису умели да схвате да је у Француској са старим сталешким устројством друштва једном за свагда свршено. Они нису разумели нови дух једнакости који је био отео маха и нису умели да се саобразе новим идејама демократије, против којих више није било могућно некажњиво се борити. Чак још и 1873 године, када је, једним по монархију необично срећним стицајем околности, створена могућност да гроф од Шамбора на престо дође, он је постављао као претходан услов да се усвоји стара бела застава бурбонска место тробојке републиканске. Он није хтео да разуме да је тробојна застава била спољни знак демократских тековина Велике Револуције, којих се демократија није хтела одрећи, и да је према томе већ и сама политичка мудрост захтевала да се тако један моћан зборни знак не оставља у рукама противничким. Кад је после смрти грофа од Шамбора монархија отворено примила и истакла демократски програм, било је већ доцкан. Моменат је био пропуштен, а за време од последњега краља демократски су режими чинили своје. Трајући већ толико времена, демократија је нивелисала сталеже и људе и избрисала старе успомене и

старе ауторитете. Ко је хтео да се истакне над осталима, требало је демократији да се препоручи особинама које она цени. Имена старих краљевских предака нису више била довољна. Најновији представник монархије покушао је и то, али избор средстава као да му није био особито срећан. Његов изненадни упад у Француску, под изговором да служи у војсци као прост редов, дочекан је са смешењем, а његове љубавне експедиције са једном оперском певачицом такође се нису много коснуле срца народног. Демократија није увек била глува према фриволној реклами; али јој се у част мора признати да је од претендената за своје благовољење обично тражила нешто више, а не само да је забављају историјама својих ложница и наложница.

Лична неспособност владалаца да увиде потребу неопходних концесија демократском духу шкодила је монархији, много пре и много више, но што би то иначе било. Зазирући испрва од монархије зато што се бојала реакције против једнакости, демократија је, мало по мало, изгубила веру у монархију у опште. Један енглески историчар рекао је да Енглеска за своје данашње слободе има поглавито да благодари једној серији рђавих краљева који никако нису марили за слободу. Француска демократија са своје стране могла би да каже да су њој у стварању републике помогли баш они краљеви, који су се најодсудније борили против републике. Не хотећи за времена да учине, на терену грађанске једнакости, концесије које су постале неизбежне, они су доцније демократији дали могућности да покуша остварење чак и оних идеја за које ни она сама још није била довољно спремна. Такав неприродни процес развијања није могао проћи без трзавица и те су трзавице шкодиле и монархији и републици; али је крајњи резултат ипак испао на штету монархије. Престоли које владаоци нису умели на новој подлози усадити попуцали су и поломили се, пурпурни плаштови одлетели су са рамена која их нису умела носити, златна жезла испала су из руку које их нису знале држати, а преко свега тога прејурила је демократска река, још разливена и мутна али бар плодоносна и снажна.

Ова дуга и упорна борба монархије с демократијом није могла остати без последица на домену моралном. Борба је трајала и сувише дуго, да би се могло мислити да је политичко стање које је из те борбе изишло само последица раздражења, без дубље подлоге у расположењу народном. Република која се већ по трећи пут у Француској подиже и која већ више од тридесет година траје, не може се више сматрати само као наметнуто дело једне мањине; она већ почиње да прелази у крв и у душу саме масе. А под таким околностима, она стара монархистична осећања која су, силом инерције, можда још и дуго после пада монархије тињала у души народној постепено ће се гасити и угасити. То је, у осталом, процес који лежи у логици ствари. Лична и апсолутна оданост некадањих робова својим господарима, потпуна преданост чланова патријархалних породица своме старешини, витешка привrженост средњевековних васала своме сизерену, све су то такође била осећања која су у своје време имала свој велики смисао, своју социјалну снагу, свој политички значај, по нека чак и своју узвишеност, своју поезију и своју лепоту; па при свем том данас би се така осећања могла наћи само још осамљена: на висину установе више се подићи не могу, јер за то немају више ни довољно снаге ни довољно пространства. Тако ће на крају крајева бити и са осећањима монархистичким. У монархијама ће онај лични моменат наследности, па чак и доживотности, вечито кварити чистоту демократске замисли о суверенству народном, а демократија неће увек бити вољна да те недоследности у својој организацији трпи. Она ће гледати да их постепено уклони, па сваки начин не толико за љубав логике колико због стварних опасности које јој од разних случајности тога личнога момента могу претити. Историја политичких партија у земљама са дужим унутарњим политичким животом показује да се еволуција демократије у том правцу стално врши. И кад се демократија у тој мери развије и оспособи да чак и они дубоки слојеви на које се она наслања њене политичке апстракције схвате, онда ће са

монархистичким осећањем бити свршено. У такој средини монархистичко осећање више неће оживети исто онако као што више неће озеленити ни грана која је почела да вене: кад се ветар дигне, лишће које се на њој затече може шуштати, старе се успомене могу будити, али грана ипак за то живота добити неће.

Кад се г. Дифејева књига и са овога гледишта размотри, онда ће се, можда, између редова моћи прочитати и по штогод, што нам он као стари монархиста није могао отворено да каже. Импресија коју књига г. Дифеја оставља јесте импресија књиге једног честитог човека који уме да посматра и који уме да мисли. Др. В. С. Вељковић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

Представе за ђаке. — Репертоар и гости. — „Гејша“.

У првој половини овог месеца који је ваљда последњи ове сезоне, биле су три нове ствари у позоришту, не рачунајући „Ђакона Авакума“, који је прешао преко позорнице 30. и 31. пр. мес. као представа за ђаке. Шта више, пошто је управа, каже, намерна завести обичај да се пред оваквим представама држе нарочита предавања, овога је пута предавао сам писац г. Сретеновић. О овоме свему ја сам, на жалост, принуђен говорити по „Позоришном Листу“, јер овај комад није био објављен плакатима као други, те се следствено није могла ни улазница купити. Управа греши што се стиди овог свог извођења старе идеје о ђачким представама, те их ограђује кинеским зидом од остале публике. То је досад још понајбоље што она има у своме раду. У осталом, ако се не варам, и тај „Ђакон Авакум“ спада у низ оних двадесет нових оригинала, које је садашња управа, одмах по своме доласку, обесила о врло велико звоно. Ја ћу се наравно вратити, при прегледу целокупног рада у овој сезони, на овај ренесанс српске драмске књижевности, али констатујем да ми се није дало да видим „Ђакона Авакума“ као ни раније Стеријину „Злу Жену“ и Трифко-

вићевог „Школског Надзорника" (опет представа за ђаке), премда бих о њему најрадије говорио. Интересирало би ме још и то: какав утисак ове представе имају на децу. За чудо, она коју сам улицама сретао, кад су из позоришта изишла, нису ништа говорила о стварима које су тамо видела. Бар ја нисам чуо, а трудио сам се да будем индискретан. У толико ми је више жао, што то нисам могао гледати, како би се рекло, „на лицу места". После, судећи по публици што је прекрилила позоришни трг, то су били сами малишани. Ја не знам шта обухвата растегљиви израз „за ђаке". Има ли ту из гимназије и виших женских школа? Ако нема, ваљало би покушати и износити и одраслијима нашу драмску класику. Тада би тек предавања у позоришту допуњавала предавања у школи, којима би представе служиле као најбоља очигледна настава, ако се већ те конференције не би завеле, у зимским месецима, за циклус наших старијих писаца, и за нас велике, као што се ради у других паметних народа. Ствар је врло интересантна, и грехота је што је управа овако олако узима, као у осталом и све друго. Том лакомисленошћу компромитује се једна потпуно здрава идеја која се са нарочитим правом може ставити у задатак Народног Позоришта, пошто осим њега друго немамо.

Остали нови комади су најпре „Бабје лето" од Мелака и Халевија (ко је онај пакосник који је управи прочитао Meilhac Мајлах? Него и то је боље од оног „Валхачија", како су једном назвали тог сиротог човека, пишући му некролог), и „О туђем хлебу" од Тургењева, кога су нам сад први пут хтели показати и као драматичара, заборавивши да ми већ поодавно имамо његову драму „Месец дана на селу".

Та два комада нису била у плану управином, или у ономе што код ње врши дужност плана, него су искрсла изненада. Она за њих није ништа знала, кад је објављивала репертоар за ту недељу, јер би сасвим природно њих објавила, а не неке петнаесте комаде. (В. број „Позоришног Листа" од 31. пр. мес.) Као извињење за ту из-

мену навели су гостовање Г. и Г-ђе Димитријевић. Па зар се ни за то гостовање није знало дан два раније, нарочито кад гости хоће да изиђу у новим комадима? У осталом, чак се ни овим узроком не може бранити што је место, претпрошле недеље, заказане „Риђокосе“ метнута „Маскота“, као ни то што је место, прошле недеље, заказаног „Хамлета“ метнута „Риђокоса“. У тим комадима бар гости нису имали никаква посла.

Мени је досад управа давала толико прилике да наглашујем како је савршено штетно по њен ауторитет и по касу позоришну спрдати се овако репертоаром и нама, публиком, те овог пута задовољавам се да просто констатујем ову нову потврду њеној лакомислености. Само нека се после не чуди, што јој по каси пауци мрежу плету. Док ми ухватимо рачуна шта се управо којег вечера игра, и кад ћемо бити сигурни да видимо оно што смо пошли видети, недеља прође; а с другом настаје иста таква натега. Готово човек долази на мисао да неко објављује репертоар кришом од управе, те она после има муку да га исправља, а није крива што је крај недеље затече у том послу. Додајте да је избор комада и у лажном репертоару оног неког и у истинском управином такав, да иде у прилог оним пауцима у каси.

За овим смо имали премјеру прве и једине оперете ове сезоне „Гејше“. На плакатима су је назвали „велика костимска оперета“, што би упућивало на помисао да оне друге до сад нису биле обучене, али у ствари то „костимско“ сигурно ће бити превод речи Ausstattung, ако је с немачког превођено. Него у овом погледу не би требало бити врло педантан, јер смо читали у новинама, како се управа нашла у шкрипцу што за већ изучену оперету није имала текст прозе. У муци се помаже како се уме, нарочито да се спасе срамоте, али мене се не тиче како се управа извукла из теснаца у који је запала својом рођеном кривицом, и не мислим ударати гласом на то толико, колико на несумњив факт који из овог излази, да је она ову оперету изабрала или по туђем савету или на памет,

почем се скоро опипљиво види да је пре избора није прочитала, кад није имала књиге за превод.

Остављајући најзад то на страну, ја налазим да овај избор није особито срећан. Пре свега наше позориште имало је већ једну оперету тог жанра: догађај у Јапану и музика једног Енглеза „Микадо“. (Узгред буди речено, исто тако „костимску“). Друго, „Гејша“ не заузима тако место међу оперетама да се искључиво натурала једном театру, који једва броји четири пет оперета у свом репертоару. Ако се хоће оперета, онда ваља узимати оно што је у тој врсти најбоље, а не што је најновије и у моди. Има читава поворка одличних ствари у том делу музичке продукције, које морају имати првенство у нашем позоришту, па тек кад се то исцрпе, може се помишљати на лакшу робу и на „костимске“ ствари, које, уз то, на нашој сиромашној и примитивној бини никако не могу бити онако шарене и пријатне за око као у богатом свету. Осим тога, како код нас данас стоје ствари у музици — а друкчије и не могу стојати — ваљало би се усиљавати и пошто по то давати било на пример „Кармен“, било „Трубадура“, било „Аиду“, било „Мирej“ од Гуно-а — једну од у нас више мање могућих опера. Тиме би се учинила најозбиљнија услуга развитку музичког образовања нашег, и створио подстрек за самостална музичка дела. Овако је то било у свих народа у почетку, а овако је било и у нас с драмом. И као што за драму треба бирати што значајније што трајније узоре, тако и у музици не смемо пренебрегавати ово начело. Ако се међутим неће или мисли да се не може дати Бизе, Верди или Гуно, онда је било умесније још се држати чувених имена Офенбаха, Штрауса, Лекока, Планкета и других, него се повести за дневном продукцијом великих светских позорница. У нашим приликама још ће за дуго Народно Позориште имати главну улогу у музичком васпитању, и с тога ћу се ја нарочито вратити, при прегледу целокупног рада у овој сезони, на оно што је у том времену за музику учињено.

/

Од мене се неће ваљада тражити да причам садржај „Гејше". Он је толико бесмислен да готово и не постоји, као у осталом у свима оваквим „костимским" стварима. Бесмисленији је и од оног у „Микаду", и што је главније ни музика Сиднејева нема оне оригиналности и снаге коју има Суливанова. „Микадо" се већ поодавно пева широм целог света, и певаће се без сумње још много дуже него „Гејша" која је куд и камо млађа по постанку. Ипак остаје музика Сиднејева (он се зове Џонс, а не Џон као што пише на плакатима, у којима се и иначе греши чак и о српски правопис) врло пријатна и грациозна, и њој се једино има захвалити што смо издржали ону прозу, која је у нашем преводу, шта ли је, не само простачка него и непристојна. Ја не разумем, како су се онако неуљудне ствари могле пустити. Зар нико у управи не зна да draж не лежи никад у томе што ће се сурово рећи оно што се не сме рећи, него у овлашном, духовитом мигу. Управа, односно онај који је ту прозу начинио, чак се користио љигавом темом ове оперете и допустио себи тако јасне алузије, да смо заборавили да седимо у Народном Позоришту. Можете мислити шта смо све морали чути, кад ја тек на друго место мећем замерку за у опште ординиран тон конверзације и за сасвим простачке досетке.

У преводу стихова и у потписивању нашег текста под музику г. Брзак је сачувао тачност акцента са доста среће.

Певало се и играло се одлично, као и увек у свима оперетама које имамо. Кор је врло добар. Пратња оркестра била је дискретнија него што смо се навикли на нашим оперетским представама. „Гејша" нам је открила да у наших глумаца лежи дар и за балет. Сироти људи, шта још неће бити од њих! Публици се, изгледа, то играње још понајвише допало, што може да наведе на озбиљна размишљања о народној драми и о малој субвенцији државној.

За ову оперету прављена је таква кафеџијска реклама, да је не може оправдати ни празна каса позоришна. Она худи достојанству Народног Позоришта исто онолико колико и гадна проза у „Гејши", што сам поменуо. Цене

су биле повишене, што значи да има уметности коју продају скупље и коју продају јевтиније. Ја сам свакад био противан, да се једном утврђене цене, које је одобрила надзорна власт а публика примила, мењају по ћефу. И до сад је било код нас оперета, које су се целокупне давале, али се цене нису повишавале, и ако су прављене и нове декорације и ново одело кројено. То баш и јесте оно старо зло. Нека нам управа каже, на пример, колико је потрошила на Војислављево Вече, а колико на „Гејшу?“

Драгомир М. Јанковић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

Од старе уметности ка „Сецесији“.

Све што дуго траје, а што је човек створио, постаје с временом једнолико и непотпуно, те се попуњује, дотерује, измењује. Не мења се природа и промена у природи. Кад би уметници погодили оно што најбоље одговара природи, кад би умели тачно репродуковати природу, онда би им на сваки начин, у погодним приликама, дела њихова вечно остала и никад не би постала једнолика и несавршена; и онда за цело не би било трзавица у уметности, које се називају правци и школе; не би било изменâ и допунâ, јер би се дела таких савршених уметникâ допала свима временима и свима нараштајима. Али ми рачунамо са реалношћу, у којој су нам то само идеали; код нашег човека може бити говора само о приближавању и удаљавању од тих идеалâ, те би мерило за уметнике било: Који се ближе примакао природи, трајао је и трајаће дуже од осталих, тај је бољи.

Да поновимо у кратко; најпростија је и најјаснија теорија уметности: уметник треба да се што више држи природе. Те су се теорије прави уметници — неки свесно, а неки несвесно, својим радовима — од вајкада држали и данас је се држе. Примена те теорије није тако проста;

тешко је човечјем уму и оку, пуноме предрасудā и утисакā спољних, чисто изрећи, да ли је ово или оно више мање природно. И — и ту је чвор. Сваки за се каже да му је природа узор и учитељ, а сваки другоме пребацује да се не држи природе. И тако долазе и пролазе једни за другима, живе и раде у уверењу да су се посветили природи, ма да их други уверавају да им је највећа мана: неприродност. Школа се ређа за школом, сваки верује у своје, и ми, позни потомци, видимо да је са уметничким делима исто што и са књижевнима: Пише се гомилама; пролазно, неприродно пропада, а остаје само оно што је верно узето из живота, из срца и душе човечје, остаје чисто, прекаљено, истинито и осећано вековима. Тако остају вечно и уметници, у које је природа улила свој дух, којима је осећај држао у руци кичицу и длето; остало је створио тренут, а тренут и прогутао.

Са вековима, који су протицали до данашњег, мењале су се и уметничке школе до данашње, до „Сецесије“.[1] Шта је главна тежња сецесијонистичке школе? Тражи оно исто што су и друге пре ње, што у опће уметност тражи, — природу. С лозинком „Времену уметност, а уметности слободу“ почела је Сецесија да крчи себи пут на пољу уметности, а све тежње и читав правац слила је у реч „модерно“, која је за кратко време постала свакидашњом у употреби данашњих људи.[2] То је та реч, с којом хоће све, или бар

[1] Сецесија, лат. secessio, значи сеоба, исељавање. Они, који су правац створили и овим га именом крстили, хтели су тиме да кажу како излазе, селе се, из старе школе. За неколико годинā, откад је тај правац настао, написана је о њему читава литература. У новинама и у засебним књигама хвалили су га и кудили. А писало се свашта. Сећам се, на пример, једног подлиска у Pester Loyd-у: „Рубенс и Сецесија“, где се писац чак Рубенса усудио да уброји у сецесијонисте. — У Немаца су познати бечки критичари *Hermann Bahr* и *Max Burckhard* много писали о Сецесији.

[2] Свако доба има, баш као и сваки човек, своје омиљене речи и изразе, које особито радо употребљава, често и тамо где им није место. Забавно је пратити ту владу појединих речи. Редовно су то страни изрази, којима је појам врло широк, а ћуд нараштаја, који га употребљава, рашири га још већма, т. ј. сасвим га расплини, имајући

много да се каже, а не каже се обично ништа; коју хоће свако да каже, а редовно не зна шта хоће с њом да каже; о којој се најзад толико пише и која се толико коментарише да човек не зна на чему је. Сумњам да тој речи треба толико тумача: нешто ново, што се разликује од оног што је непосредно пре тога било — и ништа више. Него, силом замршени значај те речи добро је допао Сецесији, да прикрије некако замршеност и непоузданост њених тежња̂. Јер сецесијонистички правац нема управо одређене мете или прецизних тежња̂. Старо не ваља, треба донети ново, треба нешто мењати, — то би била дефиниција новог правца; али како дефиниција није јасна са негацијом, није ни правац јасан, јер нови уметници нису сасвим на чисто, шта не ваља на старом, и шта и како треба мењати. Тако сваки ради на своју руку, и, наравно, претеривање и карикатура ликују. Развој идеја уметности иште новине и освежавања; али тиме се још не вели да треба старо безобзирце рушити и обарати. А међутим нови уметници чине то хотимично и са задовољством, јер у свачему, где год могу, не траже *друго,* већ директно *противно* досадашњему; баш као да и нема златне средине. Док реакција тражи, да се антички кипови и богиње огрну стидљиво покривачем, прекрилиле су зидове по сецијонистичким изложбама тако зване актстудије, баш као да смо у анатомском институту.[3] Досад су

га на језику у свакој прилици. Тако је у Немачкој у почетку 18. века дошла у моду реч „*galant*“. За ту се реч везао тако широк круг представа̂, да су лирске песме читаве једне генерације (од 1700—1730) прозвали *Galante Lyrik*, који су назив задржале у повесници књижевности. Али та се реч толико употребљавала и злоупотребљавала, да су најзад чак и једну врсту кромпира крстили: galante kartoffeln. Пре речи *galant* владале су речи *politisch* и *kuriös* у друштвеном говору и т. д. — Данас су уз „модерно“ особито омиљени изрази „нервозан“, „декаденција“, „симболистички“ и др., међу осталима на првом месту „сецесијонистички“.

[3] Велику грају у уметничком свету изазвао је лане протест бечких свеучилишних професора против Klimt-ове слике „Философија“, коју је министарство просвете наручило за бечку „аулу“ у свеучилишту. Многи сликари устали су против професора, бедећи их да су реакцијонари и присталице познате *Lex Heinze* (што је баш онда било на

уметници црте на својим сликама кадикад и сувише заокругљивали и у склад доводили; сад сецесјонисте са неколико потеза и мрља начине слику, у којој, како се то вели, не знаш шта је горе, а шта доле. Да богме да је тиме цена магловитости и неразумљивости јако скочила, те често пред сликом заман стојимо и премишљамо, шта хоће сликар да каже. А још даља рђава последица тога је, што су сликарски дилетанти јатомице нашли приступа у редове сликарâ од заната, уметника.

Тако видимо да је природна потреба у развоју уметности изазвала нову школу, али да та школа још не зна шта јој је управо задатак, већ је за сад пошла странпутицом претераности. Верујемо да ће се временом вратити на прави пут, да ће стрести са себе све што јој смета у ходу, те погодити оно што треба да поправи и допуни на старој уметности. Али једнога се треба бојати.

Карактеристика времена у којем живимо није само нервозност или лака раздражљивост, него и лака *надражљивост;* а ту је једини лек избегавање прилика за надраживање. Данашња Сецесија, претерујући у природности, погазила је досадање идеале уметности, јер махом не уздиже себи гледаоце, већ се спушта и додирује са прљавим укусом масе, те место да и идеалима, и *пре свега* идеалима, лечи рану свога доба, створила је нову прилику, којој због познате фирме „уметност“ може свако приступити. Не треба да нас буни и да нам као радосна појава изгледа то што се може рећи да је већи део публике против новога правца. То је онај стари појав који нам прича повесница уметности, а узроци су му у нарави човечјој: Свет је увек против новинâ и тешко се на њих навикне. Ни овде се није дигла буна против прљавога у Сецесији, већ против новога у опће; а привидни су или неискрени изливи против сувишне природности, и ти ће брзо замукнути, јер не треба бити

тапету). Врло је занимљива и стварна одбрана професора, који су у главном изјавили да они немају ништа против реалности новога правца, али само док је ова у границама естетике уметништва, што код Климтове Философије није било.

велик психолог, па знати главне узроке који воде гледаоце, мушке и женске, пред слике сецесијонистâ. Опасност је дакле у томе, што ће раслабљени и покварени укус публике задржати дуже уметност на странпутици, те ће ова уједно негативно утицати на своје доба.

То би била једна од главних мана у данашњем сецесијонистичком правцу: прљавштина и ниskost. Не треба криво разумети: *naturalia non sunt turpia* — што год је природно није срамотно — али *naturalia* је широк појам, и уметност га мора сузити и разумети као узвишену истину, а не као свакидашњу простоту, па чак и као силом тражену простоту. А узвишеност се — ма ко шта рекао — увек може довести у склад с природом и истином. И ако рука уметникова не може стати на пут да гледалац пред његовим делом има уз своје мисли и разне примисли — прљаве, опасне и ниске жеље — он не мора бар силом натурivати гледаоцу такe примисли; шта више, он може често својим радом и необразована гледаоца дићи до лепших, чистијих осећајâ. Не бих ово наглашавао, да је то само узгредна црта нове школе; то је много више, то је управо тачка, у којој се — ма да, као што рекох, не знају јасно правца — скоро сви слажу; то је главна карактерна црта.

Друга једна карактерна црта, која се код многих сецесијонистичких радника истиче, то је символисање и алегорисање. Тога је, како знамо, било и до сада, кад мање, кад више; али данас као да је достигло свој врхунац. Претераност је опет реч којом морам обележити символисање у Сецесији. Неђу се пребацити, ако рекнем да су од изложених слика нове школе обично половина символично приказане; а неђу се пребацити ни ако додам да ћемо од њих ретко којој погодити смисао, док не позовемо каталог у помоћ. То символисање тако је апстрактно, да ја не могу замислити машту која би била у стању домашити идеју уметникову.[1] Често сам бивао у прилици да посумњам, је

[1] Леп пример за ово је споменута Климтова слика „Философија“, а исто тако и његова „Медицина“ која је ове године изложена била у Сецесијонистичкој изложби у Бечу.

ли и сам уметник начисто шта хоће управо да прикаже. И ту се онда редовно узимају у помоћ магловитост и замрченост, да прикрију недостатак разраде и неизводљивост нејасне замисли.

А та замрченост и нејасност добро је дошла неуметницима, дилетантима, који нађоше начин да се увуку у редове рођених вештака и талената. Велики број таких незваних гостију јако дискредитује цео рад нове школе, јер ови, наравно, као што то увек бива, одржавају и унапређују само мане новога правца, будући да им је то једини *modus vivendi* у гнезду где им није место, а из простог узрока што бољему нису дорасли.

Овим надриуметницима помаже у њихову занату још један захтев сецесијонистичке школе који устаје против старих. Тај је захтев: Хоћемо да уметник гледа све онако како је, не само кад је најлепше, дакле не само ружу кад је у цвету, човека кад је здрав и правилно развијен, дан у подне и т. д., већ све у свако доба, у сваком положају и стадијуму, у свакој прилици. Те тако видимо сад снег жут, љубичицу зелену, траву црвену и т. д., јер, кажу, у том и том пределу, у такој и такој светлости, снег је заиста жут, љубичица зелена, трава црвена и т. д. Нема сумње да у томе има доста истине и оправданости, и да стара школа није о многом појаву у природи водила доста бриге. Само, — апстрахујемо питање, није ли уметност позвана да износи и приказује само лепо —, сецесијонисте и у овом погледу у пракси претерују, јер, терајући у крајност горњи захтев, код многог од њих као да и не постоји више зелено лишће и моралне прилике у природи и у човека.

Прави уметници, који покушавају да горњи захтев с разумевањем унесу и испуне у својим радовима, уочили су одмах најважнију тачку при сликању у разним приликама: утицај светлости. У погледу правилног схватања светлости, учинили су они велик напредак спрам старих уметника.

Други корак у напред који ће учинити у уметности прави мајстори модерне школе биће, ако им пође за руком, да уклоне — бар колико се може — оно што се зове

„шаблон“, те да унесу у своје радове више оригиналности, више свежине и разноликости; можда чак и више индивидуалности. Изгледа, као да ће им у томе помоћи нервозни дух, који веје кроз данашње нараштаје, а тражи увек нешто ново и разноврсно.

Ако се најзад ти прави мајстори у новој школи потруде да својим путем и начином истерају из уметничких радионица наметљиву и некорисну шегрчад, па ако онда полако стану изостављати оно што је сувишно, и ублажавати оно што је претерано, нема сумње, да ће не за дуго нова школа и стара чинити правилне компоненте, из којих ће, по резултанти, изићи уметност онака кака, треба као друго сунце да светли људима. М. Ђурчин.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Из школске хигијене, од др. *Ђ. Николића.*

По наслову би се имао очекивати један кратак извод из школске хигијене. Међутим у овој књизи др. Ђ. Николића то не стоји, него ми имамо пред собом само пет одељака извађених из хигијене. И не бисмо рекли да су баш изабрани најглавнији одељци који се на школу односе.

Ако гледамо поједине одељке наћи ћемо ово:

I. У *хигијени уста и зуба* казато је довољно и доста јасно готово све што је о томе требало казати, али се и у овом лаком предмету чита врло тежак српски језик, местимице сасвим немачка стилизација.

II. Овај одељак *о искривљености ртењаче* извађен је готово дословце из Weyl-ове хигијене. Тамо је он за одређено му место довољан. Али у овом изводу, који не говори даље нигде у појединостима о техничкој изради школских клупа и седишта, требало је овде показати разне системе клупа и справа за правилно сеђење, као предохране кривљењу ртењаче.

III. *О купатилу* школском израђено је такође по Weyl-у, и ту је ушло све што је о таквим купатилима потребно. Али сада долази:

IV. *Хигијена одела.* Овде је унесено толико рефлексија и теорија, толико техничких текстилних и физиолошких ствари да се нестручњак не може у њима разабрати. И они којима је ова књига намењена тешко ће се из ње поучити ономе што је главно, т. ј. како треба да се одевају. Ми мислимо да је се писац требао и овде држати само Weyl-а, у коме се о оделу ученичком говори само оно што се има да примени на ученике. Сви пак специјални чланци и предавања хигијеничара, као таквих, могли су изостати, те се не би ни ученици ни родитељи заморавали тешким експерименталним испитивањима и емпиричким реформама.

V. *Хигијена наставе* написана је тако исто теоријски и тешко као и хигијена одела. И овде има толико метода и испитивања и толико навода, да је тешко наћи се у њима. Ту има навода из Ајленберга, Баха, Бургерштајна, Сикорског, Лазера, Ебингхауза, Крепелина, Рихтера, Фридриха, Шулцеа, Гризбаха, Вагнера, Ванода, Кемзиса, Шилера, Кеја, Шефера, Франкеа, Геснера, Хајнеа, Волфа, итд. За један мали извод из школске хигијене заиста много.

И поред тако велике обраде у коју је унето све што се могло унети, нигде нема прилагођивања на наше прилике. Тако ћете у примерима видети јадиковање како се природне науке по гимназијама тако бедно предају „да се често могу наћи ученици *првог разреда,* који немају ни појма о природним наукама. Или у једном распореду часова предложеном за VI разред гимназије наћи ћете само ове предмете: страни језици, српски језик, игра (као предмет), рачун, прир. науке, религија, географија, писање и цртање. Ни ово прво ни ово друго биће да не одговара нашим приликама.

Шта је обрађено и како то смо навели, а поред тога имамо да замеримо што многа важна питања из школске хигијене нису ни поменута. Тако нема помена о томе какве треба да су школске зграде, учионице и вежбаонице, осветљење, огрев итд. О утицају разних писмена и њиховог писања на очи и ртењачу итд. итд.

А што је најглавније, од свију болести које су од великог значаја за школу, ова нам књижица говори само о

искривљености ртењаче, док о кратковидости и њеној узрочној вези са школом, а нарочито о акутним заразним болестима, тог страшила сваке школе, није ништа ни поменуто. Међутим је од велике користи и за школу и у опште, да се покажу карактерни знаци ових обољења, како би их и наставници и родитељи за времена познали, те тиме допринели благовременом изоловању и предохрани ширења заразе.

Hygienicus.

БЕЛЕШКЕ.

Књижевност:

= У Оксфорду је умро *Виљем Стубе,* један од најуваженијих историка енглеских. Припадајући такозваној „оксфордској школи“, он се, својом оригиналношћу, ученошћу и ширином погледа, одликоваше међу савесним и вредним историцима који бејаху присталице исте школе. После Џибонова дела, кажу, није се појавило дело од такве вредности као његова „Уставна Историја Енглеске“, публикована 1874—78. (П.)

Нове књиге:

= *Писма и дневници Бајронови* (Byron, Letters and Journals. London. Murray). V свеска.

Обухвата време од почетка 1821 до децембра 1821, кад Бајрон бејаше у Италији.

= *Румунија у 1900,* од Ж. Бержера (La Roumanie en 1900, Paris, Le Soudier, 1901; 10 fr.).

Писац је румунски конзул.

ИСПРАВКА.

У песми * * * г. Милорада Ј. Митровића, у броју пред овим, завршетак последње строфе треба да гласи овако:

Ал' ме смртност у прах *црни* враћа.

Власник, Свет. С. Симић. — Уредник, Богдан Поповић.